

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészeti-és Társadalomtudományi Kar

Tóth Krisztina

A szombathelyi egyházmegye (1936–1944)

Grósz József szombathelyi egyházkormányzása

Doktori (PhD) értekezés

Történelemtudományi Doktori Iskola, vezetője: Dr. Fröhlich Ida, DSc

Egyháztörténeti Műhely, vezetője: Dr. Szovák Kornél, DSc

Témavezető: Dr. habil. Tusor Péter, egyetemi docens

Piliscsaba, 2013.

TARTALOM

Bevezetés.....	3
I. A szombathelyi egyházmegye a kor összefüggésrendszerében.....	11
A) Állam és egyház működésének főbb metszéspontjai a Horthy-korszakban.....	11
B) A szombathelyi egyházmegye helye az egyházszervezetben a statisztikák tükrében	16
C) Keresztmetszet az egyházmegye életéről Mikes püspök kormányzása alatt.....	20
II. Egy apostoli adminisztrátori kinevezés háttere	24
A) A szombathelyi püspöki javadalom az 1930-as években.....	25
B) A vasvár-szombathelyi székeskáptalan az 1930-as években.....	31
C) Mikes püspök és a káptalan konfliktusa	36
D) Mikes püspök lemondása, apostoli adminisztrátor kinevezése	41
E) Az egyházmegye új főpásztora – Grósz József neveltetése és korábbi pályafutása.....	42
III. A püspöki javadalom helyzete és a főpásztor egyházmegye élén betöltött tisztségei	46
A) Apostoli adminisztrátor az egyházmegye élén.....	46
B) Megyéspüspöki kinevezés – téves várakozásokra alapozva.....	48
C) Kitérő: muravidéki apostoli adminisztrátori és kalocsai érseki kinevezés.....	58
D) Másodszori apostoli adminisztrátori kinevezés.....	59
IV. Kulcsszereplő az egyházkormányzásban: a vasvár-szombathelyi székeskáptalan	66
A) A székeskáptalan összetétele.....	66
B) A székeskáptalan anyagi ügyeinek rendeződése	67
C) A székeskáptalan sokrétű feladatai.....	69
V. Az egyházmegyei igazgatás – hogyan és kiken keresztül irányította a főpásztor az egyházmegyét.....	84
A) Az egyházmegyei kúria.....	84
B) Az egyházmegye területi igazgatása.....	87
C) Muravidék igazgatása	96
VI. Az egyházmegye kovászai: a papok és szerzetesek.....	99
A) A lelkipásztorkodó papság összetétele	99
B) A papság megélhetése – a főpásztor rendelkezései	101
C) A lelkipásztorkodó papság feladatai – Grósz József iránymutatásai.....	108
D) Szerzetesrendek az egyházmegyében.....	123
VII. Világiak apostolkodása, lelkiségi mozgalmak az egyházmegyében	130
A) Egyházközségek az egyházmegyében.....	130

B) Az „ <i>Actio Catholica</i> püspöke”, a mozgalom programjai és szerepe.....	131
C) Lelkigyakorlatok és belső missziók.....	139
D) Egyesületi élet az egyházmegyében.....	142
VIII. A katolikus iskolaügy az egyházmegyében, avagy a főpásztor oktatáspolitikája.....	149
A) A katolikus oktatásügy a Horthy-korszakban és az egyházmegye.....	149
B) A tanítók szerepe – Grósz József iránymutatása.....	151
C) Leventeképzés.....	156
D) A Katolikus Diákotthon Mozgalom.....	158
E) A továbbképzés.....	161
IX. A papi utánpótlás.....	164
A) Tehetséggondozás, hivatásgondozás az egyházmegyében.....	164
B) A papnevelés a kis-és nagyszemináriumban.....	170
C) Az új papok.....	175
X. Az egyházmegye a köz színpadán, a helyi és országos szintén.....	177
A) Grósz József és a közélet.....	177
B) Az egyházmegyei papság és a közélet.....	186
XI. Az egyházmegye a II. világháború eseményeinek sodrában.....	194
A) Előzmények.....	194
B) Az egyházmegye és a II. világháború.....	195
Összegzés.....	201
Források.....	204
Bibliográfia.....	206
Mellékletek.....	219

Bevezetés

A kutatás előzményei, forrásadottságok

A legtöbb egyházmegye XX. századi története még nincs megírva, a jelenkori egyházmegye-történet kutatás még gyerekcipőben jár. A XIX. század végén, XX. század elején, illetve első felében számos egyházmegye történetének feltárása és kiadása kezdődött meg, de ezek közül a legújabb kor ismertetésére csak kevés vállalkozott.¹ Később a történelmi események alakulása, a kommunizmus egyház- és vallásellenes légköre is közrejátszott abban, hogy alig készültek egyházmegye-történettel foglalkozó művek, s hogy az egyházmegyék történetének egy-egy mozzanatát megvilágító alkotások is jobbára csak az asztalfiók számára íródhattak.² E feldolgozásokat mindazonáltal *Schematismusok*ban, jubileumi évkönyvekben próbálták pótolni.³ Ahol pedig történtek kezdeményezések egyházmegyék történetének feldolgozására – nagyrészt már a Lékai-érában –, ott jobbára a XX. század előtti események bemutatására szorítkoztak, csak egy-egy kiragadott területet

¹ Jelentősebb, több kötetet kitöltő, nagyszabású kezdeményezések voltak: BUNYITAY VINCZE, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig I–IV*, Nagyvárad 1883–1935; *A csanádi püspökség története I–VIII* (Csanádvármegyei könyvtár 19–20, 24, 28–29, 40–43) (szerk. Juhász Kálmán), Makó 1930–1947; *Adatok az egri egyházmegye történelméhez I–IV* (szerk. Kandra Kabos [I–II] – Balássy Ferencz [III] – Leskó József [IV]), Eger 1885–1908; *A kassai százéves egyházmegye történelmi névtára és emlékkönyve 1904, I–II*, Kassa 1904; *A váci egyházmegye történelmi névtára I*. Első rész: Az intézmények története, Vác 1915; *A váci egyházmegye történelmi névtára II*. Második rész: A papság életadatai, Vác 1917; *A szombathelyi egyházmegye története (1777–1929) I–III* (szerk. Géfin Gyula), Szombathely 1929–1935. Szintén ide sorolható a két kötetet megért *Adalékok a veszprémi püspökség történetéhez* (1901, 1903) sorozat, majd az 1933-tól kiadott *A veszprémi egyházmegye múltjából* sorozat (Pfeiffer János szerkesztésében 1933–1950-ig 13 kötet jelent meg, majd 1987-től Körmeny József szerkesztésében jelenik meg), illetve az 1936–1939 között 7 kötetet megért *Győregyházmegye múltjából* sorozat. Az egyházmegye története római forrásainak feltárására indult kezdeményezés a *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis I–IV*, ed. Vilmos Fraknói–József Lukcsics, Budapestini 1896–1907 (A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára). Az egyházmegyék történetírásának módszertanát az egyre szaporodó egyháztörténettel foglalkozó művek hatására VANYÓ TIHAMÉR foglalta össze a korszakban: *Hogyan írjuk meg egy egyházmegye történetét?* címmel, *Regnum Egyháztörténelmi Évkönyv 2* (1937) 3–18, amely máig hasznos kiindulópontot jelenthet az egyházmegyék történetének feltárásával foglalkozó kutatók számára.

² Itt például említhetjük Székely László naplóját Mikes püspökről, amely csak több mint 50 évvel megírása után, 2009-ben került kiadásra: SZÉKELY, *Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről* (A Magyar Nyugat Történelmi Kiskönyvtára 11) (szerk. Soós Viktor Attila), Vasszilvágy 2009. Vagy például Shvoy Lajos önéletrajzát. Szerzője 1964-ben kezdte el írni, olyan légkörben, amikor nyilvánvaló volt, hogy a mű nem kerülhet kiadásra. 2002-ben jelent meg nyomtatásban: SHVOY LAJOS, *Önéletrajz* (szerk. Mózes Gergely) (Források a székesfehérvári egyházmegye történetéből 1), Székesfehérvár 2002.

³ Ezekben általában az adott egyházmegye püspökeinek pályafutásáról és az egyházmegye szempontjából meghatározó tetteiről található hosszabb, illetve a püspökség főbb intézményeiről, a székeskáptalanról, a papképzésről és a templomokról rövid, 1–2 oldalas leírás. Vö.: *Győregyházmegyei almanach*, Győr 1968; *A szombathelyi egyházmegye névtára*. Schematismus dioecesis Sabariensis, Szombathely 1972; *A Székesfehérvári Egyházmegye jubileumi névtára 1977-ben*. Alapításának 200. esztendejében, Székesfehérvár 1977; *A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve. 1777–1977* (szerk. Fábán Árpád), Szombathely 1977; *Váci egyházmegyei almanach*. Szent Isván milléneum évében, Vác 1970; *Váci egyházmegyei almanach II*, Vác 1980; *Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve 1980*, Szeged 1980; *A hajdúdorogi egyházmegye és a miskolci apostoli kormányzóság schematizmusa*, Pécs 1982; *A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye jubileumi emlékkönyve, 1912–1987* (szerk. Timkó Imre), Nyíregyháza 1987.

tárgyaltak, illetve az adott püspökök, érsekek személyét állították középpontba.⁴ A rendszerváltás után bár elindult bizonyos egyházmegyék XX. századi történetének kutatása és a kutatási eredmények közreadása, viszont a feldolgozások jó része inkább ismeretterjesztő céllal készült, az egyházmegye történetét vázlatosan bemutató kötetekbe – amely alól természetesen akadnak kivételek⁵ –, s sokszor a püspök, illetve érsek központú felfogás érvényesült.⁶

Az egyik legjobban dokumentált a szombathelyi egyházmegye története, amelyet nagyrészt Géfin Gyula⁷ dolgozott fel, illetve szerkesztett egybe s jelentetett meg Mikes János szombathelyi püspök hathatós támogatásával három kötetben. Ezekben az olvasó amellett, hogy püspök életrajzokat talál az egyházmegye alapításától Géfin Gyula koráig, megismerkedhet a püspöki szeminárium történetével, a vasvár-szombathelyi székeskáptalan történetének főbb állomásaival, tájékozódhat az egyházmegyei papság irodalmi működéséről, a római katolikus iskolaügy fejlődéséről, s egy történeti névtár is segíti az eligazodást az egyházmegye akkori és korábbi, ismert és kevésbé ismert személyiségei között. A kötetek közül az első kettőt 1929-ben, a harmadikat 1935-ben adták ki.⁸ Ezt követően csak egyetlen kötet készült az egyházmegye történetéről, alapításának 200. évfordulójára, amely bár egy fejezet erejéig kitér XX. századi témára is, s másutt utalásokat tartalmaz a XX. századi állapotokra, de nem kifejezetten e történelmi periódusra koncentrálnak, következésképpen ezen időszakról egy egységes, kontinuos kép nem rajzolódik ki belőle.⁹ Az egyházmegye 1935-öt követő éveinek történetéről tehát ezidáig nem készült sem részletes, sem átfogó ismertetés. Ez

⁴ Például: BORÓVI JÓZSEF, *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztásának és a besztercebányai – rozsnói – szepesi püspökségek alapításának története*, Eger 1962; KOVÁCS BÉLA, *Az egri egyházmegye története 1596-ig*, Eger 1987; SUGÁR ISTVÁN, *Az egri püspökök története*, Budapest 1984. A püspökökkel, egyházmegye történettel foglalkozó művek egy részének kiadására külföldön, nem egy esetben idegen nyelven került sor. Például: BUZÁS JOSEF, *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert I–IV*, Raab 1966–1969; JUHÁSZ KÁLMÁN, *Klöster in der Diözese Tschanad–Temesvar im Mittelalter* (Új reneszánsz, Magyar szakemberek írásai 65), Köln–Detroit–Wien 1962; VIRT LÁSZLÓ, *Márton Áron a lelkiismeret apostoli ébresztője*, Róma 1986.

⁵ Például LAKATOS ANDOR-nak *A Kalocsai Érsekség 100 esztendeje* című könyve. *A Kalocsa-Bácsi Érsekségtől a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegyéig, 1909–2009*, Pozsony 2009.

⁶ Hiteles képet adni egy püspök személyiségéről önmagában is összetett vállalkozás. Gyakori téma például Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, Márton Áron, Prohászka Ottokár, Apor Vilmos püspökök személye. Tekintve, hogy e személyiségekről külön-külön is számos szakirodalmat lehetne felsorolni, ezek ismertetésétől itt eltekintek.

⁷ Életéről és munkásságáról bővebben: *Géfin Gyula emlékezete* (szerk. FEISZT GYÖRGY) (Acta Savariensia 20), Szombathely 2008.

⁸ Az első kötet egy fejezet kivételével teljes egészében, a második felerészben püspökéletrajzokat vonultat fel. Ezzel szemben a székeskáptalan történetére, a szeminárium történetére vagy a tudós papok munkásságára csak a második kötet második felében tér ki. A harmadik kötet az egyházmegyében szolgáló és szolgált papok életrajzi adatait ismerteti. A püspökéletrajzok közül csak az első kötetben megjelenteknek, illetve a második kötetben Mikes János püspökről írtak a szerzője Géfin Gyula, a többi a vasvár-szombathelyi székeskáptalan egyes tagjai, illetve szombathelyi egyházmegyei papok írták. Ld.: *A szombathelyi egyházmegye története (1777–1929) I–III* (szerk. Géfin Gyula), Szombathely 1929–1935.

⁹ *A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve. 1777–1977*, i.m. A kifejezetten XX. századdal foglalkozó fejezet: SILL FERENC, *A szombathelyi székesegyház újjáépítése 1946–1976*, uo. 127–172.

adta az ötletet, hogy megírjam a folytatást 1944-ig, amikor az egyházmegye az immár másodszeri apostoli adminisztrátori kormányzás után új megyéspüspököt kapott.

Azon kívül, hogy az egyházmegye történetírás – ezen belül a szombathelyi egyházmegye történetének – szempontjából az általam elvégzett kutatást hézagpótlónak tartom, Grósz József személyisége miatt is érdekes e téma vizsgálata. Ennek megértéséhez, illetőleg az általam vizsgált 1936–1944-es éveknek az életútba helyezése végett célszerű röviden felvázolni pályafutását. 1887-ben Féltorony községben született, majd 1911-es pappá szentelése után a győri egyházmegyében szolgált különféle tisztségekben, 1913-tól a püspöki aulában. 1928 és 1933 között Fetser Antal segédpüspöke volt. 1936-ban került a szombathelyi egyházmegye élére, mint apostoli adminisztrátor, 1939-től 1943-ig pedig ugyanitt megyéspüspök volt. E mellé társult 1941-ben Muravidéki apostoli adminisztrátori kinevezése, amely tisztséget 1944-ben adta át utódjának. Kalocsai érsekké 1943-ban nevezték ki, de egy évig még apostoli adminisztrátorként korábbi egyházmegyéjét is irányította. 1945 után három alkalommal is helyettesítette a prímást a püspöki kar élén. Először 1945-ben, amikor Serédi Jusztinián elhunyt és még nem került sor a magyar katolikus egyház első emberének kinevezésére. Majd Mindszenty József letartóztatása és bebörtönzése után 1951-ig, amikor koncepciós perben elítélték, végül Czapik Gyula 1956-os halála után egészen 1961-ben bekövetkezett haláláig.

Ha munkásságáról szakirodalmat keres a kutató, számos olyan könyvvel, tanulmánnyal találkozhat, amelyben kalocsai érsekségéről, a kommunisták által ellene indított és lefolytatott 1951-es koncepciós peréről, és a magyar katolikus egyház élén egy megpróbáltatásokkal teli korszakban betöltött szerepéről írnak, életének korábbi állomásait viszont rendszerint csak röviden ismertetik.¹⁰ Disszertációmban az egyháztörténet-írás ezen adósságát is törleszteni

¹⁰ Közvetlenül Grósz Józseffel foglalkoznak: JÁMBOR OTTÓ, *Grósz érsek koncepciós pere*, Belügyi Szemle 28 (1990) 3, 69–81; TÖRÖK JÓZSEF, *Századunk magyar főpapjai. Grósz József érsek*, Szeged 1992; *A Grósz-per előkészítése 1951*, (szerk. SZABÓ CSABA), Budapest 2001; BALOGH MARGIT–SZABÓ CSABA, *A Grósz-per* (Híres politikai perek), Szekszárd 2002; KÁLMÁN PEREGRIN, *Megállapodás-tervezet 1956-ból. A Grósz-hagyatékban található irat 1956 április végén-május elején keletkezett, a Püspöki Kar által a hatalomnak eljuttatott forrás* (Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár I. 1. a.), Vigilia 72 (2007) 10, 739–748; KÁLMÁN PEREGRIN, *Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957*, Budapest 2011; SZÉKELY TIBOR, *Az Opus Pacisról. Grósz József békepolitikája és a Vatikán (a BM és az ÁEH dokumentumai tükrében)*, Vigilia 76 (2011) 9, 706–711. Az egy-egy részterületet érintő művekre ld. a felsorolt munkák bibliográfiáját. A szakirodalom tanulmányozása mellett kalocsai érseksége első két évére vonatkozóan kiváló forrásul szolgál Naplója, amelyet 1944 októberétől 1946 januárjáig vezetett. *Grósz érsek naplója, Grósz József kalocsai érsek naplója, 1944–1946* (sajtó alá rend. TÖRÖK JÓZSEF), Budapest 1995. A szombathelyi egyházmegyében kifejtett munkásságáról ld.: TÓTH KRISZTINA, *A papnevelés története a szombathelyi egyházmegyében Grósz József egyházkormányzása alatt*, Századok. Tanulmányok a 200 éve született Horváth Mihály emlékére (szerk. Bojtos Anita – Novotnik Ádám), Budapest 2010, 167–178; UŐ, *Grósz József oktatáspolitikája a szombathelyi egyházmegyében*, Politika – egyház – mindennapok. Tanulmányok (szerk. Lénár Andor – Lőrinczné Bencze Edit), Budapest 2010, 97–117; UŐ, *Grósz József patronázs tevékenysége (1936–1944)*, Sorsfordulók és mindennapok. Tanulmányok a 19–20.

igyekszek, az 1936–1944-es periódust vizsgálva. Ugyanakkor nem a püspök személyiségére koncentrálok, hanem elsősorban az egyházmegye történetét írom meg, leszűkítve és Grósz József szombathelyi egyházkormányzása szemszögéből közelítve meg a témát.¹¹

Mivel az egyházmegye történetének ez a periódusa szinte teljesen fehér foltnak számított, dolgozatomban elkészítésekor főleg az elsődleges forrásokra: levéltári adatokra, korabeli újságokra, évkönyvekre támaszkodhattam. Kutatást végeztem az *Archivio Segreto Vaticano*-ban, a *Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati, Archivio Storico*-ban (ezen belül az: *Archivio della Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari*-ban),¹² az esztergomi Prímási Levéltárban, a Győri Egyházmegyei Levéltárban, a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban, a Magyar Országos Levéltárban (2012 októberétől: a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában),¹³ a pannonhalmi Főapátsági Levéltárban, a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kéziratárában, a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban, a Vas Megyei Levéltárban (2012-től a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárában), valamint a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltárban.¹⁴

századi magyar és egyetemes történelemről. (szerk. Strausz Péter – Zachar Péter Krisztián), Budapest 2011, 170–191.

¹¹ Dolgozatomban felhasználtam szakdolgozatomban eredményeit is: TÓTH KRISZTINA, *A szombathelyi egyházmegye Grósz József kormányzása alatt (Elsősorban a Püspöki Körlevelek alapján)*, Piliscsaba 2009, illetve különböző részterületeiből publikációim is megjelentek (ld. a Bibliográfiában). Amennyiben az ezekben megjelent eredményeket további alapos kutatómunkát követően relevánsnak találtam, nem tartottam szükségesnek, hogy szövegezésüket minden esetben átírom. Erre a szövegben minden alkalommal külön nem hivatkozok.

¹² Tekintve, hogy a vatikáni levéltárak anyaga egyelőre csak XI. Pius pápa haláláig bezárólag kutatható, így az ezt követő események feltárásakor még nem támaszkodhattam vatikáni levéltári forrásokra. A szentszéki archívumok legutóbbi, XXI. századi nyitásairól, illetve a hozzáférhetővé vált anyagról: *Archivio della nunziatura Apostolica in Berlino (Nunziatura Pacelli)*. Indice 1196, a cura di KIRSI SALONEN, Città del Vaticano 2003, 3; *A L'attività della Santa Sede nel 2003. Pubblicazione non ufficiale*, Città del Vaticano 2004, 1114; *L'attività della Santa Sede nel 2004. Pubblicazione non ufficiale*, Città del Vaticano 2005, 1108; *L'attività della Santa Sede nel 2006. Pubblicazione non ufficiale*, Città del Vaticano 2007, 1104. A legutóbbi nyitások magyar hasznosításáról: TUSOR PÉTER–TÓTH KRISZTINA, *Az újonnan megnyitott vatikáni fondok és a magyar történetkutatás, Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére (Collectanea Vaticana Hungariae I/8; szerk. Tusor Péter)*, Budapest–Róma 2012, 203–252. A *Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati, Archivio Storico*-ban a szombathelyi egyházmegye 1926–1939-re vonatkozó dokumentumai az index szerint hiányoznak

¹³ A m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium iratainak nagy része az 1956-os tüzvészben megsemmisült. Vö.: KOMJÁTHY MIKLÓS, *Tüzvész az Országos Levéltárban*, Levéltári Híradó 6 (1956) 4, 3–6; *Az Országos Levéltár alapelejtározott anyagában 1956. november 6–8-án keletkezett károk jegyzéke*. Levéltári Híradó 7 (1957) 1–2, 8–23. Későbbi visszaemlékezések: BOJÁR IVÁN, *Mi égett Országos Levéltárban?*, Élet és irodalom 32 (1988) 48, 2; KOMJÁTHY MIKLÓS, *Az országos levéltári tüzvész 1956-ban*, Élet és irodalom 32 (1988) 51, 4. Az események értékelése, rekonstruálása 40 év távlatából: LAKOS JÁNOS, *Ismeretlen dokumentumok az Országos Levéltár 1956. novemberi égéséről*. LK 67 (1996) 1–2, 135–153. A tüzvészről röviden: LAKOS JÁNOS, *A Magyar Országos Levéltár története*, Budapest 2006, 347–348.

¹⁴ A felsorolt levéltárakban több helyen szembesültem Sergio Pagano mondásának igazságtartalmával: „*Habent sua fata scripta archivorum.*” Az idézet forrása: *I «fogli di udienza» del cardinale Eugenio Pacelli Segretario di Stato I (1930)* (Collectanea Archivi Vaticani 72), a cura di Sergio PAGANO – MARCEL CHAPPIN – GIOVANNI COCO, Città del Vaticano 2010, XXI. Bővebben ld. a vonatkozó fejezeteknél.

Az elsődleges források mellett az egyházmegye vizsgált történeti periódusának részterületeit érintő műveket, a korszakra vonatkozó a magyar katolikus egyház és a világegyház történetét, illetve ezeknek egy-egy jelentős kérdését, kiemelkedő egyéniségét, kezdeményezését, eseményét tárgyaló általános szakirodalmat is bevontam a vizsgálódás körébe. Szintén tanulmányoztam az 1917-ben kiadott és 1982-ig érvényben levő egyházi törvénykönyvet, a helyi zsinati törvénykönyvet, valamint a püspöki körlevelekben a zsinati törvénykönyv kiadása után megjelent püspöki rendeleteket, amelyek az egyházmegye és tagjai működésének egyházzjogi keretét adták, s a katolikus egyházra vonatkozó, illetve azt is érintő világi törvényeket, rendeleteket, amelyek ezek működésének világi jogi keretét adták. Áttekintettem a püspökkari tanácskozások jegyzőkönyveit is, amelyekből kitűnően kirajzolódnak a magyar katolikus egyház éppen aktuális kérdései. Végül, de nem utolsósorban a korszakra vonatkozó általános történeti szakirodalmat is tanulmányoztam, hiszen az egyházmegyét nem lehet elszigetelten, önmagában vizsgálni, mind az országos események, mind a világban zajló események befolyásolhatták a helyi történéseket.¹⁵

A követett módszertan

A módszertanhoz kiváló kiindulópontul szolgált Vanyó Tihamér 1937-ben íródott alapműve, a *Hogyan írjuk meg egy egyházmegye történetét?* A bencés szerzetes a mintaszerű egyházmegye történetírás alapelveit francia példák nyomán vázolta fel, kiemelve Alfred Dufourcq bordeaux-i egyetemi tanár, valamint Georges Bonenfant kanonok felosztását. Az előbbi tíz pontban sorolja, hogy mit kell feltétlenül tartalmaznia egy jól megírt egyházmegye történetéről szóló szakirodalomnak, az utóbbi pedig az évreuxi egyházmegye történetéről írt kötetben hat nagyobb témakör köré csoportosította a gondolatait. A szempontokról elmondható, hogy az egyházmegye történetének valamennyi szegmensét érintik (például: a papság, plébániák, művelődés, valláserkölcsei és liturgikus élet, szerzetesség, hívek, az egyházi vagyon, s a püspök személyisége, viszonya a világi és egyházi felsőbb hatóságokhoz), nem kizárólag a püspökre koncentrálnak. Munkámban igyekszek én is ezt szem előtt tartani és a nagyobb témaköröket szervesen beépíteni. Ugyanakkor fontosnak tartom megemlíteni, hogy Vanyó Tihamér az egyházmegye történet megírásához általános szempontokat adott, melyeket dolgozatomban a helyi viszonyokhoz, a vizsgált történelmi kor sajátosságaihoz igazítottam és mindezt saját logikai gondolatívra fűztem fel.

¹⁵ A bekezdésben nagy vonalakban igyekeztem rámutatni az általam használt forrásokra és a szakirodalomra, a részletes listát lásd: a Bibliográfiában.

Alapelvelem az volt, hogy az egyházmegye történetének megírásakor nem szabad pusztán a főpásztor személyét a középpontba állítani, bár nyilvánvalóan meghatározó az egyházmegye szempontjából az irányítás mikéntje, melyet az ordinárius származása, neveltetése, korábbi pályafutása is formálhat. Jelentős, hogy kiket választott közvetlen segítőjének, munkatársainak a püspöki kúriába, milyen mértékben hagyta rájuk, illetve intézte, ellenőrizte maga az ügyeket, milyen kapcsolatban volt papjaival, milyen célokat tűzött ki, ezek megvalósításához hogyan és milyen mértékben járult hozzá, milyen meggyőződés vezette egyes kezdeményezések, ügyek felkarolásában, illetve hogyan tudott a hívekhez szólni. Azt is érdemes tanulmányozni, hogy hogyan ültette át a helyi gyakorlatba a kifejezetten egyházi, illetve a világi országos intézkedéseket, rendelkezéseket, kezdeményezéseket. Végül az sem elhanyagolható, hogy a vizsgált korszakban Grósz József kétszer is apostoli adminisztrátor minőségben állt az egyházmegye élén,¹⁶ amely további kérdéseket vet fel: nevezetesen, hogy miért nem, mint megyéspüspök került az egyházmegye élére 1936-ban és miért lett 1943-ban ugyanitt kalocsai érseksége és muravidéki apostoli adminisztrátorsága mellett másodszor is apostoli adminisztrátor. Az egyházmegye állapotában, a Szentszék politikájában, az országos politikában, vagy a személyiségében kell keresnünk a megoldást? Többek között erre is megkísérlek ezen értekezés keretein belül választ adni.

A püspök, illetve apostoli adminisztrátor mellett az egyházmegyében több aspektusból is meghatározó volt a székeskáptalan, s ennek tagjai. Egyrészt, mivel az Egyházi Törvénykönyv szerint bizonyos kérdésekben a főpásztor csak az ő hozzájárulásukkal dönthetett, más kérdésekben pedig ki kellett kérnie a véleményüket.¹⁷ Másrészt, mivel egy-egy kanonoki

¹⁶ Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (SzEL) Acta Cancellariae (AC) 419/1936; SzEL AC 1568/1943.

¹⁷ S a püspök nagyobb pénzügyi erőforrást kívánó vállalkozásba bele sem kezdetett, azaz kezdetett volna az ő támogatásuk és jóváhagyásuk nélkül. Ez jelentős erőt összpontosított a kezükben. KÉRÉSZY ZOLTÁN a *Katholikus egyházi jog. A Codex Iuris Canonici alapján III*, Pécs 1927, 698. művében összegyűjti, hogy mikor kellett a beleegyezésüket és mikor a tanácsukat kérnie a főpásztornak az egyházkormányzatban. A konszenzusuk szükséges a következő esetekben: „a) megszünt káptalani méltóságok visszaállítása és új kanonoki praebendák s beneficiumok létesítése (c. 394. §. 2.); b) a székes-és társas egyháznál új konfraternitások vagy kegyes célú társulatok alapítása (c. 712. §.2.); c) a székesegyházi javak igazgatása (c. 1182. §. 1.), 1000–30.000 frank értékű egyházi javak igazgatása (c. 1532. §.3., 1653. §.1) és egyházi javak bérbeadása, ha a bérösszeg 30.000 líránál nagyobb és a bérleti idő kilenc évnél nem több; ennél hosszabb idejű ilyen bérlethez az apostoli szék hozzájárulása szükséges; ha a bérösszeg 1000–30.000 líra közti nagyságú, úgy a káptalan hozzájárulása csak kilenc évnél hosszabb időre történő bérbeadás esetén kívántatik meg (c. 1541. §.2.).” Csak meghallgatásukkal lehet intézkedni: „a) a prosynodalis vizsgálók és parochi consultores, valamint helyetteseik választásánál, ill. kirendelésénél és ugyanezeknek elmozdításánál (c. 386, 388.) b) egyházi javadalmak egyesítésénél, áthelyezésénél, felosztásánál és széttagozásánál (c. 1428.); c) nyílt káptalanoknál (capitula non numerata seu receptiva) a praebendával bíró kanonokok számának meghatározásánál (c. 394.); d) a hittanításra szánt napoknak és óráknak kijelölésénél (c. 400. §. 1.); e) a káptalanbeli kanonokságok és javadalmak konferálásánál (c. 403); e) tiszteletbeli kanonokok kinevezésénél (c. 406. §.1.); f) amovibilis plébániáknak inamovabilissé változtatásánál és új amovabilis plébániák alapításánál (c. 454.); g) a vagyongazgatásra rendelt egyházmegyei tanács tagjainak megválasztásánál (c. 1520. §.1.) s h) némely más fontosabb ügynél (pl.: c. 895, 1234. §.1., 1359, 1428, c. 1574. §.2., 2292.)”

stallumhoz egy-egy főesperesség kötődött,¹⁸ és a káptalan tagjai a püspöki kúriában fontos tisztségeket is betöltöttek, ezáltal a területi igazgatás és a központi igazgatás egyes kulcspozíciói egybeestek. Ráadásul jelentős szerepet játszottak bizonyos alapok kezelésében is.¹⁹

Viszont sem a püspök, sem a kúriában működő székeskáptalani tagok nem működhetek volna megfelelő hivatali apparátus nélkül, amely meghatározott keretet, formát adott az egyházmegye irányításának. Dolgozatomban tehát az egyházmegye központi irányításának szerveit, ezek működését és az élükön álló személyiségeket is vizsgálom. Emellett rá szeretnék mutatni az egyházmegye hierarchikus szerveződésére, az esperesek, plébánosok, lelkészek, segédlelkészek tevékenységére. Nyilvánvalóan nem egyenként és részletekbe menően, amelyre a disszertáció szűkre szabott keretei nem nyújtanak lehetőséget, hanem rámutatva az általános tendenciákra, összefüggésekre, megemlítve a bizonyos téren kiemelkedő személyiségeket.

Szintén nem elhanyagolható az egyes szerzetesrendek, tanítók és hívek szerepe. Hiszen élénk lelkeségi élet sem bontakozott volna ki, ha nem lettek volna olyan emberek, akik különböző rendezvényeket szerveznek, egyesületeket hoznak létre, lelkigyakorlatokat, missziókat tartanak, zarándoklatokat szerveznek, kezdeményezik és felkarolják egyes templomok, katolikus iskolák, lelkészlakok, keresztek építését, lelkészszékek, plébániák felállítását, s akik a fiatalság, papok és világiak neveléséhez tevékenyen hozzájárulnak. Mindezt természetesen nem egy statikus képként, hanem egy bizonyos elemeiben állandó, mégis dinamikus, állandóan mozgásban levő rendszerként szeretném bemutatni, beleágyazva a magyar katolikus egyház és a kor összefüggésrendszerébe.

Köszönetnyilvánítások

Mielőtt rátérnék e kérdések tárgyalására, disszertációm elején szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akiknek a támogatása nélkül e munka nem készülhetett volna el. Először is témavezetőmnek, Tusor Péternek, aki praktikus tanácsaival segítette a disszertáció elkészülését, és aki lehetőséget biztosított a vatikáni, veszprémi és pannonhalmi kutatásokra.²⁰ Szintén köszönettel tartozok a könyvtárosoknak és levéltárosoknak, akik kedvességükkel,

¹⁸ A hat kanonoki stallumhoz: *praepositus maior, lector, cantor, custos, archidiaconus Zalaegerszeg és archidiaconus Alsólendva*, hat főesperesség: a székesegyházi, a németújvári, a sárvári, az őrési, a zalaegerszegi és az alsólendvai tartozott. Vö.: a korabeli szombathelyi *Schematismus*okkal.

¹⁹ Erről részletesen lásd a vonatkozó fejezetet.

²⁰ Az MTA–PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport és az OTKA NN–82307 számú, Magyarország és a pápaság (13–20. sz.) – Intézménytörténeti részanalízisek című projekt keretében.

figyelmességükkel nagyban segítették a munkámat, és akikkel sokszor eszmecserét folytattam egy-egy részletkérdésben. A legtöbbet a dolgozathoz a Szombathelyi Püspöki (illetve 2011-től Egyházmegyei) Levéltárban²¹ kutattam, itt Cselenkó Borbálának, Pál Ferencnek és Rétfalvi Balázsnak. A Győri Egyházmegyei Levéltárban Vajk Ádámnak és Nemes Gábornak, a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban Lakatos Andornak, a Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltárában Dénesi Tamásnak, a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltárban Karlinszky Balázsnak és Varga Tibornak. Ezenkívül a levéltári dokumentumok gondos előkészítéséért az *Archivio Segreto Vaticano*, a *Segreteria di Stato*, *Sezione per i Rapporti con gli Stati*, *Archivio Storico*, az esztergomi Prímási Levéltár, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, a Pannonhalmi Bencés Főapátság Könyvtára és a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára munkatársainak, ahol szintén kutattam. S mindenkinek, akik itt nem kerültek ugyan név szerint említésre, de bármely módon hozzájárultak a dolgozat sikeres elkészítéséhez.

²¹ A Szombathelyi Püspöki Levéltár neve 2011-ben változott Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárra. Pál Ferenc mb. levéltár igazgató szíves szóbeli közlése.

I. A SZOMBATHELYI EGYHÁZMEGYE A KOR ÖSSZEFÜGGÉSRENDSZERÉBEN

A) ÁLLAM ÉS EGYHÁZ MŰKÖDÉSÉNEK FŐBB METSZÉSPONTJAI A HORTHY-KORSZAKBAN

Mivel egy egyházmegye története nagyon sok szállal kapcsolódik azon ország és helyi egyház történetéhez, amelyben elhelyezkedik, ezért a szombathelyi egyházmegye történetének tárgyalása előtt célszerűnek tartom egy átfogó képet megrajzolni a két világháború közötti, illetve a II. világháború alatti magyar egyházpolitikáról különös tekintettel ennek elméleti alapjairól, valamint gyakorlati megvalósulásáról, körvonalazva az állam és a katolikus egyház működésének főbb metszéspontjait.²²

Az I. világháború, a Károlyi kormány és a Tanácsköztársaság után nyilvánvalóvá vált, hogy sem a liberalizmus, sem a szocializmus, sem a kommunizmus nem járható út, a kérdés állam és egyház viszonyában a hogyan tovább volt. Erre próbáltak meg választ adni többek között Prohászka Ottokár és Bangha Béla, akik a keresztény kurzusként vagy keresztény-nemzeti programként fémjelzett politika ideológiai alapjainak lerakásában játszottak jelentős szerepet.²³ Maga a keresztény kurzus nem vallási fogalom és nem is egy teológiai kérdés, hanem egy merőben politikai kategória, amely 1919 augusztusában merült fel, maguk az ellenforradalom vezetői használták a kifejezést először.²⁴ Az újjászervezésnek két fő vezérgondolata volt: az egyik a kereszténység, mint erkölcsi értékrend és társadalomszervező elv, a másik a nemzeti eszme. Ezek alkották a rendszer hivatalos ideológiájának alapját.²⁵ A

²² A kiemelés szempontját – a rendelkezésre álló terjedelmi kereten belül – az egyházmegye vizsgálatát leginkább meghatározó témakörök adták. Sokkal részletesebben és bővebben ld. az egyes fejezetekben. Tekintve, hogy a Horthy korszak egyháztörténete egy olyan szerteágazó, számos kérdést érintő komplexum, amelynek részterületeiről is több monográfia született, így teljességre e fejezetben természetesen nem törekszek, nem törekedhetek.

²³ Az I. világháború utáni berendezkedésről alkotott elképzelésükhöz ld.: GERGELY JENŐ, *Prohászka Ottokár és a "keresztény kurzus"*, Műhely 5 (1982) 2, 58–75; SIPOS PÉTER, *A „kurzus” és a keresztény-nemzeti ideológia kialakulása*, Eszmélet 2 (1990) 6, 109–111; GERGELY JENŐ, *Prohászka Ottokár közéleti működése*, Prohászka ébresztése. Az 1995. október 10-én Székesfehérvárott megtartott Prohászka-konferencia anyaga (szerk. Szabó Ferenc), Budapest 1996, 177–204; UŐ, *A keresztény kurzusról*, Távlatok 2 (2000) 48, 280–289; GÁRDONYI MÁTÉ, *A keresztény kurzus programja Bangha Bélánál*, Studia Wesprimiensia 9 (2007) 1–2, 25–36; ORVOS LEVENTE, *A „közéleti kereszténység” eszme tartalma Prohászka Ottokárnál*, Prohászka tanulmányok 2007–2009, A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai, Székesfehérvár 2009, 13–21; FRENYÓ ZOLTÁN, *Prohászka Ottokár és a keresztény nemzeti újjászületés*, Uo. 23–31. Álláspontjukat ekkor írt munkáikban, naplóikban is kifejtik. Vö. különösen: PROHÁSZKA OTTOKÁR, *Naplójegyzetek II. 1891–1919* (szerk. Szabó Ferenc), Szeged–Székesfehérvár 1997; UŐ, *Naplójegyzetek III. 1919–1927* (szerk. Frenyó Zoltán–Szabó Ferenc), Szeged–Székesfehérvár 1997; MOLNÁR ANTAL–SZABÓ FERENC, *Bangha Béla SJ emlékezete*, Távlatok (2010) 3–4, Budapest 2010; PROHÁSZKA OTTOKÁR, *Kultúra és terror*, Budapest 1918; BANGHA BÉLA, *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*, Budapest [1920].

²⁴ GERGELY, *A keresztény kurzusról*, 280.

²⁵ Uo. 282. Maga a herceprímás Csernoch János is ebben a két eszmében látta a világháború és 1918–1919 eseményei után a kivezető utat. CSERNOCH JÁNOS, *Katholikus kérdések*. Csernoch János Dr. bíbornok,

kereszténység ennek megfelelően jelentős szerephez jutott a közéletben – mind országos, mind helyi szinten –, de állam és egyház viszonyában a gyakorlatban számos kérdés rendezésre várt. Egyike volt ezeknek a főkegyúri jog gyakorlása. Mivel Magyarország államformája 1920-ban király nélküli királyság lett, kormányzóval az élen, aki református vallású volt, így joggal merült fel a kérdés, hogy vajon az eddig a királyt megillető főkegyúri jogot gyakorolhatja-e.²⁶ Természetesen a katolikus álláspont egyértelműen elutasító volt. A problémára rész megoldást jelentett az 1920. évi I. tc. 13. §. 8. bekezdése, amely kimondta, hogy a kormányzó a főkegyúri jogokat nem gyakorolja. A püspökök és nagyobb javadalmasok kinevezésének joga ezzel visszaszállt a Szentszékre. Viszont a törvényjavaslathoz fűzött miniszteri indoklás azt is megfogalmazza, hogy: „*ez a rendelkezés nem jelenti azt, mintha a magyar állam ezt a szent koronával szorosan egybefoglalt jogot a kormányzóság ideje alatt érvényesíteni nem kívánná.*”²⁷

Tehát az államhatalom a főkegyúri jog gyakorlásába szeretett volna beleszólni, ennek egyik eszköze a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium volt, amelyre a király korábban már részben átruházta a főkegyúri jog hatáskörébe tartozó ügyeket, így ezeket származtatott joggal továbbra is a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter gyakorolta.²⁸ Ugyanakkor az 1848. évi III. tc. 7. §-a felsorolta azokat a kormányzati kompetenciákat, amelyeket az uralkodó csak személyesen gyakorolhatott: ide tartozott az érsekek, püspökök, prépostok és apátok kinevezése, azzal a megkötéssel, hogy ehhez miniszteri ellenjegyzés szükséges.²⁹ Mivel Magyarország király nélküli királyság volt, így a kinevezések joga elméletben visszaszállt a Szentszékre. Viszont a magyar kormány – ahogy fent már utaltam rá – továbbra is igényt tartott a beleszólásra, így került sor 1927-ben egy egyszerű megállapodásra, az ún. *intesa semplice*-re. Eszerint a Szentszéket illeti a jelölt kiválasztása, de előtte bizalmas és titkos tárgyalást folytat a kormány megbízottjával, aki megjelölheti a kormány által alkalmasnak gondolt személyeket. Ha a választás nem e személyek egyikére esik, akkor a

hercegprimás beszédei a Szent-István-Társulat közgyűlésein 1911–1924, Budapest 1924, 82–89. Illetve a keresztény egységről mondott 1921-es beszéde: uo. 99–108.

²⁶ A főkegyúri jog gyakorlásának kérdéséről a két világháború közt részletesen SALACZ GÁBOR ír: *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon*, Budapest 2002. Ebben a téma addigi fellelhető szakirodalmát is vázolja: 193–210. A kérdéssel legújabban Szabó István foglalkozott: SZABÓ ISTVÁN, *A királyi főkegyúri jog kérdése a két világháború között Magyarországon*, Iustum Aequum Salutare 6 (2010) 1, 103–117.

²⁷ *Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés irománya, I*, Budapest 1920, 23. A fenti idézetben a kötetben alkalmazott helyesírás jelenik meg.

²⁸ SZABÓ, *A királyi főkegyúri jog kérdése a két világháború között Magyarországon*, 103–117. A katolikus ügyekkel az első ügyosztály foglalkozott. Vö.: BERESZTÓCZY MIKLÓS, *V. K. M. I. A magyar vallás-és közoktatásügyi minisztérium katolikus (I.) ügyosztályának története. 1867–1947*, Budapest 1947.

²⁹ *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1895. Milleniumi emlékkiadás. 1836–1868* (szerk. Márkus Dezső), Budapest 1896, 219. (A továbbiakban CJH)

Szentszék kikéri a kormány véleményét arra vonatkozóan, hogy van-e politikai jellegű kifogása a jelölt ellen. Ha ilyen nincs, a kormány akkor is személyi vagy alkalmassági kifogásokat tehet.³⁰

Az egyház a politikai életben is jelentős szerepet vállalt egyrészt a törvényhozói hatalomban való részvétel, másrészt a katolikus célkitűzéseket magukévá tevő pártok támogatása révén. A korszak első éveiben egykamarás nemzetgyűlés gyakorolta a törvényhozói hatalmat, amelynek a katolikus főpapság nem volt hivatalánál fogva tagja,³¹ viszont az 1926. évi XXII. törvénycikkellyel visszaállították a kétkamarás országgyűlést, így 1927-től kezdve a felsőházban a katolikus megyéspüspökök méltóságuknál fogva ismét helyet kaptak. Rajtuk kívül szintén *ex officio* tagjai voltak a pannonhalmi főapát, a hazai két premontrei rend főnöke, a zirci apát, a kegyes tanítórend magyar főnöke és a székesfőkáptalanok nagyprépostjai.³² Állam és egyház érdekei a területi revízió megvalósításában is összefonódtak, hiszen az egyháznak hívei, földbirtokai, iskolái, intézményei jelentős része került a határok másik oldalára a trianoni döntés következtében.³³

Az állam gazdasági szempontból is támaszkodhatott az egyházra, amely a korszakban az egyik legjelentősebb földbirtokosnak számított. Bár Trianonnal elvesztette földbirtokai több mint felét, 1921-es kimutatás szerint Csonka-Magyarországon maradt az érsekségeknek és püspökségeknek 333.257 hold birtoka, a káptalanoknak, valamint az esztergomi papnevelőnek és a pesti központi szemináriumnak 301.130 hold birtoka, az apátságoknak, prépostságoknak 23.091 hold birtoka, a szerzetesrendeknek 159.002 hold birtoka, s az

³⁰ Vö. LÁSZLÓ T. LÁSZLÓ, *Egyház és állam Magyarországon 1919–1945*, Budapest 2005, 179–183; SALACZ, A *főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon (ad indicem)*; GERGELY JENŐ, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest 1997, 60; BALOGH MARGIT – GERGELY JENŐ, *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005, I*, Budapest 2005, 60, 575–576; CSIZMADIA ANDOR, *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy korszakban*, Budapest 1966, 108–109. A kormány az elért eredményekkel nem elégedett meg, a későbbiek során szeretett volna a kinevezés előtt bizalmas tárgyalásokat folytatni a felsőházban *ex officio* helyet foglaló, nem püspök egyháznagyokról is. Viszont a Szentszékkel folytatott ez irányú tárgyalások – érthető okból – nagyon vontatottan haladtak. A nem püspöki szentszéki kinevezések esetében a Vatikán részéről csupán arra voltak hajlandóak, hogy ezen esetekben udvariasságból előre közöljék a kinevezett személyét, anélkül, hogy a kormány bármely vétőt emelhetne a kinevezés ellen. Vö. MNL–OL K105, Külügyminisztériumi Levéltár, Vatikáni követség, 25. csomó.

³¹ Az egykamarás nemzetgyűlésbe választás útján lehetett bekerülni. A Magyar Püspöki Karból Prohászka Ottokár indult a székesfehérvári kerületben képviselőjelöltként 1920-ban és az esélyes kisgazda jelölt visszalépésével sikerült a képviselői széket elnyernie. GERGELY, *Prohászka Ottokár közéleti működése*, 197.

³² Az 1926. évi XXII. törvénycikk 4. § (1) B pont, Magyar törvénytár. 1926. évi törvénycikkek, Budapest 1927, 241. Az egyháziak országgyűlési részvételének rövid történeti bemutatását lásd: EGYED ISTVÁN, *A Magyar Katolikus Egyház az országgyűlésen*, Magyar Katolikus Almanach I (szerk. Gerevich Tibor – Lepold Antal – Zsembery István), Budapest 1927, 716–723.

³³ Trianon hatását az egyházi életre már számos tanulmány vizsgálta. Átfogóan monográfiában Salacz Gábor tárgyalta a kérdést: SALACZ GÁBOR, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975. Trianon statisztikájához, illetve az 1938-ig tartó időszakban beállt változásokhoz lásd: THIRRING LAJOS ET AL, *Magyarország Trianontól napjainkig*, Magyar Statisztikai Szemle 16 (1938) 4, 375–556.

alapoknak 136.300 hold birtoka.³⁴ Ezek jövedelmeit vallási és közoktatási célokra fordították, belőlük finanszírozták a különböző katolikus intézmények fenntartását, segélyezték a hitbuzgalmi, vallásos szervezeteket, egyesületeket, a katolikus sajtót, illetve a katolikus célokat magukévá tevő politikai és társadalmi célzatú szervezeteket, pártokat. Szintén ebből fedeztek bizonyos kegyúri terheket és a főpapság háztartásának, reprezentálásának, közéleti szereplésének kiadásait.³⁵ Az I. világháborút, a forradalmakat és a Tanácsköztársaságot követően a kormány egyrészt földbirtok-reformot hajtott végre, másrészt az államháztartás terhének csökkentése céljából egyszeri vagyonadót vetett ki mind az ingó, mind az ingatlan vagyona. Az egyházat különösen a mezőgazdasági ingatlanok vagyonváltásáról szóló 1921. évi 45. tc érintette.³⁶

Bár az egyházi vagyon döntő többsége ingatlanokban: földbirtokban és különböző épületekben volt, jelentős pénztöke is koncentrált az egyháznagyok kezében. A püspökségek, káptalanok, szerzetesrendek illetve különböző alapok tőkéjének nagy része állampapírokban és kötvényekben volt, mivel ezekben látták a legjobban biztosítva értékállóságukat. Ezeket az állam különböző – különösen hadi – kiadásai fedezésére bocsátotta ki és a világháborút követő infláció során elértéktelenedtek.³⁷ A kölcsönök jegyzőit – köztük az egyházat – később segélyekkel igyekezett kárpótolni.³⁸ Másrészt az egyház is segítette az államot, amikor ez szükségesnek látszott. 1933-ban, amikor a magyar államháztartás egyensúlyának biztosítása szükségessé vált, s az állam belső kölcsönökből kívánta fedezni a kiadásait, az egyházi nagyjavadalmasok voltak az egyik legjelentősebb hitelezői.³⁹ Ezt követően pedig az 1938-as egyszeri beruházási hozzájárulás révén működtek közre a Darányi Kálmán által meghirdetett győri program megvalósításában.⁴⁰

³⁴ GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 274–279.

³⁵ Bővebben: uo. 272.

³⁶ Ld.: *CJH. 1921. évi törvények*, Budapest 1922, 389. A földosztás nagyságrendjét mutatja, hogy az Országos Földbirtokrendező Bíróság – 1934-es adat szerint – 1933 végéig 411 ezer embert juttatott földhöz és 260 ezer embert házhelyhez. Az irányelv az volt, hogy minél több igénylőt juttassanak földhöz, így a kiosztott földek általában 1–3 holdas törpe-birtokokat eredményeztek Ld.: KENÉZ BÉLA, *Birtokpolitikai irányelvek a magyar hitbizományok reformjához*, *Katolikus Szemle (KSZ)* 48 (1934) 11, 646; SZILÁGYI LÁSZLÓ, *A magyar földkérdés megoldásának lehetőségei*, *KSZ* 48 (1934) 12, 730–731. A Nagyatádi-féle földreform főbb céljairól és megvalósításáról: AZARI BERTALAN, *Az 1920–1945. évek közötti földbirtok-politikai intézkedésekről*, *Geodézia és Kartográfia* 62 (2010) 3, 36–38.

³⁷ Az akkori kötvényekről általában: SPILÁKNÉ KERTÉSZ MÁRTA, *Magyarországi értékpapírok története 1945-ig* (Tözsdeelméleti tanulmányok 3), Budapest 1989, 51–78. A hadikölcsönökről átfogóan: MÉRŐ KATALIN, *Az értéktözsde szerepe és jelentősége a tőkés Magyarország gazdasági életében (1864–1944)* (Tözsdeelméleti tanulmányok 1), Budapest 1988, 70–72. Az 1914 és 1918 között kibocsátott magyar államadóssági címletek felsorolását lásd: *1942. évi IX. törvények az 1914–1918. évi hadikölcsönök rendezéséről*, *CJH. 1942. évi törvények*, Budapest 1942, 43–49.

³⁸ 1928. évi 12. tc. 8.§; 1928. évi 33. tc. 14.§, *CJH. 1928. évi törvények*, Budapest 1929, 309 és 529.

³⁹ A belső kölcsön jegyzéséről bővebben: SzEL AC 566/1933. Gróf Károlyi Gyula 1933. április 5-én kelt levele, illetve Imrédy Béla 1933. április 5-én kelt, gróf Károlyi Gyulának írt levelének másolata. Arról, hogy a katolikus egyházat hogyan érintette: GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 305–307,

Tehát az állam és egyház a korszakban szorosan összefonódott. Ez nem csak a közös revíziós elképzelés, gazdaság és a törvényhozás, hanem az oktatás, illetve a társadalmi élet szervezése, irányítása területén is elmondható. 1935-ös adat szerint a katolikus egyház az országban az elemi iskolák 43%-át, a középiskolák 29%-át és a tanító(nő) képzők 59%-át tartotta fenn.⁴¹ A bevett felekezetek által fenntartott iskolák államsegélyben részesülhettek, az itt tanítók állami fizetéskiegészítést kaphattak – akárcsak az állam által minimálisan meghatározott jövedelmet el nem érő lelkészek a kongrua, valamint a korpótlékok révén. A pedagógia célja – nem csak a felekezeti iskolákban – a vallásos és erkölcsös, művelt ember és jó honpolgár nevelése volt,⁴² s ez nem szorítkozott csupán az iskola falai közé: a különböző katolikus ifjúsági egyesületek is a vallásos és világnézeti nevelés céljait szolgálták.⁴³ A felnőtt katolikus társadalom összefogására is számos egyesület működött – mind hitbuzgalmiak, mind pedig társadalmiak, amelyek legtöbbször kor, nem és társadalmi osztály vagy foglalkozás szerint alakultak. Külön voltak egyesületek a papok és a világiak számára is.⁴⁴ Ezek irányítása, szervezése, munkájuk összehangolása kezdetben az Országos Katolikus Szövetségre, később az 1932-ben felállított *Actio Catholicára* hárult,⁴⁵ melynek öt szakosztálya hathatósan mozdította elő a katolikus szellemiség beivódását a társadalomba,

valamint: *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I* (Dissertationes hungaricae ex historiae Ecclesiae 12), kiad. BEKE MARGIT, München–Budapest 1992, 480–482.

⁴⁰ Erről részletesen lásd: CSULAK ELEMÉR – KERESZTESSY ERNŐ, *Az egyszeri beruházási hozzájárulás* (Magyar Jogászegylet Könyvtára 19), Budapest [1938]. Bevallásának módjáról is külön füzet készült: ERDÉLY SÁNDOR – HAMVAI SÁNDOR, *Gyakorlati útmutató az egyszeri beruházási hozzájárulás (vagyonváltás) bevallásához*, Pécs 1938.

⁴¹ A kimutatást, amelyet Hóman Bálint kultuszminiszter 1935 februárjában magával vitt a vatikáni látogatásakor Gergely Jenő közli: GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 96–97.

⁴² KUBINSZKY LAJOS, *Magyar közoktatásügyi politika a két háború között*, New York 1953, 92.

⁴³ Hogy csak a legfontosabbakat említsük, az agrárifjúság számára ott volt a KALOT és a KALÁSZ, míg az iparosifjúságnak a KIOE és a KLOSZ, majd a DL. Ezen egyesületekhez kapcsolódó alapvető szakirodalom: BALOGH MARGIT, *A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946*, Budapest 1998; STETTNER ANDREA, *Katolikus Leánykörök Szövetsége*, Magyar katolikus almanach II, A magyar katolikus egyház élete 1945–1985 (szerk.: Turányi László), Budapest 1988, 313–322; illetve a nagyrészt visszaemlékezésekre épülő, több témába vágó tanulmányt tartalmazó: *Félbemaradt reformkor. Miért akadt el az ország keresztény humanista megújulása?* A Katolikus Szemlében megjelent tanulmányok gyűjteménye (Babóthy Ferenc *et al.*), Róma 1990. A KALOT-tal kapcsolatosan e kötetben: KOVÁCS K. ZOLTÁN, *Ötven éve indult a KALOT*, uo. 19–20; FARKAS GYÖRGY – UGRIN JÓZSEF, *Hogyan ébredt az álmos óriás? Visszatekintés a katolikus népfőiskolai mozgalomra*, uo. 21–26; BABÓTHY FERENC, *Utam a KALOT-hoz*, uo. 27–40; MÉZES MIKLÓS, *Hogyan szerveztük a Széchenyi Népfőiskolát?*, uo. 41–49; KOVÁCS K. ZOLTÁN, *A KALOT keresztmetszete és népfőiskolái*, uo. 50–55; HOLLAI FERENC, *A katolikus ifjúságmozgalom (KIOE) története (1920–1948)*, 96–105; JOLSVAI (JOLSVAI) HEDVIG–MONA ILONA, *A Katolikus Dolgozó Nők és Leányok Országos Szövetsége: a DN és DL*, uo. 106–110; STETTNER ANDREA, *A Katolikus Leánykörök Szövetsége: a KALÁSZ*, uo. 111–122. Ld. még a következő lábjegyzetet.

⁴⁴ A katolikus egyesületekről a korszakban átfogóan: GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 121–176. 206–210; (?), *Katolikus egyesületek*, Magyar Katolikus Almanach I, 621–636.

⁴⁵ Az *Actio Catholica* magyarországi működéséről részletesen: GIANONE ANDRÁS, *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948*, Budapest 2010.

amelynek révén a Horthy korszak, különösen a harmincas évek vége negyvenes évek eleje lelkiekben a katolikus reneszánsz virágkorát hozták.

B) A SZOMBATHELYI EGYHÁZMEGYE HELYE AZ EGYHÁZSZERVEZETBEN A STATISZTIKÁK TÜKRÉBEN

A trianoni Magyarországon a római katolikus hívők arányszáma – az 1920. évi népszámlálás adatait alapul véve – 63,9% volt, amely az 1930. évi népszámlálás szerint kis mértékben nőtt, 64,8%-ra, az 1941-es népszámláláskor pedig – tekintve, hogy a területgyarapodásokkal sok más felekezetű hívő tért vissza –, 55%-ot tett ki.⁴⁶ Tehát a korszak elején a népesség közel kétharmada, végén több mint fele volt katolikus. A görög katolikusok arányszáma az 1910-ben mért 11,9%-ról 1920-ra 2,2%-ra csökkent, mely 1930-ra alig változott, ekkor 2,3% volt, 1941-ben viszont ismét 11,9%-ra emelkedett.⁴⁷ Mindez 3 érseki tartomány közt oszlott meg, két érseki tartomány – a zágrábi metropólia és a gyulafehérvár-fogarasi görög katolikus metropólia – ugyanis a békediktátum következtében teljesen külföldre került. A második legnépesebb felekezet a református volt, amely 1920-ban 20,9%-ot tett ki. Ez az arányszám 1941-re csak kevéssé változott, 20,8%-ra. A többi felekezet országos számaránya 10% alatt maradt, ezek közül az evangélikusoké 1920-ban 6,2%, 1941-ben 6% volt, az izraeliták aránya pedig 5,9%-ról 4,3%-ra csökkent.⁴⁸

A szombathelyi egyházmegye, amely Magyarország nyugati végében helyezkedett el, Vas vármegyét, Zala vármegyéből a zalaegerszegi, novai, letenyei, lenti (alsólendvai) járásokat, a nagykanizsai járás néhány községét és a sümegi járásból egy községet foglalt magába illetve két Veszprém vármegyei helységet⁴⁹ – a veszprémi, székesfehérvári, győri, nyitrai, besztercebányai és természetesen az esztergomi egyházmegyékkel együtt – az esztergomi

⁴⁶ Viszont az ország mai területére vonatkoztatva 65,7%-ot, amely a katolikusok számának enyhe emelkedését mutatja: *Az 1941. évi népszámlálás. 3. összefoglaló adatok* (Történeti statisztikai kötetek), Fel. szerk.: Dányi Dezső, Budapest 1978, 23. Az akkori területre számított akkor még hozzávetőleges adatot (55%) lásd: (?), *Az 1941. évi népszámlálás nemre, családi állapotra és vallásra vonatkozó adatai*, Magyar Statisztikai Szemle (1943) 5–6, 249–252.

⁴⁷ A mai Magyarország területén a görög katolikusok arányszáma nem sokat változott: 2,5% maradt. Lásd: *Az 1941. évi népszámlálás. 3. összefoglaló adatok*, 23. Trianonnal a görög katolikusokkal többségében más nemzetiségűek kerültek az országhatáron kívülre. 35,7% román, 31,2% szerb, 0,4% szlovák, 0,3–0,3% német, illetve horvát, 0,1% rutén és 5,2% egyéb. Mindössze 26,8%-uk volt magyar. A Csonka-Magyarország területén maradtak közül viszont 93,5%. Vö.: BALOGH – GERGELY, *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005*, I, 66. Illetve: KOVÁCS ALAJOS, *A katolikusok statisztikája Csonka-Magyarországon*, Magyar Katolikus Almanach III, Budapest 1929, 903. A felekezeti megoszlásról nemzetiségi összefüggésben GERGELY JENŐ ír bővebben: *Vallási és nemzeti identitás – egyházak, felekezetek és állam kapcsolata 1945 előtt*, Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után (Historia Hungaro – Slovaca – Slovaco – Hungarica 2) (szerk. Balogh Margit), Budapest 2008, 15–21.

⁴⁸ Az összegzést lásd: *Az 1941. évi népszámlálás. 3. összefoglaló adatok*, 23.

⁴⁹ SzEL AC 771/1941; SzEL AC 1353/1943.

érseki tartomány részét képezte. Északról a győri, délkeletről a veszprémi egyházmegye határolta. 1777-es megalapításától kezdve az ország egyik legkisebb kiterjedésű egyházmegyéje volt, amely jelentős földbirtok vagyonnal nem rendelkezett. Ráadásul a trianoni békediktátum következtében 1922-ben az egyházmegye Ausztriához csatolt területe került a bécsi érsek, mint burgenlandi apostoli adminisztrátor joghatósága alá, 1923-ban pedig a Jugoszláviához csatolt részek a lavanti püspök, mint apostoli adminisztrátor fennhatósága alá.⁵⁰ A felekezeti megoszlást tekintve azonban messze az országos átlag felett volt benne a római katolikusok számaránya: 1923-ban 82,97%, 1929-ben 84,34%, 1934-ben 85,2%, 1940-ben megközelítőleg ugyanennyi, 1943-ban pedig 86,7%.⁵¹ Ezzel az egyházmegyék közül az egyik leginkább katolikusok által lakottnak számított.⁵² A második legnagyobb felekezet az egyházmegyében az evangélikus volt 1923-ban 10%-al, 1929-ben 8,73%-al, 1934-ben 8,5%-al, 1940-ben 8,6%-al, 1943-ban pedig 8%-al. Ebből Vas vármegyében élt a többség. Az országban a népszámlálások adatait figyelembe véve csak Békés vármegyében volt magasabb az evangélikusok arányszáma – megközelítőleg 34%-al –, valamint Sopron és Győr-Moson és Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyékben volt hasonlóan magas, 12–15% körüli.⁵³ Ezen kívül a szombathelyi egyházmegyében reformátusok és az izraeliták arányszáma volt még 1% fölött. 1923-ban a reformátusoké 4,16%, az izraelitáké 2,79%, 1929-ben a reformátusoké 3,96%, az izraelitáké 2,88%, 1934-ben a reformátusoké 3,93%, az izraelitáké 2,27%. Az 1940-es *Schematismus* ettől alig eltérően 3,87% reformátust illetve

⁵⁰ A burgenlandi apostoli adminisztratúráról – amely a szombathelyi és győri egyházmegye Ausztriához csatolt plébániáiból alakult – részletesen: (?), *Die Ursprünge und Wegbereiter unserer Diözese*, Kirchliches Jahrbuch 1962 für die Katholiken der Diözese Eisenstadt, Eisenstadt [1962], 43–57. Áttekintő kronológiával: 52–53 és 56–57. További adalékok a burgenlandi apostoli adminisztratúra születéséhez: SCHMIDT PÉTER, *A Burgenlandi Apostoli Adminisztráció keletkezése (1918–1922). A Győri Egyházmegyei Levéltár forrásai*, Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára. Essays in Honour of Mária Prokopp. Szerk. Tüskés Anna, Budapest 2009, 407–410. Muravidék történetéről: GÖNCZ LÁSZLÓ, *A muravidéki magyarság 1918–1941*, PhD-disszertáció, Lendva 2000.

⁵¹ Vizsgálódásom alapját a szombathelyi egyházmegye két világháború között készült *Schematismusai* jelentették. A Trianon utáni egyházmegye felekezeti megoszlásáról először adatokat közlő, 1923-as, majd a 6 évvel későbbi 1929-es, az általam tüzetesebben vizsgált korszakot közvetlenül megelőző 1934-es, valamint a korszakban készült 1940-es és 1943-as. Vö.: *Schematismus cleri dioecesis Sabariensis pro anno Domini 1923*, Szombathely 1923; *Schematismus cleri dioecesis Sabariensis pro anno Domini 1929*, Szombathely 1929; *Schematismus cleri dioecesis Sabariensis, pro anno domini 1934*, Szombathely 1934; *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Sabariensis pro anno domini 1940*, Szombathely 1940; *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Sabariensis et administraturae ap. Muravidék, pro anno domini 1943*, Szombathely 1943. (a továbbiakban: *Schematismus* az évszám megjelölésével). Természetesen a fenti kimutatásokban nincsenek benne az elcsatolt plébániák adatai, illetve az utolsó évi kimutatásban Muravidék adatai, amelyet Grösz József apostoli adminisztrátorként kormányzott. Ott – az 1943. évi hivatkozott *Schematismus* alapján – 76% a római katolikusok és jelentős, 23% az evangélikusok aránya.

⁵² *A katolikusok aránya járásokonként Csonka-Magyarországon, Melléklet a Magyar Katolikus Almanach III. évfolyamához*, Magyar Katolikus Almanach III.

⁵³ Az 1920. évi népszámlálás adatai alapján az evangélikus vallásúak arányszámát az országban lásd: BALOGH MARGIT–GERGELY JENŐ, *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár* (História Könyvtár; Kronológiák, Adattárak 4), Budapest 1996, 262. Az 1930. évi népszámlálás tükrében a nagyobb felekezetek törvényhatóságokénti megoszlását egységes táblázatba foglalva: I.m. 166–167.

2,22% izraelita vallásút tüntet fel, az 1943-asban viszont amellet, hogy a református vallásúak száma kevésbé változott, 3,55%-ot tesz ki, az izraeliták arányszáma látványosan 1,13%-ra, közel a felére csökkent. 1943-ra a katolikusok számarányának kissé több mint 1%-os növekedése részben talán ezzel is magyarázható. E felekezetek mellett mind a görög-katolikusok, mind az ortodoxok, mind pedig az egyéb felekezethez tartozók elenyésző kisebbséget képeznek 1% alatti arányszámukkal.⁵⁴ Tehát összességében elmondható, hogy az egyházmegye felekezeti viszonylag homogén képet mutat, viszont a főesperességeket, espereskerületeket és a településtípusokat tekintve már korántsem ennyire egyenletes a kép.

A hat főesperesség közül az egyházmegye észak-keleti részében – tehát Vas vármegyében – elhelyezkedő sárvári főesperességben az egyházmegyei átlaghoz képest jelentős, 22–23% az evangélikusok aránya. A főesperességet alkotó 4 esperességben 3-ban, a sárvári felső, jánosházai és kemenesaljai kerületekben is megfigyelhető ez az arányeltolódás. Ezen utóbbiban kiemelkedően magas, 42%. Plébánia szintre lebontva ez azt jelenti, hogy több plébánián az evangélikus vallásúak voltak enyhe többségben, de előfordult az is, Sömjénmihályfán, hogy a katolikusok kevesebb, mint negyedét alkották a lakosságnak. A reformátusok az egyházmegye délnyugati részében éltek nagyobb számban, több főesperességet érintve. Az egymás mellett elhelyezkedő őrségi és az alsólendvai felső esperesi kerületekben volt magas az arányszámuk, az előbbiben 33%, az utóbbiban pedig 21%. Ezenkívül az őrségi kerület mellett, északra elhelyezkedő körmenyi esperesi kerületben volt még nagy számú református kisebbség 12,3%-al.⁵⁵ Mindazonáltal összevetve az országos átlaggal, sem a Vas sem a Zala vármegyében élő reformátusok arányszáma nem volt magas az országoshoz képest.⁵⁶ Az ortodoxok, görög-katolikusok és zsidók nagy része nagy lélekszámú városokban élt, ahol természetesen a legnagyobb a lakosság felekezeti sokszínűsége, amellet, hogy a döntő többség katolikus.⁵⁷

Az egyházmegye a vizsgált korszakban két, illetve annak végén, 1943-ban már három 10 ezer fő feletti lakosságú várossal rendelkezett, ezek: Szombathely, Zalaegerszeg, illetve Sárvár voltak. E településeken élt az egyházmegye katolikusainak több mint 17%-a.⁵⁸ A hívek lelki gondozását Szombathelyen, a püspöki székhelyen 1930. január 1-től négy plébánia (Főplébánia, Szent Erzsébet plébánia, amely a ferencesek, Szent Márton plébánia, amely a domonkosok és a Szent Quirin plébánia, amely a szalézianusok vezetése alatt állt) és egy

⁵⁴ *Schematismus* 1923, 1929, 1934, 1940 és 1943. alapján.

⁵⁵ Megközelítő százalékos adatok *Schematismus* 1923, 1929, 1934, 1940, 1943 alapján.

⁵⁶ Az 1920. évi népszámlálás adatai alapján a református vallásúak országos megoszlását lásd: BALOGH–GERGELY, *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992*, 263.

⁵⁷ Vö.: *Schematismus* 1923, 1929, 1934, 1940, 1943.

⁵⁸ Uo.

kurácia látta el (a Gyöngyösszöllősi kurácia), Zalaegerszegen 1942-től két plébánia, melyek közül egyik a ferencesek vezetése alatt állt, Sárvárton viszont mindössze egy plébánia. Emellett kilenc 5–10 ezer fős város illetőleg község is a szombathelyi egyházmegye részét képezte: Kőszeg, Körmend, Celldömölk, Egervár, Vasvár, Lenti, Páka, Bánokszentgyörgy és Letenye. A pasztorációt itt is egy-egy plébánia végezte. Az egyházmegye lakosságának kétharmada viszont falvakban élt, melyek többségben a katolikus vallás dominált.⁵⁹

A nemzetiségeket tekintve az egyházmegyében horvát, szlovén – az akkori szóhasználattal élve vend⁶⁰ – illetve német nyelvű kisebbség élt, általában vegyes, kétnyelvű településeken. A horvátok Vas vármegye észak-nyugati részeiben, illetve szórványosan a déli részében, a szlovének Vas vármegye délnyugati és Zala vármegye nyugati szögletében, a németek pedig különösen Vas vármegye nyugati részén.⁶¹ Olyan 600–2000 fős településeken, ahol a katolikusok alkottak túlnyomó többséget. Az adott plébánia többségi nyelvének megfelelően több nemzetiségi nyelvű misét is tartottak vagy csak azon folyt az istentisztelet.⁶²

Ezek az arányszámok, a településszerkezet, plébániák száma, illetve a nemzetiségek aránya nagyban meghatározták a pasztoráció lehetőségeit. Továbbá egy olyan faktor is meghatározó lehet, amelyet talán kevésbé szoktak egy egyházmegye történetét írva vizsgálni: a protestáns tisztviselők aránya, különösen a közigazgatás kulcspozícióiban. Hiszen az állami támogatások elosztásánál, iskolák fenntartásánál, a katolikus egyházat is esetlegesen érintő kérdésekben szükség volt a szavazatukra, támogatásukra. S előfordult például Zalaegerszeg esetében, hogy a református főispán hathatós támogatásával a 15 ezer fős katolikus többségű lakosság mellett a kevesebb, mint 300 főt számláló reformátusok a város rendkívüli eladósodása⁶³ ellenére is megkapták 1939-ben a templomépítéshez szükséges jelentős anyagi támogatást.⁶⁴ Ez azt

⁵⁹ *Schematismus* 1923, 1929, 1934, 1940, 1943. alapján.

⁶⁰ A vendek ma magukat a szlovén nép részének tekintik. A korszakban az espereskerületi koronákon világosan különbséget tettek a vend és szlovén nyelv között, illetve a vonatkozó szakirodalom is a vend elnevezést használja (ld. a következő lábjegyzetben). A muravidéki esperesi kerület koronáján például a régi vend egyházi énekek felelevenítését is célul tűzték ki a később bevezetett és elterjedt szlovén nyelvű egyházi énekek helyett. Ugyanígy vend nyelvű katekizmus kiadását tervezték a használatban levő szlovén mellett. Vö.: SzEL AC 2015/1943.

⁶¹ Az itt lakó nemzetiségekről bővebben: *Vasvármegye* (Magyarország vármegyéi és városai 24) (szerk. Borovszky Samu–Sziklay János), Budapest 1898, 362 (térkép a vármegye népességének nemzetiségi megoszlásáról), 379, 384, 387, illetve Vö.: *Schematismus* 1923, 1929, 1934, 1940, 1943.

⁶² SzEL AC 1000/1943.

⁶³ A város eladósodásának mértékére lásd: (?): *Szombathely az ország legeladósodottabb városa. Minden főre 171.91 pengő esik az adósságból. Kőszeg 131.21 pengős adósság fejadagjával a 45 megyei város között az ötödik helyen áll. Szombathely (171.91), Esztergom 154.83), Sátoraljaujhely (153.19) és Nagykanizsa (139.60 pengős fejadaggal) előzik meg, Vasvármegye (Vm) 71 (1938) 5, 4. Ahogy a cím is mutatja, a korszakban több megyei város volt súlyosan eladósodva, Zalaegerszeg 1.188.805 P-s adósságával, amely fejenként 92,70 P-t jelentett a középmezőnyben foglalt helyet az eladósodott városok között. A városok még 1925–1926-ban az amerikai Speyer & Co bankházból vettek fel beruházási kölcsönöket.*

⁶⁴ 1939. szeptember 16-án a helybeli református lelkésszel aláírt a főispán egy kérvényt a város összes képviselőjéhez 50.000 téglának az építendő református templom céljára történő megszavazását kérve. Ezt a

mutatja, hogy néha meghatározóbb volt az előjáróság felekezeti hovatartozása, mint az adott község felekezeti összetétele. Esetünkben ennek vizsgálata nem ütközik nehézségbe, mivel szerencsés módon ránk maradt egy összeírás az egyházmegyében működő protestáns tisztviselőkről 1941-ből. E szerint Vas vármegyében a jelentősebb tisztségek viselői közül a szombathelyi hadtestparancsnok, a MÁV üzletigazgató és a tankerületi királyi főigazgató, valamint Vas vármegye királyi tanfelügyelője voltak protestánsok. Zala vármegyében pedig a főispán – amely katolikus szempontból különösen bántó lehetett, tekintve, hogy a vármegye népességének 92%-a volt katolikus –, a vármegyei gazdasági felügyelő, a királyi pénzügyigazgató, az államépítészeti hivatal főnöke, a csendőrsztag parancsnoka és a csendőrszárny-parancsnok.⁶⁵ Megfigyelhető tehát, hogy bizonyos vezető pozíciók a katolikusok jelentős számaránya ellenére protestáns kézben voltak.

C) KERESZTMETSZET AZ EGYHÁZMEGYE ÉLETÉRŐL MIKES PÜSPÖK KORMÁNYZÁSA ALATT

A szombathelyi egyházmegye működését 1911-től 1936 elejéig gróf Zabolai Mikes János fogta össze.⁶⁶ Megyéspüspöki ténykedésének, illetve püspöksége ideje alatt az egyházmegye életének most csak a főbb mozzanatait emelem ki, nagyrészt azokat, amelyek kihatással

főispán felkérésére felszólaló pártfőnök 100.000-re emeltette fel. A feltehetően az esperes által írt jelentésben arról is képet kaphatunk, hogy a kevesebb, mint 300 fős református kisebbségnek csak töredéke vett részt az istentiszteleteken, 1940. augusztus 4-én mindössze 14 fő. Ld.: SzEL AC 771/1941.

⁶⁵ SzEL AC 771/1941. Grósz József 1941. március 31-én kelt levelének fogalmazványa Serédi Jusztinián bíboros hercegprímáshoz.

⁶⁶ 1911. november 15-én nevezte ki Ferenc József a szombathelyi egyházmegye élére. A pápai megerősítés december 11-én kelt. Az esküt november 28-án tette le Bécsben a király előtt. Majláth Gusztáv erdélyi püspök – fő felszentelő –, Várady L. Árpád győri és Fischer Colbrie Ágost kassai püspökök szentelték püspökké 1912. január 1-én a budapesti Szent István bazilikában. Ünnepélyes bevonulására január 3-án, székfoglalójára pedig január 6-án került sor. Mikes János életének áttekintéséhez kiváló támpontot ad a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban őrzött 32 doboz iratanyaga (SzEL Gróf Mikes János iratai). Számos – tudományos és kevésbé tudományos igényű – feldolgozás is született: VARGA JÁNOS, *Mikes püspök fogsága*, Szombathely 1921; (?), *II. János püspök*, Szombathely 1777–1927. Jubiláris emlékalbum (szerk. Fehér Károly), Szombathely 1927, 28–29; GÉFIN GYULA, *A 150 éves szombathelyi egyházmegye püspökei*, A Vasvármegyei napilap kalendáriuma az 1928. szökőévre, Szombathely 1928, 16–27; GÉFIN GYULA, *A szombathelyi egyházmegye története II*, Szombathely 1929, 153–166; HALÁSZ IMRE, *Vasvármegyei fejek*, Szombathely 1930, 15–16; *Magyar országgyűlési almanach. Ötszáz magyar élet 1931–1936* (szerk. LENGYEL LÁSZLÓ – VIDOR GYULA), Budapest 1931, 354–355; *Magyar országgyűlési almanach. A felsőház és a képviselőház tagjainak életrajza és közéleti működése 1927–1932* (szerk. KUN ANDOR – LENGYEL LÁSZLÓ – VIDOR GYULA), Budapest 1932, 351; GÉFIN GYULA, *A szombathelyi egyházmegye története III*, Szombathely 1935, 271; *Országgyűlési almanach. Az 1935–40. évi országgyűlésről* (szerk. HAEFFLER ISTVÁN), Budapest 1940, 29–30; DOBRI MÁRIA, *Almásy László levelei Mikes János püspökhöz*, Vasí Szemle (VSZ) 50 (1996) 2, 267–273; BAKÓ BALÁZS, „Non confundar” – „Nem szégyenülök meg”. Megemlékezés gróf Mikes János püspökről, VSZ 59 (2005) 6, 745–756; SIMOLA FERENC, *Elfeledett fénykép IV. Károly Vas megyei tartózkodásáról*, VSZ 59 (2005) 6, 785–789; BAKÓ BALÁZS, *Az ellenforradalmár püspök. Eljárás gróf Mikes János szombathelyi püspök ellen 1918–19-ben*, VSZ 61 (2007) 1, 71–80; BAKÓ BALÁZS, *A szombathelyi püspöki szék 1911. évi betöltése (Boda János és Mikes János levelezése alapján)*, VSZ 61 (2007) 6, 694–726; BAKÓ BALÁZS, „A püspökség bankja” (Vázlat a szombathelyi egyházmegyei takarékpénztár történetéhez), VSZ 62 (2008) 6, 686–692; SZÉKELY LÁSZLÓ, *Emlékezés*, i.m.

voltak az 1936–1944-es évekre is. A fiatal, még csak 36. életévében járó püspök nagy lendülettel látott munkához. 1913-ban a különféle kezelésben levő egyházi pénzek központi kezelésére és megfelelő kamatoztatására felállította az Egyházmegyei Takarékpénztárt.⁶⁷ 1914-ben a katolikus sajtótermékek mind szélesebb körű terjesztésére megalapította a Martineum Rt. katolikus könyvkereskedést, amely alá összevonta az összes olyan kiadvány megjelentetését, amely eddig az Egyházmegyei Nyomda neve alatt jelent meg, s amely Grósz József idején is – többek között – az egyházmegyei nyomtatványokat, különböző füzeteket kiadta. Az I. világháború kitörésekor megszervezte a hátszág lelki ellátását és a frontokra személyesen is ellátogatott. 1918-ban a szeminárium épületében a kispapok számának csökkenése miatt megnyitotta a kisszemináriumot, amely mindössze egy évig működött,⁶⁸ felújítására Grósz József idején került sor.⁶⁹ Legitimista elkötelezettsége mellett végig kitartott – IV. Károly 1921-es első restaurációs kísérletekor a szombathelyi püspöki palotában szállt meg – ugyanakkor reálpolitikusként belátta, hogy a Habsburgok visszatérésére egyelőre nem kerülhet sor a külföld reakciója miatt, valamint a belpolitikai helyzet sem kedvező hozzá.⁷⁰

1927-ben ünnepelte a szombathelyi egyházmegye fennállásának 150 éves évfordulóját. Ez az év az egyházmegye történetében az október 4–8-ig tartott egyházmegyei zsinat miatt jelentős, amely új Egyházmegyei Törvénykönyvet⁷¹ bocsátott ki, amely – a közben a változó körülmények hatására hozott rendelkezések mellett – a vizsgált korszakban is meghatározta az egyházmegye életét.⁷² Befejező ünnepségen részt vett Cesare Orsenigo pápai nuncius is.⁷³ A zsinat – többek között – ösztönözte a lelkipásztori állomások szaporítását, amelyből Mikes

⁶⁷ Bővebben: BAKÓ, „A püspökség bankja” (*Vázlat a szombathelyi egyházmegyei takarékpénztár történetéhez*), 686–692.

⁶⁸ Vö.: *Géfin Gyula emlékezete*, 10. illetve: GÉFIN GYULA, *A szombathelyi egyházmegye története II.*, Szombathely 1929, 283–284.

⁶⁹ Bővebben lásd disszertációm vonatkozó fejezetét.

⁷⁰ Mikes püspök a királykérdésről: (?), *Mikes püspök a királykérdésről és a keresztény politikáról*, Vm 55 (1922) 98, 5.

⁷¹ *A szombathelyi egyházmegye zsinati törvénykönyve. (Statuta Dioecisana)*, Szombathely 1927. (a továbbiakban: SD)

⁷² A következő egyházmegyei zsinatra 1998. június 16–20. között került sor. Vö.: TIBOLA IMRE, *Katolikusok Vas megyében. Vázlat kétezzer év vallási életéről*, VSZ 3 (1999) 2, 163–182; illetve: (?), *A szombathelyi egyházmegyei zsinat /Beszámoló az előkészítő munkáról/*, Ünnepi harangszó 6 (1997) 2–3, 8–10; FEKETE ÁGNES, *Egyházmegyei zsinat Szombathelyen*, Ünnepi harangszó 5 (1998) 4, 6–7. Konkoly István püspöknek a zsinat alkalmával mondott beszédei is olvashatók: KONKOLY ISTVÁN, *„Hirdessétek az evangéliumot...” Válogatás Konkoly István szombathelyi püspök főpásztori szolgálata alatt elhangzott beszédeiből, előadásaiból és interjúiból. 1987–2004, I* (szerk. Rába Imre), Szombathely 2005, 350–357. A zsinaton hozott rendelkezések: *A Szombathelyi Egyházmegye zsinati könyve*, Szombathely 2000.

⁷³ BAKÓ BALÁZS, *Gróf Mikes János püspök élete és munkássága. Az egyháztörténész szemével*, Székely László, Emlékezés, 251. A zsinatról bővebben: uo. 249–251.

püspök idején különösen sok szerveződött, főleg a zalai részen – Pehm József áldásos tevékenységének köszönhetően. Ezek egy része Grósz József idején alakult plébániává.⁷⁴

Püspöksége idején több fontos építkezésre, illetve felújításra kerül sor az egyházmegyében. Például 1923-24-ben a székesegyház külsejének restaurálására, 1924-ben a Deficientia⁷⁵ épületének második emelettel bővítésére, amelynek költségeihez a püspök jelentős mértékben hozzájárult (a 420 millió korona összköltséghez 100 millió koronával), valamint 1934-ben a székesegyház nagykupolájának restaurálására és a püspöki palota külsejének megújítására.⁷⁶ Az egyházi művészetek megfelelő színvonalának biztosítására, pártfogására Mikes püspök 1931-ben létrehozta a Szombathelyi Egyházművészeti Bizottságot, amelynek elnöki tisztét maga töltötte be.⁷⁷ A kultúra pártolására is nagy gondot fordított: 1930-ban megnyitotta a Papi Kölcsönkönyvtárat, majd 1932-ben a Pedagógiai Szemináriumi Könyvtárat a szombathelyi egyházmegye tanítóságának pedagógiai és tudományos színvonalának emelésére, valamint az új tanterv hatékonyabb keresztülvitele céljából. A két könyvtár Szent Márton Könyvtár néven egyesült.⁷⁸

Kispapjai közül a tehetségeseket a budapesti, bécsi, innsbrucki, párizsi, római és warmondi felsőoktatási intézményekben neveltette – Werner Alajost, az 1933-ban megalakult⁷⁹ híres *Schola Cantorum Sabariensis* karnagyát például Rómába küldte egyházi zenét tanulni –,⁸⁰ ezáltal kinevelve egy olyan papi réteget, akik hathatósan tudták utódját, Grósz Józsefet az egyházkormányzásban segíteni és hozzájárultak egyházmegyéje hírnevének öregbítéséhez.

A hitélet, egyesületi élet is megélénkült Mikes János püspöksége alatt. Több szerzeterend telepedett le az egyházmegyében, társadalmi és hitbuzgalmi egyesületek alakultak, a népmissziók, lelkipyakorlatok száma megszorodott. 1912-ben Celldömölkön, 1921-ben pedig Lékán tartottak eucharisztikus kongresszust.⁸¹ 1912-ben megalakult a Katolikus Sajtó

⁷⁴ Vö.: GÉFIN GYULA, *II. János püspök*, Vm 69 (1936) 9, 1.

⁷⁵ Az egyházmegye székhelyén a nyugdíjas papok rendelkezésére álló ház, amelyben lakást igényelhetnek. Vö.: SD 549. §.

⁷⁶ Vö.: GÉFIN, *A szombathelyi egyházmegye története II*, 153–166; Géfin, *A szombathelyi egyházmegye története III*, 270–271; SZÉKELY, *Emlékezés (ad indicem)*; VECSEY LAJOS, *A Kőszegi Róm. Kath. Kelcz-Adelffy árvaház története 1741–1941*, Szombathely 1943.

⁷⁷ BAKÓ, „*Non confundar*” – „*Nem szégyenülök meg*”. *Megemlékezés gróf Mikes János püspökről*, 753.

⁷⁸ F.[FINTA SÁNDOR], *Pedagógiai Szemináriumi Könyvtár Szombathelyen*, Dunántúli Tanítók Lapja 8 (1932) 8–9; GÉFIN, *A szombathelyi egyházmegye története III*, 271.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ GÉFIN GYULA, *II. János püspök*, Vm 69 (1936) 9, 1–2. 1.

⁸¹ Vö.: GÉFIN, *A szombathelyi egyházmegye története II*, 153–166, 154. 162. Az egyházmegyében ekkor letelepedett rendekről és ezek támogatásáról ld. uo. A Gyümölcstó Boldogasszony szolgáloít Mikes püspök szervezte egyházmegyei társulatba 1920-ban. Ideiglenes igazgatóvá Boda János kanonokot nevezte ki, akit egyben megbízott a társulat alapszabályainak kidolgozásával. 1922-ben a szerzet Assisi Szent Ferenc kapucinus rendjéhez kapcsolódott, hogy mint kongregáció elnyerhesse a jóváhagyást, amelyet 1924-ben kaptak meg. Ezt követően 1934-ben a Szentszék hét évre szóló elismerő dokumentumot adott. Vö. SZÉKELY, *Emlékezés*, 100–104.

Hölgy-Bizottság, 1920-ban pedig az egyházmegyei Katolikus Férfiliga.⁸² 1932-ben a Katolikus Népszövetség kapott külön irodát és nevezett ki az élére Mikes püspök központi titkárt.⁸³ 1933-ban alakult meg az *Actio Catholica* egyházmegyei központi tanácsa.⁸⁴

Tehát az egyházmegye az 1920–1930-as években számos jelentős alkotással gazdagodott, mind művészi, mind kulturális, mind pedig szellemi téren, a főpásztor, Mikes János 1935-ben mégis benyújtotta a lemondását, a hivatalos indoklás szerint egészségügyi okokra hivatkozva. Arról, hogy mi állhatott a háttérben, a fellelhető szakirodalom meglehetősen szűkösen és ellentmondóan nyilatkozik. Gergely Jenő szerint „*a javadalmat csődbe vivő gróf Mikes János püspököt lemondatták*”,⁸⁵ Székely László szerint bár voltak a püspökségnek anyagi nehézségei,⁸⁶ a püspök elsősorban betegsége miatt mondott le,⁸⁷ Bakó Balázs szerint pedig „*Mikes lemondásában, úgy tűnik, egészségügyi és anyagi okok játszottak közre.*”⁸⁸ Véleményem szerint a kérdést a nem sokkal később bekövetkező apostoli adminisztrátori kinevezéssel együtt érdemes vizsgálni.

⁸² SZÉKELY, *Emlékezés*, 157.

⁸³ GÉFIN, *A szombathelyi egyházmegye története III*, 271.

⁸⁴ SZEL PK 1933. III. nr. 975. A bekezdésben csupán egypár jelentősebb eseményt, egyesület megalakulását emeltem ki, részletesen vö. különösen: SZÉKELY, *Emlékezés*, i.m. (*ad indicem*) illetve GÉFIN, *A szombathelyi egyházmegye története II*, 153–166.

⁸⁵ GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 304. Azt is tudni véli, hogy „*Eltávolításának politikai oka pedig az 1921-es királypuccsokban való aktív részvétele volt, őt tekintették a karlisták egyik vezérének. Ezzel kivívta Horthy és Gömbös ellenszenvét, akik most elérkezettnek látták az időt a törlesztésre.*” I.m. 74. Állítását nem támasztja alá forráshivatkozással.

⁸⁶ Ezeket Székely LÉKAY LINGAUER ALBIN, *Miért kellett a szombathelyi püspökséget negyedfél évig üresedésben tartani?*, Vm 73 (1940) 119, 3–4. alapján ismerteti. SZÉKELY, *Emlékezés*, 204–209.

⁸⁷ SZÉKELY, *Emlékezés*, 202–209. A 203. oldalon idézi a lemondás kapcsán a Mikes János püspök által mondottakat, ami harmonizál a később a főpásztori búcsúszózatában leírtakkal: „*Tudod – mondta többeknek – nem akarom, hogy betegségem alatt szétessenek a dolgok, mint pl. az X-i egyházmegyében. Mindig is az volt az elvem: aki ezekben a nehéz időkben nem tudja tökéletesen betölteni pozícióját, vonuljon el.*” Közvetlenül a fenti idézet után még azt írja: „*Így gondolkodott, így tett.*” E mondat arra enged következtetni, hogy – bár a későbbiekben a püspökség anyagi ügyeinek is szentel egy fejezetet – Székely László osztja azt a véleményt, hogy Mikes püspök elsősorban betegsége miatt mondott le.

⁸⁸ BAKÓ, *Gróf Mikes János püspök élete és munkássága. Az egyháztörténész szemével*, 260.

II. EGY APOSTOLI ADMINISZTRÁTORI KINEVEZÉS HÁTTERE

A két világháború között, illetve a II. világháború alatt nem volt ritka, hogy az új országhatárok által ketté vagy három részbe szelt egyházmegyék bizonyos részeinek élén apostoli adminisztrátor álljon, viszont arra, hogy egy egyházmegyének a székhellyel együtt Magyarország területén maradt része kapjon rövid időn belül két alkalommal is apostoli adminisztrátort,⁸⁹ csak a szombathelyi egyházmegyében került sor, ráadásul úgy, hogy ennek magyarázatát nem az országhatárok megváltozásában kell keresnünk.⁹⁰ Arra a kérdésre, hogy miért kerülhet sor apostoli adminisztrátor kinevezésére, az 1917-ben kiadott és 1982-ig érvényben levő *Codex Iuris Canonici* magyarázó szakirodalomban több választ kaphatunk.⁹¹ Ez akkor következhet be, ha az országhatárok kiigazításánál az adott egyházmegye egy része más állam területére esik, ha a püspöki *mensa* eladósodása miatt az új püspök ellátását nem tudja fedezni, ha a püspök testi vagy lelki betegség miatt hivatalát nem tudja kellőképpen ellátni, vagy ha a Szentszék nem tud az illetékes kormánnyal megegyezni a püspöki szék betöltéséről.⁹² Szintén apostoli adminisztrátor kinevezésére adhat okot a püspök erőszakos halála, ha a káptalanban a káptalani helynök megválasztása nem lenne kellően kivitelezhető, avagy ha a széküresedés bármely okból igen sokáig tartana.⁹³ Disszertációm elején arra keresem a választ, hogy ezek közül melyik volt az a körülmény, amely 1936-ban a szombathelyi egyházmegye esetében a pápa döntésének hátterét adta, illetve, – amennyiben több is meghatározó volt – ami leginkább meghatározta azt. Vizsgálódásom során érdekes eredményre jutottam, a válaszhoz ugyanis nem elegendő pusztán a felsoroltakból a reálisan szóba jöhető lehetőségeket áttekinteni, hanem egy sokkal mélyebb, több komponensből álló összefüggésrendszert kell megérteni, melynek három alappillére: a püspökség, a székeskáptalan és magának a püspöknek a személye. Most e három tényező mentén szeretném feltárni Grósz József apostoli adminisztrátori kinevezésének előzményeit, illetve hátterét,⁹⁴

⁸⁹ Mikes János püspök lemondása után 1936. január 10-én a Konzisztoriális Kongregáció dekrétumával Grósz József orthosiai címzetes püspök került a szombathelyi egyházmegye élére apostoli adminisztrátornak, aki 1939 és 1943 között mint megyéspüspök, 1943–1944-ben pedig újból mint apostoli adminisztrátor állt az egyházmegye élén. 1944-től ismét megyéspüspököt kapott az egyházmegye Kovács Sándor, korábbi kecskeméti plébános személyében. Bővebb kifejtését lásd később.

⁹⁰ Különösen, hogy ezeknek helyzetét már a húszas évek elején rendezték. Ld.: GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 44.

⁹¹ Maga a *Codex Iuris Canonici* (CIC) 312. kánonja csak azt említi, hogy a Szentatya néha fontos és különleges okból apostoli adminisztrátort állít egy egyházmegye élére, az okokat nem részletezi. *Codex Iuris Canonici*, Pii X pontificis maximi iussu digestus Benedicti papae XV auctoritate promulgatus, Roma 1918, can. 312, 83.

⁹² BÁNK JÓZSEF, *Egyházi jog. Az egyházi alkotmányjog alapjai*, Budapest 1958, 87.

⁹³ KÉRÉSZY, *Katolikus egyházi jog* III, 634.

⁹⁴ A kérdéssel *Egy apostoli adminisztrátori kinevezés háttere. Gróf Mikes János lemondása a szombathelyi püspökségről* című tanulmányomban részletesen foglalkoztam, Magyarország és a római Szentszék (Források és

bemutatva az egyházmegye helyzetét, majd ezt követően azt vizsgálom, hogy ki volt és honnan jött Grösz József rámutatva azokra a pontokra, amelyek meghatározhatták későbbi szombathelyi egyházkormányzását.

A) A SZOMBATHELYI PÜSPÖKI JAVADALOM AZ 1930-AS ÉVEKBEN

A szombathelyi püspökség törzsvagyonáról szerencsés módon a Budapesti Apostoli Nunciatúra iratanyagában maradt fenn egy 1933. október 20-án kelt, a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter által aláírt kimutatás másolata, Mikes János püspök egyik, a nunciushoz írt levele mellékleteként.⁹⁵ A dokumentáció – tekintve, hogy a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium iratanyaga nagy része 1956 november elején tűzvészben megsemmisült –, különösen értékes és az 1936-os apostoli adminisztrátori kinevezés háttéréhez jelentős adalékkal szolgál.

E szerint a püspökség törzstökéjének nagy részét kötvényekbe (aranyjárdéki, földtehermentesítési, járadék, hadikölcsön és osztrák államadóssági kötvények) fektette, amelyeket az állam kiadásai fedezésére bocsátott ki, s melyek a világháborút követő infláció során elértéktelenedtek.⁹⁶ 1933-ban mindössze: 115 P 66 f-t értek, amely összevetve például azzal, hogy a püspök személyes szükségleteire havonta 3.000 P volt előirányozva, nagyon csekély összegnek tűnik. Ehhez jött még hozzá az ingatlaneladásokból és az összes törzsvagyoni kölcsönök végleges kiegyenlítésére befizetett 729 P 91 f készpénz, valamint bizonyos követelések két ingatlan eladási árából, amelyet a törzstökébe még nem fizetett be, összesen: 3.566 P értékben.⁹⁷

távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére (Collectanea Vaticana Hungariae I/8; szerk. Tusor Péter), Budapest–Róma 2012, 281–327.

⁹⁵ ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 42, fasc. 1/5, f. 161–164. A dokumentum olasz nyelvű kivonata: f. 160. A fejezetben fontosnak tartom a kapcsolódó számadatok közlését – ezekről nagyrészt pontos adatok állnak rendelkezésünkre, míg egy-két esetben a forrásokban kerekítve szereplő értékekkel vagyunk kénytelenek megelégedni –, mivel csak ezekkel együtt kaphatunk átfogó képet a szombathelyi püspöki javadalom helyzetéről és ezzel együtt érthetőbb az összefüggések.

⁹⁶ 1925–1932 között éves lebontásban a törzstökékről a kimutatás: SzEL AC 728/1933. Ennek elkészítését Mikes püspök 1932. november 27-én kérte a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter november 3-ai levele nyomán, melyben a káptalan által kezelt püspöki és káptalani törzstökékről, illetve a jáki apátság és pápóci prépostság törzstökéjéről számadások beterjesztését kérte: SzEL Káptalani Iratok (KI), 54/1932. 1933. április 28-ai válaszában a székeskáptalan kifejti, hogy ezen utóbbi két javadalom törzstökéit soha nem kezelte (a válasz tudomásul vétele június 14-én: SzEL KI 57/1933), valamint a püspökség törzsvagyoni számadásait akkor tudják küldeni, ha azt a számvevői hivatal rendelkezésükre bocsátja: SzEL KI 43/1933. A püspök megígérte, hogy az újra keletkezett püspöki törzsvagyonról a káptalannak a kimutatást elküldi, de ez a november 27-ei levél (SzEL AC 728/1933) *palliumán* található, 1941-es feljegyzés szerint nem történt meg és az elkészült számadásokat is levéltárba helyeztette.

⁹⁷ ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 42, fasc. 1/5, f. 161–162.

A püspökség törzsvagyonának jelentős hányadát képezték a földbirtokok, melyek nagy része búzabérbe volt kiadva.⁹⁸ Így az 1930-as évek gazdasági recessziója, amikor mind a búza, mind a többi mezőgazdasági termény ára csökkent, érzékenyen érintette. Problémaként jelentkezett a nehéz értékesíthetőség, valamint az is, hogy nehezen lehetett hitelhez jutni.⁹⁹ A földbirtokok nagyságrendjét mutatja, hogy 1920-ban a szombathelyi püspökségnek 4802 katasztrális holdja és 260 négyszögöle, kicsivel később, az Országos Földbirtokrendező Bíróság eljárása előtt pedig 4.761 katasztrális holdja és 858 négyszögöle volt.¹⁰⁰ Ebből 17%-ot vitt el a vagyonváltság.¹⁰¹ A mezőgazdasági ingatlanok vagyonváltságát az 1921. évi XLV. törvénycikk szabályozta. Ennek értelmében értéke az összes földterületek minden kataszteri holdja után a terület nagyságához és átlag kataszteri jövedelméhez arányosított búzamennyiség. Fizetni készpénzzel, záloglevelekkel, az ingatlanra történő telekkönyvi biztosítással és földdel lehetett.¹⁰² A szombathelyi egyházmegye nagyrészt leadott földterülettel fizetett, viszont így is jelentős pénzüsszeg tartozása maradt.¹⁰³ Folytatva a püspökségi javadalom 1933-as miniszteri kimutatásának elemzését: a zalaegerszegi birtok kataszteri felmérésének költségét 3.746 P-t, a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter a törzsvagyonból bocsátja Mikes püspök rendelkezésére.¹⁰⁴

Szintén a püspöki törzsvagyon részét képezte a *fundus nobilior*, a püspökségi javadalom nemesebb ingyenes felszerelési alapja, amely az 1920-as kimutatás szerint 1576 métermázsas gabona, 806 métermázsas széna, 8546 liter bor és a Mikes püspök által felajánlott és saját tulajdonát képező zalaegerszegi holt gazdasági felszerelés. Az 1933-as kimutatás ezenkívül tételesen közli a püspök által 1923–1932. évben különböző javításokra, átépítésekre és épületek emelésére fordított összegeket, összesen 221.169 P értékben.¹⁰⁵ Összevetve ezen

⁹⁸ Mikes püspök dr. Karafiáth Jenő m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszterhez írt, 1932. február 13-án kelt levele. Lásd: SzEL AC 292/1932.

⁹⁹ A pénzvilág válságáról ír: SZÖNYI GYULA, *A magyar pénzüzetek és a hitelválság*, Magyar Statisztikai Szemle 14 (1936) 1, 47–72. A hitel szerzés nehézségére utal például Szontagh Jenő az országgyűlés felsőházának 1933. március 29-én tartott ülésén napirend előtti felszólalásában: *Az 1931. július hó 18-ára hirdetett országgyűlés felsőházának naplója II*, Budapest [1933], 121. Az országgyűlési naplók címének írásakor az eredeti (nem mindig következetes) helyesírást követem, a későbbi említésekkel erre külön nem hivatkozok.

¹⁰⁰ Csernoch János hercegprímás által 1921-ben a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium felkérésére készült felmérés adatai 4750 katasztrális holdra teszik a szombathelyi egyházmegye földbirtokainak nagyságát, amely közelítőleg megegyezik a fenti adattal. Lásd: GERGELY JENŐ, *A katolikus egyház*, 273. 275. 285.

¹⁰¹ ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 42, fasc. 1/5, f. 162.

¹⁰² Az átengedendő területnek az 1921. évi XLV. törvénycikkely 59.§. értelmében az 1920. évi XXXVI. törvénycikkben lefektetett földbirtok-politikai célokra alkalmasnak kellett lennie. *CJH. 1921. évi törvénycikkek*, Budapest 1922, 389.

¹⁰³ Bővebben: TÓTH, *Egy apostoli adminisztrátori kinevezés háttere*, 284–285. A vagyonváltság egyházi javadalmakat érintő terhei csökkentésére a püspöki kar is kereste a lehetőséget. Vö.: *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 292–293.

¹⁰⁴ ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 42, fasc. 1/5, f. 163.

¹⁰⁵ Uo.

összegeket a *praescissio*s eljárás¹⁰⁶ során említettekkel – ahol mindössze 115.822, 21 P értékben veszik át ezeket – jelentős eltérés mutatkozik.¹⁰⁷ A magyarázat talán abban keresendő, hogy az első vizsgálat az átvizsgált számadásokat veszi alapul – feltehetően azokat, melyeket Mikes püspök bocsátott a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium rendelkezésére, míg a második az alapján mérlegel, hogy elfogadják-e a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter előzetes engedélyének kikérése nélkül¹⁰⁸ eszközölt beruházásokat, és ha igen, akkor milyen mértékben a püspöki javadalom átadásakor. Az említett miniszter ugyanis a főkegyúri jog vagyongfelügyeleti jogosítványával is rendelkezett, amelynek leginkább meghatározó szegmensei a következők voltak: a javadalom állagának fenntartása, felügyelet a kezelés felett, a javadalmak szanálása, széküresedés esetén kezelése, az egyháziak végrendekezési jogával kapcsolatos ügyek intézése és az egyházi rendeltetésű ún. közalapítványok kezelése.¹⁰⁹ Ha az előírt előzetes engedély nem is volt meg, viszont a beruházások nagy részéről a miniszter 1933-ban tudott.

Figyelemreméltó a dokumentum záró részében tett megjegyzése, hogy az átvizsgált számadásokból az tűnik ki, hogy az elmúlt kilenc évben a javadalom jövedelme a szükségletet nem fedezte. S ha a kiadás és bevétel oldalt összevetjük, akkor 12.000 P hiány mutatkozik. Ez alapján – bár nem megszokott ilyen esetben – hozzájárul, hogy törzsvagyoni kölcsön

¹⁰⁶ A *praescissio* a püspöki javadalom átadását, illetve átvételét jelenti. Lefolytatásában az 1857. évi január 13-án kelt 19.391/5620. számú királyi rendelet és az 1883. évi 13.249/I. M. számú rendelet voltak irányadók. Habár az utóbbi a püspök elhunytának esetére vonatkozott, a gyakorlatban püspök lemondásakor is ezt használták. Az összes vonatkozó korábbi rendeletet összegyűjtötte és közölte: BONCZ FERENCZ, *A katolikus főpapi hagyatékok körüli eljárás és erre vonatkozó főbb rendeletek*, Budapest 1878. Az említett 1883. évi rendelet: Magyarországi Rendeletek Tára (MRT) 17 (1883), Budapest 1883, 502–525. Arra, hogy a püspök lemondásakor is ezt használták az említett másik rendeleten kívül: PL Cat. 3. 683/1936; PL Cat. D/C 3506/1938; PL Cat. D/C 1977/1939.

¹⁰⁷ Például a novai plébánialak építésére az 1933-as kimutatás szerint 40.000 P-t, az 1938-as, püspöki javadalom átvétele kapcsán megállapítottak szerint viszont csak 25.473 P-t költött. Lásd ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 42, fasc. 1/5, f. 163; PL Cat. D/C, 3506/1938.

¹⁰⁸ Erre Madarász István a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium első ügyosztályának vezetője és Hóman Bálint m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter mutat rá: PL Cat. D/C, 3506/1938; PL Cat. D/C, 1977/1939.

¹⁰⁹ A m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter vagyongfelügyeleti jogáról részletesebben lásd: BERESZTÓCZY MIKLÓS, *Az egyházi nagyjavadalmakat érintő főkegyúri vagyongfelügyeleti eljárási szabályzata* (Magyar Jogászegylet Egyházi Jogi Szakosztályának Kiadványai 4), Budapest 1944; CSIZMADIA ANDOR, *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*, Budapest 1966, 177–195; illetve: PL, Serédi Jusztinián magánlevéltára, R doboz, a szepesi püspök 1938-as levelei között a főkegyúri jog jogosítványait összefoglaló lap, melyben részletezve láthatjuk a vagyongfelügyeleti jogot érintő kérdéseket is. Ld. a Mellékletben. Csizmadia Andor leírása szerint a főkegyúri jog egyik jogosítványát képező vagyongfelügyeleti jog eredete a feudális korba nyúlik vissza, ahol a király, mint főhűbérúr az összes birtokok felett – így az egyháziak felett is – felügyeletet gyakorolt. *Sede vacante* rendelkezett a főpapi jövedelmek hovaforrásáról is. A XVIII. században több törvény is született az alapítványok feletti felügyeleti jogról, viszont az egyházi javadalmak nem tartoztak a szorosan vett alapítványok közé, így alakult ki az a gyakorlat, hogy az uralkodók e jogkör gyakorlásakor a *ius supremi patronatus*ra hivatkoztak. A főkegyúri jogban foglalt egyes jogosítványokat, így az egyházi javadalmak feletti vagyongfelügyeletet is, a király a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium útján gyakorolta, melynek jogköre származtatott jogon a király nélküli királyságban is megmaradt. Vö.: CSIZMADIA, i.m. 177–179.

formájában a 225.000 P nagy része Mikes püspöknek megtéríttessen, de ehhez kiköti, hogy szükséges a metropolita és a káptalan jóváhagyása is.¹¹⁰ Mint a későbbiek során ez kitűnik, különösen az utóbbi megszerzése komoly nehézségekbe ütközött.¹¹¹ Mindezek mellett 1933-ban a szombathelyi egyházmegyének mintegy 50.000 P közzadó tartozása volt,¹¹² amely három év alatt több mint a háromszorosára duzzadt: a javadalomnak a Vallásalap kezelésébe történő átvételekor¹¹³ 155.671 P 04 fillér közzadó tartozása állt fenn.¹¹⁴ Ezeken kívül a püspök nem fizette be az illetékegyenérték tartozását sem.¹¹⁵ Ennek nagyságáról a *praescissió*s eljárás során megállapítottakból nyerhetünk képet, ekkor ugyanis a fennálló szabályok szerint csak az utolsó két évi hátralék 17.998 P 08 f terhelte a javadalmat, a többi 24.601 P 60 f-t a miniszteri bizottság intézkedésére törölték.¹¹⁶

Mikes püspök a közzadó-tartozások rendezésére igyekezett mindent elkövetni. Már feltehetően 1932-ben a hátralékok fizetésére részletfizetési kedvezményt kért,¹¹⁷ s felmerült telepítésre földterület leadásának lehetősége is, de ezt, tekintve, hogy a szombathelyi püspökség csekély földterülettel rendelkezett, elvetette.¹¹⁸ Ugyanebben az évben, augusztus 17-én az adókvetés revideálását próbálta elérni, hogy tekintettel a szombathelyi egyházmegye helyzetére kevesebb adót kelljen a jövőben fizetni, sikertelenül.¹¹⁹ Később az adóhátralékra fizetési halasztást kért és kamatmentességet, arra hivatkozva, hogy tulajdonképpen gazda-

¹¹⁰ ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 42, fasc. 1/5, f. 164. A nuncius 1933. október 25-én köszönetet mondott Mikes püspöknek az elküldött dokumentumért: SzEL Mikes püspök hagyatéka, 19. doboz.

¹¹¹ Érdekes megjegyezni, hogy alig két hónapra rá, 1933. december 18-án Mikes püspök Serédi Jusztiniánnak írt levelében már csak 5.651 P 35 f mínusz említett, ami bár a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter által megállapított összegnek alig a fele, de még mindig jelentős hiány. A püspök e levélben maga kérte, hogy Serédi Jusztinián tárja az egyházmegye helyzetét az Apostoli Szentszék elé. Ld.: SzEL AC 2292/1933. Az eltérésre eddig nem sikerült magyarázatot találnom.

¹¹² A 38.000 P vagyonszálláson kívül. SzEL AC 35/1933.

¹¹³ Széküresedés idején ugyanis az adott javadalmat nem a Szentszék által az egyházmegye élére állított apostoli adminisztrátor, hanem a Magyar Katolikus Vallásalap kezelte. A szombathelyi püspöki javadalom 1936-os átvételét Hóman Bálint 1936. február 28-án közölte Serédi Jusztiniánnal: PL Cat. 3, 683/1936.

¹¹⁴ Ez az összeg, amely a szombathelyi m. kir. adóhivatal 1936. január 1-ei kimutatása, több helyen is említésre kerül: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL-OL) K 27, Jegyzőkönyve az 1938. évi március hó 11-én Budapesten tartott minisztertanácsnak, 27–28; PL Cat. D/C, 3506/1938. Jelentés a szombathelyi püspöki javadalomnak gróf Mikes János püspöktől való átvétele s a törzsvagyon állagának megállapítása ügyében, 4, 5. PL Cat. D/C, 1977/1939. Hóman Bálint 1939. február 28-án Mikes Jánoshoz írt levele. Uo.

¹¹⁵ Az illetékegyenérték „*olyan adójellegű közszolgáltatás, amelyet jogi személyek a tulajdonukban lévő és közforgalomba nem, vagy csak hosszabb időközökben kerülő vagyon-vagy vagyontárgyak birtokában tartásáért fizetnek.*” DICZIG ALAJOS, *Az illetékegyenérték*, Debrecen 1934. 5. Az 1927. évi 5. tc. értelmében csak az ingatlan vagyon után tartoztak fizetni: *1927. évi országos törvénytar (CJH)*, Budapest 1927, 1927. évi V. törvénycikk, 25.§. 43.

¹¹⁶ PL Cat. D/C, 3506/1938; uo. 1977/1939. Az illetékegyenérték kérdése a püspökkari üléseken is többször szóba került, Vö.: *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 293–294. 407. 498.

¹¹⁷ SzEL AC 35/1933. Mikes püspök Madarász Istvánnak, a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium I. ügyosztályának a vezetőjéhez 1933. január 8-án intézett levele.

¹¹⁸ Bővebben: TÓTH, *Egy apostoli adminisztrátori kinevezés háttere*, 287–288.

¹¹⁹ A kérdésről személyesen tárgyalt a pénzügyminiszterrel és Vargha Imre államtitkárral, valamint ezt követően augusztusban a pénzügyminiszterhez beadványt is intézett. Szóban ígéretet kapott arra, hogy kérését megfontolás tárgyává teszik, de az adó csökkentésére eddigi ismereteink szerint nem került sor. SzEL AC 1543/1933.

adósságok, ha a gazdavédelmi rendeletben nincsenek is benne foglalva.¹²⁰ A fizetési halasztás kérelmének háttérében az állt, hogy a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztertől – tekintettel az akkor tervbe vett szanálásra – rendkívüli erdőkitermelésre kért és kapott engedélyt, melynek jövedelméből a püspökség pénzhez juthatott.¹²¹ Kérte továbbá, hogy 1933. december 31-vel az eddigi közadó-tartozás hátralékát az esedékes adóktól külön kezeljék, mert az utóbbiakat pontosan szándékozik fizetni, az erdőkivágásból származó jövedelmet pedig hajlandó lekötöni a tartozás erejéig az adóhivatalnak.¹²² E kérése meghallgatásra talált.¹²³

Annak érdekében, hogy kevesebb legyen a kiadása, Mikes püspök 1933-ban Angelo Rotta nunciuson keresztül a pápához fordult, hogy a következő kanonoki stallum megüresedésekor az adott kanonoki házba költözhessen, amely kérésnek a Konzisztoriális Kongregáció 1933. április 24-én helyt adott,¹²⁴ két nappal azután, hogy április 22-én Boda János kanonok elhunyt.¹²⁵ E lehetőséggel csak egy évig él, a következő év április 1-ével az egyházmegye gazdasági helyzetének közeljövőbeli rendeződését remélve, vagy mert arisztokrata igényeit nem tudta kellően kielégíteni,¹²⁶ esetleg mindkét ok miatt Mikes püspök a kanonoki házat visszaadta.¹²⁷

A püspök egyéni erőfeszítéseire segítséget kért és kapott a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztertől, aki lévén a vagyonfelügyeleti hatóság, a bajba jutott javadalmakat szanálás útján segítette. Ezen eljárás lényege, hogy a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter – miniszteri biztos minőségben szakelőadókat küldött ki, akik szanálási tervet készítettek, melyben a pénzügyi helyzet rendezésének módját, valamint a

¹²⁰ SzEL AC 2165/1933.

¹²¹ SzEL AC 2165/1933; PL Cat. D/C, 3506/1938; PL Cat. D/C, 1977/1939. Összesen 120.000 P-t várt tőle, melynek egy része 1934 októberéig, más része pedig 1935 októberéig fog befolyjni. Ebből remélte rendezni a közadó tartozásokat. Bővebben: TÓTH, *Egy apostoli adminisztrátori kinevezés háttere*, 288–289.

¹²² Uo. Mivel az ebből befolyó jövedelem a törzstőke részét képezte, s ennek adórendezésre történt igénybevétele a visszatérítés kötelezettségével járt, így befejezésekor a rendkívüli kitermelésre vonatkozó elszámolásokat, s a vételár felhasználásáról a részletes, okmányokkal igazolt beszámolót a javadalmas köteles volt a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszterhez felterjeszteni. Vö.: PL Cat. D/C, 1977/1939. Hóman Bálint 1939. február 28-án Mikes Jánoshoz intézett levele. Mikes püspök erről Hóman Bálint 1935-ös felszólítása ellenére elfeledkezett. A miniszter ebben szó szerint idéz a 2235/1933 szám alatt kelt leveléből.

¹²³ SzEL Mikes püspök hagyatéka, 18. doboz Vargha Imre 1933. december 21-én Mikes Jánosnak írt levele.

¹²⁴ Ennek a levélfogalmazványa: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 42, fasc. 1/5, f. 157. A Mikes püspökhöz elküldött eredeti: SzEL AC 760/1933.

¹²⁵ Elhunyt miatti részvétét fejezi ki Angelo Rotta nuncius Mikes püspöknek és a káptalannak a már említett 1933. április 24-én kelt levelében: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 42, fasc. 1/5, f. 157. Illetve ugyanitt a káptalan köszönetnyilvánítása április 27-én: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 42, fasc. 1/5, f. 158. Boda Jánosnak szívproblémái voltak. Vö.: Napihirek, Vm 66 (1933) 81, 7. Az elhunyt kanonok méltatása: Dr. Boda János †, Vm 66 (1933) 91, 3.

¹²⁶ Ezt sejteti Székely László egy megjegyzése, amely szerint a kanonoki házat Mikes püspök csak „nyomortanyának” nevezte. SZÉKELY, *Emlékezés*, 189.

¹²⁷ SzEL KI 22/1934. Mikes János püspök 1934. március 6-án kelt levele a székeskáptalannak. Akár mindkét fent említett indok is közrejátszhatott a püspök döntésében.

mező- és erdőgazdálkodás követendő módját is rögzítették. A miniszteri biztos költségvetési tervet készített, amelyben a javadalmi szükségleteket a jövedelemhez igazította, a kegyúri és kulturális kötelezettségek érintetlenül hagyása mellett. Valamint elrendelte a pontos zárszámadások készítését is. Ahol erre a pénzügyi helyzet miatt szükség volt, kölcsön felvételét vagy ingatlanok eladását engedélyezhette a miniszter. Természetesen az utóbbi esetben a javadalmasokat kötelezte arra, hogy az eladott ingatlanokat refundálják, tehát visszatérítsék a törzstőke javára az eladási árat hozzászámolva a 30–40 évi amortizációt.¹²⁸

Mikes püspök Uher Károly személyében kapott miniszteri biztost, aki egy kölcsön felvételével kombinált szanalási tervet dolgozott ki.¹²⁹ Viszont ennek végrehajtásához mind a káptalan mind pedig a hercegprímás beleegyezését meg kellett szereznie. 1933. május 20-án Uher Károly leveléből arról értesülünk, hogy a kölcsön iránti tárgyalások intenzíven folynak és remény van arra, hogy rövid időn belül az egyházmegye pénzhez jut,¹³⁰ de az első szanalási tervről a május 29-ei ülésen a székeskáptalan tagjai azon véleményüknek adtak hangot, hogy az nem elfogadható. A vitás pontok megtárgyalására június 2-ára a miniszteri biztost tárgyalásra hívták.¹³¹ Ezen kitűnt, hogy Rogács Ferenc kezelő kanonok és a szanalás céljára Mikes püspök hivatalai által átadott adatok között jelentős eltérések mutatkoztak, melyeknek Uher Károly mielőbbi tisztázását kérte, az értekezletről felvett jegyzőkönyvet pedig a hercegprímáshoz juttatta el véleményezésre.¹³² A püspöki törzsvagyon helyszíni megállapítására is sor került 1933 szeptemberében.¹³³ Ennek eredményeként született meg a már elemzett, 1933. október 20-án kelt kimutatás, amelyben a m. kir. vallás-és közoktatásügy miniszter a püspök által eszközölt beruházások megtérítését engedélyezte.

A szanalással kapcsolatban a következő érdemi információ, hogy az 1934. évi május 21-ei káptalani ülésen Mikes püspök kijelentette, hogy magánúton már megtörtént és nincs is semmi tartozása, ha megkapja a törzstőkéből őt megillető pénzt. Rogács Ferenc szerint viszont a püspök a szanalással kapcsolatban kezdetben nem kérte a befektetések megtérítését, s „...az eszmét magát is a székeskáptalan adta neki, hogy ezzel valamelyes törvényes fogódzót találjon annak megokolására, miért járul hozzá a javadalom püspök úr személyes

¹²⁸ A szanalásról: MNL–OL K 27, Jegyzőkönyve az 1938. évi március hó 11-én Budapesten tartott minisztertanácsnak, 18–19.

¹²⁹ Az első szanalási terv a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban a vonatkozó Káptalani Iratok 51b/1933-as szám alatt nem található.

¹³⁰ SzEL Gróf Mikes János iratai, 18. doboz Uher Károly 1933. május 20-án kelt levele Mikes Jánosnak.

¹³¹ SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933– (a továbbiakban: Protocollum), 1933. V. jegyzőkönyv, 1933. május 29-én tartott ülés.

¹³² SzEL KI 51c/1933 Itt Rogács Ferenc által készített magánpénztári számadások és javadalmi jövedelem összeírás olvasható, vázlatos, kézzel, többször átírt formában. Ld. még: SzEL KI 62/1933. A Primási Levéltárban az iktatott iratok között e dokumentumot nem találtam

¹³³ SzEL KI 85/1933.

adósságainak rendezéséhez, amint az a vonatkozó székeskáptalani iratban olvasható.”¹³⁴ Arra is utal, hogy amikor a székeskáptalan elé került a szanálás kérdése, akkor még nem volt meg a miniszteri felmérés, hanem csak a püspök által a szanálási irathoz csatolt számadások között a kegyúri építkezések tételei, amelyek megtérítését bizonyos feltételek teljesülése esetén elfogadták volna, de az általuk ajánlott szanálási terv tárgytalan lett.¹³⁵ Már ebből kitetszik, hogy a káptalan és a püspök viszonya az 1930-as évek elején nem volt felhőtlen. Ahhoz, hogy megértsük, hogy mi állt e konfliktus hátterében, fontos tisztában lenni a vasvár-szombathelyi székeskáptalannak, illetve tagjainak az egyházmegye életében betöltött szerepével és anyagi lehetőségeivel. Ezeket az információkat azért is jelentős áttekinteni, mivel a most ismert paraméterek a vizsgált 1936–1944-es időszakot is alapjaiban meghatározzák, illetve kihatással voltak rá.

B) A VASVÁR-SZOMBATHELYI SZÉKESKÁPTALAN AZ 1930-AS ÉVEKBEN

A vasvár-szombathelyi székeskáptalan 6 tagból állt: *praepositus maior, lector, cantor, custos, archidiaconus de Zalaegerszeg* és *archidiaconus de Alsólendva*. A felsorolás sorrendjében Vidos Lajos nagyprépost 1926-os halálát követően: Tóth József, Tauber Sándor, Boda János, Wallner József, Rogács Ferenc és Honti Béla.¹³⁶ Az előlépés rangsor szerint történt, s csak a három felsőbb stallumban járt ezzel „némi fokozati díj.” A promóció minden alkalommal új beiktatással járt az új stallumra és az új címre.¹³⁷ 1933-ban Boda János halálával minden utána következő kanonok eggyel feljebb lépett a ranglétrán és Palkó János került be az utolsó kanonoki stallumra. Mikes püspök nem sokkal később tervbe vette a fokozatos előlépési rendszer megszüntetését, amely a későbbiek során mégis érvényben maradt.¹³⁸ A káptalanban nem a megosztott *praebendák*, hanem a *massa communis* rendszere működött.¹³⁹

¹³⁴ SzEL Protocollum, 1934. május 21-ei ülés, 10. Rogács közelebbről nem részletezi, hogy pontosan mely iratra gondolt. A káptalani iktatókönyv alapján vélhetően a SzEL KI 51/b-re, amely iktatási helyén nem található.

¹³⁵ SzEL Protocollum, 1934. május 21-ei ülés, 10.

¹³⁶ A sorrendet lásd DESICS IGNÁC, *A vasvár-szombathelyi székeskáptalan története főbb vonásaiban*, A szombathelyi egyházmegye története II (szerk. Géfin Gyula), Budapest 1929, 297–332, 329. Vidos Lajos 1926. február 24-én hunyt el. Desics Ignác a káptalan XX. századi történetét nem ismerteti, pusztán a kronológiában a kanonokok neveit és beosztását sorolja fel. Szintén nem a XX. századra helyezi a hangsúlyt: SILL FERENC, *A vasvár-szombathelyi székeskáptalan történetének vázlata*, A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve (1777–1977) (szerk. Fábíán Árpád), Szombathely 1977, 173–242. A székeskáptalan történetének e periódusáról eddig sem átfogó, sem részletes ismertetés nem jelent meg.

¹³⁷ SzEL KI 64/1929.

¹³⁸ 1933. szeptember 4-én közölte a káptalannal, hogy a graduális előléptetést ezentúl mellőzni fogja, az egyes tisztségekre előterjesztésére a Szentszék, illetve ő maga fog kinevezni. A nagyprépost utáni rang szerinti sorrend a kinevezés idejétől számítana. Vö.: SzEL KI 78/1933. Az első után következő 3 stallumot *ad nutum Sanctae*

A kanonokok az egyházmegye kormányzásában is tevékenyen részt vettek,¹⁴⁰ – mivel ezzel a későbbiek során külön foglalkozunk – elégnék tartjuk itt egyelőre csak azt kiemelni, hogy a vikáriusi tisztséget 1922-től Boda János töltötte be, a provikáriusit pedig 1928-tól Rogács Ferenc.¹⁴¹ E kanonokok az 1913-ban alapított Szombathelyi Egyházmegyei Takarékpénztár igazgatótanácsának is tagjai voltak, valamint Boda János kanonokot bízta meg Mikes püspök az egyházmegyei társulatba tömörített Annunciáta Nővérek Kongregációja igazgatásával, s egyben a társulat alapszabályainak kidolgozásával is.¹⁴² A kanonokok az egyházmegye területi hierarchiájában is vezető pozíciót töltöttek be: egy-egy főesperességhez egy-egy kanonoki stallum tartozott.¹⁴³

A káptalan számos alapot, illetve alapítványt is kezelt, amelyekről egy feltehetően 1937-nél nem régebben készült összesítő Varga János kanonoktól maradt fenn *pro memoria* formájában.¹⁴⁴ Ebben az 1918. március 5-ei jegyzőkönyvre hivatkozva választja szét azokat az alapokat, amelyekre a püspök a vagytonkezelési szabályzatot nem terjesztette ki és melyekről számadást nem kívánt, s azokat, amelyekről számadást kívánt. Az előbbi csoportba sorolta azokat az alapítványokat, amelyek nem egyházi természetűek, melyeket magánszemélyek bíztak a káptalanra, és amelyekről a minisztériumban számadást kellett bemutatni. Ezen kívül a káptalani gazdasági-és főpénztárról, a káptalani tartalék-alapról és a misealapítványokról sem kívánt számadást a püspök. Az másik csoportban felsorolta azokat, amelyekről igen: a papnevelő intézetről és a vele kapcsolatos alapítványokról, a székesegyházról és a vele kapcsolatos alapítványokról, a püspöki és káptalani törzsvagyronról, az egyházmegyei szegényalapról, az egyházmegyei alapról, az egyházmegyei segély alapról, a püspöki elemi iskola alapról, a Szenczy-féle vasvári zárdaalapítványról, a Kelcz Adelffy árvaházról és a vele kapcsolatos alapítványokról, a Szent Imre Egyesületről és a Székely misealapról, a Papi Nyugdíjintézetről, a Deficientiáról, a zalaegerszegi apácák javára tett

Sedis adományozhatja a püspök, ha nincs szó egyidejűleg más apostoli rezervációról. Ha valamelyik káptalanban 5. *dignitas* is volna, csak a Szentszék adományozhatja. Az Apostoli Datária leveleit mellékletben közli az 1931. évi március 18-ai püspökkari konferencia jegyzőkönyve: *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 367–371. Az Apostoli Datária 1933. december 11-ei kapcsolódó határozatát, amely alapján mégis a graduális promóció érvényesült: SzEL KI 72/1935.

¹³⁹ SzEL KI 64/1929. A jövedelmek megosztásáról a kanonokok között bővebben ld. a káptalani statútumokat: SzEL KI 29/1924.

¹⁴⁰ Vö.: *Schematismus* 1929, 24–26; *Schematismus* 1934, 10–12.

¹⁴¹ SzEL Mikes püspök hagyatéka, 18. doboz, Boda János és Rogács Ferenc 1933. február 17-én kelt levele Mikes János püspökhöz.

¹⁴² Boda János életútjához lásd: *A szombathelyi egyházmegye története. Történelmi névtár III*, szerk. Géfin Gyula, Szombathely 1935, 41–42.

¹⁴³ Vö.: a korabeli szombathelyi egyházmegyei Schematismusokkal.

¹⁴⁴ Maga a lista gépelt, de számos helyen olvasható Varga kanonok kézzel írt kiegészítése. Varga János 1928-tól tb. kanonok volt, 1937-ben lett rendes kanonok. A lap hátoldalán kanonokként szerepel, így feltehető, hogy a feljegyzés 1937-ben vagy az után készült. SzEL A Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan Magánlevéltára (a továbbiakban: Magánlevéltár), 21. doboz.

Németh és Széll féle alapítványról, valamint a gr. Festetics Dénesné alapokról.¹⁴⁵ A géppel írtak mellett kézírással kiegészítve: a Tauber-féle segély alapról és a Séllyei alapítványról.¹⁴⁶

Az első világháború alatt a székeskáptalan által kezelt alapok és alapítványok sok járadékkölcsön (hadikölcsön) kötvényt jegyeztek – Rogács Ferenc 1931-es kimutatása szerint az I., a III. és a VIII. kibocsátású kötvényből¹⁴⁷ –, amelyet az állam a háborús kiadásai fedezésére bocsátott ki több hullámban, 5,5%, illetve 6%-os kamatra. A háború utáni infláció következtében a koronára szóló hadikölcsön kötvények majdnem teljesen elértéktelenedtek. A közvélemény viszont arra számított, hogy a magyar állam kártalanítja a hadikölcsön kötvényt jegyzetteket.¹⁴⁸ Erre a nehéz gazdasági helyzetben nem nyílt mód, így az állam pusztán elismerte a károsultak igényének erkölcsi jogosságát az 1928. évi XII. törvénycikk 8.§-ban és az 1928. évi XXXIII. törvénycikk 14. §. értelmében segélyek formájában folyósított bizonyos összegeket.¹⁴⁹ Ezen utóbbi paragrafus 8. bekezdése alapján a népjóléti és munkaügyi miniszter felhatalmazást kapott arra, hogy „500,000 P-t, a minisztertanács esetről-esetre kieszközlendő hozzájárulásával, a hadikölcsönjegyzés következtében tönkrement jótékony célú intézmények, nyugdíjintézmények és társadalmi alakulatok támogatására, további 500,000 P-t pedig a középosztályhoz tartozó lakosság tömegnyomorának enyhítésére fordíthasson.”¹⁵⁰ Ezt követően került sor arra, hogy Mikes János püspök hadikölcsönkötvényt jegyző, a törvényben körülírt feltételeknek megfelelő alapok számára segélyt kért 1929-ben. Ezek az alapok a következők voltak: a Tanulmányi alapítvány, a Kelcz-Adelffy árvaház alapítvány, az Egyházmegyei papi nyugdíjintézet alapítványa, az Aggypapok házának segélyalapja, a Tauber-féle szegényalapítvány, az egyházmegyei alapítvány, az egyházmegyei segélyező alapítvány, az egyházmegyei szegényalapítvány és a Szent Imre nyugdíjpótló alapítvány.¹⁵¹ Ezek a

¹⁴⁵ Gr. Festetics Dénesné neve háromszor is előkerül a *pro memoriában*, először azon alapok között, amelyekről nem kívánt számadást a püspök, a szombathelyi domonkos apácák zárdája javára, majd két alkalommal azon alapok között, melyekről számadást kívánt a püspök: a szentkirályi óvoda és apácák javára, valamint egy közelebről nem részletezett célra. Uo.

¹⁴⁶ Varga kanonok külön lapon összegyűjtötte továbbá azokat az alapokat is, amelyeket a káptalan 1916-ban plébániai kezelésbe adott át. SzEL Magánlevéltár, 21. doboz.

¹⁴⁷ SzEL KI 87/1931.

¹⁴⁸ A kibocsátott hadikölcsön kötvények táblázatos összefoglalását tartalmazza az 1942. évi IX. törvénycikkely 1.§-a. E szerint az I., III. sorozat kötvényeket 6%-os, a VIII. sorozat kötvényeket 5,5%-os kamatra bocsátották ki. *CJH. 1942. évi törvénycikkek*, Budapest 1943, 43.

¹⁴⁹ *CJH. 1928. évi törvénycikkek*, Budapest 1929, 309 és 529.

¹⁵⁰ Az 1928. évi XXXIII. tc. 14.§, *CJH. 1928. évi törvénycikkek*, Budapest 1929, 531. A fent említett összegeket az 1. bekezdésben megnevezett a népjóléti és munkaügyi minisztérium "Közjótékonyág és emberbaráti intézmények" címének "A háború anyagi károsultjainak támogatására" elnevezésű rovatán megállapított, illetve a későbbi években megállapításra kerülő összegből különítik el. A fent említett törvényt a hadikölcsön-károsultak támogatásáról szól az 1929. évi XXXV. tc. egészítette ki. *CJH. 1929. évi törvénycikkek*, Budapest 1930, 445–447.

¹⁵¹ Vö.: SzEL KI 21/1941. Mikes püspök 1929-es levelének másolata. Varga János kanonok leírásától egyedül a Tauber-féle alapítvány megnevezésében különbözik, aki Tauber-féle segélyalapról írt. Vö.: SzEL Protocollum, 1944. október 10-én Varga János *pro memoriája*. 60.

kölcsön névértéke arányában, bizonyos százalékos megoszlás szerint részesedtek az állami hadikölcsön segélyekből.¹⁵²

A káptalan kezelésében álló intézmények számos osztrák és magyar állampapír tulajdonosai is voltak, 1931-es kimutatás szerint a következő államkötvényekkel rendelkeztek: földtehermentesítési kötvény, 364.400 K névértékben, aranyjáradék kötvény 2.000 K névértékben, valamint koronajáradék kötvény 256.700 K névértékben.¹⁵³ Korábban ezek kamatai a káptalan jövedelmeinek jelentős részét képezték, de elértéktelenedtek. Az osztrák államadóssági papírokat 1921-ben a szombathelyi m. kir. állampénztárhoz, a magyar államadóssági címletek kamatfizetési íveit a m. kir. pénzügyminiszteri számvevőség hitelügyi csoportjához kellett beszolgáltatni az 1924. évi 102.000 pénzügyminiszteri rendelet 17. §-a értelmében,¹⁵⁴ végül a 960/1925. M.E. számú rendelete elrendelte a háború előtt kibocsátott magyar államadóssági címletek letétbe helyezését és összegyűjtését. Így e címletek a m. kir. állampénztárba szállítottak, viszont továbbra is a székeskáptalan tulajdonát képezték.¹⁵⁵

A káptalan nagy kiterjedésű földterülettel és a kiterjedt gazdasággal is rendelkezett.¹⁵⁶ Egy 1932-es kimutatás szerint a trianoni békeszerződés előtt 6.096 kat. hold 372 négyszögöl területtel, amelyből a vagyonsváltás 702 kat. hold 1018 négyszögölt vitt el, de ezen felül is maradt leadandó terület. A káptalan tulajdonában levő birtokok három egymástól távol fekvő, különböző minőségű és önmagában szétszórtan elhelyezkedő gazdaságot alkottak: a vasvári, a kemenesszentpéteri és a lipárti gazdaságokat.¹⁵⁷ A gazdasági élő és holt felszerelés karbantartása és a gazdálkodás fejlesztése meglehetősen sok pénzt emésztett fel.

Már 1921–1926-ban folytak nagyszabású beruházások a káptalani gazdaságban, amelyeknek a törzsvagyon terhére történő átvételéhez Mikes püspök hozzájárult, s

¹⁵² A százalékos megoszlás kiválóan kirajzolódik: SzEL KI 56/1939. Összegük a következő volt: 1930-ban 20.000 P, 1931-ben 8.000 P, 1932-ben 2.000 P, 1939-ben 7.000 P, 1941 januárjában 5.000 P, decemberében pedig 4.000 P. Vö.: SzEL Protocollum, 1944. október 10-én Varga János *pro memoriája*. 60. Az 1941. évi 500. M.E. rendelet a hadikölcsön kötvények letétbe helyezését írta elő, amely – lévén, hogy ezáltal számszerűsíthetővé vált az összegük – előkészítette az 1942. évi IX. törvényt az 1914–1918. évi hadikölcsönök rendezéséről. Vö.: *CJH. 1942. évi törvények*, 43–49.

¹⁵³ SzEL KI 87/1931. Rogács Ferencnek a püspöki kar 1931. október 14-ei értekezlete alapján a székeskáptalan gazdaságáról szükséges kimutatásának vázlatát. SzEL KI 32/1933. A székeskáptalan 1933. április 16-án készült kimutatása Madarász István április 8-ai megkeresésére, melyben arról gyűjtött információt, hogy a háború óta milyen romlás érte az egyházi vagyont. SzEL AC 1989/1933; SzEL KI 97b/1933. A m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter a káptalan 1922–1932-ről benyújtott számadásából 1925 után hiányolta a fenti összegeket.

¹⁵⁴ A m. kir. pénzügyminiszter 1924. évi 102.000. számú rendelete, MRT 58 (1924), Budapest 1925, 1188.

¹⁵⁵ SzEL AC 1989/1933; SzEL KI 97b/1933; SzEL Protocollum, 1944. október 10-én Varga János *pro memoriája*. 60.

¹⁵⁶ Ezzel kapcsolatban két kimutatás is készült, 1931-ben a püspöki kar felhívására egy részletesebb (SzEL KI 87/1931) és 1932-ben egy a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium felhívására (SzEL KI 32/1932). Ezek a kimutatások kis mértékben eltérnek, de fent az 1932-est használom, mert vélhetően ez pontosította az 1931-es adatait. Bővebben: TÓTH, *Egy apostoli adminisztrátori kinevezés háttere*, 296.

¹⁵⁷ SzEL KI 32/1932.

engedélyezte, hogy a törlesztést tekintettel a súlyos gazdasági helyzetre csak 1932. január 1-én kezdjék meg.¹⁵⁸ Ezt követően 1927–1932-ben ismét nagyszabású beruházásokat eszközölt a káptalan. 262.975 P-t költöttek a gazdasági épületeik rekonstruálására és a gazdasági holt leltárra – amelyből 55.805 P-t a javadalmasok a saját jövedelmükből, 207.152 P-t pedig az 1922–1932. években a földbirtokreform következtében eladásra került ingatlanok árából álltak –, valamint a javadalmasok a sajátjukból 73.096 P-vel kiegészítették a gazdaság élő leltárát.¹⁵⁹ A székeskáptalan az 1922–1932. évi számadásait azzal terjesztette fel 1933. április 27-én a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszternek, hogy amennyiben az szükségesnek mutatkozik, az általuk a törzsvagyoni tőkéből eszközölt beruházásokat vizsgálta felül és ismerje el a törzsvagyon terhére.¹⁶⁰ A miniszter 1933. október 30-án küldött levelében tett észrevételeket a számadásokhoz,¹⁶¹ majd Kapácsy Jenő miniszteri számvevőségi tanácsossal és Jászay Jenő királyi közalapítványi igazgatóval vizsgálta felül a beruházásokat, akik a káptalan képviselőjével, Rogács Ferencsel végigjárták a káptalan birtokait és számba vették a beruházásokat és az akkori állapotukat. Megállapításaikat 1933. november 24-én jegyzőkönyvben rögzítették, amely részletezi a fenti beruházásra fordított összeg megoszlását. A látottakból és az átvizsgált számadásokból a következő megállapításra jutottak: „...a Székeskáptalan által eszközölt befektetések mind hasznos beruházások, melyek nélkül az egész mezőgazdasági üzem összeomlott volna. A még kellő időben létesített beruházásokkal a mérsékelten értékes birtokok újból hasznot hajtókká váltak s bár szerényen, de biztosítják a Székeskáptalan megélhetését.”¹⁶² Ráadásul nem csak törzsvagyoni ingatlan eladásokból, hanem a káptalan saját folyó jövedelméből is évente jelentős összeget fordított ezekre. Ezért a bizottság a beruházásoknak a törzsvagyon részére történő átvételét javasolta.¹⁶³ Viszont a törzstőkéből felhasznált 207.152 P-t vissza kellett valahogy téríteni, hiszen a törzstőke készpénzek megtérítés kötelezettsége nélkül csak földbirtok vásárlására lettek volna fordíthatók, s ahhoz is a vagyonfelügyeleti hatóság hozzájárulása lett volna szükséges, s a káptalan építkezésre, erdősítésre, stb. használta fel ezen összeget. Így csak törzstőkekölcson

¹⁵⁸ SzEL Székeskáptalani ügyiratok iktatója és a fontosabb határozatok jegyzőkönyve 1919–1989 (a továbbiakban: SzK iktató), 1927. 75. bejegyzés, december 16. A püspöknek a káptalan felterjesztésére adott válaszirata bemásolva.

¹⁵⁹ Wallner József válaszolt a helyzetet Grósz Józsefnek, s arra kérte, hogy vagyonfelügyeleti szempontból utólag vegye tudomásul a törzsvagyoni tőke beruházását. Lásd: SzEL AC 870/1936. Az 1933. november 24-én készült jegyzőkönyvben 262.975 P 75 fillér szerepel: SzEL KI 1/1934. A számadatok pontos közlését fontosnak tartom, mivel jól kirajzolódik belőlük az élő és holt leltárra fordított saját és javadalmi beruházások aránya, amely a rendezésnél nem mellékes szempont.

¹⁶⁰ SzEL KI 42/1933.

¹⁶¹ SzEL KI 97b/1933; SzEL AC 1989/1933.

¹⁶² SzEL KI 1/1934. A szöveg eredeti helyesírásával.

¹⁶³ Uo.

formájában lenne lehetséges a megtérítése.¹⁶⁴ A káptalan képviselője négy megoldási javaslatot is felvetett,¹⁶⁵ melyből a negyediket szerették volna megvalósítani, de Mikes püspök arra hivatkozva, hogy a káptalan elvileg nem kért a tőkék befektetésére tőle engedélyt, nem adta főhatósági hozzájárulását. Csak abban az esetben lett volna hajlandó a részletekről tárgyalni, ha ezt a hozzájárulást utólag kérik.¹⁶⁶ A káptalan nem tartotta szükségesnek, hiszen a püspök tudott a beruházásokról, sőt a felterjesztett vagyonkezelési és törzsvagyoni számadásokat korábban észrevétel nélkül tudomásul is vette.¹⁶⁷ Felmerülhet bennünk az a kérdés, hogy miért nem kérték ki előzetesen Mikes püspök egyházfőhatósági engedélyét, hiszen ez evidens lett volna. A válasz talán a tőkék befektetésének módjáról vallott eltérő felfogásban keresendő,¹⁶⁸ tartottak tőle, hogy nem fogja beleegyezését adni, ami által a gazdaság fejlesztését nem tudták volna keresztül vinni.

Láthattuk tehát, hogy az 1930-as évek elején a szombathelyi püspökség több tényező – az állampapírok és kötvények elértéktelenedése, vagyonváltság, gazdasági világválság – összefonódásának következtében komoly anyagi gondokkal küszködött, a szanaláshoz a káptalan mégsem volt hajlandó hozzájárulását adni a tervezett formában. A püspök pedig a káptalani törzstőkéből – a vagyonfelügyeleti hatóság megkérdezése nélkül – eszközölt beruházások visszatérítéséhez nem volt hajlandó egyházfőhatósági jóváhagyását adni. Felmerül a kérdés, hogy mi vezetett el idáig, mi húzódott meg ennek a konfliktusnak a hátterében?

C) MIKES PÜSPÖK ÉS A KÁPTALAN KONFLIKTUSA

Mikes püspök és a káptalan közti viszony az 1930-as évek elején romlott meg, több okból kifolyólag. Mind az egyes kanonokkal, mind pedig a káptalannal adódtak nézeteltérései, különösen a tőkék befektetési módja, elszámolása és az egyházkormányzat terén. Most e

¹⁶⁴ SzEL KI 97b/1933.

¹⁶⁵ SzEL KI 1/1934.

¹⁶⁶ SzEL KI 7/1934. Mikes püspök válasza gépelve a *palliumon*. Az eredeti levelet visszaadta február 8-án azzal, hogy ha a káptalan ezt kérni fogja, akkor írásban fog a felterjesztésre válaszolni. Lásd Palkó János jegyzetét a levélen.

¹⁶⁷ SzEL AC 616/1933. Mikes püspök 1933. április 13-án a székeskáptalantól afelől érdeklődött, hogy a birtokrészek eladásából a törzsvagyoni készpénzek építkezésre fordítása be lett-e jelentve a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszternek. A székeskáptalan 1933. április 17-én kelt levelében elismerte, hogy ez előzetesen nem volt bejelentve a miniszternek: SzEL AC 663/1933. Mikes püspök válaszlevelében nem reagált a káptalan tájékoztatására. Ezzel mintegy hallgatólagosan tudomásul vette, s arra utasította őket, hogy terjesszék fel a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszternek. Az ügy 1941-ben nyert végleges befejezést, ekkor került sor a 20.7152 P törzstőke-követelés végleges rendezésére. Lásd SzEL Protocollum, a székeskáptalan 1941. december 19-ei ülése, 38.

¹⁶⁸ Ennek részletezését lásd a következő fejezetben.

konfliktusnak a gyökereit és kibontakozását csak főbb vonalakban szeretném ismertetni, mivel egy korábbi tanulmányomban már részletesen kifejtettem.¹⁶⁹

A konfliktus előzményei az 1920-as évek végére nyúlnak vissza, amikor Mikes püspök Damonyán egy ingatlant vásárolt – állítása szerint – az annunciáták részére, melyhez tekintve, hogy nem álltak rendelkezésre akkor megfelelő anyagi források, 1929. október 15-én 10.000 P kölcsönt vett fel saját aláírásával ellátott kötelezvény ellenében¹⁷⁰ az Egyházmegyei Alap nevében a szemináriumtól.¹⁷¹ Ezek mellett arról is értesítette a káptalant, hogy a „*Fentiek magyarázzák azt is, hogy úgy a Rigó-féle¹⁷², mint a Kapuy-féle¹⁷³ hagyatékok még nem számoltattak el.*”¹⁷⁴ Rigó Zsigmond és Kapuy Károly szombathelyi egyházmegyei papok voltak, Rigó hagyatékát – az egyházmegye 1927-es zsinati törvénykönyvének 561.§-a értelmében¹⁷⁵ – még életében megváltotta, Kapuy viszont nem, és érvényes végrendelet nélkül hunyt el. A köteles részek¹⁷⁶ levonása után a hagyatékot három egyenlő részre kellett osztani: az egyházi harmadra, a rokonok harmadára és a szegények harmadára. Az egyházi harmad 1/3-a annak a templomnak járt, ahol az elhunyt pap utoljára működött, 2/3-át pedig az Egyházmegyei Alap kapta.¹⁷⁷ Az első hagyatékból csak az Egyházmegyei Alapnak járó 500 P nem került a püspök részéről átutalásra, amelyet a második hagyatékból az alapoknak járó 19.615 P 67 f -vel és a már említett 10.000 P-vel együtt¹⁷⁸ a püspök állítása szerint a 21.591 P

¹⁶⁹ A téma részletes, adatgazdag kifejtését lásd: TÓTH, *Egy apostoli adminisztrátori kinevezés háttere*, 281–327, különösen: 299–316.

¹⁷⁰ Erről a káptalan 1931. március 9-én Mikes püspöknek írt leveléből értesülünk, melyben azt is leírják, hogy a tartozásról nem Mikes püspök értesítette a káptalant, hanem a szemináriumi vagyongazdálkodó bizottság két kanonok tagja találta az 1930. évi számadásban: SzEL KI 18/1931.

¹⁷¹ SzEL KI 13/1931. Mikes püspök 1931. február 9-ei válasza a káptalan 1930. december 31-ei érdeklődésére a kölcsön természetére, céljára és a tőke visszafizetésének módjaira nézve. Vö.: SzEL KI 6/1931. Az Egyházmegyei Alap vagyona ekkor 903,40 P takarékpénztári betétben és 2390 P takarékpénztári részvényekben. Az alap rendeltetéséről: SzEL AC 67/1934. Rogács Ferenc kanonok 1934. szeptember 3-ai válasza a püspök augusztus 6-ai kérdésére. Az érdeklődés azt sejteti, hogy talán Mikes püspök nem volt teljesen tisztában az alap rendeltetésével, amikor a kölcsönt felvette.

¹⁷² Rigó Zsigmond (1855–1932) Rábakethelyen volt káplán, majd ugyanott plébános, s mint ilyen 1898–1902-ig az őrési kerület esperese és tanfelügyelője. 1902-től 1927-es nyugalomba vonulásáig pedig püspöktamási plébános és molnári apát. Nyugdíjas éveit Vasváron töltötte, 1932-ben halt meg. *A szombathelyi egyházmegye története. Történelmi névtár III*, 342.

¹⁷³ Kapuy Károly (1867–1929) különböző helyeken káplánként szolgált, majd 1901–1929-ig vámoscsaládi plébános volt. Uo. 178.

¹⁷⁴ Tehát e két összeg is rendelkezésre állt és ezeket is részben vagy egészben a damonyai ingatlan megvételére fordította Mikes püspök. SzEL KI 13/1931.

¹⁷⁵ Az alsópapság hagyatékának a 15%-a ugyanis az egyházmegyét illette, mégpedig úgy, hogy azt három egyenlő részben az egyházmegyei alap, a papnevelő intézet és az egyházmegyei nyugdíjintézet kapja. Vö.: SD, 198.

¹⁷⁶ Ezek tételes felsorolását lásd: *A m. kir. igazságügyminiszternek és a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszternek 1904. évi T. 107/15 I.M. számú rendelete*, MRT 38 (1933) 509–510.

¹⁷⁷ SD, 567.§, 199.

¹⁷⁸ Az adóslevelet a későbbiek során a püspök hatálytalanította. Vö.: SzEL AC 410/1933.

30 fillérbe kerülő damonyai ingatlan megvételére fordított.¹⁷⁹ Az itt látható nyilvánvaló ellentmondásra, nevezetesen, hogy 30.115, 67 P-t fordított a 21.591, 30 P-be kerülő kastély megvételére, a káptalan is rámutatott, amely az általa kezelt alapok révén érintett volt a kérdésben.¹⁸⁰

Ezzel párhuzamosan került sor 1930-ban a 20.000 P, 1931-ben a 8.000 P már említett hadikölcsön valorizációs segélyeknek a népjóléti miniszter általi kiutalására az 1929-ben segélyre felterjesztett, a káptalan által kezelt alapok javára. E pénzek közül az előbbit Mikes püspök nem adta át azonnal a káptalan kezelésébe, az utóbbi összeget a káptalan átvette.¹⁸¹ Az előbbi összeg létezéséről a kanonokok csak később szereztek tudomást, viszont nem fordíthatták az alapok javára, mivel a püspök saját kezelésbe szándékozta tartani és ingatlanba fektetni. Ez a tény szintén jelentős konfliktusforrás volt a káptalan és a püspök között, akik 1931-től kezdve számtalan levélben kérték az alapokat illető pénzek átutalását, sikertelenül. Több feliratban is kifejtették, hogy Mikes püspök eljárásában az *alienatio* – tehát az egyházi javak nem rendeltetésszerű használatának, elidegenítésének – esetét látják fennforogni.¹⁸² Ehhez hozzájöttek a gyöngyösszöllősi szükségtemplom céljaira az Egyházmegyei Nyugdíjintézetől és a Szent Imre Egylettől felvett összegek, melyekből az elsőt az egyesület közgyűlése megszavazta, s így a felmentvényt a káptalannak és az egyesületi intézőbizottságnak megadta. Ezenkívül a püspök az egyházkormányzásban nem minden esetben kérte ki a *Codex Iuris Canonici* által előírt tanácsukat, amely szintén a kanonokok nemtetszésével találkozott. Végül a püspök az Egyházmegyei Takarékpénztárból – amelynek ő volt a vagyonfelügyeleti hatósága – is jelentős kölcsönöket vett fel, összesen 150.000 P-t. Ennek rendezése, illetve újabb kölcsön felvételének terve miatt az igazgatótanáccsal konfliktusa támadt, olyan mértékben, hogy az egész igazgatóságot szándékában állt

¹⁷⁹ SzEL KI 2/1932. Igaz, hogy az 1931. április 14-én kötött szerződésben vételárként 20.500 P szerepel, de az 5. pont értelmében a tulajdonjog bekebelezésével járó költséget és az átruházási illetéket a vevő fizeti: SzEL AC 458/1932.

¹⁸⁰ SzEL KI 2/1932.

¹⁸¹ A püspökhöz írt levelük fogalmazványát lásd SzEL KI 58/1931. illetve: SzEL KI 3/1932, ahol szintén utalnak rá.

¹⁸² A CIC vonatkozó 1530, 1531 és 1532-es kánonjai figyelmen kívül hagyására hivatkoztak: SzEL KI 18/1931. Mikes püspök válasziratában arra utalt, hogy pusztán arról van szó, hogy még nem adta át az adott összegeket a káptalan kezelésébe: SzEL KI 20/1931. Az *alienatio* magyarázatát bővebben lásd: CHAS AUGUSTINE, *A commentary on the new Code of Canon Law. VI: Administrative Law (Can. 1154–1151)*, London 1921, 592–596. A káptalan beleegyezését a 1.000–30.000 frank értékű egyházi javak *alienatio*ja esetén kellett kikérni az 1532. kánon 3.§.-a értelmében. Érdemes kitérni rá, hogy 1927-ben Cesare Orsenigo nuncius *ex specialissimo mandato apostolico* a magyarországi ordináriusoknak 5 évre felhatalmazást adott az úgynevezett nagyobb vagyoni jogügyletek jóváhagyására az 1532. kánon 3. §-ában leírt feltételek betartása mellett: tehát ki kell kérni a káptalan beleegyezését, az egyházmegyei vagyonkezelő tanács beleegyezését és azok beleegyezését, akiket ez érint. Mikes püspök viszont pont a vagyoni jogi ügylet érvényességéhez szükséges egyik feltételt hagyta figyelmen kívül: elfelejtette a káptalan beleegyezését kikérni. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 205.

kicserélni, mert úgy vélte, hogy nincs már benne bizalmi embere. Mindezt nyilvánosan, közgyűlésileg tervezte végrehajtani. Erre reflektálva Boda János és Rogács Ferenc kanonokok, akik a takarékpénztár igazgatóságának tagjai voltak, 1933 februárjában lemondtak az igazgatótanácsban elfoglalt helyükről és egyben az általuk viselt vikáriusi illetve provikáriusi tisztségeikről. Az egyházkormányzatban betöltött tisztségükről a lemondást azzal indokolták, hogy felfogásuk a püspököknek sem elveivel, sem egyházkormányzati ténykedéseivel nem egyezik.¹⁸³

Nem sokkal később, 1933 márciusában a káptalan úgy döntött, hogy ha az alapok továbbra sem jutnak a pénzükhöz, az Apostoli Szentszékhez fordulnak, de Mikes püspök azon szándéka, hogy szanálás révén megmentse a csódközelbe került javadalmat, eltérítette őket ettől a tervtől, s a lépést elhalasztották.¹⁸⁴ Időközben a szanálás nem valósult meg a Mikes püspök által tervezett formában, viszont az Apostoli Szentszékhez történő felterjesztés egyik legerősebb támogatója, Boda János kanonok elhunyt és a többiek – tartva Mikes püspök reakciójától – ismételten elhalasztották e döntést. Viszont két kanonok, Rogács Ferenc és Honti Béla ragaszkodott az eredeti határozathoz és két alkalommal is levelet írtak a budapesti apostoli nunciának vázolván a helyzetet, ahogy ők látták.¹⁸⁵ Angelo Rotta a bíboros államtitkár felé jelentette, amely után nem sokkal sor került a Konzisztoriális Kongregáció felkérésére az egyházmegye helyzetének vagyoni vizsgálatára, amelynek kivitelezője Serédi Jusztinián megbízásából Drahos János esztergomi kanonok volt.¹⁸⁶ Jelentésének kivonatát Grósz Józsefnek a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban őrzött jegyzetfüzete őrizte meg, melynek alapján rekonstruálhatók Mikes püspök személyes tartozásai. A vizsgálat szerint ez összesen 103.868 P 73 fillért tett ki (vagy ha Géfin információjából indulunk ki, akkor 104.868 P 73 fillért).¹⁸⁷ Ezen tartozások nagy részét 1939. április 14-én rendezte, bár akkor még nem tudott a káptalan az 1932-ben hadikölcsön segély címen kiutalt 2.000 P-ről, amit

¹⁸³ SzEL Gróf Mikes János iratai, 18. doboz, Boda János és Rogács Ferenc 1933. február 17-én kelt levele Mikes János püspökhöz.

¹⁸⁴ ASV Arch. Nunz. in Ungheria, b. 42, fasc. 1/5, f. 166rv.

¹⁸⁵ ASV Arch. Nunz. in Ungheria, b. 42, fasc. 1/5, f. 166rv; ASV Arch. Nunz. in Ungheria, b. 45, fasc. 1/9, f. 177r–178v.

¹⁸⁶ SzEL KI 36/1934. Serédi Jusztinián 1934. április 16-án kelt levele a szombathelyi székeskáptalannak. A dokumentumban a Konzisztoriális Kongregációnak a vizsgálat lefolytatására felszólító január 29-én kelt levelét szó szerint idézi.

¹⁸⁷ KFL, Grósz József personalia, A Grósz per alkalmával lefoglalt iratok 4. boríték, Grósz József jegyzetfüzete. Külön köszönettel tartozom Lakatos Andornak, a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár igazgatójának, aki e jegyzetfüzet létezésére felhívta a figyelmemet. Az említett jelentés az esztergomi Primási Levéltárban a korszakra vonatkozó iktatott iratok között nincs, sem pedig a Vatikáni Titkos Levéltárban a Budapesti Apostoli Nunciátúra anyagában. Így tehát feltételezhető, hogy Serédi Jusztinián közvetlenül, nem a nuncius útján küldte Rómába.

csak 1944-ben egyenlített ki.¹⁸⁸ Ezekhez járultak hozzá a Grósz József által még feljegyzett egyéb tételek: adóhátralék, mintegy 160.000 P,¹⁸⁹ a novai plébániaépítésnél 6.000 P tartozás, a gyöngyösszöllősi szükségtemplomra fordított, 1930. augusztus 14-én a papi nyugdíjintézetől felvett 1.980 P és 1930. augusztus 26-án felvett 3.330 P kölcsön, amelyet az egyházközség törleszt,¹⁹⁰ és a rendkívüli erdőkitermelésből származó jövedelmek, mintegy 100.000 P értékben.¹⁹¹ Ezenkívül az Egyházmegyei Takarékpénztár 60.000 P tartozást törölt,¹⁹² amely arra enged következtetni, hogy vagy kiegyenlítette az adóssága nagy részét, vagy a tartozás egy részét elengedték.¹⁹³ A vizsgálatot követően a Konzisztoriális Kongregáció figyelmeztette a püspököt, hogy ügyeljen jobban a vonatkozó kánonok betartására, különösen a székeskáptalan tanácsának és beleegyezésének kikérésekor, törlessze adósságait magánvagyonából költségei visszafogásával, ha lehetséges évi 18.477 P összegben. Ugyanakkor joga van arra az összegre a püspöki menzából, ami a beruházások és felújítások révén megilleti. Mivel az adósságok személyes adósságai, tilos más egyházi forrásból fedezni őket. Segélyt pedig, amelyet a Magyarországon lefoglalt javakból 1934. március 24-én kért, a nevezett Kongregáció nem adhat, mivel azokat más célokra szánták.¹⁹⁴

Összegezve tehát az eddigieket az egyházmegye rossz anyagi helyzetben volt, s mind Mikes püspök, mind pedig a káptalan nagy összegű beruházása a püspöki illetve a káptalani törzsvagyonból megtérítésre várt, viszont egyik fél sem volt hajlandó a másiknak ehhez feltételek nélkül beleegyezését adni. Erre jött rá a konfliktusuk a pénzügyek miatt: Mikes püspök ugyanis visszatartotta, mintegy saját kezelésbe vonta egyes alapok pénzét és több dologban nem kérte ki a kánonjog által előírt tanácsukat, illetve beleegyezésüket. Az érem másik oldala, hogy a káptalan sem kérte ki a püspök előzetes jóváhagyását a törzsvagyonon ingatlanok eladásából származó tőke befektetéséhez. A háttérben vélhetően a tőke befektetéséről vallott eltérő nézetek álltak.

¹⁸⁸ SzEL Protocollum, 1939. április 14-én tartott ülés, 25.

¹⁸⁹ Bár erősen gyanítható, hogy ez a 160.000 P körüli becslés inkább az 1936-os állapotot tükrözi, s nem az 1934-es állapotokat, tekintve, hogy Mikes püspök már idézett levelével nincs összhangban: SzEL AC 35/1933.

¹⁹⁰ 1933. március 12-én a székeskáptalannak írt levelében Mikes püspök ezen adósságot a gyöngyösszöllősi kurácia adósságának tekinti, viszont a székeskáptalan 1933. március 17-én kelt levelében: SzEL KI 21/1933. – Mikes püspök személyes adósságának, mivel ő írta alá róla az adólevelet.

¹⁹¹ Grósz József ezen bejegyzése is 1936-os becslést tükröz, ugyanis azt említi, hogy az 1934 és 1935 kitermelési joga is Mikes püspöké volt. A végleges leszámolás csak 53.394 P 16 f rendkívüli erdőkitermelésből származó jövedelmet állapított meg: PL Cat. D/C, 2865/1940.

¹⁹² KFL Grósz József personalia, A Grósz per alkalmával lefoglalt iratok 4. boríték, Grósz József jegyzetfüzete.

¹⁹³ A püspök a vizsgálatot követően több kísérletet tett a pénzügyi kérdés megoldására: 1934. március 24-én a Magyarországon lefoglalt egyházi javakból kért segélyt, május 21-én pedig felajánlotta a káptalannak, hogy ha hozzájárulnak ahhoz, hogy az általa eszközölt javadalmi befektetések neki megtéríttessenek, akkor ő is hajlandó hozzájárulni a káptalan befektetések rendezéséhez. Viszont a káptalan két külön ügynek tekintette ezeket. Vö.: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 48, fasc. 1/8, f. 100; SzEL Protocollum, 1934. május 21-ei ülés, 10.

¹⁹⁴ 1935. január 28-án kelt levél: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 48, fasc. 1/8, f. 100.

D) MIKES PÜSPÖK LEMONDÁSA, APOSTOLI ADMINISZTRÁTOR KINEVEZÉSE

Mikes püspök ekkorra már képtelen volt kezelni a kialakult helyzetet, amellyel párhuzamosan komoly egészségügyi problémával: szívbetegséggel is küszködött.¹⁹⁵ Adósságait továbbra sem rendezte, és – ahogy Eugenio Pacelli fogalmazott – folytatta a püspöki menza javainak súlyos veszélyeztetését, így komolyan tartani lehetett attól, hogy a rábízott alapok és alapítványok nincsenek biztonságban. Ezért a bíboros államtitkár 1935. június 15-én arra kérte Angelo Rotta nunciust, hogy közölje vele XI. Pius pápa tanács formájában megfogalmazott óhaját, hogy mondjon le a szombathelyi egyházmegye lelki irányításáról.¹⁹⁶ Mikes püspök a hírt kissé felindultan fogadta, de belenyugodott és 1935. július 2-án már arról értesülünk, hogy hamarosan benyújtja a lemondását.¹⁹⁷ Ezt nem kötötte feltételhez, de Serédi Jusztiniánon keresztül több kérést is megfogalmazott, amelyek teljesítéséhez XI. Pius beleegyezését adta. Köztük a répceszentgyörgyi püspöki nyaraló és park életfogytig tartó használati jogát, 1.000 P havi járandóságot a Vallásalapból, valamint érseki címet. Szintén kérte, hogy az ügyet diszkrétan kezeljék, s annak érdekében, hogy tisztességben vonulhasson vissza, indokolják lemondását egészségügyi okokkal.¹⁹⁸

A lemondás forgatókönyve 1935. december elejére formálódott ki, ahogy Serédi Jusztinián 1935. december 1-én kelt leveléből kitűnik. Eszerint a lemondást 1936. január 1-vel hozzák nyilvánosságra. A tényt Mikes csak december utolsó napjaiban, például december 30-án közölje a kormánnyal. Grósz József apostoli adminisztrátori kinevezését Serédi közli és nem a nuncius, mintegy udvariassági gesztusként. Ezek szerint az a feltételezés, hogy esetleg a kormány a Szentszékkal nem tudott a püspök személyét illetően megegyezni, nem tartható, hiszen csak a lemondás előtti utolsó napokban értesültek a befejezett tényről.¹⁹⁹ Tehát az a megállapítás, hogy *„Eltávolításának politikai oka pedig az 1921-es királypuccsokban való aktív részvétele volt, őt tekintették a karlisták egyik vezérének. Ezzel kivívta Horthy és*

¹⁹⁵ ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 48, fasc. 1/8, f. 109. Mikes püspök levelezésében is több olyan megjegyzést találunk, amely egészségi állapotára utal. Például Shvoy Lajos 1934. december 2-án kelt levelében azt írja, hogy részvétellel olvasta Mikes mindkét, gyengélkedéséről szóló levelét. SzEL Gróf Mikes János iratai, 18. doboz. A kortárs Székely László is megemlíti Mikes püspök szívproblémáját, az általa leírtak szerint szívkoszorúér-elmeszesedése volt. SZÉKELY, *Emlékezés*, 202. A betegség pontos diagnózisának megállapításához az orvosi leírások sajnos nem állnak rendelkezésünkre.

¹⁹⁶ ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 48, fasc. 1/8, f. 105.

¹⁹⁷ ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 48, fasc. 1/8, f. 109. Angelo Rotta levélfogalmazványa Eugenio Pacellinek. Angelo Rotta 1935. július 2-án kelt, Eugenio Pacellinek írt levele: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 48, fasc. 1/8, f. 111–112.

¹⁹⁸ Ez a későbbiek során Serédi Jusztinián és Mikes János részéről többször is említésre kerül, de első említése Angelo Rotta 1935. július 2-án kelt levelében olvasható: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 48, fasc. 1/8, f. 111–112. Az érseki cím elnyerésére csak adósságai vélt törlesztését követően került sor.

¹⁹⁹ ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 48, fasc. 1/8, f. 117–118.

*Gömbös ellenszenvét, akik most elérkezettnek látták az időt a törlesztésre.*²⁰⁰ nem állja meg a helyét.

A primás mellett is érvelt, hogy apostoli adminisztrátort kell kinevezni, mivel a káptalani vikárius megválasztása, tekintve a kanonokok alacsony számát, azt hogy ketten közülük öregek és betegek, valamint Mikes püspökkel a konfliktusukat, nem lenne könnyen kivitelezhető.²⁰¹ Ezek mellett megemlítette, hogy a nunciának a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztériummal tárgyalásokat kell kezdeni, hogy az interkaláris jövedelem ne a Vallásalapba kerüljön, hanem a menza adósságainak törlesztésére fordítsák. Ezt a későbbiek során sikerült is elérni. Azt is hozzátette, hogy amíg ezek ki nem lesznek egyenlítve, megyéspüspök kinevezésére nem kerülhet sor. S bár Angelo Rotta hangsúlyozza, hogy ennek az állapotnak csak rövid ideig tartónak kellene lennie,²⁰² de tekintve az adósság nagyságrendjét, egypár évre lehetett számítani.

E) AZ EGYHÁZMEGYE ÚJ FŐPÁSZTORA – GRÓSZ JÓZSEF NEVELTETÉSE ÉS KORÁBBI PÁLYAFUTÁSA²⁰³

Grósz József címzetes orthosiai püspök volt, a győri székeskáptalan tagja és 1935-ben csak 48 éves, az egyházkormányzásban jártas – hiszen 1928-tól 1933-ig a beteg Fetser Antal mellett segédpüspök volt –, s a szombathelyi egyházmegyét is ismerte, Mikes püspököt ott háromszor is helyettesítette. Ezek a tulajdonságai alkalmassá tették arra, hogy Serédi Jusztinián őt ajánlja a poszt betöltésére. Szintén mellette szólt, hogy a győri káptalanban javadalommal rendelkezett, így az eladósodott püspöki menza legnagyobb részét az adósságok törlesztésére lehetett fordítani.²⁰⁴ Czapik Gyula ezen kívül azt is tudni véli, hogy:

²⁰⁰ GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 74.

²⁰¹ ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 48, fasc. 1/8, f. 117–118. Tauber Sándor kanonok november végén hunyt el (Angelo Rotta részvétnyilvántását Wallner József kanonok közönte meg 1935. november 27-én: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 48, fasc. 1/8, f. 114), s helyébe új kanonok kinevezésére még nem került sor. Honti Béla és Tóth József – akikre a primás feltehetően utal – pedig nem sokkal később, 1936-ban. Életművükről bővebben: (?), *Tóth József dr. nagyprépost*, Vm 69 (1936), 137. sz., 1; illetve: (?), *Honti Béla örkanonok*, Vm 69 (1936) 176.sz., 1–2.

²⁰² ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 48, fasc. 1/8, f. 119. Angelo Rotta Giuseppe Pizzardónak írt levele fogalmazványa, 1935. december 21.

²⁰³ E témát érintettem a 2011. október 3-án Kalocsán tartott Grósz József emlékkonferencián, *Grósz József szombathelyi egyházkormányzása (1936–1944)* címmel megtartott előadásomban, amely nyomtatásban a konferencia tanulmánykötetében fog megjelenni.

²⁰⁴ Az egyházmegye javait a széküresedés idején a Magyar Katolikus Vallásalap kezelte, nem a Szentszék által az egyházmegye élére állított apostoli adminisztrátor. A szombathelyi püspöki javadalom 1936-os átvételét Hóman Bálint 1936. február 28-án közölte Serédi Jusztiniánnal: PL Cat. 3, 683/1936. Grósz József a püspöki jövedelmekből csekély hányadot, havi 500 P-t kapott. SzEL AC 2405/1938. Itt olvashatók az apostoli adminisztrátor 1938-as főbb bevételei és kiadásai: udvari papok eltartására 1.400 P-t, utazásokra 541,56 P-t, ünnepélyek, színi előadások belépődíjára 631,80 P-t, koldusválságra 120 P-t, jótékony adományokra 1.844,40

„Amikor aztán Breyer lett a győri püspök, hamarosan kellemetlenné vált Grósz ottléte. Breyer szentéletű, jóakarató volt, de passzivitásával a győri papság nem volt megelegedve, és sokan Grósz felé húztak. Serédi primás, aki igen szerette Breyert, meg akarta szabadítani kellemetlen helyzetéből.”²⁰⁵ S erre szerinte alkalmat adott, hogy Mikes püspök a szombathelyi egyházmegye kormányzásáról anyagi nehézségei és szívbaja miatt lemondott.²⁰⁶ Adódik a kérdés, hogy Grósz József hogyan jutott el idáig, s hogy korai tapasztalatai hogyan befolyásolták szombathelyi egyházkormányzását, későbbi pályafutását.

A későbbi kalocsai érsek Féltorony községben született 1887. december 9-én, kisbirtokos családban, Grósz Ferenc és Gisch Magdolna²⁰⁷ gyermekeként. Az elemi iskolát ott végezte, majd tanulmányait a győri bencéseknel a nyolcosztályos gimnáziumban folytatta. Ezt követően a győri szemináriumba került, ahonnan Széchényi Miklós, az akkori győri püspök²⁰⁸ a bécsi Pázmáneumba küldte tanulni, ahol négy évet töltött. 1911. július 14-én a bécsi Pázmáneum kápolnájában szentelte pappá az intézet rektora. Papi pályáját segédlelkészi szolgálattal kezdte: az első lelkipásztori állomáshelye Farád volt, majd pedig Oroszvárra került. 1913-ban a győri püspök Várady Lipót Árpád²⁰⁹ behívta a püspöki irodába, s innentől kezdve pályája folyamatosan ívelt felfelé. Különböző tisztségekben a gyakorlatban sajátíthatta el, hogy hogyan működik az egyházmegye kormányzása, milyen feladatokat kell a legalacsonyabb hivatalnoki szinttől a magasabbakon keresztül a püspökig megoldani, és megtapasztalhatta, milyen problémákkal kell szembesülni.²¹⁰

P-t, autóbiztosításra 393,33 P-t, autójavításra 111 P-t, autódóra 120,90 P-t, benzinre, illetve olajra 416,83 P-t költött. Összesen tehát: 5.579,82 P-t. Bevételei: a szombathelyi püspökség pénztárából havi 500 P, azaz összesen évi 6.000 P, az udvari papok eltartásához hozzájárulás: 720 P, valamint a természetbeni lakás egyenértéke: 700 P, összesen: 7.420 P. A győri kanonokságból származó jövedelmét itt nem tünteti fel, ahogy például az ételmezésre, ruházkodásra költött összeget sem.

²⁰⁵ Czapik Gyula pazmanita főpap visszaemlékezése egykori intézetére, BEKE MARGIT, *Fejezetek az új-és legújabbkori elítéképzéshez. A katolikus egyház szerepe a modern magyar értelmiségi elit nevelésében a bécsi Pázmáneumban*. Akadémiai doktori értekezés, Budapest 2010. melléklete, 129. Breyer püspök 1935-ben győri egyházmegyei zsinatot hívott össze, valamint püspöksége idején restauráltatta a székesegyházat és felújította a szeminárium épületét. (Ld.: *Győri életrajzi lexikon* (szerk. Grábics Frigyes–Horváth Sándor Domonkos–Kucska Ferenc), Győr 2003, 55.) Így passzivitással nem vádolható, viszont meglehet, hogy talán kevésbé volt aktív más kezdeményezések felkarolása terén és a papság ezért húzott inkább a már közel negyedszázada a püspöki aulában tevékenykedő, az egyesületi életbe is aktívan bekapcsolódó Grósz felé.

²⁰⁶ Czapik Gyula a külső szemlélő szemével látta a történeteket, a püspök lemondásának közvetlen oka, mint korábban kifejtettem, nem betegsége volt.

²⁰⁷ Grósz József – a szakirodalomban elterjedt Kiss Magdolna változattal szemben – maga írja Gisch Magdolnának édesanyját. Ld.: KFL, Grósz József personalia, 1. doboz.

²⁰⁸ Széchényi Miklós (1868–1923) 1901–1911 volt győri püspök, majd a nagyváradi egyházmegye élén állt. Győri egyházmegyei tevékenységéről bővebben: BIHAR JENŐ, *Dr. Széchényi Miklós Gróf v.b.t.t. Győri Megyés Püspök 1901–1911*, Győr 1911.

²⁰⁹ Várady Lipót Árpád (1865–1923) 1911-től 1914-ig volt győri püspök, majd haláláig kalocsai érsek. Életének főbb állomásairól áttekintést nyújt: *Győri életrajzi lexikon*, 350.

²¹⁰ Grósz József gyermek-és fiatalkorának ismertetéséhez lásd: TÖRÖK, *Századunk magyar főpapjai. Grósz József érsek*, 5–8, illetve Grósz József visszaemlékezései aranymiséje kapcsán, különösen: KFL, Grósz József

Először levéltáros és iktató lett, majd 1914-ben püspöki szertartó. A következő évben szentszéki jegyző, majd 1921-ben püspöki titkár, 1922-ben szentszéki bíró, 1924-ben pedig egyházmegyei irodaigazgató. 1928-ban, amikor a győri püspök, Fetser Antal az egyházmegye kormányzását egyedül már nem tudta ellátni, Grósz Józsefet kérte maga mellé segédpüspöknek.²¹¹ Így 1928. december 17-én a pápa orthosiai címzetes püspökké praeconisálta és győri segédpüspökké nevezte ki.²¹² Ezen utóbbi megbízatása csak Fetser püspöksége idejére szólt. 1929. február 24-én Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás szentelte püspökké a győri szemináriumi kápolnában.²¹³ Nem sokkal később, 1930. december 30-án az iskoláskanonoki stallumot és javadalmat adományozta neki püspöke. 1931-től szegényügyi biztos volt,²¹⁴ majd 1932-ben általános helynök lett.²¹⁵ Fetser püspök halála után a káptalan 1933. október 7-én tartott ülésén 10-ből 8 szavazattal Grószot választotta káptalani helynöknek.²¹⁶

Az egyházmegye élére nemsokára új püspök került, Breyer István²¹⁷ személyében, aki mindössze 53 éves múlt és jó egészségnek örvendett, így amikor Angelo Rotta nuncius afelől érdeklődött, hogy szüksége van-e Grószra, mint segédpüspökre, a válasza nemleges volt, hiszen egyedül is el tudta látni a püspöki teendőket.²¹⁸ Grósz József tehát 1934-ben már nem volt segédpüspök,²¹⁹ viszont Breyer az egyházkormányzásban továbbra is számított a

personalia 1. é.n. 1942–1959. feliratú doboz. Egyéb visszamelékezők különösen: KFL, Grósz József personalia, Gratulatio 1958–61 feliratú doboz.

²¹¹ Papi pályáját, illetve a püspöki kúriában betöltött tisztségeit részletesen ld.: Győri Egyházmegyei Levéltár, Egyházkormányzati iratsorozat (GyEL, EI), 1934/489; TÖRÖK, i.m. 9–16; *Országgyűlési Almanach. Az 1939–44. évi országgyűlésről* (szerk. HAEFFLER ISTVÁN), Budapest, 1940, 416. Ifjúságáról és főbb tisztségeiről szombathelyi apostoli adminisztrátori kinevezése előtt röviden: *A szombathelyi egyházmegye névtára*, 1972, 24–25. Különböző tisztségekre a kinevezései: KFL, Grósz József personalia, Gratulatio 1958–1961 feliratú doboz. A fentiekben használt terminológiában a kinevezési iratokat követtem.

²¹² Az erről szóló bulla: SzEL Grósz József iratai, hosszúkás tokban, 1928. december 17.

²¹³ *Országgyűlési Almanach. Az 1939–44. évi országgyűlésről*, 416. A február 24-ei felszentelést az 1940-es, ill. 1943-as *Schematismusok* is említik: *Schematismus* 1940, 6, illetve: *Schematismus* 1943, 6.

²¹⁴ (?), *Megalakult a győri katolikus karitás-központ*, Győri Katolikus Tudósító (GyKT) 3 (1931) 9, 4–5.

²¹⁵ KFL, Grósz József personalia, Gratulatio 1958–1961 feliratú doboz. Érdekes megjegyezni, hogy a győri székeskáptalanban a kanonoki stallumra felterjesztésekor Breyer István püspök 1929-et említ: GyEL, EI, 1934/489.

²¹⁶ GyEL, Káptalani jegyzőkönyvek, 1933. október 7-ei ülés. E megbízatása 1934. január 5-én ért véget, amikor a káptalanban bemutatta Breyer kinevezési bulláját. GyEL, Káptalani jegyzőkönyvek, 1934. január 5-ei ülés.

²¹⁷ Breyer István (1880–1940) 1934–1940-ig állt a győri egyházmegye élén. A temetésen Grósz József is részt vett és az *absolutiot* ő végezte: SzEL AC 1940/2337. Breyerről bővebben: *Győri életrajzi lexikon*, 54–55. Kinevezéséről: SS.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1933–1940, P.O. 61, fasc. 51.

²¹⁸ GyEL, EI, 1934/31. Angelo Rotta Breyer Istvánnak írt levele 1934. január 2-án és Breyer István Angelo Rottának írt levélfogalmazványa ugyanitt.

²¹⁹ Érdekes megjegyezni, hogy a fent hivatkozott levélben leírtak ellenére még maga Serédi Jusztinián is 1935. december 1-én Angelo Rottának küldött levelében segédpüspökként említi Grószot, míg a Győri Püspöki Levéltárban az 1934, 1935-ös iktatókönyvek alapos átnézése után nem találtam arra utalást, hogy Breyer István revideálva korábbi álláspontját, segédpüspököt kért volna. Ezen ellentmondásra még nem sikerült magyarázatot találnom. A vonatkozó szakirodalom – lehet, hogy Serédiből kiindulva – szintén azt említi, hogy Grósz József győri segédpüspök került a szombathelyi egyházmegye élére 1936-ban, mint apostoli adminisztrátor. GERGELY,

segítségére: az általános helynöki funkciót ő látta el.²²⁰ Emellett az 1934-ben megalakuló győregyházmegyei Katolikus Akció szervezési szakosztályát vezette.²²¹ Az *Actio Catholica* egyházmegyei tanácsának munkájában a káptalan kiküldöttjeként is részt vett.²²² Előfordult az is, 1934-ben, hogy Breyer püspök távollétében őt kérte meg, hogy az *Actio Catholica* győregyházmegyei tanácsa szakosztályvezetőinek ülésein elnököljön.²²³ Talán ez is hozzájárulhatott, hogy a későbbiek során a szombathelyi egyházmegyében erőteljesen felkarolta ezt a kezdeményezést, s több forrásban is az *Actio Catholica* püspökeként említik.²²⁴

Leendő egyházmegyéjében 1934–1935 folyamán három alkalommal is helyettesítette Mikes János püspököt. Először 1934 márciusában, amikor a szombathelyi püspök Rómába utazott Boldog Don Bosco János szentté avatására. Távolléte alatt Grósz végezte a szombathelyi székesegyházban a nagyheti és húsvéti istentiszteleteket, valamint húsvétvasárnap délután a szalézi szükségtemplom új, Don Bosco tiszteletére készített harangjának szentelését is.²²⁵ Második alkalommal Mikes püspök betegsége miatt volt szükség Grósz József segítségére, amikor 1935 áprilisában ismét a nagyheti, illetve húsvéti szertartásokat végezte el.²²⁶ Végül 1935. június 23-án papszentelésre és alszerpapszentelésre utazott Szombathelyre.²²⁷ Látogatásai alkalmával bizonyára megismerkedett a szombathelyi egyházmegye papságával és a hívekkel. Ezen előzmények után került sor 1936. január 10-én szombathelyi apostoli adminisztrátori kinevezésére.²²⁸

A katolikus egyház története Magyarországon (1919–1945), 74, illetve SALACZ, *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon*, 165.

²²⁰ Az általános helynöki kinevezés híre a Vasvármegye című újság hasábjain is megjelent: (?), *Napihirek*, Vm 67 (1934) 7, 5.

²²¹ (?), *A Katolikus Akció egyházmegyei szakosztályának tanácsosai*, GyKT 6 (1934) 3, 9.

²²² GyEL, Káptalani jegyzőkönyvek, 1934. január 20-ai ülése. A püspök az *Actio Catholica* egyházmegyei tanácsába a püspök kérésére a káptalan két kiküldöttet választott, Bedy Vincét és Grósz Józsefet.

²²³ GyEL, EI, 1934/473.

²²⁴ Bővebben ld. a disszertációm vonatkozó fejezetében.

²²⁵ (?), *Napihirek*, Vm 67 (1934) 69, 5; (?), *Napihirek*, Vm 67 (1934) 71, 4; (?), *Napihirek*, Vm 67 (1934) 72, 5; (?), *Napihirek*, Vm 67 (1934) 73, 5; (?), *Húsvét ünnepe a székesegyházban*, Vm 67 (1934) 74, 4; (?), *Megszentelték Bosco Szent János harangját*, Vm 67 (1934) 74, 5.

²²⁶ (?), *Napihirek*. *A megyéspüspök hazaérkezett*, Vm 68 (1935) 85, 4. Ez a cikk azt említi, hogy Mikes püspök orvosai tanácsára tartózkodik e fárasztó püspöki funkciótól, de jelen lesz a szertartásokon. A további erről tudósító cikkek nem erősítik meg, hogy tényleg jelen volt-e. A beteg szombathelyi püspök állapota 1935-ben javult, amelyet a Vm vonatkozó cikkei is tanúsítanak: (?), *Napihirek*, Vm 68 (1935) 49, 4; (?), *Napihirek*, Vm 68 (1935) 85, 4; (?), *Napihirek*. *Koronagyűlések*, Vm 68 (1935) 113, 4; (?), *Napihirek*, Vm 68 (1935) 141, 6; (?), *Napihirek*, Vm 68 (1935) 297, 6.

²²⁷ (?), *Napihirek*, Vm 68 (1935) 141, 6; (?), *A szombathelyi egyházmegye új papjai*, Vm 68 (1935) 142, 5.

²²⁸ SzEL AC 419/1936; SzEL PK 1936. II. nr. 420.

III. A PÜSPÖKI JAVADALOM HELYZETE ÉS A FŐPÁSZTOR EGYHÁZMEGYE ÉLÉN BETÖLTÖTT TISZTSÉGEI

A) APOSTOLI ADMINISZTRÁTOR AZ EGYHÁZMEGYE ÉLÉN

Az, hogy Grósz József kerül a szombathelyi egyházmegye élére, mint apostoli adminisztrátor, már 1935 decemberében eldöntött ténynek számított, ugyanakkor az érdekelt csak 1936 januárjának első napjaiban értesült róla, feltehetően január 3-án vagy 4-én, amikor megerősítette, hogy elvállalja a feladatot.²²⁹ A pápai kinevezésről a bulla január 10-én kelt, amelyet január 24-én délután 3 órakor a püspökvár első emeleti könyvtárhelyiségében mutatott be a jelenlevő kanonokoknak, s ezzel átvette az egyházmegye kormányzását.²³⁰

Az apostoli adminisztrátor 1936. február 15-én érkezett huzamosabb tartózkodásra²³¹ Szombathelyre másnapi ünnepélyes székfoglalójára.²³² Már a főispán és a polgármester üdvözlésére adott válaszában körvonalazta programját: *„A béke munkatársa akarok lenni. A béke munkatársa a lelkekben, a családokban, a társadalomban, az egyházban. Békés munkatársa akarok lenni annak a kulturának, amelyre a sokat magasztalt XX. századnak több szüksége van, mint a technika összes vívmányaira. Van ezerféle gépünk, autónk, rádióink, hangosfilmünk. De nyomoruságunk nagyobb, mint valaha. A bajok forrása az, hogy ennek a XX. századnak a kulturája sokkal inkább csak anyagi és technikai, mint lelki. [...] Több lelki kulturára van szüksége az emberiségnek, hogy boldogulni tudjon. És én a béke szüntelen ápolása mellett ennek a lelki kulturának akarok munkása lenni és ezen keresztül akarok a szebb, boldogabb magyar jövőért nemcsak imádkozni, hanem dolgozni is.”*²³³

Ezt a híveknek és papjainak szóló főpásztori beköszönő szövegében egészítette ki egy pár konkrét és általános érvényű gondolattal. Mindkét dokumentumban megtaláljuk a lemondott püspök méltatását, saját papi pályájának rövid felvázolását és az Eucharisztia szentsége fontosságának hangsúlyozását. A híveknek megfogalmazott első szövegének kulcsmondata,

²²⁹ Január 2-án, amikor Győrben a káptalani tisztségek kiosztására került sor még nem tudott róla. Vö.: GyEL, Káptalani jegyzőkönyvek, január 2-ai ülés jegyzőkönyve. Aznap kérte meg Serédi Jusztiniánt Angelo Rotta, hogy kérdezze meg Grószot, hogy hajlandó-e elfogadni az apostoli adminisztrátorságot, Mikes püspök ugyanis ragaszkodott hozzá, hogy mintegy utólagos beleegyezését kérje. Ld.: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 48, fasc. 1/8, f. 94. f. 95. f. 96.

²³⁰ SzEL Protocollum, 12. Az 1936. január 24-én kelt jegyzőkönyv.

²³¹ Ahogy már korábban említettem, az apostoli adminisztrátori kinevezése ideiglenes jellegű volt, de az egyházmegye anyagi helyzetét tekintve látni lehetett, hogy nem egyhamar fog megyéspüspök kerülni az egyházmegye élére.

²³² (?), *Grósz József apostoli adminisztrátor, 16-án veszi át véglegesen az egyházmegye kormányzatát*, Vm 69 (1936) 32, 6.

²³³ E szöveget a Vasvármegye szerkesztője Lékay-Lingauer Albin írta le cikkében: L. A., *Az új egyházfő képe*, Vm 69 (1936) 40, 1.

amely a szövegben többször ismétlődik: „*Szerette övéit, mindvégig szerette őket.*” Ez a mondat az Üdvözítő értünk hozott áldozatára utal. Majd felteszi a kérdést, hogy mit adhatunk cserébe Istennek ezért a szeretetért. A válasz pedig: „*Tegyenek mások amit akarnak: én és az én házam, mi az Úrnak, az Ő szentséges Szívének fogunk szolgálni. Tisztelni, szeretni, imádni fogom ezt a Szívet ma, holnap, életemnek minden napján, mindhalálíg. Erre tanítom, erre nevelem az én gyermekeimet, erre kérem, erre buzdítom családom tagjait.*”²³⁴

A papoknak szóló első főpásztori levele pedig a fent már említetteken kívül a papi hivatás fontosságára hívta fel a figyelmet, különösen kiemelve az átváltoztatás és a bűnbocsánat jelentőségét. A szöveg fő mondanivalója ezúttal is egy mondatban foglalható össze, amely egyben idézet Szent Pál efezusiakhoz írt leveléből (Ef.4.1): „*Kérlek titeket, éljetez méltó módon ahhoz a hivatáshoz, amelyet nyertetek.*”²³⁵

Amint az a kinevező dekrétumból kitűnik, Grósz Józsefet a Szentszék *sede vacante*, ideiglenes jelleggel nevezte ki apostoli adminisztrátorrá az egyházmegye élére, megadva mindazon jogokat és felhatalmazásokat, amelyek a jog szerint e hivatallal kapcsolatosak.²³⁶ Jogköre körülhatárolásakor tehát a 315. kánon 2.§-a volt az irányadó, mely szerint ugyanaz a jogköre, mint a káptalani helynöké. E szerint külön pápai felhatalmazás nélkül a tartományi és plenáris zsinatokon döntő szavazattal képviseli az egyházmegyét, amennyiben püspöki renddel bír²³⁷ gyakorolhatja a szentelési jogot, az ordót feladhatja, a bérmálást kiszolgáltathatja, templomot, oltárt, kelyhet és harangot konzekrálhat, olajszentelést végezhet. Az egyházmegyét nem jogosult kánonilag látogatni, nem tartozik *pro populo* misézni, nem állíthat fel jámbor egyesületet, sem beleegyezését nem adhatja a felállításához, bűnököt nem tarthat fenn, kanonkokat és tiszteletbeli kanonkokat nem nevezhet ki, egyházmegyei zsinatot nem hívhat össze, elmozdítható plébániát nem tehet elmozdíthatatlanná, búcsúkat nem engedélyezhet, pápai áldást nem adhat és pápai meghatalmazás nélkül nem nevezhet ki *vicarius generalist*.²³⁸ A gyakorlat ettől némileg eltérő képet mutat, ugyanis Grósz József az első két évben végzett bérmaútjával egybekötve kánoni látogatást,²³⁹ 1937-ben három tiszteletbeli kanonoki méltóságra – a székeskáptalan véleményének kikérését követően és ezzel egyetértőleg – maga nevezte ki arra érdemesnek

²³⁴ SzEL PK 1936. II. Főpásztori beköszönő szöveg a hívekhez, 12.

²³⁵ SzEL PK 1936. II. Főpásztori beköszönő szöveg a papsághoz, 6.

²³⁶ Az 1936. január 10-én kelt dekrétumot ld.: SzEL AC 419/1936.

²³⁷ Grósz József címzetes orthosiai püspök volt. Bővebben kifejtve ld. a vonatkozó fejezetet.

²³⁸ Az apostoli adminisztrátor jogairól és kötelességeiről ld.: BÁNK, *Egyházi jog*, 88–91; KÉRÉSZY, *Katholikus egyházi jog* III, 634–637; *Enchiridion iuris canonici ad usum scholarum et privatorum*, concinnavit STEPHANUS SIPOS, recognovit LADISLAUS GÁLOS, editionem Sextam, Romae 1954, 194–195.

²³⁹ SzEL PK 1936. III. nr. 655; SzEL PK 1937. I. nr. 164.

tartott papjait.²⁴⁰ Ugyanígy számos jámbor egyesület erigálására is sor került apostoli adminisztrátorsága idején, felállításukat buzdította és támogatta.²⁴¹ Az eltérésekre részben adhat választ – a püspöki *mensa* adósságai miatt – elhúzódó apostoli adminisztrátori tevékenysége.²⁴²

B) MEGYÉSPÜSPÖKI KINEVEZÉS – TÉVES VÁRAKOZÁSOKRA ALAPOZVA

A szombathelyi egyházmegye anyagi ügyei a 3 és fél év során látszólag rendeződtek. A m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter 1938. március 11-ei jelentésében leírtak szerint a javadalom átvételekor 155.671 P 04 f közzadó tartozás állt fenn,²⁴³ melyből – a folyó jövedelemből történő törlesztés mellett – akkorra már csak 50.000 P maradt, s a kilépő javadalmassal az átvételi-átadási tárgyalások²⁴⁴ is a befejezéshez közeledtek. Így véleménye szerint 1939. december végére a javadalom minden adósságtól mentes és betölthető lesz.²⁴⁵ Ezek mellett a csekély püspöki javadalom feljavítását a veszprémi püspöki javadalomból kilátásba helyezték, ami erősíthette a bizakodást a püspökség anyagi helyzetének javulásában. A kormány tehát elérkezettnek látta az időt a püspökség betöltésére, így tárgyalásokat kezdett a nunciuson keresztül a Szentszékkal, három jelöltet ajánlva: első helyen Grósz Józsefet, második helyen Luttor Ferenc protonotáriust, a harmadik helyen pedig Apor Vilmos, csolti címzetes apátot illetve gyulai plébánost.²⁴⁶ A Serédi Jusztinián feljegyzései között talált cédulán első helyen szintén Grósz József szerepel, míg második helyen Apor Vilmos, harmadik helyen Luttor Ferenc, negyedik helyen Kriston Endre neve van feltüntetve.²⁴⁷ A Szentszék a felsoroltak közül – a kormánnyal egyetértőleg – az elsőnek megjelölt Grósz

²⁴⁰ Vö.: SzEL AC 66-67/1937; SzEL AC 2853/1937; SzEL PK 1936. III. nr. 662; SzEL PK 1937. I. nr. 170. és SzEL PK 1937. X. nr. 3156.

²⁴¹ Vö.: SzEL, Iktatókönyvek. Általános helynök kinevezésére pápai felhatalmazást szintén nem találtam, de erre magyarázatot adhat, hogy nem püspöki helynökről, hanem apostoli adminisztrátori helynökről van szó. A kinevezésről: SzEL PK 1936. III. nr. 663.

²⁴² A felsorolt eltérésekre vonatkozóan külön pápai felhatalmazást nem találtam. Egy év elmúltával a káptalani helynök is élhetett bizonyos megyéspüspöknek fenntartott jogokkal. Vö.: KÉRÉSZY, *Katholikus egyházi jog* III, 703.

²⁴³ A szombathelyi püspöki javadalom 1936-os átvételét Hóman Bálint 1936. február 28-án közölte Serédi Jusztiniánnal: PL Cat. 3, 683/1936. A fenti összeg, amely a szombathelyi m. kir. adóhivatal 1936. január 1-ei kimutatása, több helyen is említésre kerül: MNL–OL K 27, Jegyzőkönyve az 1938. évi március hó 11-én Budapesten tartott minisztertanácsnak, 27–28; PL Cat. D/C, 3506/1938. Jelentés a szombathelyi püspöki javadalomnak gróf Mikes János püspöktől való átvétele s a törzsvagyon állagának megállapítása ügyében. 4., 5. oldal. PL Cat. D/C, 1977/1939. Hóman Bálint 1939. február 28-án Mikes Jánoshoz írt levele. 4., 5. oldal.

²⁴⁴ Itt Mikes János és a Vallásalap közötti *praescissióra* utalok.

²⁴⁵ MNL–OL K 27, Jegyzőkönyve az 1938. évi március hó 11-én Budapesten tartott minisztertanácsnak, 28.

²⁴⁶ MNL–OL K 63, 1939–54/7 Hóman Bálint 1939. június 16-án kelt levele Körösszeghy és Adorjáni dr. gróf Csáky István külügyminiszternek, illetve ugyanitt francia nyelven a jelölések: MNL–OL K 63, 1939–54.

²⁴⁷ PL Cat. D/C, 9709/1939.

Józsefet választotta,²⁴⁸ aki az apostoli adminisztrátorként eltöltött idő alatt jól megismerte az szombathelyi egyházmegyét, átlátta mind a hívek, mind a papság, mind a helyi egyházi irányítású szervezetek erősségeit és gyengeségeit. Így ennek tudatában kezdhette meg megyéspüspökként egyházmegyéje kormányzását. XII. Pius pápa 1939. július 19-én nevezte ki szombathelyi püspökké, augusztus 21-én tette le az előírt hitvallást és az Apostoli Szentszék iránti hűségesküt a nuncius előtt, a következő nap, augusztus 22-én mutatta be a káptalannak a kinevezéséről szóló bullát.²⁴⁹ A kötelező esküt a kormányzó kezébe augusztus 30-án tette le, tehát ettől a naptól lépett a javadalom birtokába.²⁵⁰ Püspöki székhelyéjére – amelynek időpontjában talán a világtörténelem eseményeinek alakulása is közrejátszott – csak október 1-én került sor.²⁵¹

Püspöki beköszönő szózatában is az egyházmegyéről alkotott átfogó tudás tükröződik, hiszen ebben már világosan látja egyházmegyéje mely területeken kiemelkedő, és melyek azok a területek, ahol van még javítanivaló. Akárcsak apostoli adminisztrátori kinevezésekor, most is külön szólt a papsághoz és a hívekhez, de ez alkalommal papjaihoz latinul rövidebben, híveihez hosszabban magyarul. A papságot a téves eszmék, hamis próféták elleni küzdelemre figyelmeztette és az evangélium igazságának hirdetésére minden korosztály számára.²⁵² A hívekhez intézett első püspöki levelében szintén szót ejtett a kor problémáiról, rövid számvetést készített az eddig elért eredményekről, és ezek alapján kijelölte a jövő célkitűzéseit. Örömmel állapította meg, hogy a téves eszmék eddig nem tudtak az egyházmegye területén gyökeret verni, a fennhatósága alá tartozó iskolákban lelkiismeretes munka folyik, sok tanító az iskolán kívüli népnevelő munkából is kiveszi a feladatát, az *Actio Catholica* mozgalom virágzik, új templomok és iskolák épültek,²⁵³ régieket felújítottak és

²⁴⁸ Apor Gábor, vatikáni követ július 21-én tudatta táviratában Grósz József kinevezését (a kassai, rozsnyói és veszprémi püspökök neveivel együtt). MNL–OL K 63, 1939–54/7.

²⁴⁹ A pápai kinevezésről szóló bulla szövegét ld.: SzEL KI 52/1939; SzEL PK 1939. X. nr. 2169; SzEL Protocollum, 1939. május 22-én tartott ülés jegyzőkönyve, 27. Győri kanonoksága a pápai bulla értelmében ezzel egyidőben megüresedett. Az erről szóló értesítése 1939. szeptember 1-én Breyer Istvánnak: SzEL AC 1939/1939. A Serédi Jusztiniánnak Grósz József kinevezéséről szóló bulla: PL Cat. D/C, 7255/1939.

²⁵⁰ SzEL Protocollum, 1943. március 31-én tartott ülés jegyzőkönyve, 40.

²⁵¹ Ez az ünnepélyes székhelyéjére a külvilág számára bírt jelzésértékkel, a püspök a CIC 334. kánonjának 3.§-a értelmében az egyházmegye kormányzását az apostoli bulla felolvasásával átvette. Ld.: SzEL Protocollum, 1939. május 22-én tartott ülés jegyzőkönyve, 27. Az október 1-ei ünnepélyes székhelyéjére részletes leírását ld.: uo. 28–29.

²⁵² SzEL PK 1939. X. nr. 2170.

²⁵³ Például az apostoli adminisztrátorsága első éveiben folyó egyik legjelentősebb építkezés a Szent Kerény templom építése volt, melynek felszentelésére 1938-ban került sor: SzEL PK 1937. II. nr. 352. Iskola is számos helyen épült, s olyan is előfordult, 1937. szeptember 8-án Lentiben, hogy az ünnepélyes megáldásán a m.kir. m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter személyesen volt jelen: Szombathelyi Katolikus Tudósító (SZKT) 1 (1937) 7, 8.

kibővítettek, valamint új lelkeszségek alakultak.²⁵⁴ Ezen a megkezdett úton szeretné tovább vezetni egyházmegyéjét, jelmondatát szem előtt tartva: *Cor pro Corde*, azaz Szívet szívért.²⁵⁵

A Vasvármegyében közölt programjából a fentieknél is élesebben kirajzolódik állásfoglalása a kor kérdéseiben: „*Az én kötelességem, hogy hirdessem az igét, tanítsam a népet, pásztor legyek a nyájamnak, mutassam az utat Isten felé. Feladatom, hogy szentmisék bemutatásával, imádsággal engeszteljem Istent a bűnösökért. Ezzel azonban nem akarom azt mondani, hogy nem érdekelnek a földi dolgok. Tudom, hogy az örökkévalóság, az örök boldogság nem a levegőben lógó valami, hanem itt a földön kell érdemeket szerezni elnyerésére, ezért érdekelnek az emberek kis gondjai, bajai is....Mikor idejöttem, azt mondtam, a béke munkatársa vagyok. Ez is maradtam és azt akarom, hogy ne legyen viszály keresztény és keresztény, magyar és magyar között. Ha valaha, most szükség van arra, hogy keresztény és keresztény, magyar és magyar megértsék egymást, akkor most szükség van rá, hogy amint a miniszterelnök mondotta a napokban: ennek az országnak erősnek kell lenni, sőt napról napra erősödni kell.*”²⁵⁶ Tehát amellet, hogy szem előtt tartja a püspök általános feladatait, a szociális kérdésre is érzékeny, és a nemzet jövőjének békés építését, közös megvédését szeretné elérni egy olyan korban, amikor a fegyvereké a döntő szó.

A püspöki javadalom átvétele elméletben tehát megtörtént, a megyéspüspöki széket Grósz József személyében betöltötték, de azok a feltételek, amelyek ezt a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium szerint lehetővé tették, nem alakultak a várakozásoknak megfelelően. Most az ezek hátterében meghúzódó okokat szeretném részletesen feltárni, különösen, mivel magyarázatot találhatunk bennük Grósz József következő apostoli adminisztrátori kinevezésére is. Az első várakozás – mint írtam –, az volt, hogy a javadalom átadás-átvétel hamarosan megtörténik és a püspöki javadalom minden tehertől mentes lesz. A *praescissio* – tekintve, hogy 1936-ban kezdődött, 1938-ban is tartott és csak 1940-ben realizálódott –, korántsem volt egyszerű. Az eljárás a vonatkozó rendeletek és a fennmaradt források alapján rekonstruálható, melynek egyik első lépéseként a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium a javadalom átvételére miniszteri biztost küldött ki, Hertelendy Jenő személyében, aki mellé Péchy Lajos közalapítványi királyi ügyészt, és Kapácsy Jenő

²⁵⁴ Apostoli adminisztrátori ideje alatt állította fel 1936-ban a nemeskocs-bobai, 1938-ban a rábafüzesi és a gellénházi, 1939-ben pedig ideiglenesen a kálócfa kuráciát. Az erigációs okmányokat, illetve a felállításuk tényének közlését a püspöki körlevelekben megtaláljuk: SzEL PK 1936. VIII. nr. 2314.; SzEL PK 1938. IV. nr. 1012; SzEL PK 1938. IV. nr. 1013; SzEL PK 1939. I. nr. 23.

²⁵⁵ SzEL PK 1939. X. nr. 2171.

²⁵⁶ (?), *Grósz püspök: Azt akarom, hogy ne legyen viszály keresztény és keresztény, magyar és magyar között*, Vm 72 (1939) 224, 1–3, 2.

számvevőségi tanácsost rendelte ki.²⁵⁷ Az eljárásban a szombathelyi káptalan megbízottjaként Rogács Ferenc kanonok vett részt.²⁵⁸ Mikes János, a kilépő javadalmas képviselőként pedig Lékay Lingauer Albin.²⁵⁹ A bizottság feladata a javadalom törzsvagyona állagának megállapítása, illetve a püspök személyi vagyonától elkülönítése volt.²⁶⁰ Az alapelv az volt, hogy a főpap legalább abban az állapotban tartozik a javadalom átadására, amelyben azt átvette.²⁶¹ Ezek után elkészült az előleges leszámolási okirat, amely megállapította a javadalmas kinyomozott tartozását és a javadalommal szembeni követelését. Az eljárást a miniszteri bizottság 1938. augusztus 31-én fejezte be, s a miniszteri biztos jelentése alapján 1938. szeptember 20-án készült el Madarász Istvánnak a jelentése a szombathelyi püspöki javadalomnak gróf Mikes János püspöktől való átvétele s a törzsvagyon állagának megállapítása ügyében.²⁶² Miután bizonyos vitás pontokban egyezség született, elkészült a végleges leszámolási okirat, s sor kerülhetett a javadalomnak a tényleges átvételére.²⁶³ A Mikes püspök javára írt összeget összevetve a terhére írt összeggel, a jelentés jelentős, 39.210 P 64 f tartozást állapított meg.²⁶⁴ Ellenben ha az esztergomi Prímási Levéltárban Hóman Bálintnak 1940. április 17-én Serédi Jusztiniánhoz írt levelét olvassuk, abban a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter már csak 958, 82 P tartozást említ.²⁶⁵ Eszerint tehát a javadalom végleges átadásakor – kicsit több mint egy év alatt – a fenti tartozás töredékére zsugorodott. E tényre a miniszter fent említett levelének folytatása ad magyarázatot, melyben Hóman Bálint tételesen felsorolja a végelszámolásban a Mikes János javára és terhére írt összegeket. Ez az 1938-as jelentéstől pusztán a hátralékos közzadótartozás tekintetében tér el, ugyanis a vagyonváltság földhaszonbér tartozást a pénzügyminiszter Hóman kérésére 34 ezer pengő

²⁵⁷ PL Cat. D/C, 3506/1938. Jelentés a szombathelyi püspöki javadalomnak gróf Mikes János püspöktől való átvétele s a törzsvagyon állagának megállapítása ügyében. A jelentés 1938. szeptember 20-án kelt, készítője Madarász István. A *praescissió*ról 2011. november 4-én Szombathelyen a Mikes János emlékkonferencián elhangzott Adalékok Mikes János püspök lemondásához című előadásomban részletesen beszámoltam, mely tanulmánykötetben fog megjelenni.

²⁵⁸ SzEL Protocollum, 12. az 1936. január 31-én tartott ülésről felvett jegyzőkönyv.

²⁵⁹ Ezt ő maga írja le a Vasvármegyében megjelent cikkében: LÉKAY LINGAUER ALBIN, *Miért kellett a szombathelyi püspökséget negyedfél évig üresedésben tartani?*, Vm 73 (1940) 119, 3–4. Lékay Lingauer Albin és Mikes püspök viszonyáról részben Lékay visszaemlékezése alapján Székely László ír: SZÉKELY, *Emlékezés*, 119–122.

²⁶⁰ PL Cat. D/C, 3506/1938.

²⁶¹ Erről az alapelvről már a Kollonich féle egyezmény rendelkezik, de az 1883. évi 13.249/I.M. számú rendelet – amelyre a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter többször is utal az eljárás során: PL Cat. 3, 683/1936; PL Cat. D/C, 3506/1938; PL Cat. D/C, 1977/1939 – 26. §-a is említi. Ld.: MRT 17 (1883) 516–517.

²⁶² PL Cat. D/C, 3506/1938.

²⁶³ Vö.: a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1939. február 28-án Mikes Jánoshoz írt levele, PL Cat. D/C, 1977/1939.

²⁶⁴ PL Cat. D/C, 3506/1938, illetve PL Cat. D/C, 1977/1939.

²⁶⁵ PL Cat. D/C, 2865/1940. Hóman Bálint Serédi Jusztiniánhoz írt levelei 1940. április 17-én. Mindkét levél ugyanezzel a bekezdéssel kezdődik.

rendkívüli államsegély engedélyezésével egyenlítette ki.²⁶⁶ Így tehát a fizetendő összeg 958 pengő 82 fillér maradt, amely tartozást a püspök rövidesen ki is fizetett.²⁶⁷ Ez csak a *praescissio* utolsó két lépését mutatja, a tényleges megállapított tartozás kezdetben sokkal több volt, 242.000 P körüli összeg,²⁶⁸ amelyet több lépcsőben redukáltak, a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter a püspök hírnevének védelme érdekében számos engedményt tett.²⁶⁹ A messzemenő jóindulatot az elszámolásnál az esztergomi Prímási Levéltárban a *praescissio* kapcsán fennmaradt levelek is tanúsítják. Ezekből kitűnik például, hogy a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter az engedélye nélkül eszközölt beruházásokat figyelembe vette és nem is a javadalomból történő kilépéskori áron, hanem 1938. május 1-ei áron, amelyek jóval magasabbak voltak. Szintén beszámítottak olyan beruházásokat, amelyek kevéssé a javadalom javát szolgálták, inkább luxus jelleggel bírtak. S a részbeni fedezetül átvett gazdasági értékek nem jelentettek készpénzt, sőt számítani lehetett rá, hogy a bérlőktől 8–9 év múlva visszakapva kevesebbet fognak érni.²⁷⁰

A javadalmat tehát számtalan engedménnyel vette át a Vallásalap, amely a következő *praescissiónál* megnehezítette a tárgyalásokat. Rogács Ferenc feljegyzései és a káptalani *protocollum* fényében alkothatunk képet az átadás-átvételtől.²⁷¹ Ezek szerint a Vallásalaptól Grósz püspök részére 1939. szeptember 1-i hatállyal a püspöki javadalom átvételét 1940. áprilisától 1941. júliusáig a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter megbízásából a Vallásalap részéről Hertelendy Jenő és Kapácsy Jenő, a káptalan megbízásából Rogács Ferenc, Grósz József megbízásából pedig Sággy Elek végezte.²⁷²

Egyrészt az említett engedmények, melyekhez hozzájött az is, hogy a Vallásalap számításai több hiba is csúszott az elszámolásakor,²⁷³ másrészt az a tény, hogy a szanalás

²⁶⁶ Feltehetően az így fennmaradó kb. 5 ezer pengőt elengedték, legalábbis ezt sejteti Hertelendy Jenő 1940. január 17-én Serédi Jusztiniánhoz írt levele: PL Cat. D/C, 578/1940.

²⁶⁷ LÉKAY LINGAUER, *Miért kellett*, 3.

²⁶⁸ Rogács Ferenc az 1936. január 25-ei, első *praescissió*s tervezet alapján állította a fentieket. SzEL Magánlevéltár, 21. doboz

²⁶⁹ Az öt *praescissió*s tervezetet lásd: uo. Az engedményekről különösen: PL Cat. D/C, 3506/938; PL Cat. D/C, 1977/939.

²⁷⁰ PL Cat. D/C, 1977/939, Hóman Bálint 1939. február 28-án kelt, Mikes János püspökhöz írt levele, 9.

²⁷¹ Tekintve, hogy Rogács Ferenc volt az egyik kanonok, aki jelentette Mikes püspöknek a káptalannal szemben fennálló tartozását a nunciának, így feljegyzései minden bizonnyal nem mentesek az elfogultságtól, tehát a történésznek kellő körültekintéssel kell értékelnie a benne foglaltakat. A vonatkozó dokumentumokat tartalmazó dobozok, amelyek egy régi jegyzékben még fel vannak tüntetve, a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban egy átrendezés során elkallódtak, így ezek hiányában csak a vasvár-szombathelyi székeskáptalan magánlevéltárából szerencsésen megtalált 21. dobozban található fent említett dokumentumokból alkothatunk képet a *praescissió*ról.

²⁷² Sággy Elek megbízásáról: AC 967/1940; a többiekéről: SzEL Protocollum, 40, valamint SzEL Magánlevéltár, 21. doboz, Rogács Ferenc 1942. VII. 12-én kelt feljegyzései a püspöki javadalomnak Grósz püspök részére történő átadásáról

²⁷³ Ezeket Rogács Ferenc említett feljegyzéseiben – Grósz püspök *praescissió*járól – részletesen ismerteti. Ld.: SzEL Magánlevéltár, 21. doboz

befejezését a miniszteri biztos elsietetten jelentette a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszternek²⁷⁴ hozzájárult, hogy a javadalomba lépő új püspöknek 73.501 P ráfizetéssel kellett volna átvennie a javadalmat, amelyet ilyen formában nem vállalt. A vitás tételek átértékelését követően a Vallásalap még 69.264 P 78 f-el tartozott. A *praescissió*s eljárásban részt vevő felek különbözőképpen gondolták megoldani a helyzetet. A Vallásalap képviselői azt hangoztatták, hogy mivel az interkaláris jövedelem a javadalom szanálására fordított, így ebben nem részesült, tehát nem tudna miből fizetni. A káptalan képviselője azon a véleményen volt, hogy az összeget a Vallásalap készpénzben fizesse meg a javadalmasnak. Rogács szerint elméletben helytálló az a következtetés, hogy a jövedelmekből nem részesült a Vallásalap és így nincs miből fizetnie, de ez nem mentesíti kötelezettsége, a leszámolás realizálása alól. Ráadásul, ha az új javadalmas rendezetlenül és hiánnyal veszi át a javadalmat, akkor a szanálásnak nem volt értelme. Módot kellene tehát találni arra, hogy valamilyen formában – itt a segélyt említi – a nem kellően szanált javadalmat rendbe hozza. Grósz püspök képviselője e megoldást elutasítva nyomást akart gyakorolni a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszterre, hogy a veszprémi püspökségből a birtok-kiegészítést most érvényesítse, de semmiféle terhet nem akart átvállalni. Tehát patthelyzet adódott, amelynek megoldása az lett, hogy Rogács javaslatára a fennforgó hiányt a javadalomra hárították át, úgy, hogy a törzsvagyomból a 35.037 P 45 f-t erő *fundus nobiliort* törölték, a fennmaradó 34.227 P 33 f-t pedig javadalmi kölcsönné alakították át, amelyet a mindenkori javadalmasoknak kellett 40 évre elosztva fizetni a törzsvagyonnak.²⁷⁵

Mint a püspököt képviselő Sághy Elek megnyilatkozásából is kitűnik, a kormány kinevezés előtti másik várakozása sem realizálódott, nevezetesen, hogy a veszprémi püspökségből a szombathelyi püspöki javadalmat hamarosan feljavítják. Pedig e tervet talán még a fentebb tárgyalt *praescissió*knál is gondosabb előkészítés előzte meg. A háttérét az adta, hogy 1939-ben Rott Nándor veszprémi püspök halála után alig több mint két hónapra, május 5-én a püspöki székből öt követő Tóth Tihamér is elhunyt. Ez adott alkalmat arra Serédi Jusztiniánnak, hogy – a székesfehérvári²⁷⁶ és a volt szombathelyi püspökök kérését

²⁷⁴ SzEL Protocollum, 40, valamint SzEL Magánlevéltár, 21. doboz, Rogács Ferenc 1942. VII. 12-én kelt feljegyzései a püspöki javadalomnak Grósz püspök részére történő átadásáról.

²⁷⁵ A bekezdésben leírtakat részletesen lásd: uo.

²⁷⁶ A székesfehérvári püspök ez irányú kérését Serédi Jusztinián 1939. július 4-én kelt, a nunciusnak írt levélfogalmazványa említi, amely gépelten és kézírással is megtalálható PL 4900/1943 in 6859/1943 in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944. alatt. A szöveg Mikes püspök kérését nem említi. A kézírásos verzió pirossal a következő szerepel: „*egy másolat is készítendő, de egyelőre maradjon az aktákban. Később esetleg Rómába küldjük.*” A levélben az szerepel, hogy Tóth Tihamér halála után ő magában is felmerült ez az ötlet.

követően²⁷⁷ – felvesse a két szegényebb, szanalás alatt álló²⁷⁸ püspöki javadalom feljavításának tervét a gazdag veszprémi püspöki javadalomból a kormány és a Szentszék irányába.

A veszprémi egyházmegye azért volt különösen alkalmas területek leadására, mivel Trianon után egyike volt annak a 4 egyházmegyének, amely érintetlenül maradt, ráadásul birtokállományát tekintve csak a kalocsai érsekség és az egri főkáptalan előzte meg.²⁷⁹ A m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter leveléhez csatlakozó Veszprémre vonatkozó *pro memoria* szerint: „*A javadalomhoz mintegy 50.000 kat. hold ingatlan tartozik, amelyből kb. 30.000 kat. hold erdő, kb. 20.000 kat. hold pedig mezőgazdasági ingatlan. A javadalom évi tiszta jövedelme mintegy 300.000 pengőre tehető.*”²⁸⁰ Ezzel szemben a székesfehérvári javadalom össz ingatlanvagyonra alig több, mint 7.000 kat. hold, a szombathelyi pedig mindössze 4.100 kat. hold, mindkettő súlyos adósságokkal terhelve, ráadásul a szombathelyinek a törzstőkéje teljesen elértéktelenedett.²⁸¹

E kihatást a javadalomból vélhetően csak kánoni okból²⁸² és csak akkor lehetett megtenni, ha a javadalmat még nem töltötték be, hiszen az új tulajdonosnak csorbítás nélkül, legalább abban az állapotban kellett visszaadnia a javadalmat, amelyben azt átvette.²⁸³ Így a leendő veszprémi püspök már kinevezésekor ígéretet tett, hogy beleegyezik a szombathelyi és székesfehérvári püspöknek bizonyos részek átadásába,²⁸⁴ sőt e kötelessége kinevezési bullájába is belekerült, a következő formában: „*Nobis insuper eidemque Apostolicae Sedi facultatem reservamus bona mensae episcopalis Veszprémiensis dismembrandi in aliarum*

²⁷⁷ Mikes János püspök erre vonatkozó kérését ld.: PL Cat. D/C, 3252/1939. A háttérben a püspöki javadalom feljavításán túl az életjáradékával kapcsolatos vitás kérdés állt, nevezetesen, hogy a Vallásalap, esetleg a szombathelyi püspökség fizesse – ezen utóbbira a feljavítással kapcsolatban kilátás nyílt volna. 1943-ban, amikor a kérdés ismét felmerült, kérését ezzel indokolta: PL 5848/1943, in: 6286/1943, in: 7345/1943.

²⁷⁸ MNL–OL K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, Jegyzőkönyve az 1938. évi március hó 11-én Budapesten tartott minisztertanácsnak, f. 16–28, különösen: f. 24, ff. 27–28.

²⁷⁹ GÁRDONYI MÁTÉ, *Huszádi századi kihívások, pasztorációs útkeresések a veszprémi egyházmegyében*, Megyetörténet. Egyház-és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22, A veszprémi egyházmegye múltjából 22), (szerk. Hermann István–Karlinszky Balázs), Veszprém 2010, 277.

²⁸⁰ MNL–OL K 63, 1939–54/7, Pro memoria a veszprémi püspöki javadalom betöltése ügyében, 1.

²⁸¹ Uo. 1–2. A fenti adatok a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter becslése alapján.

²⁸² A szombathelyi illetve a veszprémi püspöki javadalom betöltése érdekében írt *pro memoriákban* a CIC 1421, 1422, 1427 és 1428-as kánonjaira hivatkoznak, vélhetően mivel nem volt precedens, értelmezésük kibővítésével. A kérdés tisztázására a vatikáni levéltárak következő nyitásakor lesz lehetőség. Vö.: MNL–OL K 63, 1939–54/7, Pro memoria a szombathelyi püspöki javadalom betöltése ügyében, 2; MNL–OL K 63, 1939–54/7, Pro memoria a veszprémi püspöki javadalom betöltése ügyében, 2.

²⁸³ CIC can. 1440, 422.

²⁸⁴ MNL–OL K 63, 1939–54/7, Apor Gábor levele 1939. július 27-én gróf Csáky Istvánnak. A kinevezést már a jelöltek felállításakor e feltételhez kötötték: MNL–OL K 63, 1939–54/7, Hóman Bálint 1939. június 16-án kelt levele Csáky Istvánnak.

Hungariae Dioecesium indigentium utilitatem.”²⁸⁵ Tehát úgy tűnik, hogy a bulla nem köti ki konkrétan, hogy mely egyházmegyék segélyezéséről van szó, de a kinevezés előtt, június 23-án a nunciának eljuttatott francia nyelvű iratban szerepel a kormány azon szándéka, hogy a veszprémi egyházmegyéből a szombathelyi és a székesfehérvári egyházmegyének juttasson bizonyos – közelebről nem részletezett – ingatlanokat.²⁸⁶ Serédi Jusztinián hercegprímás kinevezésekre vonatkozó feljegyzései között utalást találunk arra, hogy a leendő veszprémi püspöknek 2–2 ezer holdat kellene átadnia a szombathelyi, illetve székesfehérvári egyházmegyének.²⁸⁷ Hóman Bálint pedig Csáky Istvánnak írt levelében már június 16-án a magyar kir. kormány által a Szentszék beleegyezésével kijelölendő vagyonrészek átadásáról beszél.²⁸⁸ Az átadandó területekről már akkor voltak elképzelések, a veszprémi püspöki javadalom betöltésére vonatkozó *pro memoria* szerint mindkét javadalmat Nyirád községben elhelyezkedő birtokkal lehetne feljavítani.²⁸⁹ Ekkor még nincs szó a későbbi Hajmáskerről, Halastóról és Deákipusztáról sem. A végleges megoldás a m. kir. vallás-és közoktatásügy miniszter által kiküldött Beresztóczy Miklós miniszteri tanácsos és Uher Károly királyi közalapítványi igazgató, valamint Czapik Gyula tárgyalásainak eredményeként formálódott ki.²⁹⁰

Czapik Gyula 1939. december 21-én kapott róla hivatalos értesítést, hogy „*a veszprémi püspökség ősi birtokát képező nyirádi 1788 hold, monostorapáti 311 hold, halastói 662 hold szántó és hajmáskéri 1201 hold erdő birtokot a székesfehérvári és szombathelyi püspöki javadalomhoz kapcsolják.*”²⁹¹ Telefonon ehhez december 23-án beleegyezését adta és aránylagos teher-megállapítást kért. Később Uher Károllyal többször is tárgyaltak a kegyúri

²⁸⁵ Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (VÉL) Episcopatus, 3478/1940. A káptalanhoz, papsághoz és a hívekhez szóló bulla nem tartalmazza e kitételét. Lásd: VÉL A/41, 136, Czapik Gyula püspöki kinevezése. Feltehetően csak a püspökhöz szóló kinevezési bullában volt olvasható, s Beresztóczy Miklós miniszteri tanácsos 1940. február 27-ei kérésére (VÉL Episcopatus, 1551/1940) küldött 1940. július 2-ai levélben (VÉL Episcopatus, 3478/1940) maradt fenn a diszmembrációra vonatkozó rész.

²⁸⁶ MNL–OL K 63, 1939–54/7, Propositions du Gouvernement Royal de Hongrie, II. A püspöki székek betöltésével kapcsolatos adatlapon olvasható ugyanitt, hogy a „*Francia nyelvű feljegyzéseket miniszter úr VI. 23-án átadta a nunciának.*”

²⁸⁷ PL Cat. D/C, 9709/1939 A cédulán kérdőjellel szerepel a székesfehérvári és a szombathelyi egyházmegyének juttatandó 2–2 ezer hold. Mellette megjegyzi, hogy vagy *sede vacante* kellene elintézni vagy az új püspök kinevezési bullájába kellene beleírni a vagyonszökkentést. A háttérrel minden bizonnyal a már hivatkozott 1440. kánon adta.

²⁸⁸ MNL–OL K 63, 1939–54/7.

²⁸⁹ A székesfehérvárit az itt található 5.000 kataszteri hold erdővel, amely e püspökség gazdasági központjától mindössze 60 km-re fekszik, s évi jövedelme 58.000 P, a szombathelyit pedig 3.200 kataszteri hold mezőgazdasági birtokkal, melynek évi jövedelme 24.000 P, amelyhez az élő és holt gazdasági felszerelést is célszerű lenne átadni. MNL–OL K 63, 1939–54/7. Pro memoria a veszprémi püspöki javadalom betöltése ügyében. Szintén szerepel Nyirád községben terület átadásának terve a szombathelyi püspökség betöltésével kapcsolatos *pro memoriában*. Ld.: Uo. Pro memoria a szombathelyi püspöki javadalom betöltése ügyében.

²⁹⁰ VÉL Episcopatus 1551/1940.

²⁹¹ VÉL Episcopatus 666/1940. Czapik Gyula Beresztóczy Miklósnak írt 1940. február 11-én kelt levele.

terhek kulcsának megállapításával kapcsolatban, s ez ügyben január első felében, illetve február 1-én a püspök szintén a minisztériumban járt. Ezen alkalmakkor konszenzusát személyesen is megerősítette és kérte a határozat mielőbbi kivitelezését. Igyekezete háttérben az állt, hogy az adózás megállapításánál nem szeretne volna, ha a kb. 4 ezer hold, a másik két egyházmegyének juttatandó terület a veszprémi püspökség tulajdonaként szerepel.²⁹² A Beresztóczy Miklóshoz 1940. február 11-én kelt levele után február 27-én kapta kézhez az átadás-átvételi jegyzőkönyv-tervezeteket.²⁹³

A terv tehát készen volt, az átadás-átvételhez a tervezetek is elkészültek, a megvalósítás azonban váratott magára, ugyanis a terhek viselésében a megegyezés rendkívül nehéznek bizonyult. A disszertáció maximális terjedelmi keretének tartása érdekében most részletesen nem térek ki e tervezet elemzésére, annyit azonban célszerűnek tartok megjegyezni, hogy mind a veszprémi püspök, mind a szombathelyi püspök a saját egyházmegyéje érdekét helyezte előtérbe.²⁹⁴ Végül úgy tűnt, hogy sikerült megegyezni, Grósz püspök 1940. január 5-én²⁹⁵ a felajánlott birtokokat elfogadta, viszont május 3-án kelt irata²⁹⁶ szerint visszautasította őket Sággy Elek, jószágkormányzója javaslatára.²⁹⁷ 1943-as leírása szerint, mivel a veszprémi püspök silány és bizonytalan jövedelmet nyújtó területeket ajánlott fel.²⁹⁸ Beresztóczy Miklós miniszteri tanácsos pedig úgy tudja, hogy a veszprémi birtokkezelőség a felajánlott állatállományt silányabbra cserélte, valamint fasorokat is kivágatott, ezenkívül a progresszív adókulcs miatt a birtokrész inkább terhet jelentett volna.²⁹⁹ Szintén hozzájárulhatott a kérdéshez, hogy az érintett felek nem értettek egyet a kegyúri terhek kiszámítási módjában –

²⁹² Uo.

²⁹³ VÉL Episcopatus 1551/1940.

²⁹⁴ A hajmáskéri erdőbirtokot a szombathelyi székesegyház kapta volna, mivel a székesegyháznak a szemináriumtól járó 2.100 P-n és a perselypénzen kívül nem volt jövedelme, így fenntartása a püspökre nehezedett, mint a székesegyházi plébánia kegyurára: SzEL AC 325/1937; *Schematismus* 1940, *Schematismus* 1943. Grósz püspök és a káptalan véleménye: SzEL KI 14/1940. Sajnos a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban az *Acta Cancellariae* iratok között az iktatókönyvekben feltüntetett 1940-es vonatkozó dokumentumok (AC 41/1940, AC 1027/1940) nem találhatók az őrzési helyükön, illetve egy esetben más dokumentum található a megadott szám alatt (AC 1220/1940). A jegyzőkönyv tervezete, illetve Czapi Gyula észrevételei: VÉL Episcopatus 1551/1940. A birtokok várható terheinek részletes kimutatását lásd: VÉL Episcopatus 2444/1940.

²⁹⁵ PL 6859/1943 in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944.

²⁹⁶ Magát az iratot nem sikerült sem a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban, sem az esztergomi Prímási Levéltárban fellelnem, csupán utalást találtam a létezésére PL 2195/1944.

²⁹⁷ Sággy Elek 1934-től 1937-ig a Magyaróvári gazdasági akadémián tanult, ahol kiváló eredménnyel végzett. Tanulmányaihoz a szemináriumi ösztöndíj alap járult hozzá Ld.: SzEL Szemináriumi iratok, 9. doboz, Teológusok ellátási díja 1930–1945. Ezt követően szombathelyi egyházmegyei segédtanfelügyelő volt, majd 1940-ben Grósz József jószágkormányzójává nevezte ki. Ld.: (?), *Orsegváltás a püspöki aulában*, Vm 73 (1940) 74, 4–5 (a cím az eredeti helyesírással). Arról, hogy javaslatára utasította vissza Grósz a veszprémi ajánlatot: Serédi Angelo Rottának 1943. július 4-én írt levele, PL 4900/943 in: 6859/943 in 8332/1943 in 8403/944 in 1629/944 in 2195/944.

²⁹⁸ SzEL AC 1309/1943; SzEL AC 1310/1943; SzEL AC1305/1944.

²⁹⁹ PL 8332/1943 in 8403/1943 in 1629/1944 in 2195/1944. Beresztóczy Miklós 1943. október 15-én Serédi Jusztiniánnak írt levele.

mit vegyenek alapul, illetve hány évvel számoljanak. Erre enged következtetni Czapik Gyula 1940. május 15-én kelt levele a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszternek, melyben e problémakört járja körül, első pontban azt említve, hogy elfogadja a hercegprímás által javasolt kiszámítási módot, melynek alapja a kataszteri tiszta jövedelem, ha pedig ez nem lehetséges, akkor a miniszteri megbízott által javasolt több évi és a birtokok holdszáma alapján történő kiszámítást.³⁰⁰

A hercegprímás a kialakult vitás helyzeten 1940. május 24-ére összehívott tárgyaláson próbált segíteni. Itt Grósz József azt akarta elérni, hogy a veszprémi püspök más ingatlanokat ajánljon fel, amelyek jobban jövedelmeznek és így a kívánt célt, a szombathelyi püspökség anyagi megsegítését el lehet érni. Azt javasolta, hogy a kultuszminiszter vagy másvalaki elnökle alatt egy kéttagú független bizottságot küldjenek ki annak megállapítására, hogy mely ingatlanok biztosítanak a szándékolt mértékű segítséget és egyben kijelentette, hogy e bizottság döntését látatlanban is elfogadja. Viszont a hercegprímás e javaslatot elutasította.³⁰¹ Czapik Gyula álláspontja egy későbbi levél segítségével rekonstruálható: azon a véleményen volt, hogy a veszprémi püspökség nagyobb birtokot nem adhat át, mert az felborítaná a püspöki menza egyensúlyát.³⁰² A Grósz által javasolt megoldást tehát nem fogadták el, a tárgyalások elakadtak. A székesfehérvári püspökség ellenben 1941-ben átvette a felajánlott birtokokat.³⁰³ A Vallásalaptól Grósz püspök részére a püspöki javadalom átadása során – a *praescissio* 1940. április 11-től 1942. július 12-ig tartott³⁰⁴ – került szóba ismét egy rövid időre a javadalom feljavítására a veszprémi püspökségből területek átadása, amikor Grósz püspök képviselője az említett tervezet el nem fogadásával akart nyomást gyakorolni a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszterre.³⁰⁵ Végül erre nem került sor, mivel a székeskáptalan képviselőjét kérték fel közvetítésre és az ő javaslata érvényesült a végleges megoldásnál. A birtokátcsatolás kérdése Grósz püspök kalocsai érseki kinevezéséig nem is vetődött fel ismét.

³⁰⁰ VÉL Episcopatus 2444/1940. A kegyúri terhek kiszámítási módjával kapcsolatban a vasvár-szombathelyi székeskáptalan is állást foglal: SzEL KI 14/1940. Szintén felveti a problémát a székesfehérvári püspöki uradalmi jószágigazgató Beresztóczy Miklósnak írt 1940. június 18-án kelt levelében. VÉL Episcopatus 2444/1940.

³⁰¹ SzEL AC 1467/1943.

³⁰² Serédi Jusztinián Angelo Rottának írt 1943. július 4-én kelt levele: PL 4900/1943 in: 6859/1943 in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944.; Serédi Jusztinián Luigi Maglionénak írt 1943. augusztus 16-ai keltezésű levelének fogalmazványa: PL 6859/1943 in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944.; Serédi Jusztinián 1943. augusztus 29-én Czapik Gyulának írt levelének fogalmazványa: PL 8332/1943 in 8403/1943 in 1629/1944 in 2195/1944.

³⁰³ Serédi Jusztinián ezt 1941. május 9-én jelentette Luigi Maglionénak: PL 6859/1943 in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944, Serédi Jusztinián Luigi Maglionénak írt 1943. augusztus 16-ai keltezésű levelének fogalmazványa.

³⁰⁴ SzEL Magánlevéltár, 21. doboz, Rogács Ferenc 1942. VII. 12-én kelt feljegyzései a püspöki javadalomnak Grósz püspök részére történő átadásáról.

³⁰⁵ SzEL Protocollum, 40, valamint Magánlevéltár, 21. doboz, Rogács Ferenc 1942. VII. 12-én kelt feljegyzései a püspöki javadalomnak Grósz püspök részére történő átadásáról

Így tehát nem valósult meg a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter másik, a megyéspüspöki kinevezés előtti várakozása sem.

Összegezve tehát a püspöki javadalom *fundus nobiliorja* elveszett, ráadásul a püspökség még jelentős teherrel is, 34.227 P 33 f-l rendelkezett, amit a mindenkori javadalmasoknak kellett részletekben fizetni.³⁰⁶ Mindehhez hozzájárult, hogy a püspöki javadalom feljavítása sem realizálódott. Kijelenthető tehát, hogy Grósz József szombathelyi megyéspüspöki kinevezése elsietett lépésnek bizonyult.

C) KITÉRŐ: MURAVIDÉKI APOSTOLI ADMINISZTRÁTORI ÉS KALOCSAI ÉRSEKI KINEVEZÉS

Grósz József következő, muravidéki apostoli adminisztrátori kinevezésére Angelo Rotta nuncius 1941. május 20-án kelt dekrétumával került sor, melyre a felhatalmazást 1941. május 15-én kapta, s amely június 1-vel lépett életbe.³⁰⁷ A kinevezés háttérében az állt, hogy 1941. április 16-án a magyar hadsereg bevonult Muravidékre, így e területek visszakerültek Magyarországhoz. Az ezt követő határozat miatt pedig lehetetlenné vált a maribori püspökkel, mint apostoli adminisztrátorral az érintett területek érintkezése.³⁰⁸ Így Grósz József Angelo Rotta nunciushoz fordult a kérdésben, feltárva a helyzetet, csatolva Jerics Iván alsólendvai esperes április 24-én kelt levelét.³⁰⁹ Ezt követte három héten belül muravidéki apostoli adminisztrátori kinevezése. Fontos megjegyezni, hogy ez nem jelentette a visszatért területek integrálását a szombathelyi egyházmegyébe, pusztán azt, hogy az egyházkormányzat szempontjából közös irányítást kaptak Grósz József személyében ideiglenes jelleggel.³¹⁰

Nem sokkal később, 1942-ben Grósz József neve a kalocsai érseki szék megüresedésekor is felmerült, mint lehetséges jelölté, de ekkor Glattfelder Gyula és Kriston Endre után a harmadik helyre rangsorolták. Serédi Jusztinián ekkori indoklásában kifejtette, hogy kinevezését a kormány nem ellenezné a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter tájékoztatása szerint, s alkalmas is lenne a posztra, mivel jó kedélyű, jó egészségnek örvend, jól beszéli a német nyelvet – tekintve, hogy Féltorony községben született és tulajdonképpen

³⁰⁶ Uo.

³⁰⁷ A felhatalmazást ld. SzEL AC 1190/1941. Több, a kinevezéssel kapcsolatos dokumentum, köztük az Angelo Rotta által szignált dekrétum. A háttérben az állt, hogy a marburgi apostoli adminisztrátor a határozat miatt *iurisdictióját* nem tudta megfelelően gyakorolni. Vö.: SzEL AC 1036/1941.

³⁰⁸ SzEL AC 1036/1941; SzEL AC 1190/1941.

³⁰⁹ SzEL AC 1036/1941.

³¹⁰ Kinevezése nem egy egyházmegye élére szólt, hanem az 1941. május 20-ai kinevezési okirat szövege szerint: „[...] *illarum paroeciarum iam ad Dioecesim Sabariensem pertinentium quae hucusque iurisdictioni Ordinarii Lavantini subiectae fuerunt et nuper ad Regnum Hungaricum reversae sunt, quousque regimini earumdem paroeciarum definitive a Sancta Sede provideatur.*” SzEL AC 1190/1941.

ez volt az anyanyelve –, ami a kalocsai érsekségben különösen fontos volt, s az egyházkormányzatban is tapasztalatokat szerzett.³¹¹ Mivel Glattfelder Gyula nem sokkal később betegsége miatt lemondott az érseki székről – beiktatására sem került sor –,³¹² Kriston Endrére pedig szükség volt az idős Szmrecsányi mellett, mint segédpüspökre,³¹³ így Grósz József személye került előtérbe, 1943 márciusában őt jelölték első helyen a kalocsai érseki székbe.³¹⁴ A kinevezéséről szóló bulla május 7-én kelt, inthronizációjára július 12-én került sor.³¹⁵

D) MÁSODSZORI APOSTOLI ADMINISZTRÁTORI KINEVEZÉS

Mindeközben a szombathelyi püspöki javadalom anyagi helyzete még mindig nem volt kellően rendezve, amint már utaltam rá, a mindenkori javadalmasnak részletekben kellett törlesztenie a fennálló, a *praescissiót* követően visszamaradt adósságot, ráadásul a *fundus nobilior* is elveszett. Adódik a kérdés: ki lenne hajlandó így átvenni a javadalmat? Erre jelentett átmeneti megoldást 1943. május 23-án Grósz József második szombathelyi apostoli adminisztrátori kinevezése.³¹⁶ Így a széküresedés idején ismét a Vallásalap kezelte a javadalmat, amellyel – ahogy Mikes püspök példája is mutatja – a *praescissio* alkalmával könnyebben lehetett egyezsége jutni. Valamint – lévén, hogy előállt az a helyzet, hogy egyszerre üresedett meg a veszprémi és a szombathelyi püspöki szék – *sede vacante* a veszprémi püspökségből remélni lehetett, hogy a szombathelyi püspöki javadalom feljavítását a korábban felajánlottaknál jövedelmezőbb birtokokkal könnyebben el lehet érni, mint már javadalomban levő megyéspüspökökkel. Ehhez jöhetett hozzá egy harmadik szempont: Esty Miklós – Serédi Jusztinián *gentiluomoja* –³¹⁷ tudni véli, hogy azért került sor másodszor is

³¹¹ PL Cat. 22, 10543/1942. Serédi Jusztinián 1942. július 20-án Luigi Maglionének írt levele fogalmazványa.

³¹² Elhatározását 1943. február 15-én közölte Serédi Jusztiniánnal: PL Cat. 22, 10543/1942. Az 1942. november 22-re tervezett installáció elhalasztásával, majd pedig a lemondással kapcsolatos levelezés: uo.

³¹³ PL Cat. 22, 10543/1942. Serédi Jusztinián 1942. július 20-án Luigi Maglionének írt levele fogalmazványa.

³¹⁴ A kalocsai érseki székre a két kompromisszumos – a kormány és Serédi számára is elfogadható – jelölt Grósz József és Czapik Gyula voltak. Ld.: PL Cat. 22, 10543/1942. Serédi Jusztinián levélfogalmazványa, a pontos dátum megjelölése nélkül, 1943. március 18. után.

³¹⁵ Serédi Jusztinián gratulációjára 1943. május 23-án írt levele: PL Serédi Jusztinián magánlevéltára, G doboz. A kalocsai főegyházmegye kormányzatának július 12-ei átvételéről Grósz József levele Serédi Jusztiniánnak: PL 5995/1943. A levél fogalmazványa: KFL, Grósz József personalia, Nyomtatvány, Gratulatio feliratú doboz, Gratulatiók a beiktatás alkalmával feliratú *palliumban*.

³¹⁶ A kinevezési dekrétum: SzEL AC 1568/1943. Az egyházmegye kormányzását június 17-én vette át megbízottja, Galambos Miklós püspöki titkár útján, aki a vasvár-szombathelyi székeskáptalan előtt felolvasta a kinevezésről szóló dekrétumot. Ld.: uo, illetve: SzEL Protocollum, 25. A székeskáptalan 1943. június 17-én kelt jegyzőkönyve, 42. Az egyházmegye kormányzásának átvételéről az apostoli adminisztrátor Serédi Jusztiniánt is értesítette: PL 5570/1943. A levél fogalmazványa és a hercegprímás válasza: SzEL AC 1748/1943.

³¹⁷ Esty Miklós 1922-től a magyar primások bizalmi embereként számos szolgálatot tett Csernoch Jánosnak és Serédi Jusztiniánnak, ezért fordulhatott éppen hozzá Serédi az apostoli adminisztrátori kinevezés hátterének

apostoli adminisztrátori kinevezésre, mivel Grósz József a kalocsai érseki székre a konszenzus kikérésekor ragaszkodott hozzá, mert a székeskáptalanban véleménye szerint nem volt az egyházmegye kormányzására alkalmas egyéniség. A nuncius viszont kijelentette, hogy ezt csak úgy lehet megtenni, ha a veszprémi széknél is hasonlóan járnak el.³¹⁸ Ez az utóbbi megállapítás – tekintve, hogy bajosan lehetett volna arra hivatkozni, hogy egyik káptalanban sincs az adott egyházmegye kormányzására alkalmas egyéniség – erősíti azt a gyanúkat, hogy a fő cél, amiért nem megyéspüspök kinevezésére került sor, a szombathelyi püspöki javadalom feljavítása lehetett az 1940-esnél kedvezőbb feltételekkel.³¹⁹ Célszerű tehát ezeket a szempontokat egyenként végignézni, rámutatva az összefonódásokra.

Grósz József igyekezete *sede vacante* az elmaradt birtokátcsatolás helyett kedvezőbb birtokok átengedésére levéltári források segítségével kiválóan rekonstruálható. Már kalocsai érseki kinevezése után alig több mint egy héttel, május 15-én levelet írt Serédi Jusztinián hercegprímásnak és a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszternek hasonló tartalommal. Ebben kifejtette, hogy birtokba került javadalmak között – mint a példa is mutatta – nehezen jön létre egyezés, ezért javasolja, hogy még a kinevezések előtt szakértő bizottság bevonásával hajtsák végre a birtokátcsatolást.³²⁰ Választ Seréditől 1943. május 21-én kapott, melyben a hercegprímás kifejtette, hogy megvolt rá a lehetősége, de nem élt vele, így az ügyet lezártnak tekinti.³²¹ Grósz június 2-án kelt válaszlevelében leírta, hogy a segítséget nem utasította vissza, pusztán a felajánlott birtokokkal nem értett egyet,³²² június 10-én pedig közvetlenül XII. Pius pápához fordul *sede vacante* a veszprémiből a szombathelyi püspöki javadalom feljavítását kérve.³²³ Közvetlen választ az iktatókönyv tanúsága szerint nem kapott. Angelo Rotta nuncius Grósz tervének kivitelezését nem csak apostoli adminisztrátori kineveztetés révén, hanem Serédi Jusztiniánhoz írt levelével is segítette. Arról értesítette a hercegprímást –június 12-én –, hogy a Szentszék kifejezett óhaja, hogy a püspöki székek

kiderítésére. PL 5089/1943 in 5570/1943. Grósz József érseki *palliumát* is ő hozta haza 1946-ban: KFL, Grósz József personalia, Hivatali iratai feliratú doboz.

³¹⁸ PL 5089/1943 in 5570/1943.

³¹⁹ Tekintve, hogy a szentszéki levéltárak XI. Pius haláláig bezárólag kutathatók, a nuncius által a bíboros államtitkárnak referált szempontok megismeréséhez az anyagnak a következő pápa pontifikátusát felölelő megnyitásaig várni kell. Salacz Gábornak az a megállapítása, hogy a háborús viszonyok következtében neveztek ki apostoli adminisztrátort három püspökség élére (Szombathely, Veszprém, Csanád) az eddigi források fényében nem alátámasztható. SALACZ, *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon*, 183.

³²⁰ A m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszternek: SzEL AC 1309/1943; a hercegprímásnak: SzEL AC 1310/1943. Beresztóczy Miklós – a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium első ügyosztálya vezetőjének – véleménye a megoldás módjáról Grószéval egyezik: PL 8332/1943 in 8403/1943 in 1629/1944 in 2195/1944. Beresztóczy Miklós 1943. október 15-én Serédi Jusztiniánnak írt levele.

³²¹ SzEL AC 1467/1943.

³²² Uo. A június 2-án kelt válaszlevelél fogalmazványa.

³²³ E levélben vázolja az addigi történéseket is. Ld.: SzEL AC 1534/1943.

betöltése előtt megvalósuljon a veszprémi birtokok szombathelyi püspöki javadalom feljavítása.³²⁴ Serédi a rendelkezést kiadó dikasztérium, illetve a hivatalos és pontos szöveg után érdeklődött,³²⁵ mire szóban közölte a nuncius, hogy ilyen nincsen.³²⁶ A nuncius diplomáciai igyekezete csak részben érte el a kívánt hatást: a hercegprímás Carlo Rossinak, Luigi Maglionénak, Szinyei Merse Jenőnek, Czapik Gyulának illetve Beresztóczy Miklósnak is írt az ügyben,³²⁷ álláspontja viszont a nunciusétól eltérő volt. Véleménye szerint az adminisztrátorok nem alkalmasak az ügy elintézésére, hanem az új veszprémi püspök kapjon külön levélben – ne a kinevezési bullában – felhívást, hogy ajánlja fel ugyanazokat a birtokokat az új szombathelyi püspöknek. Amennyiben az nem fogadná el, úgy szűnjön meg örökre e kötelezettsége.³²⁸ A Szentszék rendelkezésében ez az álláspont érvényesült. Luigi Maglione Serédi Jusztiniánnak írt október 5-ei levelében arra figyelmeztetett, hogy a birtokok átadási kötelezettsége az új veszprémi püspököt is terheli.³²⁹ A döntés háttérében egyrészt az állhatott, hogy Czapik Gyula Grósz püspök az irányú kérésére, hogy más jövedelmezőbb birtokokat adjon, korábban kijelentette, hogy az a veszprémi püspöki menza egyensúlyát veszélyeztetné, tehát ebből kiindulva a Szentszéknek sem lett volna érdeke más birtokok felajánlása.³³⁰ Másrészt a kötelezettség nem került be a kinevezési bullába,³³¹ hanem külön levélbe, mivel az precedenst teremthetett volna. Ahogy Serédi is írja levelében, ha ismét tárgyalna a veszprémi és a szombathelyi püspökség, akkor azonnal jelentkezne további megerősítésért a székesfehérvári püspökség, ahogy a kassai és rosznyói püspökségek az egri érsekségnél, a csanádi püspökség pedig a kalocsai érsekségnél jelentkezett.³³² Egy olyan felszín alatt lappangó kérdést vet fel, amely benne van a korszak levegőjében, tekintve hogy számos püspökség anyagi nehézségekkel küzd, s csak hitelek illetve államsegélyek révén

³²⁴ PL 4900/1943 in 6859/1943 in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944. Serédi Jusztinián 1943. július 4-én kelt levelében utalt rá.

³²⁵ Uo.

³²⁶ 1943. augusztus 29-én a Czapik Gyulához írt levélben. A levél fogalmazványa: PL 8332/1943 in 8403/1943 in 1629/1944 in 2195/1944.

³²⁷ Mindegyik levélben az előzményeket ismerteti, illetve saját álláspontját fejt ki. Carlo Rossinak 1943. június 14-én: PL 5089/1943 in 5570/1943; Szinyei Merse Jenőnek 1943. június 28-án: PL 4900/1943 in 6859/1943 in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944; Luigi Maglionénak 1943. augusztus 16-án: PL 6859/1943 in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944; Czapik Gyulának 1943. augusztus 29-én: PL 4900/1943 in 6859/1943 in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944; Beresztóczy Miklósnak 1944. február 20-án: PL 1629/1944 in 2195/1944.

³²⁸ PL 6859/1943 in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944. A Luigi Maglionénak augusztus 16-án írt levélben vázolta elképzelését.

³²⁹ PL 8403/1943 in 1629/1944 in 2195/1944.

³³⁰ Arra, hogy a Szentszék miért pont így határozott egyelőre nem állnak rendelkezésre levéltári adatok tekintve, hogy a szentszéki levéltárak csak XI. Pius haláláig kutathatók.

³³¹ VÉL A/41, 134a, Mindszenty József püspöki kinevezése.

³³² Erre több helyen is utal a hercegprímás, mindegyiket említi a Szinyei Merse Jenőnek 1943. június 28-án írt levelében: PL 4900/1943 in 6859/1943 in 8332/1943 in 8403/1944 in 1629/1944 in 2195/1944.

tudja biztosítani fennmaradását: a püspöki javak arányosítását, anyagi vonalon a belső átrendezést.³³³ Viszont ahogy Serédi Jusztinián kifejti, e kérdést főleg „*a főkegyúri jog gyakorlásának szünetelése alatt megoldani nem lehet*”,³³⁴ ráadásul a háborús idők sem kedveznek az arányosításnak, mivel a határok megváltozásával felborulhatna az új rend, s nem csak a vagyont, hanem a terheket is arányosítani kellene, ami így alig jelentene jövedelem-többletet.³³⁵

A primás magukkal a szombathelyi és veszprémi apostoli adminisztrátori kinevezésekkel sem értett egyet. Carlo Rossinak, a Konzisztoriális Kongregáció titkárjának leírja, hogy a tervezett kinevezésekről a nunciustól későn értesült. Szerinte nem állnak fenn azok a körülmények, amely miatt a káptalanok nem tudnák gyakorolni káptalani vikárius megválasztását. A volt megyéspüspökök személyében apostoli adminisztrátorokkal történő kormányzás azért sem szerencsés, mivel Kalocsa Szombathelytől, illetve Veszprém Egertől több mint 230 km-re, kb. 3 napi távolságra találhatók, s a közlekedési nehézségek, valamint az új egyházmegye megismerésével, vizitálásával kapcsolatos feladatok mellett nem lesz idejük régi egyházmegyéik kormányzására.³³⁶ Ezek mellett vázolja azt is, hogy nem az apostoli adminisztrátorok, hanem a Vallásalap kezeli a javadalmakat, tehát nem közvetlenül a régi megyéspüspököktől veszik át az újak a javadalmat. Reméli, hogy apostoli adminisztrátorok ezen megbízása nem fog sokáig tartani.³³⁷ S valóban, a következő év elején új megyéspüspöki kinevezésekre került sor, a szombathelyi egyházmegye élére Kovács Sándor addigi kecskeméti plébános, a veszprémi egyházmegye élére pedig Mindszenty József addigi zalaegerszegi plébános került.³³⁸ A veszprémi egyházmegyéből a birtokok ismételt felajánlása megtörtént,³³⁹ de Kovács Sándor tekintve, hogy nem ismerte a részleteket, 1944 áprilisában haladékot kért a kérdés eldöntésére,³⁴⁰ májusban pedig Hagyó Kovács Gyula jószágigazgató véleménye felől érdeklődött.³⁴¹ A felajánlott területek elfogadására végül nem

³³³ E kérdéseket Beresztóczy Miklós veti fel a hercegrímásnak 1943. október 15-én kelt levelében: PL 8332/1943 in 8403/1943 in 1629/1944 in 2195/1944.

³³⁴ Az 1944. február 20-án Beresztóczy Miklósnak írt levele: PL 1629/1944 in 2195/1944. Serédi Jusztinián feltehetően a király főkegyúri jogának szünetelésére gondolt, tekintve, hogy a főkegyúri jog egyes jogosítványait a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter gyakorolta.

³³⁵ Uo.

³³⁶ Grósz József erre rácsáfol, hiszen minden hónapban legalább egyszer ellátogatott Szombathelyre az ottani ügyek intézésére. Vö.: az iktatókönyvek bejegyzéseit az ügyek elintézőjéről.

³³⁷ Serédi Jusztinián Carlo Rossinak írt levele 1943. június 14-én: PL 5089/1943 in 5570/1943.

³³⁸ VÉL A/41, 134a, Mindszenty József püspöki kinevezése; SzEL Magánlevéltár, 21. doboz, Kovács Sándor kinevezési bullája papírtokban.

³³⁹ Serédi Jusztinián 1944. március 28-án kelt levele Mindszenty Józsefnek, amelyben vázolja az átadási kötelezettséget, illetve Mindszenty József 1944. április 11-én Kovács Sándornak írt levele (véltetően másolat): VÉL Episcopatus, 1533/1944.

³⁴⁰ PL 2195/1944.

³⁴¹ SzEL AC 1305/1944.

került sor. Az indokokat Kovács előbb említett leveléből tartjuk rekonsztruálhatónak: egyrészt a birtokok jövedelme túl alacsony volt, amihez hozzájött, hogy távol estek a püspökség többi birtokától, így az igazgatás nehezebb lett volna, a szombathelyi püspökség birtokainak vagyonadó kulcsát növelte volna és a földigénylésnél sem igazán jöhettek volna szóba, így fennállt az a veszély, hogy a jó minőségű helyi földeket kellett volna e célra odaadni. A kérdést vélhetően szóban intézték el, erre enged következtetni, hogy a nevezett levél után nem merült fel az iktatókönyvek tanúsága szerint ismét a kérdés, valamint június 9-én a hercegprímás Veszprém felől érkezve magánjellegű látogatást tett a szombathelyi püspökségen, ahol e kérdésről is szó eshetett.³⁴²

Bár a javadalomátcsatolás nem jött össze, a szombathelyi püspökség feljavítására mégiscsak sor került a *praescissio* folyamánként. A püspöki javadalom átadása a Vallásalapnak Grósz Józsefnek kalocsai érsekként a kormányzó kezébe letett 1943. június 12-ei esküje után vált esedékessé, s a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter 1944. február 17-én hagyta jóvá. Az eljárás miniszteri biztosa Feketekuthy László egyetemi magántanár volt, Grósz Józsefet Sággy Elek jószágkormányzó képviselte, míg a székeskáptalan részéről Kiss Lajos volt a megbízott.³⁴³ A kilépő javadalmas ezen eljárás során – vélhetően a sikertelen veszprémi feljavítási kísérletet követően – 115.300 P értékben³⁴⁴ nemesebb felszerelést a püspöki törzsvagyonnak engedett át, két feltétellel. Az egyik az volt, hogy a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter az 1943. évi közös jövedelem ráeső részéből állítsa helyre a *fundus nobiliort* – ezt részben helyre is állította.³⁴⁵ A másik feltétel az volt, hogy ha az akkor jegyzőkönyvbe vett szántóföldi törzsvagyon 80%-ánál nagyobb rész a javadalmas közvetlen haszonélvezetéből elvonatna, vagy a gazdálkodást, illetve a házi kezelést 80%-on beszüntetnék, akkor a nemesebb felszerelés természetben vagy készpénzben fele részben a

³⁴² SzEL AC 1663/1944. Az itt található iratokban nem szerepel, hogy mi volt látogatásának célja, viszont elég jelentősnek kellett lennie ahhoz, hogy a hercegprímás személyesen, mégis a nyilvánosságot mellőzve látogasson el Szombathelyre Veszprém felől érkezve. Így adódik a feltevés, hogy esetleg éppen a javadalomátcsatolási ügy is terítékre került a megbeszélésen.

³⁴³ SzEL KI 29/1943; SzEL Protocollum, 25. A székeskáptalan 1943. május 5-én kelt jegyzőkönyve, 55.

³⁴⁴ Az a kérdés, hogy honnan volt e nagylelkű adományra pénzügyi fedezete, a rendelkezésre álló források alapján nem nyomon követhető, talán legendás takarékosága, valamint a korábbi évek gyűjtése is hozzásegíthette. Amennyiben a Székeskáptalan Magánlevéltárának vonatkozó tételei rendelkezésre állnának, talán e probléma megoldásához is közelebb juthatnánk. Azonban ezek a levéltárban egy ártrendezés során elkallódtak, eddig csak a 21. dobozt sikerült megtalálni. A püspök takarékoságára és ésszerű gazdaságpolitikájára Sággy Elek emlékszik vissza 1958-ban: KFL, Grósz József personalia, Hivatali iratok feliratú doboz. E feljegyzéseiben azt is állítja, hogy Grósz kalocsai kinevezésekor félt a rá váró országos dolgoktól, így a nunciussal kétszer szóban, egyszer írásban is közölte lemondását. Azt, hogy tartott a rá váró feladatoktól, Grósz József 1943. május 23-án Serédi Jusztiniánnak írt levele is megerősíti: PL Serédi Jusztinián magánlevéltára, G doboz. A lemondási kísérletre utaló bármely feljegyzést viszont nem találtam.

³⁴⁵ A káptalani jegyzőkönyvben szereplő 47.335 P 90 f bizonyára elírás, mivel többször hangsúlyozzák, hogy a 35.037 P 45 f -t kitevő nemesebb felszerelési alap részben helyreállított. SzEL Protocollum, 25. A székeskáptalan 1943. május 5-én kelt jegyzőkönyve, 55–56.

szeminárium céljait, fele részben pedig a szombathelyi székesegyház nem kegyúri fenntartási költségeit szolgálja. A törzsvagyoni kölcsön törlesztésének kötelezettsége továbbra is fennmaradt.³⁴⁶ Mindazonáltal a következő javadalmas, Kovács Sándor nem csak a javadalom átvételekor, hanem még több mint 10 év távlatából is hálásan emlékezett vissza e gesztusra.³⁴⁷

A harmadik szempont, amelyet vizsgálunk kell, és amely egyben átvezet a következő fejezetbe, Grósz Józsefnek az az állítólagos kijelentése, hogy a káptalanban nincs senki, aki az egyházmegye kormányzására alkalmas lenne. Mivel közvetlen forrásunk nem maradt fenn, amelyben a káptalan tagjairól egyenként mondja el a véleményét, így egyéb, objektív tényekre támaszkodhatunk, melynek fényében jobban láthatók Grósz József feltételezett érvei – amennyiben hitelt lehet adni Esty Miklós értesülésének. Egyrészt épp ekkor, május-júniusban volt folyamatban egy vizsgálat a nagyprépost, Wallner József ellen – aki 1936-tól állt a káptalan élén, amikor Tóth József és Honti Béla kanonokok elhunytak és a graduális promóció révén ő került e stallumba – Horváth János püspöki iskolai tanár ugyanis súlyos erkölcsi vétséggel vádolta meg.³⁴⁸ Amennyiben káptalani vikáriust választottak volna, személyére lehetett volna szavazni, hiszen az eljárás végére ekkor még nem került pont, ráadásul tekintve, hogy ő volt az általános helynök, a szavazás esélyesének számított volna, amelyhez az is hozzájött, hogy a káptalani statútumok szerint szavazategyenlőség esetén a nagyprépost szava volt a döntő.³⁴⁹ Másrészt az olvasókanonoki stallumot akkor Rogács Ferenc birtokolta, akinek nemzeti szempontból megbízhatóságáról rossz hírek terjedtek – melyeknek Grósz József nem adott hitelt –, míg egy esetleges káptalani vikáriusi kinevezésnél személye szintén előtérbe kerülhetett volna, tekintve, hogy kiválóan értett a pénzügyekhez. Grósz József Beresztóczy Miklóson keresztül így a nagypréposti stallum megüresedésekor finoman megérdeklődte, hogy szükséges-e a promócióhoz a m. kir. vallás-és közoktatásügyi

³⁴⁶ Uo. Mint a püspöki törzsvagyton kezelője, a székeskáptalan is megköszönte ezt az adományt: SzEL KI 26/1944.

³⁴⁷ Meglehetősen furcsa, hogy míg a székeskáptalan azt állítja, hogy a több mint 34 ezer pengő 40 évi részletekben történő fizetési kötelezettsége megmaradt, Kovács Sándor mindkét esetben úgy fogalmaz, hogy Grósz Józsefnek köszönhetően tehermentesen vehette át a javadalmat. A kérdést vélhetően a Vallásalap és Kovács püspök közti *praescissió*kor rendezték véglegesen. SzEL AC 1303/1944; illetve: KFL, Grósz József personalia, Gratulatio 1958–61 feliratú doboz, Kovács Sándor 1957. december 3-án kelt levele Grósz Józsefnek.

³⁴⁸ Melynek következtében nem sokkal később le is mondott. A Grósz Józsefhez írt lemondó levele 1943. június 20-án kelt, míg az Apostoli Szentszékhez írt június 25-én. Vö.: SzEL AC 1797/1943; SzEL AC 2307/1943. A lemondást a Szentatya augusztus 3-án fogadta el: SzEL AC 2307/1943. A székeskáptalan a lemondott nagyprépostnak havi 500 P-t folyósít, melynek finanszírozására az utolsó kanonoki stallumot nem töltik be. SzEL AC 2308/1943; SzEL AC 3487/1943. A vádak hátterében az állt, hogy Horváth János 1941-ben kénytelen volt elemi iskolai igazgatói állását – Wallner miatt – elcserélni Herold M. Istvánnal. Vö.: még: MNL–VML KIB 1175/1941.

³⁴⁹ SzEL KI 29/1924.

miniszter jóváhagyása.³⁵⁰ Feltehetően igenlő választ követően ezt kikérte, s meg is kapta.³⁵¹ Apostoli adminisztrátori *vicarius generalissá* sem Rogács Ferencet, hanem Kiss Lajos addigi egyházmegyei főtanfelügyelőt, akkor még örkanonokot tette meg, aki feltehetően a kormány számára egy elfogadhatóbb ember volt, ráadásul főtanfelügyelőként Grósz meg volt vele elégedve. E tisztséget egyébként általános helynöki kinevezése mellett is megtartotta.³⁵² Szembetűnő, hogy Palkó János éneklőkanonokot az előléptetéseknél a főpásztor mellőzte.³⁵³ Mivel arra vonatkozó forrást, hogy személyes ellentétük lett volna, nem sikerült találnom, sőt, Palkó János Grósz kalocsai székfoglalóján is részt vett,³⁵⁴ így arra lehet következtetni, hogy esetleg a praktikum szempontját tartotta szem előtt Grósz. Meglehet, hogy úgy vélte, hogy az éneklőkanonok sokrétű feladatát a kóruson és alapok kezelése körül Kiss Lajos nem tudná általános helynöki és főtanfelügyelői feladataival összeegyeztetni. Ehhez talán még az is hozzájöhett, hogy Kiss Lajos pápai prelátus volt, amely ranggal Palkó János nem rendelkezett. Magyarázatot e döntésére Grósz József a pápának írt, a promóciókat kérő levelében sem ad.³⁵⁵ Viszont mindez nem támasztja alá azt a feltételezést, hogy a káptalanban senki nem lett volna, aki alkalmas az egyházmegye kormányzására. E kérdésre feltehetően a szentszéki levéltárak újabb nyitása adhat majd minden kétséget kizáró választ.

Összességében tehát valószínűbb az a verzió, hogy Esty Miklós értesülése csak részben volt helytálló, az apostoli adminisztrátori kinevezés háttérében nagyrészt a püspöki javadalom feljavításának, s a *praescissio* megkönnyítésének szándéka húzódohatott meg. Mint látható tehát, a szombathelyi egyházmegye egyházkormányzása a javadalom vélt vagy valós helyzetével volt szoros összefüggésben, s többnyire ez határozta meg, hogy éppen apostoli adminisztrátor vagy megyéspüspök állt az élén.

³⁵⁰ SzEL Grósz József iratai, 2. doboz. Véletlenül maradt fenn egy Beresztóczy Miklósnak 1943. október 27-én írt levél az egyik patronázs irat hátoldalán, melyben Grósz József afelől érdeklődik, hogy szükséges-e miniszteri jóváhagyás a nagypréposti kinevezéshez, mivel Rogács Ferencről nemzeti megbízhatóság szempontjából negatív hírek terjengenek, melyeknek ő nem ad hitelt. Sajnos Beresztóczy válasza nem maradt fenn. Rogácsot például a nemzeti szempontból megbízhatatlannak tekintett, a helyi hatóságok kívánságára Szombathelyen tartott egyénnek, Klekl Józsefnek közvetítéssel vádolták. Grósz ezt cáfolja: SzEL AC 2931/1943.

³⁵¹ SzEL AC 3227/1943. A m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszternek írt levele 1943. november 30-án kelt. A válaszlevél közel egy hónappal később, 1943. december 20-án: SzEL AC 3487/1943.

³⁵² SzEL AC 1611/1943.

³⁵³ A m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszterhez írt levél vázlatán az azt leíró – vélhetően Kiss kanonok – el is rontotta a leírt promóciókat, utólag javította, hogy ki kerül az olvasókanonoki és örkanonoki stallumokra. SzEL AC 3227/1943.

³⁵⁴ KFL, Grósz József personalia, Grósz József hivatali iratai feliratú doboz. A szombathelyi egyházmegye küldöttségének tagjai között szerepel.

³⁵⁵ SzEL AC 3487/1943.

IV. KULCSSZEREPLŐ AZ EGYHÁZKORMÁNYZÁSBAN: A VASVÁR-SZOMBATHELYI SZÉKESKÁPTALAN

Az egyházmegye kormányzása nem csak a javadalom állapotával, hanem a székeskáptalan főbb ügyeivel és tagjaival is összefonódott. Ezen szoros kapcsolat egynémely vonását a káptalan és Mikes püspök konfliktusának vizsgálatakor már ismertettem, így e fejezetben elsősorban az elvarratlan szálakra, a székeskáptalan helyzetét leginkább befolyásoló történésekre és a káptalan tagjainak az egyházmegye kormányzásában, működésében betöltött szerepére koncentrálok, kifejtve az alapok kezelésében, egyházi funkciók végzésében, a püspök tanácsadó szerveként, illetve az egyházmegye központi és területi igazgatásában betöltött szerepét. Mielőtt viszont rátérnék ezekre, célszerű áttekinteni, hogy a vizsgált időszakban milyen képzettségű és milyen – elsősorban az egyházi adminisztrációban és a pasztoráció terén kifejtett – előélettel rendelkező személyekből állt ez a testület.

A) A SZÉKESKÁPTALAN ÖSSZETÉTELE

A székeskáptalan összetétele a vizsgált nyolc év során nem maradt állandó. Egy nappal korábban, minthogy Grósz József a kinevezési dekrétum bemutatásával és felolvasásával átvette volna egyházmegyéje kormányzását, került sor a székeskáptalannak Tauber Sándor olvasókanonok 1935. november 22-ei³⁵⁶ elhunytá következtében plusz egy fővel kiegészítésére, Kiss Lajos kemenesaljai esperes személyében. Így 1936. február 16-án már a teljes székeskáptalan fogadhatta az érkező főpásztort. A graduális előrelépés – ellentétben a Mikes János által 1933-ban eltervezettekkel³⁵⁷ – az új kanonoki kinevezéskor érvényesült, Kiss Lajos az utolsó, alsólendvai főesperesi stallumot kapta.³⁵⁸

Hamarosan azonban a káptalan ismételt számbeli kiegészítése vált szükségessé, mivel két kanonok, Tóth József 1936. április 16-án,³⁵⁹ Honti Béla pedig augusztus 1-én elhunytak.³⁶⁰ Grósz József a kanonoki stallumokra Pintér József rábakovácsi plébánost és Varga János címzetes kanonok, teológiai tanárt terjesztette fel.³⁶¹ Így került rövid egy év leforgása alatt Wallner József a nagypréposti stallumba, Rogács Ferenc az olvasókanonoki stallumba, Palkó

³⁵⁶ (?), *Tauber Sándor dr. haláláról*, Vm 68 (1935) 268, 8.

³⁵⁷ SzEL KI 78/1933.

³⁵⁸ Vö.: SzEL Szk iktató, 1936/7. szám. Mivel az 1936-os dokumentumok nincsenek az iktatási helyükön, ezért hivatkozok az iktatókönyvre. Ld. még: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 51, fasc. 1/7, ff. 91–93.

³⁵⁹ (?), *Tóth József dr. nagyprépost*, Vm 69 (1936) 137, 1. A káptalani iktatókönyvben leírtak szerint Tóth József már egy éve a hálószobájából sem tudott kimenni. Vö.: SzEL Szk iktató, 1936. június 16-ai bejegyzés, 45. szám alatt.

³⁶⁰ (?), *Honti Béla örkanonok*, Vm 69 (1936) 176, 1–2.

³⁶¹ SzEL, AC 2711/1936.

János az éneklőkanonoki stallumba, Kiss Lajos az örkanonoki stallumba, Pintér József a zalaegerszegi főesperességre, mellyel egyben pápóci perjel is lett, Varga János pedig az alsólendvai főesperességre.³⁶² A káptalan tagjai közül az első három helyen említett nem volt teljesen új a székeskáptalanban és bizonyos gyakorlattal rendelkezett az egyházkormányzás terén is. Rogács Ferenc 1912–1917-ig püspöki titkár, 1933-as lemondásáig provikárius volt, Palkó János 1921-től 1923-ig és 1925-től 1929-ig püspöki titkár – valamint 1929-től egyházmegyei főtanfelügyelő –, Wallner József pedig 1935-ben püspöki helynök. Mindegyik kanonok rendelkezett több-kevesebb lelkipásztori gyakorlattal, többen pedig a hitoktatás, illetve a teológiai főiskolai oktatás terén szereztek gyakorlatot. Hárman – Wallner József és a két legkésőbb kinevezett kanonok, Pintér József, illetve Varga János – nem rendelkeztek teológiai doktori címmel.³⁶³ E szerkezeten csak 1943-ban következett be változás, amikor Wallner József lemondott a nagypréposti stallumról. A lemondást XII. Pius pápa augusztus 3-án el is fogadta.³⁶⁴ Ekkor került sor a már említett felterjesztésekre, melyek során vélhetően a praktikum volt a döntő szempont. Az előrelépés viszont csak 1944 áprilisában, Kovács Sándor püspöksége idején realizálódott.³⁶⁵

B) A SZÉKESKÁPTALAN ANYAGI ÜGYEINEK RENDEZŐDÉSE

Grósz József püspöknek a források tanúsága szerint a káptalannal kiegyensúlyozott volt a viszonya,³⁶⁶ így hamar lehetségessé vált vele a korábbi pénzügyi kérdés rendezése. A székeskáptalan tagjai ugyanis – a vagyonfelügyeletet gyakorló m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium sürgetésére – úgy döntöttek, hogy utólag kikérik az ordinárius beleegyezését a nagyrészt a földbirtokreform során, 1922–1932. években eladásra került javadalmi ingatlanokból keletkezett törzstőke felhasználására az 1927–1932 között a káptalan gazdaságaiban eszközölt beruházásokhoz. Az új főpásztor készségesen megadta a Mikes püspöktől hiába kért engedélyt.³⁶⁷

³⁶² Az értesítés a kanonoki kinevezésekről (SzEL KI 2/1937) az iktatási helyén nem található.

³⁶³ Wallner József 1917-ben, Rogács Ferenc 1921-ben, Palkó János pedig 1933-ban került be a kanonokok sorába. Vö.: a korabeli szombathelyi egyházmegyei *Schematismus*okkal.

³⁶⁴ SzEL AC 2307/1943.

³⁶⁵ SzEL KI 19/1944.

³⁶⁶ Enyhe súrlódások előfordultak, de összességében több dologban a javukra döntött. Ld. a következő alfejezetben.

³⁶⁷ SzEL AC 870/1936. Wallner József 1936. április 13-án kelt levele Grósz Józsefhez, valamint az április 14-én kelt válaszelevel gépelt fogalmazványa.

A következő adat 1937-ből való, amikor a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter átvette a káptalan 1933. november 24. óta eszközölt 38.765 P értékű beruházását.³⁶⁸ A törzstőke rendezéssel kapcsolatban három évig nem történt változás, az ügy csak 1940-ben került ismét szóba, amikor március 31-én kelt levelében Beresztóczy Miklós a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter megbízásából javaslatot tett a visszafizetés módjára vonatkozóan. Ebben összegezte a káptalan tagjai által eszközölt beruházásokat,³⁶⁹ melyek összértéke 107.006 P 50 f volt, mellyel szemben a tartozásuk a törzsvagyonnal szemben 207.152 P 06 f volt. A kettő különbözetét kellene megállapítása szerint a székeskáptalannak visszafizetnie a törzstőkének 30 évre elosztva.³⁷⁰

A székeskáptalan ettől eltérő álláspontot képviselt, amelyet Rogács Ferenc – aki a székeskáptalanban a dékáni pozíciót töltötte be – a Beresztóczyval folytatott tárgyalása során fejtett ki és később írásban is megfogalmazott. Véleménye szerint a két tartozást – a székeskáptalannak a törzstőkével szembeni és a törzstőkének a javadalmassal szembeni tartozását – külön-külön kell kezelni. A törzsvagyoni tőke beruházása ugyanis éppen a törzsvagyon javát szolgálta, tehát nem szorosán vett kölcsönről van szó, hanem inkább vagyonállag változásról. Míg a székeskáptalan tagjai által eszközölt beruházások összege akár peres úton is érvényesíthető. Így ezen utóbbi követelést kell először érvényre juttatni, tehát hosszú távú kölcsön felvételével a javadalmassokat kielégíteni. S csak ezután kerülhet sor a belső kölcsönnek tekintett, a törzsvagyoni tőkéből a törzsvagyon feljavítására beruházott összeg visszatérítésére, melynek jogosságát szintén nem vitatják. Viszont ehhez hozzájött az 1938. XX. törvénycikk értelmében³⁷¹ kiszabott állami beruházási hozzájárulás összege, amelynek törlesztéséhez megint csak kölcsönt kellene felvenni.³⁷² A kivetés alapján ez 1938-ban 110.757 P 60 f-t tett ki, amely 1940-re befizetésekkel 88.605 P 44 f-re csökkent.³⁷³ Az összeget ingatlan eladásával szeretnék biztosítani, viszont amíg ezt sikerül kivitelezniük,

³⁶⁸ SzEL KI 65/1937. Maga a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter által írt levél a *palliumra* ráírt megjegyzés szerint „Dr. R-nál” van, tehát feltehetően Rogács Ferenc vette magához. Viszont egy másolatot a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter rendeletéből Grósz József is kapott: SzEL AC 1050/1937.

³⁶⁹ Ezek a következők voltak: 55.805 P, 38.765 P, illetve az 1938-as törzsvagyoni számadásokban feltüntetett két ingatlan vásárlásából hozzáadódó 12.436 P 50 f. Vö.: SzEL KI 22/1940.

³⁷⁰ Így évente 3338 P-t kellene visszafizetni a folyó jövedelemből, kivéve az utolsó évet, amikor 3343 P 56 f-t. Ld.: SzEL KI 22/1940. Az élő leltárra fordított további 73 096 P-t nem említi.

³⁷¹ Az 1938. évi XX. törvénycikk a vagyon értékének arányában egyszeri beruházási hozzájárulásra kötelezte azokat a természetes illetve jogi személyeket, akik „*osztatlan tiszta vagyona az 1938. évi február hó 28. napján az 50,000 P-t meghaladta*” – így az egyházi javadalmassokat is érintette. *CJH. 1938. évi törvénycikkek*, Budapest 1939, 1938. évi XX. tc 3. §, 252.

³⁷² SzEL KI 35/1940. Rogács Ferenc 1940. július 20-án kelt levelének fogalmazványa.

³⁷³ Ezt az összeget több helyen is említik, ld. pl.: SzEL KI 42/1942.

váltókölcsön felvételét tervezik az esedékes negyedévi részletek fizetésére,³⁷⁴ melyhez az ordinárius, Grósz József jóváhagyását is kikérik.³⁷⁵ Feltehetően a kölcsönt csak 1940. második felében vették fel – amennyiben erre egyáltalán sor került –, mivel Rogács Beresztóczynak jövőben felveendőként említette. Végül pedig az addig elősoroltak mellett megemlítette az élő felszerelésbe beruházott 73.096 P-t is. Összegezve a javadalomnak mintegy 350.000 P kölcsönt kellene felvennie, ha a tartozásait rendezni szeretné. Így lemondanak az általuk 1940. július 1-ig beruházott összeg megtérítéséről, amennyiben a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter is eltekint attól, hogy a törzstőkéből felhasznált 207.152 P 06 f megtéríttessen.³⁷⁶ Ezzel majdnem egy időben külön levélben az 1938–1940-ben létesített építményeknek a törzsvagyon számára történő átvételét is kérelmezték.³⁷⁷ A megbeszélés eredményét mutatja, hogy 1941-ben a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter a javaslat értelmében rendezte a törzsvagyon kérdést. A székeskáptalannak a Rogács által kimutatott 170.230 P-t kitevő követeléséhez az 1941-es beruházásokat hozzáadva ugyanis 198.167 P 49 f követelése jött össze, amellyel a miniszter letörlesztettnek vette a 207.152 P 06 f-t elengedve a különbözetet.³⁷⁸ A beruházási hozzájárulást részben szintén rendezték, a rá fordított 40.000 P törzstőkét a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter intézkedése értelmében évi 2,8%-ot kitevő törlesztéssel 35 év alatt kellett megtéríteni. Tekintve, hogy 1942-ig 10 negyedévi részletet előre fizettek, így a következő csak 1945-ben vált esedékessé.³⁷⁹

C) A SZÉKESKÁPTALAN SOKRÉTŰ FELADATAI

1. Alapok, alapítványok kezelése

A káptalan saját gazdaságainak és pénzügyeinek kezelésén kívül – ahogy már átfogóan említettem – számos rábízott alap, illetve alapítvány kezelését látta el, köztük olyan intézményekét, amelyek az egyházmegye optimális működésének alapját jelentették, illetve

³⁷⁴ SzEL KI 60/1938. Szeretnék azt is elérni, hogy a fizetésre igénybeveendő törzsvagyon értékét ne kelljen refundálniuk, de ez alól a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter nem ad felmentést: SzEL KI 4/1939. A miniszter rendeletéből Madarász aláírásával 1939. január 25-én kelt levél.

³⁷⁵ SzEL AC 2670/1938, illetve a levél fogalmazványa és Grósz József vagyonfelügyeleti hozzájárulása: SzEL KI 61/1938.

³⁷⁶ SzEL KI 35/1940. Rogács Ferenc 1940. július 20-án kelt levelének fogalmazványa.

³⁷⁷ SzEL KI 33/1940.

³⁷⁸ A m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter 1941. október 24-én kelt levele: SzEL KI 87/1941, illetve SzEL Protocollum, a székeskáptalan 1941. december 19-én tartott ülése, 38.

³⁷⁹ SzEL KI 42/1942.

szerves részét képezték.³⁸⁰ A káptalan által kezelt alapítványok nagy részének tőkéje – tekintve, hogy nagyrészt állampapírokban, kötvényekben voltak, valamint takarékpénztári betétben koronában fektették be őket – a vizsgált korszakra teljesen elértéktelenedett, mindössze pár pengőt tett ki, tehát eredeti rendeltetésüket nem tudták ellátni.³⁸¹ Az állampapírokat az 1920-as évek első felében be kellett szolgáltatni az állam által jelzett gyűjtőhelyekre, s a kezdetben fizetett csekély kamatot sem utalták már a korszakban.³⁸² A hadikölcsönkötvények utáni segélyre csak azoknak az alapoknak volt esélyük, amelyeket Mikes püspök 1929-ben a népjóléti és munkaügyi minisztériumba felterjesztett³⁸³ – egyrészt a volt püspök adósságának törlesztése, másrészt a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter újabb kiutalásai révén. A többi alap, ahol más forrásból – hagyaték, adomány, egyéb befizetés – bevétel nem volt,³⁸⁴ pusztán a hadikölcsönkötvények valorizációjában reménykedhetett.

A káptalan által kezelt és 1929-ben segélyre felterjesztett ún. jótékony alapok követeléseit 1939-ben nagyrészt kielégítést nyertek, amikor Mikes János püspök kifizette tartozásait többségét irányukba, a fennmaradó 2.000 P-ös összeget pedig 1944-ben rendezte.³⁸⁵ Ezenkívül ugyanezeket az alapokat gazdagították a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter által kiutalt további hadikölcsön segélyek – 1938-ban, illetve 1941 januárjában és decemberében,³⁸⁶ melyeket a székeskáptalan javaslatára a hadikölcsönjegyzés százalékában

³⁸⁰ A korszakban az alap és alapítvány kifejezések között a források tanúsága szerint nem éreztek igazán különbséget – különösen nem korábban, azok keletkezésének idején a XIX. században, illetve a XX. század elején –, egymás szinonimáiként használták őket. A korabeli használat nyomán én is szinonimaként alkalmazom a két kifejezést.

³⁸¹ Erre számtalan példát lehetne hozni, elégnék tartjuk most csak kiemelni, hogy például a Megyeri Mátyás ösztöndíj alapítvány tőkéje 1926-ban 1,37 P volt, s évente csak pár fillért kamatozott (SzEL KI 67/1940), vagy például az István Vilmos alapítvány összértéke 1926-ban 1,78 P volt. (SzEL KI 58/1940).

³⁸² SzEL Protocollum, 62–63.

³⁸³ SzEL KI 21/1941. Mikes püspök 1929-es felterjesztésének másolata.

³⁸⁴ Ennek részletezését lásd alább.

³⁸⁵ Az 1939-ben kifizetett összeg a kamatokkal együtt 58.882 P 06 f-t tett ki. Vö.: Protocollum, a székeskáptalan 1939. április 14-én tartott ülése, 25–26; SzEL KI 19/1939. A tartozások eredetének és nagyságának összefoglalását ld.: SzEL AC 2378/1938 in 2482/1938 in 2506/1938 in 796/1939 in 2332/1941. A káptalan 1938. augusztus 16-án kelt levele Grósz Józsefnek. A levél gépelt fogalmazványa: SzEL KI 41/1938. Rövidebb összefoglalása: SzEL KI 59/1938. Mikes püspök a szeminárium építési alapjával szemben fennálló tartozását is rendezte, amely akkor kamataival együtt 21.047 P-t tett ki, valamint tájékoztatása szerint már korábban a kultúradó és péterfillér tartozását. Ezen utóbbit Serédi Jusztinián Grósz Józsefhez írt 1939. április 17-ei levelében megerősítette. A gyöngyösshöllői kurácia adósságának fizetését a kurátor vállalta. SzEL AC 796/1939 in 2332/1941. Az 1932-es 2.000 P-ös kiutalásról, amelyet akkor nem adott át a káptalan kezelésébe: SzEL KI 19/1941; SzEL KI 66/1941; SzEL AC 2332/1941. Az utóbbi szám alatt az 1932. június 30-ai kiutalást is megtaláljuk (mely eredetileg az AC 1333/1932 iktatási számot viselte), rájegyezve, hogy Kreutz főtanácsos felvette VII. 9-én. Az összeg rendezéséről: SzEL KI 19/1941; SzEL KI 23/1941; SzEL KI 37/1941; SzEL KI 66/1941; SzEL AC 2528/1941; SzEL AC 2489/1944. Mikes János levele Kovács Sándornak: 1944. augusztus 28-án, illetve Rogács Ferenc Kovács Sándor püspökhöz írt levele 1944. szeptember 1-én. Az eredetileg 2.000 P-ös tartozás 3.238 P-re emelkedett, amelyet 3.200 P lefizetésével teljesítettnek vett a káptalan. Az összeg átutalása: SzEL AC 2624/1944; az elismervény megküldése Mikesnek: SzEL AC 2692/1944.

³⁸⁶ A kiutalás módjára vonatkozóan tájékoztat az egyik dokumentum hátoldalára ragasztott idézet – vélhetően a vallás és közoktatásügyi miniszter leveléből, mely szerint a hadikölcsön segély összegeket az alapkérelmek

osztott szét Grósz József a felterjesztett alapok között.³⁸⁷ Ugyanakkor a pénzből mindhárom alkalommal a zalaegerszegi szegényháznak is juttatott, az első két alkalommal kiutalt összegből a m. kir. belügyminiszter kifejezett kívánságára. 1938-ban és 1941 decemberében az egyházmegyei szegényalapra és az egyházmegyei segélyező alapra eső pénzt a káptalan véleményének előzetes kikérésével e célra utalta Pehm Józsefnek.³⁸⁸ Az 1941 januárjában kapott hadikölcsön segélyből – melynek összege 5.000 P volt –, a káptalan véleményének kikérése nélkül az összeg felét juttatta a szegényháznak, a káptalan által kezelt alapoknak csak a másik felét utalta.³⁸⁹ A nosztrifikált – tehát az érvényességhez szükséges megjelöléssel ellátott – hadikölcsönkötvények valorizációjára is rövidesen sor került: erről az 1941-es letétbe helyezést követően az 1942. évi IX. törvény gondoskodott. Tekintve, hogy legtöbb jegyzés a 2.000 K-t meghaladta, 40 év alatt törlesztendő évi 3%-al kamatozó államadóssági címletekre kellett kicserélni 100 korona = 5 pengő értékarányban, így ellenben Mikes püspök adósságának törlesztésével, ez nem jelentett jelentős tőke többletet.³⁹⁰

A káptalan által kezelt egyik legjelentősebb alapítvány – Varga János kanonok interpretálásában³⁹¹ – a püspöki törzsvagyon volt,³⁹² melyet 1933-ban miniszteri biztos vett át – miután Mikes püspök beindította a javadalom szanálását –, s a következő két évben sem került vissza a káptalan kezelésébe.³⁹³ 1936-tól *sede vacante* szintén püspöki biztos igazgatta, sőt, a püspöki szék betöltése után is 1942-ig, amikor ismét a káptalan vette át Kiss Lajos

törzsszámainak sorrendjében, hivatalból utalja ki, bármely sürgetést, közbenjárást nem vesz figyelembe. SzEL KI 56/1939.

³⁸⁷ SzEL KI 56/1939; SzEL KI 7/1941 (a százalékos felosztást itt külön nem hangsúlyozza); SzEL KI 16/1942.

³⁸⁸ A 7.000 P felosztása: SzEL KI 56/1939; SzEL AC 1829/1939; SzEL AC 1977/1939 – ezen utóbbiban a m. kir. belügyminiszter fent említett kérése; elszámolása: SzEL KI 80/1939; SzEL AC 14/1940. A 4.000 P felosztása: SzEL AC 186/1942; SzEL KI 10/1942; SzEL KI 16/1942; SzEL AC 545/1942; elszámolása: SzEL AC 1056/1942; SzEL KI 16/1942. 1938-ban Pehm József a hátrérét is leírta a m. kir. belügyminiszter későbbi kérésének: az egyházközségi szeretetház számára 9.000 P belügyminiszteri segélyt kapott, de mivel többet ígértek, így ismét kért, mire a válasz az volt, hogy a hadikölcsön segély felét kérje az ordináriustól. Azt is tudni véli, hogy az elszámolás hiányosságai miatt nem utaltak további segélyeket. Ld.: SzEL AC 428/1939.

³⁸⁹ SzEL KI 7/1941; SzEL AC 128/1941; SzEL AC 1784b/1941. A 2.500 P-ről a káptalan elszámolása: SzEL AC 1784b/1941. Ennek fogalmazványa: SzEL KI 28/1941. A káptalan vélhetően nehezményezte, hogy a pénznek csak a felét utalta ki számukra a megyéspüspök, ennek következtében a következő segély kiutalásakor kikérte a véleményüket: SzEL KI 10/1942, s javaslatuk alapján csak az egyházmegyei szegényalapra és egyházmegyei segélyezőalapra eső százalékot utalta ki számára a kért 2.000 P helyett, amely az összeg felét tette volna ki. Ugyanakkor az említett két alapítvány kamataiból a káptalan engedélyével végül kipótolta az összeget.

³⁹⁰ *CJH. 1942. évi törvénycikkek*, 43–49.

³⁹¹ SzEL Magánlevéltár, 21. doboz, a káptalan kezelése alatt levő alapítványok (Varga János kanonok kigyűjtése)

³⁹² Varga János kanonok interpretációja meglepőnek tűnhet, de püspöki törzsvagyont feltehetően azért sorolta a káptalan által kezelt alapítványok közé, mivel az alapító ezt is egy meghatározott célra rendelte, s a következő püspököknek csorbítatlanul kellett átadni, legfelsőbb engedély nélkül semmit sem lehetett belőle elidegeníteni, változtatni vagy elcserélni. Bővebben: BONCZ FERENC, *A katolikus főpapi hagyatékok körüli eljárás és erre vonatkozó főbb rendeletek*, Budapest 1878, 18–20.

³⁹³ SzEL KI 39/1941. A káptalan által itt leírtakat alátámasztja, hogy nem található sem a káptalani iratok között, sem az *Acta Cancellariae*-ben 1934-ből, illetve 1935-ből a püspöki törzsvagyonról általuk készített számadás.

akkori örkanonokat bízva meg a kezelésével.³⁹⁴ A káptalan jelentős szerepét mutatja az „átmeneti” időszakban, hogy – az apostoli adminisztrátorral ellentétben – a javadalmat kezelő miniszteri biztos 1938-ban kikérte a hozzájárulásukat a püspökség négy ingatlanának eladásához a beruházási hozzájárulás rendezéséhez.³⁹⁵ Az ügyhöz hozzátartozik, hogy az eladásra váró parcellák közül az egyik a káptalan által kezelt székesegyházi zenealap tulajdonát képezte – tehát egy másik alapítvány révén is érdekelték voltak –, mindamelllett, hogy a szombathelyi püspökség nevére volt telekkönyvezve. Viszont ezen ingatlan közvetlen szomszédságában egy terület a püspökség tulajdonát alkotta, de a zenealap nevére volt telekkönyvezve. Így a káptalan két megoldási lehetőséget vetett fel: vagy a téves bejegyzések kiigazítását kéri, vagy hozzájárulnak annak eladásához is, de a két parcella közti értékkülönbözetre az alap számára igényt tartanak.³⁹⁶ A káptalani iktatókönyv tanúsága szerint ezen utóbbi megoldás érvényesült, annyi eltéréssel, hogy különbözetet nem fizettek, mivel a megmaradt területet tartották értékesebbnek.³⁹⁷

A zenealappal kapcsolatban a káptalant két másik ügy is élénken foglalkoztatta a korszakban – melyeket célszerűnek tartok megemlíteni, tekintve, hogy a káptalani iktatókönyvben a zenealappal kapcsolatban található a legtöbb bejegyzés: az egyik a szemináriummal folytatott vitája a székesegyháznak és a zenealapnak fizetendő pénzről, a másik pedig a szombathelyi főplébániával folytatott vitája az ún. kántorföldekről. A székeskáptalan mindkét ügybe, mint az alapok kezelője kapcsolódott bele. Az első esetben a vita a megfizetendő összegről, illetve arról szólt, hogy a szeminárium köteles-e visszamenőleges hatállyal az 1925-től – a pénz elértéktelenedése miatt – elmaradt összegeket

³⁹⁴ SzEL KI 38/1942. A püspöki törzsvagyronról készült részletes kimutatások a káptalani iktató könyv szerint ezzel kapcsolatos SzEL KI 38/1942; SzEL KI 43/1942; SzEL KI 39/1943; SzEL KI 27/1944 iktatási számok alatt nem található. Mindössze annyi világlik ki, hogy a káptalan véleménye szerint a püspöki törzsvagyonghoz tartozó kimutatásban az értékpapírok végösszegének 1.240.585 Koronának kellene lennie, valamint helyeslik a püspök azon szándékát, hogy a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszternek olyan javaslatot tegyen, hogy a Mikes püspök által végzett törzsvagyoni építkezésekért jelentkező 43.225 P 10 f követelést a mindenkori javadalmas 20 évi részletekbe térítse meg, illetve tudomásul veszik az 1941-ben eszközölt rendkívüli erdőkitermelésből befolyt 2000 P-nek a 20 évre elosztását. Ld.: SzEL KI 38/1942.

³⁹⁵ SzEL KI 26/1939. Hertelendy Jenő 1939. május 6-án kelt levele. Bár a miniszteri biztos nem hivatkozik az ezt esetlegesen előíró paragrafusokra, feltehető, hogy a hozzájárulás kikérésének háttérét a CIC adta. Az egyházi javak bizonyos összeget, meghaladó elidegenítéséhez ugyanis a káptalan beleegyezése volt szükséges. Igaz az 1532. kánon 3.§-a a helyi ordináriust említi (ld.: CIC, 446.), de *sede vacante* a püspöki javadalmat a Vallásalap kezelte. Ezen kívül – bár a vasvár-szombathelyi székeskáptalan iktatókönyvében ilyenre utaló bejegyzést nem találtam – a káptalan *sede vacante oeconomus*t is szokott választani a CIC 432 értelmében, akit a miniszteri biztos vagy megkérdezett, vagy mellőzött egy adott döntés meghozatalakor. Ld.: CIC, can. 1532; SzEL AC 1953/1939: Grósz József is utal rá 1939. augusztus 31-én az egyházi javadalmak vagyonfelügyelete kapcsán Serédi Jusztiniánnak írt levelében.

³⁹⁶ SzEL KI 26/1939. A káptalan 1939. május 15-én kelt válaszlevele.

³⁹⁷ A vonatkozó SzEL KI 40/1939. iktatási helyén nem található, így csak a káptalani iktatókönyv adatára támaszkodhat a kutató, melyben csak a telekcsere van megemlítve, tehát a terület, amely eddig a zenealap nevére volt telekkönyvezve véglegesen az alapé lett, s ezáltal értékesebb parcellához jutottak. Magáról az értékkülönbözetről itt nincs szó.

is téríteni.³⁹⁸ A káptalan az eredeti érték valorizálására különböző javaslatokat tett, végül a szeminárium rektorával történt előzetes megbeszélés után³⁹⁹ arra kérték Mikes püspököt, hogy a szeminárium a székesegyháznak 2.100 P-t, a zenealapnak 420 P-t fizessen, visszamenőleges hatállyal pedig az előbbinek 5.000, az utóbbinak 1.000 P-t.⁴⁰⁰ Mikes püspök a vitás kérdésben nem meglepő módon a káptalan javaslata ellen döntött, úgy határozott, hogy visszamenőleges hatállyal a szemináriumnak nem kell fizetni, viszont a jövőben 2.000 P jár tőle a székesegyháznak, 400 P pedig a zenealapnak, s ezen utóbbi járandóságot az általa nemrég alapított *Schola Cantorum Sabariensis* kapja.⁴⁰¹ Lemondása után az ügyet a káptalan az új ordináriusnak ismét felvetette, aki figyelembe vette érvelésüket, s az általuk korábban Mikes püspöknek javasoltaknak megfelelően döntött.⁴⁰² Ez különösen azért volt fontos, mivel a perselypénzen kívül a székesegyház – amelynek vagyonát szintén a káptalan kezelte – más jövedelemmel nem rendelkezett.⁴⁰³

A másik vita az ún. kántor- vagy muzsikusföldek körül 1941-től 1943-ig húzódott, amikor a szombathelyi székesegyház plébánosa, Szendy László a főplébánia kántori javadalma részére 8, majd később 10 hold földre igényt tartott. A székeskáptalan viszont azon a véleményen volt, hogy ez a zenealap tulajdona, s a jövedelemre is csak akkor tarthat a főplébániai kántor igényt, ha egyben a karénekesi funkciókat is ellátja.⁴⁰⁴ Mivel akkor ez nem

³⁹⁸ Mária Terézia 1777-es alapítólevele a nyúli birtok jövedelméből a székesegyháznak 1.200 forintot juttatott, amelyet a székesegyház 1815-ös egyházlátogatási jegyzőkönyve is megerősített, hozzátéve, hogy ebből 200 forintot a zenészekre kell költeni. Ezen felül a káptalan 60 forint gyertyapénzt köteles fizetni. Kezdetben a fizetések eszerint alakultak, majd a szeminárium a székesegyháznak 1.050, a szemináriumi zenealapnak 210 forintot fizetett, amely összegek később 2.100, illetve 420 koronaként szerepelnek a szemináriumi pénztárnaplókban. A szeminárium vagyonkezelősége kezdetben azt feltételezte, hogy a gyertyapénzt háritották rájuk, viszont a székeskáptalan adatai szerint ennek magyarázata, hogy 1858-ban a pengő forintot felváltó osztrák értékű forint miatt valorizált értékben számolták el. Ld.: A szeminárium gazdasági bizottságának 1936. november 13-án tartott ülésének jegyzőkönyve és annak mellékletei: SzEL AC 755/1935 in 325/1936. A káptalan érvelése 1936. október 14-én Grósz Józsefnek küldött levelükben: SzEL AC 325/1936.

³⁹⁹ A kérésben foglaltak kölcsönös elfogadására utal a káptalani iktatókönyvben szereplő (Szk iktató), a káptalan 1936. június 8-án tartott üléséről készített jegyzőkönyv, 2. pont.

⁴⁰⁰ SzEL AC 325/1936. A káptalan 1935. február 11-én írt először a tárgyban Mikes püspöknek, csatolva – többek között – a szemináriumi rektornak ugyanaznap írt levelük másolatát.

⁴⁰¹ SzEL AC 325/1936. Mikes püspök 1935. május 13-án kelt határozatának másolata. A Schola első hangversenyéről: 1934. december 8-án a Schola által Mikes püspöknek írt köszönő távirat – SzEL Mikes püspök hagyatéka, 18. doboz. Ráadásul Mikes püspök az első 2.000 P-ből két olyan összeget is levont, amelyet nem lehetett volna a székesegyház alapjából téríteni. A káptalan válaszelevelében hangsúlyozta, hogy az alapok pénzét csak rendeltetésüknek megfelelő célra lehet felhasználni és a Schola nem látja el az alapítólevélben kitűzött feladatokat, így nem részesedhetne a pénzből. Miután a káptalan ismételt felvetette az Apostoli Szentszékhez felterjesztést, Mikes püspök ígéretet tett, hogy határozatát revízió alá veszi. Vö.: SzEL AC 325/1936. A káptalan 1935. június 21-én kelt levele.

⁴⁰² Grósz József 1937. február 4-ei határozata: SzEL KI 23/1937. A határozat és a káptalannak írt levél 1937. január 29-ei fogalmazványa: SzEL AC 325/1936.

⁴⁰³ Ezért is merülhetett fel 1938-ban, hogy a veszprémi püspöki javadalomból juttatandó ingatlanokból a székeskáptalan is részesüljön.

⁴⁰⁴ SzEL Protocollum, A székeskáptalan 1941. október 28-ai ülésének jegyzőkönyve, 37. Korábban mivel 1940-ben Raffai Jenő – aki karénekesi és a székesegyházi főplébánia kántori állását is betöltötte – tanítói kinevezést

így volt, 1941. november 1-től beszüntette ennek folyósítását.⁴⁰⁵ A vitában akárcsak az előző esetben, itt is a káptalan álláspontja érvényesült – ami az új főpásztorral kiegyensúlyozott viszonyukat mutatja –, Grósz József úgy határozott, hogy a kántori és karénekesi állás maradjon összekapcsolva, s az egyházi főhatóságnak a székeskáptalannal egyetértésben előterjesztett három jelöltje közül válassza ki az egyházközség a kántor, illetőleg karénekes személyét.⁴⁰⁶

A káptalan nem csak a székesegyház és a hozzá kapcsolódó alapítványok, hanem más, az egyházmegye szempontjából meghatározó intézmények vagyont is kezelte: a Szent Imre Egyesületét, a Deficientiáét és az Egyházmegyei Papi Nyugdíjintézetét. A három alap rendeltetésében hasonló, tehát mindegyik az egyházmegye nyugdíjas és beteg papjainak segélyezését látja el. Varga János kanonok leírása szerint az Aggpapok háza – melynek segélyalapja a nyugalmazott egyházmegyei papság házának fenntartására volt hivatva⁴⁰⁷ – a Nyugdíjintézet tulajdona, amely utóbbi jövedelmét a Szent Imre Egyesület folyószámlájára utalja át.⁴⁰⁸ Amennyiben a Nyugdíjintézet vagyona és jövedelme nem volt elegendő a nyugalmazott pap tisztas megélhetésének garantálásához, akkor a hiányzó összeget az egyesület pótolta ki.⁴⁰⁹ Ezen alapítványok szoros összetartozása kezdetben a kezelésben is megmutatkozott, a korszakban 1937-ig valamennyit Kiss Lajos, majd főtanfelügyelővé kinevezése után Varga János kezelte.⁴¹⁰ 1942-től érdekes módon a három alap kezelése különvált: három külön kanonok látta el. A Papi Nyugdíjintézetét Pintér József kanonok, az Aggpapok házáét Palkó János kanonok végezte, míg Varga János kanonok a Szent Imre

kapott, így az összes feladatot nem tudta mindig összehangolni, külön karénekesi állást hirdetett meg. Ld.: SzEL Protocollum, A székeskáptalan 1941. január 7-én tartott ülése, 31.

⁴⁰⁵ SzEL AC 819/1942, Szendy László 1942. március 26-án kelt levele Grósz Józsefnek. Illetve SzEL KI 74/1943. Grósz József 1943. december 8-án kelt levele a székeskáptalannak. 1902-ig a kérdéses földek az alapkezelő káptalan tulajdonában voltak, majd a püspökség nevére lettek áttelekkönyvezve az illetékegyenérték fizetés miatt, végül 1914-ben átírták a szombathelyi püspöki székesegyházi zenealap nevére.

⁴⁰⁶ SzEL KI 74/1943. A zenealapi földek rendeltetésével kapcsolatos vita a káptalani iktatókönyv tanúsága szerint élénken foglalkoztatta a káptalant – számtalan levélváltás kísérte. Viszont szinte az összes vonatkozó irat, melyeket megpróbáltam kikérni, nem volt megtalálható iktatási helyén, így feltehetően szisztematikusan kigyűjtötték őket. A konfliktus eredetéről, háttéréről: SzEL Protocollum, 43–47. A vitához kapcsolódó további dokumentumokat, feljegyzéseket találunk: SzEL Magánlevéltár, 21. doboz.

⁴⁰⁷ SzEL KI 21/1941. Mikes püspök 1929. november 14-én a népjóléti és munkaügyi miniszternek a jegyzett hadikölcsönkötvények bejelentésével kapcsolatban írt levelének másolata. A Püspöki Körlevelekben közölt számadások tanúsága szerint ebből fedezték a házban elvégzett javítási, karbantartási, egyéb szükséges munkálatok díját, a szükséges felszerelések beszerzését, az adókat és a tűzbiztosítást. Vö.: SzEL PK 1937. III. Nr. 1042; SzEL PK 1938. III; SzEL PK 1939. VI. Nr. 837; SzEL PK 1940. V. Nr. 1189; SzEL PK 1941 IV. Nr. 983; SzEL PK 1942. III. Nr. 822; SzEL PK 1943. III. Nr. 786; SzEL PK 1944. II. Nr. 522.

⁴⁰⁸ A három alap közti összefüggésre Varga Lajos mutat rá a 7.000 P hadikölcsönsegély elszámolása kapcsán 1939. december 30-án kelt levelében. SzEL KI 80/1939. Illetve: SD 549–552. §

⁴⁰⁹ Ld.: SD 552. §, A Szent Imre Egyesület alapszabályai 2. §.

⁴¹⁰ SzEL KI 63/1937. A kezelésben Kappel János segíti: SzEL KI 101/1937.

Egyesület vagyonának kezelését tartotta meg.⁴¹¹ Feltehető, hogy a tervezett nyugdíjrevízióhoz szükséges új jövedelmi összeírással kapcsolatban⁴¹² illetve a Muravidéki Nyugdíjgyesület felállításával megszorodtak a feladatok, tekintve, hogy ezen utóbbi kezelésével szintén Varga kanonok volt megbízva, ezért kerülhetett sor a másik két alap átvételére. Az újonnan létrehozott nyugdíjpénztár pénzkezelése technikailag közös volt a Szent Imre Egyesületével a könnyebb kezelés érdekében, de elkülönített könyveléssel.⁴¹³ A két alapítvány vagyonkezelését átvevő kanonokok az említett alapok számvizsgálatát végezték korábban.⁴¹⁴ Az egyházmegye életében mindhárom intézmény jelentős szerepet játszott, s ennek megfelelően bevételük is több forrásból állt. Vagyonállagukat nagyrészt takarékpénztári betétbe, részvényekbe, hadikölcsönkötvényekbe – a Nyugdíjintézet Hangya üzletrészbe is – fektették.⁴¹⁵ Ezek kamatain kívül a Szent Imre Egyesület az egyházmegyei papság éves befizetése, a megyéspüspök és székeskáptalan éves hozzájárulása, valamint adományok és hagyatékok, a Deficientia a lakók hozzájárulása, illetve különböző anyagok eladása, a Nyugdíjintézet a nyugdíjra utalt rendes és rendkívüli államsegélyek, adományok, hagyatékokból utalt köteles rész révén jutott tőkékhez.⁴¹⁶ Ezen utóbbit a zsinati törvénykönyv szabályozta, mely szerint az egyházmegyei papság hagyatékának 15%-a az egyházmegyét illette, amelyet három egyenlő részben a nyugdíjintézet, a papnevelő intézet és az egyházmegyei alap kapott. Ezt az összeget a papok életükben is megválthatták.⁴¹⁷ E szabályozásból, mely állandó jövedelmet biztosított az intézményeknek, kiviláglik, hogy melyek voltak a súlyponti kérdések az egyházmegyében, érdemes tehát megnézni a káptalan szerepét az utóbbi kettőben is.

A szeminárium alapítólevele szerint a szemináriumi vagyonkezelésnek egyedül hivatott őre a székeskáptalan,⁴¹⁸ s Varga János felsorolásában a szeminárium is a káptalan által kezelt

⁴¹¹ SzEL AC 100/1942; SzEL KI 93/1941; SzEL KI 6/1942; SzEL KI 7/1942.

⁴¹² Ez a papság körében is nagyon sok vitát generált, bővebb kifejtését ld. később.

⁴¹³ SzEL PK 1941. IX. nr. 2487.

⁴¹⁴ A fennmaradt források alapján nem világos, hogy miért került két külön kézbe e két alap, illetve miért nem tartotta meg Varga János legalább az Egyházmegyei Nyugdíjintézet vagyonkezelését, tekintve, hogy az minden jövedelmét a Szent Imre Egyesületnek utalta át, így könnyebb lett volna az igazgatása. A számvizsgálatot a kanonokok 1936–1939-ben felváltva végezték, vagy Palkó vagy Pintér kanonok mindig benn volt, 1940-ben és 1941-ben mind a Deficientia, mind a Nyugdíjintézet számadását Palkó János és Pintér Lajos számvizsgálták. Vö.: a 416. lábjegyzetben említett forrásokkal.

⁴¹⁵ Ezeken kívül Mikes püspök tartozásait is számon tartották és a körlevelekben közölt számadásokban közzétették.

⁴¹⁶ SzEL PK 1937. III. Nr. 1041. 1042. 1043; SzEL PK 1938. III; SzEL PK 1939. VI. Nr. 836. 837. 838; SzEL PK 1940. V. Nr. 1188. 1189. 1190; SzEL PK 1941 IV. Nr. 982. 983. 984; SzEL PK 1942. III. Nr. 820. 821. 822; SzEL PK 1943. III. Nr. 785. 786. 787; SzEL PK 1944. II. Nr. 520. 521. 522.

⁴¹⁷ SD 561.§, 198.

⁴¹⁸ A székeskáptalan maga hivatkozik erre egy bejegyzésében, illetve levelében: SzEL Szk iktató, A székeskáptalan 1936. június 8-án tartott ülése, 3. pont, 40. szám; SzEL AC 1556/1936.

alapítványok közt van feltüntetve,⁴¹⁹ viszont az 1917-es *Codex Iuris Canonici* 1359. kánonja értelmében a szeminárium gazdasági ügyeit vagyonellenőrző bizottság kezeli.⁴²⁰ Ennek megfelelően a szombathelyi szemináriumét is ilyen bizottság kezelte, amely két főből állt. Ennek a korszakban csak egyik tagja, Wallner József volt kanonok. A gyakorlatban tehát az alapítólevélben megfogalmazottaktól eltérés mutatkozott, melyet a káptalan orvosoltatni szeretett volna, viszont Grósz visszajelzése szerint tekintve, hogy *sine grave causa* nem elmozdíthatók a tagjai, nem tudott változtatni.⁴²¹ Mivel Wallner József általános helynöki kinevezést kapott, s e tisztségben a kánonjog szerint nem lehetett a szemináriumi vagyongazdálkodó bizottság tagja, helyébe a főpásztor 1937-ben Rogács Ferencet nevezte ki. Egyidőben a másik bizottsági tag, Óra Gyula lemondott, így sor kerülhetett a káptalan kérésének teljesítésére: Kiss Lajos kanonok lett a másik tag. A székeskáptalan a szeminárium disciplináris bizottságában is végig képviseltette magát.⁴²² Konkursokra, papszentelésekre a főpásztortól mindig meghívót kaptak. Ráadásul a tradíciók értelmében a szeminárium élén mindig a székeskáptalan egy tagja állt, viszont Császár János, tb. kanonok 1936-os nyugalomba vonulásakor, mivel a káptalan tagjai e tisztséget betegség, illetve elfoglaltságuk miatt vállalni nem tudták, így Géfin Gyula korábbi vicerektor került e pozícióba. Ugyanakkor Grósz József kifejezte azt a szándékát, hogy a legközelebb megüresedő kanonoki stallumra az új rektort szeretné majd jelölni.⁴²³

Az egyházmegyei alap – melynek gyökerei a XIX. század elejére nyúlnak vissza⁴²⁴ – szintén a káptalan kezelésében volt, Rogács Ferenc volt érte a felelős. Alapítólevéllel és alapszabállyal nem rendelkezett, rendeltetését az alapot minden egyházmegyében felállító helytartótanácsi rendeletek és az egyházmegyében kifejlődött joggyakorlat írta körül. Az utóbbiból nyomatékos az egyházi főhatóság 1913-as a pénzügyi hatóságoknak megfogalmazott, később többször megismételt meghatározása, ami szerint az alap „*felerészben kegyuraság nélküli szegény templomok és plébániák, felerészben pedig rk. jellegű iskolák segélyezésére fordítatik.*”⁴²⁵ Tőkét egyrészt a már említett 15% ráső harmadából nyerte, másrészt az érvényes végrendelet nélkül elhunyt papok hagyatékából,

⁴¹⁹ SzEL Magánlevéltár, 21. doboz

⁴²⁰ CIC, can. 1359.

⁴²¹ SzEL AC 1556/1936.

⁴²² SzEL AC 317/1937.

⁴²³ SzEL KI 40/1940.

⁴²⁴ Rogács Ferenc 1934-ben Mikes püspöknek adott válaszában azt hangsúlyozza, hogy 1826-ban már biztosan megvolt: SzEL AC 67/1934.

⁴²⁵ SzEL AC 67/1934.

melyet a különböző pontosan körülírt költségek⁴²⁶ levonása után három egyenlő részre kellett osztani, az egyház, a rokonok és a szegények harmadára. Ebből az elsőt további három egyenlő részre kellett osztani, amelyből egy rész azt a templomot illette, melynél az elhunyt utóljára működött, a maradék kétharmadot pedig az egyházmegyei alap kapta. A szegények harmadára a szombathelyi zsinati törvénykönyv megfogalmazásában elsősorban az egyházmegyei szegényalap tarthat igényt, melyet több szegényalapítványból 1913-ban állítottak fel, s az egyházmegye szegényügyének előmozdítását szolgálta. Az utóbbit szintén a székeskáptalan kezelte, a kezelőkanonok Pintér Lajos volt.⁴²⁷ Hasonló célt szolgált a Tauber-féle alap, amely Mikes püspök megfogalmazásában szegény sorsú egyházi személyek segélyezésére alakult – Wallner kanonok betegsegélyező alapként említi –,⁴²⁸ valamint az egyházmegyei segélyalap, melynek tőkét Pintér kanonok kezelte, s melyből a beteg papok orvosi és gyógykezelését finanszírozták.⁴²⁹

A káptalan számos tanulmányi alapot is kezelt – amelyek száma a devalváció következtében radikálisan redukálódott –, míg korábban 54-et, 1936-ra már csak 17–18-at.⁴³⁰ 1929-ben Mikes püspök „tanulmányi alapítvány” néven terjesztette fel őket hadikölcsönsegélyre,⁴³¹ feltehetően praktikum szempontjából, mivel együttesen nagyobb súlya volt a jegyzett hadikölcsönkötvényeknek, mint külön-külön. Ellenben nem kezelték őket teljesen összevontan, melyet alátámaszt a káptalani iktatókönyvben szereplő 1936-os bejegyzés, mely felveti összevont kezelésüket.⁴³² Figyelemreméltó, hogy míg Mikes püspök az alapítványt alkotó jövedelemből évenként legalább 30 gyermek segélyezését említette, addig 1936-ra a káptalan abban reménykedett, hogy ha a volt püspök megfizeti a tartozását, akkor az összes tanulmányi alap utáni kamatokból talán egy gyermek taníttatásának költségeit tudják majd fedezni.⁴³³ Külön kezelték és külön említve került 1929-ben felterjesztésre a Kelcz-Adelffy árvaház alapítvány. Jelentőségét az adta, hogy azok a gimnazisták, akik a papi pályára készültek itt nevelkedtek, 1930-tól legalábbis minden bizonnyal.⁴³⁴ Vagyonkezelését és felügyeletét 1919-ben – egy évvel megbízása után – Wallner állítása szerint Mikes püspök

⁴²⁶ Ezek tételes felsorolását ld.: *A m. kir. igazságügyministernek és a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszternek 1904. évi T. 107/15 I.M. számú rendelete*, MRT 38 (1904) 509–510; illetve SD 566.§.

⁴²⁷ SD 567.§, 199; SzEL KI 21/1941. Mikes püspök 1929. november 14-én kelt levele.

⁴²⁸ Vö.: SzEL KI 21/1941.

⁴²⁹ A segélyalap kialakulásáról, történetéről részletesen: SzEL KI 95/1941. Varga János kanonok *pro memoria*-ja. Az alap céljáról: SzEL KI 21/1941.

⁴³⁰ SzEL Szk iktató, A székeskáptalan 1936. június 8-án tartott ülése, 3. pont, 40. szám.

⁴³¹ SzEL KI 21/1941.

⁴³² SzEL Szk iktató, A székeskáptalan 1936. június 8-án tartott ülése, 3. pont, 40. szám.

⁴³³ Uo. és SzEL KI 21/1941. A legtöbb tanulmányi alap tőkéje rendkívül csekély összegre: 1–2 P-re redukálódott. Ettől függetlenül Rogács kanonok 1941-ben a hadikölcsönkötvények kötelező felterjesztésekor tanulmányi alapok néven az összes alap nosztrifikált hadikölcsönkötvényeit külön-külön feltüntette.

⁴³⁴ SzEL Szemináriumi Iratok, 41. kötet, 1930. június 11-ei értekezlet

kivette a kezéből, Rogács viszont azon az állásponton van, hogy mint alapítvány változatlanul a káptalan kezelése alatt áll.⁴³⁵ 1940-ben mindenesetre Grósz József külön levélben kérte fel őket a régi gyakorlat szerint az intézmény felügyeletének és vagyonkezelésének ellátására, melyet el is vállaltak, Palkó Jánost bízva meg a kezeléssel.⁴³⁶

A korábbi alapokhoz, illetve alapítványokhoz 1937. október 1-től⁴³⁷ a Séllyei alapítvány kezelése csatlakozott, melyet 1918-ban Séllyei Teréz a Tófej-Lórántházai plébánia és templom felállítására, meghatározott misék mondására és keresztény szülők törvényes házasságából származó árva fiúgyermek gondozására, neveltetésére és azoknak a mezei munkára, különösen a gazdasági kertészetre való kiképzésére alapított. Kezelését a szombathelyi megyéspüspökre és a székeskáptalanra bízta.⁴³⁸ 1937-es halálakor tehát esedékessé vált az alapítvány kezelésének átvétele, amelyet Grósz József tekintve, hogy nem volt megyéspüspök, csak apostoli adminisztrátor, így gazdasági szakemberek sem álltak rendelkezésére, a székeskáptalanra bízott.⁴³⁹ A kezelőkanonok Rogács Ferenc lett, aki 1941. szeptember 11-én lemondott megbízatásáról.⁴⁴⁰

Végül, hogy teljes legyen a kép a káptalan által kezelt alapítványokról, megemlítendő, hogy sok misealapítványt is a kezelésükre bíztak, melyek szintén devalválódtak, így számuk 1921-ben 2 csendes és 127 énekes szentmisébe lett megállapítva.⁴⁴¹

2. Hit-és közéleti funkciók

A káptalannak az alapítványi misék végzésén kívül egyéb kötelességei is voltak az oltár körül, amelyet egyrészt a kánonjog, másrészt a káptalani statútumok és a székesegyházi *Canonica Visitatio*-k szabályoztak. A *Codex Iuris Canonici* 412. kánon 1.§-a értelmében a káptalan köteles a püspöknek misén vagy más pontifikális cselekményekben segédkezni, nem csak a székesegyházban, hanem város más – akár külvárosi – templomaiban is, és a püspököt

⁴³⁵ SzEL Szk iktató, 1940. 20. szám. Az adott iktatószám alatt az irat nem található.

⁴³⁶ SzEL KI 3/1940.

⁴³⁷ SzEL KI 7/1939.

⁴³⁸ Az alapítólevél eredetije (egyébiránt 4 példányban készült): SzEL AC 446/1942. Az alapítólevél 1925-ben kelt hiteles másolata: SzEL AC 2921/1941.

⁴³⁹ SzEL KI 83b/1937. Varga János 1939. február 11-ei *pro memoria*-ja. A birtokokat házi kezelésbe vették, elsődleges gondjukat képezte a birtok rendbe hozása és jövedelmezővé tétele, hogy az alapító által megfogalmazott célokat meg tudják valósítani. Később kishaszonbérbe adták: SzEL AC 446/1942: Major Lajos intéző kimutatása.

⁴⁴⁰ Rogács Ferenc a m. kir. belügyminiszter kritikája miatt mondott le megbízatásáról, aki többek között kifogásolta, hogy az alapítvány terhére 1.000 P munkadíjat vett fel a kezelésért. Az alapítvány körül felmerült problémákról részletesen – különösen: SzEL AC 446/1942, ahol olvashatók többek között a m. kir. belügyminiszter 1941. július 26-ai észrevételei 80 pontban megfogalmazva, illetve Grósznek az ezekre adott válaszai. Rogács lemondásáról az értesítés: SzEL KI 65/1941.

⁴⁴¹ SzEL Szk iktató, 1936, 40. pont

amikor ünnepélyesen bevonul és kivonul a székesegyházból kíséreni.⁴⁴² A vasvár-szombathelyi székeskáptalanban sem volt ez másként – bár maga a statútum csak a bevonulást említi – kivéve, ha a főpásztor másként rendelkezett.⁴⁴³

A prédikáció Karácsonykor, Húsvétkor és Pünkösöd napján a káptalan kötelezettsége volt, hacsak az apostoli adminisztrátor, illetve később megyéspüspök nem döntött úgy, hogy maga végzi. A sorrend kezdetben nem volt meghatározott, a káptalan ebben csak 1938 tavaszán állapodott meg. Eszerint 1938 Karácsonyán az alsólendvai főesperes, 1939 Húsvétján a zalaegerszegi főesperes prédikált, s így tovább felmenő sorrendben. Amennyiben a főpásztor prédikált, akkor az adott soros kanonok kötelezettsége megszűnt, tehát a következő alkalommal nem volt köteles ő prédikálni. Ezenkívül a kanonokok 1936-ban felajánlották, hogy egyéb ünnepnapokon is prédikálnak püspöki istentiszteletek alkalmával, amennyiben erre a püspök felkéri őket. A sorrend tekintetében akkor nem volt külön megállapodás, 1939-től viszont úgy határoztak, hogy ilyen felkérés esetén először a nagyprépost, majd az olvasókanonok, aztán az éneklőkanonok, az örkanonok, s végül a zalaegerszegi, majd az alsólendvai főesperes prédikál. Amennyiben az adott kanonok más elfoglaltság vagy betegség miatt nem tud vállalkozni a prédikációra, akkor az ő kötelessége helyettes felkérése a káptalan tagjai közül.⁴⁴⁴

A másik jelentős feladata volt a káptalannak a szent *officium* végzése, melyet a statútum szerint a *Codex Iuris Canonici* 413. kánonjában leírtak betartásával mind hétköznapokon mind vasár-és ünnepnapokon a kórusban az előírt horák szerint kellett végezni.⁴⁴⁵ Ugyanakkor e szabályozás már a statútumok elkészültekor sem volt érvényben. A kanonokok sokrétű feladatai miatt ugyanis a XIX. század közepétől felmerült a karima redukciójának kérdése, melyre a Szentszék előbb 7, majd 5 évre adott meghosszabbítást⁴⁴⁶ egészen 1934-ig, amikor az addigiaktól eltérő engedélyt kaptak. Az ekkor három évre adott *indultum* szerint a káptalan a parancsolt ünnepeken az egész *officiumot* a kóruson köteles végezni, hétköznapokon pedig a vesperás és a kompletórium kivételével, amelyet recitálva közösen, az *officiumot* egyénileg végezhetik.⁴⁴⁷ Viszont ez a rendszer nem vált be, mivel a kanonokok gyengélkedés, s egyéb hivatalos feladatok miatt nem tudták ily módon végezni a karimát,

⁴⁴² Vö.: CIC can. 412. 1.§; SzEL KI 29/1924. Illetve: BÁNK, *Egyházi jog*, 142; *A commentary on the new Code of Canon Law*, 449. 452.

⁴⁴³ SzEL KI 29/1924; például az éjféli karácsonyi istentisztelet alkalmával általában nem kíván ünnepélyesen ki-és bevonulni. Vö.: például: SzEL KI 75/1938; SzEL KI 79/1939; SzEL KI 64/1940.

⁴⁴⁴ SzEL Szk iktató, 1939. 1b szám. Maga a dokumentum az iktatási helyén nem található. A kötelező ünnepeken a prédikálók sorrendjéről a kimutatást, illetve a vállalt prédikációk kimutatását ld.: uo. az utolsó lapon.

⁴⁴⁵ Vö.: CIC can. 413; SzEL KI 29/1924.

⁴⁴⁶ SzEL AC 68/1943. A karimaredukció engedélyeket 1859-re vezet vissza Varga János káptalani jegyző.

⁴⁴⁷ Vö.: SzEL Szk iktató, 1936, VI. 8-ai bejegyzés, 38. pont

valamint mivel a székesegyház egyben plébániatemplom is volt, ahol reggeltől délig ünnepnapokon minden órában mise volt, így az egész *officiumot* kórusban recitálni nem volt kellő idő.⁴⁴⁸ Ezért 1937-ben – a felhozott indokok alapján – ismét az 1928-ig minden alkalommal meghosszabbított engedély pártoló felterjesztését kérték az apostoli adminisztrátortól.⁴⁴⁹ A kért *indultumot* három évre kapták meg, mely szerint mind parancsolt ünnepeken, mind hétköznapokon az *officiumot* egyénileg recitálhatták, kivéve a mindennapi vesperást és kompletóriumot, a karácsony vigiliájával kapcsolatos *matutinumot*, a *tertiát* minden ünnepnap konventuális mise előtt és a nagyheti szent három napon végzett *matutinumot laudesszel*.⁴⁵⁰ Az engedély első meghosszabbítására 1940-ben került sor, annyi kiegészítéssel, hogy ekkor már a nagyszombati feltámadással kapcsolatos *matutinumot* is belevették – a megyéspüspökkel történő előzetes konzultációt követően.⁴⁵¹ Végül a korszakban 1943-ban is megújították, tekintve, hogy a vázolt okok akkor is fennálltak.⁴⁵² Joggal felmerülhet bennünk a kérdés, hogy az alapítványok kezelésén kívül melyek voltak azok a feladatok, amelyek miatt nem tudták a karimát minden nap kórusban végezni, s szükségessé vált az ismertetett *indultum*.

Egyrészt a káptalan tagjai a szombathelyi egyházközségnek is tagjai voltak – két választott tag révén, illetve 1941-ig a nagyprépost, Wallner József látta el az egyházi elnöki tiszteletet.⁴⁵³ Az egyházközség intézte az összes szombathelyi vonatkozású, a hívek anyagi áldozatkészségét kívánó hitélettel kapcsolatos ügyet, ugyanis a négy plébániának és egy kuráciának a közel 40 ezer lakosú Szombathelyen csak ez az egy egyházközsége volt. Ezek közül a vizsgált időszakban kiemelkedett a szalézi templom befejezése, a IV. kerületi nagyszabású templomépítés, valamint új római katolikus óvodák felállítása. Ehhez járultak hozzá egyéb jelentős feladatok például a családvédelem és a katolikus akció terén.⁴⁵⁴ Az egyházközség és a város érdekei gyakran összefonódtak, a szombathelyi városi képviselőtestületben érdekes módon mégsem találjuk meg Wallner Józsefet, sem az egyházközségi képviselőtestület kanonok tagjait.⁴⁵⁵ Vas vármegye törvényhatósági

⁴⁴⁸ Uo. Ebben a kis órák idejének kitolódásával, s emiatt a káptalani mise késését hozzák fel indokul a kanonokok csekély száma, betegeskedése és feladatai mellett.

⁴⁴⁹ SzEL KI 80/1937.

⁴⁵⁰ SzEL AC 116/1937.

⁴⁵¹ SzEL KI 6/1940. A nagyszombati *matutinum* összekapcsolása a feltámadási szertartással a káptalan megfogalmazásában évszázados tradíció, s a hívek lelki életének a javára szolgál.

⁴⁵² SzEL, KI 68/1943.

⁴⁵³ (?), *Wallner József nagyprépost bejelentette távozását a r. kath. egyházközség éléről* 74 (1941) 58, 3.

⁴⁵⁴ (?), *Grósz püspök dicsérete a szombathelyi katolikusok áldozatkészségéről. A szombathelyi katolikus egyházközség közgyűlése*, Vm 69 (1936) 58, 2.

⁴⁵⁵ A MNL–VML-ban 1936-tól kezdve a meglehetősen bő, évenként több mint ezer oldalas városi jegyzőkönyvek mindegyikét áttekinttem.

bizottságában viszont az 1929. évi XXX. törvény 13.§-a alapján választott, majd 1938. szeptemberétől örökös tagként a nagyprépost rendszeresen részt vett.⁴⁵⁶ A jegyzőkönyvek tanúsága szerint ott meglehetősen ritkán szólalt fel.⁴⁵⁷ Palkó János neve szintén többször feltűnik a gyűléseken résztvevők között, míg Rogács Ferencé csak elvétve. Mind Palkó János, mind Wallner József részt vettek a törvényhatósági kisgyűlés munkájában is, mely szerv feladata a nagygyűlés elé kerülő ügyek előkészítése, a kisebb jelentőségűnek ítélt ügyek saját hatáskörben történő elintézése volt. Ezen kívül a vármegye életében különböző bizottságokban is szerepet vállaltak.⁴⁵⁸ Ehhez járult hozzá a kanonokok egyéb egyházi egyesületi tevékenysége. Nyilvánvalóan idejük jelentős részét foglalták le ezek a feladatok, mindezek ellenére mégis úgy vélem, hogy az egyházmegye működése szempontjából az egyházi igazgatásban betöltött funkciójuk volt a meghatározóbb.

3. Szerepe az egyházi igazgatásban

A székeskáptalan elsődleges feladata az isteni szolgálat végzése mellett – az 1917-es *Codex Iuris Canonici* szerint – a püspököt az egyházmegye kormányzásában tanácsokkal segíteni. Egyes ügyekben a főpásztor csak a beleegyezésükkel intézkedhetett, míg más ügyekben köteles volt ugyan kikérni a véleményüket, de az nem bírt rá nézve kötelező jelleggel.⁴⁵⁹ Grósz József szombathelyi egyházkormányzása idején csak az egyházi javak igazgatása, püspökségi ingatlancserék és ingatlaneladás kapcsán került sor a székeskáptalan hozzájárulásának kikérésére.⁴⁶⁰ Ezzel szemben véleményüket gyakran meghallgatta a főpásztor, nem csak a kánonok által előírt esetekben és legtöbbször az általuk javasoltak szerint cselekedett. Leggyakrabban a nyugdíjazások kérdése merült fel, nevezetesen, hogy az adott papnak egészségi, mentális, netalán erkölcsi állapota szükségessé tesz-e nyugalomba vonulását, vagy esetleg kényszernyugdíjazásának elrendelését. Szintén kikérte tanácsukat

⁴⁵⁶ MNL–VML Vasvármegye Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési Jegyzőkönyve (továbbiakban: Jegyzőkönyv), 1938, 77. kötet, 1938. évi július hó 12-én tartott rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve, 124. kgy, 146; MNL–VML Jegyzőkönyv, 77. kötet, 1938. évi szeptember hó 19-én tartott évnegyedes rendes közgyűlés, 146. kgy, 189–191.

⁴⁵⁷ 1938-ban Horthy Miklós 70. születésnapján rádiószózata kapcsán hódoló felirat küldését, illetve az akkor kinevezett Imrédy Bélának üdvözlő felirat küldését javasolta, 1943-ban pedig Horváth Kálmán alispán nyugalomba vonulása alkalmából mondott hosszabb beszédet. 1938. évi május hó 16-án tartott évnegyedes rendes közgyűlés, MNL–VML Jegyzőkönyv, 1938, 77. kötet, 103–105; 1943. május hó 17-én évnegyedes rendes közgyűlés, MNL–VML Jegyzőkönyv, 1943, 82. kötet, 41–45.

⁴⁵⁸ Ezek részletes ismertetésétől most a disszertáció maximális terjedelmének tartása érdekében eltekintek. Vö.: MNL–VML Jegyzőkönyv 1936–1944.

⁴⁵⁹ Bővebben: KÉRÉSZY, *Katholikus egyházi jog*, 698.

⁴⁶⁰ Vö.: SzEL KI 55/1938; SzEL KI 65/1940; SzEL KI 12/1943. Illetve a javadalmat kezelő miniszteri tanácsos, Hertelendy Jenő is hozzájárulásukat kérte a püspökségi ingatlanok értékesítéséhez: SzEL KI 26/1939.

esperesi kerületek beosztásának megváltoztatásánál, plébániák felállításánál, míg kuráciák esetében általában csak a tudomásulvételt óhajtotta. Szintén ebbe a sorba illeszkednek az épülő, bővülő szeminárium praktikus elrendezésével, beosztásával kapcsolatos kérdések. Végül a kanonoki és tiszteletbeli kanonoki kinevezésekkor, valamint a püspöki kúriában a zsinati vizsgálók, tanácsos plébánosok, a szentszéki jegyzők, szentszéki elnök, illetve a vagyongazgatásra rendelt egyházmegyei tanács tagjainak kinevezésénél meghallgatta a véleményüket. Az itt felsorolt tisztségek leendő viselőiről a székeskáptalan tagjai nemcsak véleményt nyilvánítottak, hanem gyakran ők maguk is kinevezést nyertek e pozíciókba, csakúgy, mint a püspöki kúria egyéb tisztségeibe.⁴⁶¹

Wallner József 1936-tól kezdve a helynöki tisztséget viselte, 1939-ig apostoli adminisztrátori, majd püspöki helynök volt. Ezenkívül az egyházmegyei bíróság helyettes elnöke – tekintve, hogy helynökként az elnöke a kánoni előírások értelmében nem lehetett –, illetve erkölcsstan és lelkipásztorkodástan szakterületen zsinati vizsgáló, az egyházmegyei cenzorok elnöke és az egyházmegyei egyházművészeti bizottság elnöke volt.⁴⁶² 1937-től akadályoztatása vagy távolléte esetén az olvasókanonok, Rogács Ferenc helyettesítette provikáriusi minőségben, aki számos más funkcióban is szolgálta az egyházi igazgatást: 1936-ban az egyházmegyei bíróság elnökévé, 1937-ben a középiskolai hittanárokat vizsgáló bizottság elnökévé, a szemináriumi gazdasági bizottság tagjává, valamint zsinati vizsgálóvá nevezte ki a főpásztor. Továbbá az egyházmegyei tanácsban is helyet kapott.⁴⁶³ A kanonokok mindegyike tagja volt az egyházmegyei bíróságnak, a zsinati vizsgálók és az egyházmegyei cenzorok testületének.⁴⁶⁴ Ezen kívül a kanonoki méltóságok közül a következő, Palkó János éneklőkanonok a középiskolai hittanárokat vizsgáló bizottság, a *Vigilantia* bizottság, az egyházművészeti bizottság és a szemináriumi fegyelmi bizottság tagja volt.⁴⁶⁵ Kiss Lajost, aki 1943-ban Palkót megelőzve a sorban lett olvasókanonok és egyben az egyházmegye apostoli adminisztrátori helynöke, 1937-ben Grösz József egyházmegyei cenzorrá, a középiskolai hittanárokat vizsgáló bizottság tagjává, a szemináriumi gazdasági bizottság tagjává, és az egyházmegyei római katolikus tanítók fegyelmi tanácsának előadójává nevezte ki.⁴⁶⁶ Emellett

⁴⁶¹ Vö.: SzEL Szk iktató, illetve a kinevezések kapcsán célszerű a Püspöki Körlevelek vonatkozó számait áttekinteni, mert bizonyos időközönként a főpásztor ezeken keresztül közölte őket.

⁴⁶² SzEL, KI 1839/1939; *Schematismus* 1940, 10. 11. 13.

⁴⁶³ SzEL PK 1937. V. nr. 1350; SzEL PK 1937. II. nr. 358; SzEL PK 1937. VIII. nr. 2885. E tisztségeket a provikáriusi kivétellel még 1943-ban is viselte. Ld.: *Schematismus* 1943, 8–16.

⁴⁶⁴ *Schematismus* 1940, 10. 11. 13; *Schematismus* 1943, 11–14.

⁴⁶⁵ *Schematismus* 1940, 12–14; *Schematismus* 1943, 14–15. Ebben az évben a szemináriumi fegyelmi bizottságban Pintér kanonok van helyette.

⁴⁶⁶ SzEL PK 1937. II. nr. 358; SzEL PK 1937. VII. nr. 2456.

a korszakban 1937-től végig az egyházmegyei főtanfelügyelői tisztséget viselte,⁴⁶⁷ amely tekintve, hogy a főpásztor különös hangsúlyt fektetett az oktatáspolitikára, bizalmi pozíciónak számított. A két utolsó kanonoki stallumot bíró kanonok is kapott a kúriában a már említetteken kívül egy-egy feladatot: Pintér József a *Propaganda Fide* pápai művének az egyházmegyei igazgatója, illetve az egyházmegyei tanács tagja, majd a szemináriumi fegyelmi bizottság tagja, míg Varga János a középiskolai hittanárokat vizsgáló bizottság és a *Vigilantia* tanács tagja volt.⁴⁶⁸

Az egyházmegye központi igazgatásában betöltött funkciókon kívül a területi igazgatás jelentős pozícióit is a székeskáptalan tagjai töltötték be, valamennyi főesperességhez egy kanonoki stallum tartozott, így a központi és területi igazgatás kulcspozíciói egybeestek.⁴⁶⁹ Ahhoz, hogy e tisztségek szerepe, jelentősége az egyházmegye életében világosan kirajzolódjon, célszerű egy átfogó képet rajzolni az egyházmegyei kúriáról, illetve az egyházmegye területi szerveződéséről.

⁴⁶⁷ Palkó János lemondásáról: SzEL AC 1641/1937. Kiss Lajos kinevezéséről: SzEL AC 1640/1937, illetve: SzEL PK 1937. VI. nr. 1800. Ezt követően az 1940-es, valamint az 1943-as *Schematismus*okban is őt találjuk e poszton. Ld.: *Schematismus* 1940, 141. és *Schematismus* 1943, 195.

⁴⁶⁸ Vö.: *Schematismus* 1940, 12–14; *Schematismus* 1943, 12–14.

⁴⁶⁹ E megállapítás különösen érdekes annak fényében, hogy más egyházmegyében nem mindenütt volt így. Vö.: LÉNÁR ANDOR, *Egyházzervezet és egyházkormányzat a váci egyházmegyében Hanauer Á. István püspöksége (1919–1942) alatt*, Politika – Egyház – Mindennapok. Tanulmányok (Modern Minerva Könyvek) (Szerk. Lénár Andor–Lőrinczné Bencze Edit), Győr 2010, 70. A szombathelyi egyházmegyében ezzel szemben a káptalani státútmok rögzítették a káptalan tagjainak e funkcióját. Vö.: SzEL, KI 29/1924.

V. AZ EGYHÁZMEGYEI IGAZGATÁS – HOGYAN ÉS KIKEN KERESZTÜL IRÁNYÍTOTTA A FŐPÁSZTOR AZ EGYHÁZMEGYÉT

A) AZ EGYHÁZMEGYEI KÚRIA

Az egyházmegye kormányzásában a főpásztor a székeskáptalanon kívül elsősorban az egyházmegyei kúriára, s annak hivatalnokaira támaszkodhatott. E közvetlen munkatársait alapvetően ő maga választotta meg – az előírt esetekben a székeskáptalan véleményének kikérésével –, s a kinevezéseket Püspöki Körlevelek útján tette közzé.⁴⁷⁰ Választásában a célszerűség és szakszerűség szempontja domináltak: az egyházmegyei kúria tagjai többnyire a püspöki székvárosban rezideáló kanonokok, a teológiai főiskola tanárai, a szombathelyi plébános, illetve az egyházmegye megfelelő élettapasztalattal rendelkező és tanult papjai.

A hivatalok pontos rekonstruálásához a Püspöki Körleveleken kívül segítséget nyújtanak a *quinquennalis* relációk, illetve a korszakban kiadott (1934-es, 1940-es és 1943-as) *Schematismusok*. Ezeket figyelmesen tanulmányozva megállapíthatjuk, hogy legtöbb intézmény Grósz József egyházkormányzása alatt változatlan formában működött, ugyanakkor volt olyan is, amely bizonyos változtatásokkal, kibővült feladatkörrel, esetleg megváltozott névvel, de azonos feladatkörrel működött tovább. Amennyiben a hivatalokat természetük szerint szeretnénk elkülöníteni, akkor a püspöki kúria az egyházmegyei közigazgatás szerveire, az egyházmegyei bíróság szerveire, és különböző egyéb intézményekre osztható – melyek általában egy-egy adott feladat megvalósítására alakultak.⁴⁷¹

Az egyházi közigazgatás szervei közül az egyik legfontosabb a püspöki – illetőleg apostoli adminisztrátori – helynök, aki tágabb értelemben véve a püspök helyettese, s mint láthattuk, Grósz József egyházkormányzása idején a káptalan egyik tagja. Joghatósága rendes és nem bírói joghatóság, elsősorban a közigazgatási ügyekre terjed ki.⁴⁷² Segítségére a főpásztor 1937-től rendelt provikáriust, Rogács Ferencet – akit 1939-ben megerősített tisztségében – feltehetően a kettős szentév előkészületeivel megnövekedett feladatok ellátására, bár ehhez az is hozzájárulhatott, hogy az akkor már 70 éves Wallner József időnként idős kora miatt

⁴⁷⁰ Amennyiben az adott tisztségre a kinevezés megadott időre szólt, úgy ezen időtartam lejárta után nevezte ki maga az általa megfelelőnek tartott személyeket. Vö.: SD 4.§. 5–7.

⁴⁷¹ Bánk József a püspöki kúria leírásakor (Vö.: BÁNK, *Egyházi jog*, 119.) az egyházmegyei közigazgatás és az egyházmegyei bíróság hivatalait különíti el, viszont a szombathelyi egyházmegyében ehhez számos egyéb intézmény is kapcsolódott. A püspöki kúria szerveinek ismertetésénél többnyire a püspöki körlevelekben, illetve a korabeli helyi sajtóban található elnevezéseket használtam, valamint értelemszerűen, feladatkörüket körülírva fordítottam.

⁴⁷² A püspöki helynök jogköréről, szerepéről bővebben: BÁNK, i.m. 120–129; SD 1.§. 4.

akadályoztatva volt hivatala ellátásában, így szükségessé vált a teendők megosztása. Mivel az általános helynök megbízatása Grósz József kalocsai érsekké történő kinevezésével megszűnt, így valószínűleg az általános helynököt helyettesítő provikáriusé is, az új általános helynök mellé pedig Grósz József nem nevezett ki provikáriust.⁴⁷³ Az állandó, közigazgatáshoz kapcsolódó hivatalok közé tartozott az egyházmegyei kancellária, vagy a zsinati törvénykönyv megfogalmazásában a püspöki hivatal, melynek tisztségeihez – az egyházmegyei irodaigazgató, egyházmegyei főtanfelügyelő, püspöki levéltáros és szertartó, püspöki titkár, írnok, küldönc⁴⁷⁴ – az évek során még egy kapcsolódott, az egyházmegyei segédtanfelügyelő 1937-ben, akit 1940-ben a püspök a szombathelyi püspöki javak központi jószágkormányzójává nevezett ki.⁴⁷⁵ A megnövekedett feladatokat mutatja, hogy 1943-ban már két írnok dolgozik ugyanebben a hivatalban.⁴⁷⁶ Bánk József felosztásában – még két fontos testület köthető az egyházmegyei közigazgatáshoz: a zsinati vizsgálóké, illetve a tanácsos plébánosoké. A zsinati bírókkal együtt ezeket az 1927-es egyházmegyei zsinaton tíz évre választották, így megbízatásuk 1937-ben járt le, amikor Grósz József a káptalan véleményének kikérését követően alakította újjá e testületeket. A zsinati vizsgálók feladata az önálló lelkipásztorkodásra képesítés, valamint kánoni eljárásoknál közreműködés, számuk 8–9 fő volt a korszakban három tárgykör köré csoportosítva. Ezek: az erkölcsan és lelkipásztorkodás, a dogmatika és az egyházjog. A tanácsos plébánosok pedig a plébánosok elmozdítása vagy áthelyezése kapcsán indult fegyelmi eljárásban működnek közre, a testület 5–6 főből állt.⁴⁷⁷

A zsinati bírók a püspöki szentszékhez, vagy más néven az egyházmegyei bírósághoz tartoztak. E bíróság tisztségei – szentszéki elnök, az elnök helyettese (*viceofficialis*), a zsinati bírók, kötelékvédő, egyházmegyei ügyész, szentszéki ülnökök, szentszéki jegyző⁴⁷⁸ –

⁴⁷³SzEL, AC 1298/1937; SzEL, AC 1840/1939; SzEL AC 1611/1943; SzEL PK 1943. V. nr. 1778.

⁴⁷⁴Érdekes megjegyezni, hogy a korszakbeli *Schematismus*ok az irodaigazgató tisztséget nem tüntetik fel, de a *quinquennalis* relációk említik, ezek szerint a püspöki titkár viselte – e megbízásában vélhetően a praktikum dominált. SzEL, AC 2512/1938; SzEL, AC 3223/1943. A különféle tisztségekre kinevezéseket ld.: SzEL PK 1936. III. nr. 663; SzEL PK 1936 VII. nr. 1819; SzEL PK 1940. IV. nr. 823. Vö.: még: *Schematismus* 1934, 10; *Schematismus* 1940, 10; *Schematismus* 1943, 11. A korabeli helyi sajtóból jól látható, hogy a püspöki titkár a főpásztort hivatalos útjain általában mindig elkísérte, de gyakran előfordult, hogy a püspöki szertartó, illetve néha az egyházmegyei főtanfelügyelő is csatlakozott hozzá.

⁴⁷⁵(?), *Palkó János dr. egyházmegyei főtanfelügyelő lemondott. Utódja Kiss Lajos dr. kanonok. Az új főtanfelügyelő segédtanfelügyelőt kapott Sághy Elek személyében* Vm 70 (1937) 134, 5; SzEL PK 1940. IV. nr. 823.

⁴⁷⁶*Schematismus* 1943, 11.

⁴⁷⁷SD 4.§. 5–7. Vö.: BANK, i. m., 119. 134.

⁴⁷⁸Új szentszéki jegyző kinevezéséről püspöki körlevelekben: SzEL PK 1936 VII. nr. 1819. Új zsinati bírók választásáról: SzEL PK 1936. III. nr. 663; SzEL PK 1937. VIII. nr. 2885. Mivel Mikes János püspök 1927-ben tartott egyházmegyei zsinatot, így tisztségük 10 év elmúltával 1937-ben járt le. Az 1936-os kinevezés feltehetően egy halálozás miatt megüresedett helyre történt a kánonilag meghatározott 10. évig, azaz 1937-ig. Mivel nem

hasonlóan a püspöki hivatalhoz nagy vonalakban állandóak maradtak a vizsgált időszakban, eltekintve attól, hogy 1943-ban Wallner József lemondásával a *viceofficialisi* tisztség ideiglenesen üresedésbe jött, s betöltésére csak Kovács Sándor püspök idején került sor.⁴⁷⁹

Egy-egy jelentős feladat végrehajtására alakult intézmények, melyek funkcióját nevük is tükrözi: az egyházmegyei cenzorok hivatala, a középiskolai hittanárokat vizsgáztató bizottság, az egyházművészeti bizottság – melynek a neve ugyan változott, de nem úgy szerepe –, a *Vigilantia* tanács, a vagyongazgatásra rendelt egyházmegyei tanács, a *Propaganda Fide* pápai műve – más szavakkal a hitterjesztésért felelős hivatal –, illetve az *Actio Catholica* egyházmegyei központi szerve.⁴⁸⁰ Ezen utóbbi változott a legtöbbet az évek során. Míg 1934-ben még csak egy egyházmegyei igazgatóból állt, Grósz József apostoli adminisztrátor létrehozott mellé egy titkári tisztséget 1936-ban.⁴⁸¹ Az egyházmegyei igazgató tisztségéhez kapcsolódott 1937-től a Szombathelyi Katolikus Tudósító kiadója cím – tekintve, hogy az újság egyházközségi és egyházmegyei *Actio Catholica* értesítő volt. Szerkesztője az *Actio Catholica* titkára volt, aki egyben a lelki igazgató pozíciót is betöltötte. Rajtuk kívül ehhez a hivatalhoz sorolja az 1943-as *Schematismus* az egyházmegyei KALOT egyesületek titkárát és a kisunyomi népfőiskola igazgatóját (ez a tisztség az intézmény 1942-es megnyitásától fogva létezik), az egyházmegyei Kalász egyesületek titkárát, az egyházmegyei *Actio Catholica* irányításának tanácsadóit, az egyházmegyei *Actio Catholica* igazgatójának tanácsadóját és a – nagy valószínűséggel a KALOT népfőiskolához kapcsolódó – kertészet felügyelőjét. A *Schematismus*ok a hittudományi főiskola vezetését és tanári karát is az egyházmegyei kúria részeként tüntetik fel, nyilvánvalóan a papi utánpótlás nevelésének fontossága miatt, csakúgy mint a szemináriumi gazdasági és fegyelmi bizottságot, melyekben a káptalan tagjai kulcsszerepet játszottak. Végül megemlítendő, hogy a pusztán tiszteletbeli címnek számító püspöki tanácsosok is az egyházmegyei kúria részét képezték, számuk a korszakban a Mikes püspök által korábban kinevezett papokkal együtt 9–15 fő volt.⁴⁸²

zsinaton választották őket, így a zsinati bírók latin elnevezése a pro- előtaggal bővített. A zsinati bírókkal egy időben történt a fent említett zsinati vizsgálók és tanácsos plébánosok kinevezése is.

⁴⁷⁹ Az egyházmegyei bíróság tisztségeinek betöltésére: SzEL, AC 862–864/1944

⁴⁸⁰ Vö.: a korabeli *Schematismus*okkal. A fent felsoroltak közül a középiskolai hittanárokat vizsgáztató bizottság élén elnök állt, tagjai pedig a vizsgáztatók voltak (új elnök kinevezéséről: SzEL PK 1937. II. nr. 358.), az egyházművészeti bizottság élén titkár állt (új tag kinevezéséről: SzEL PK 1936. VIII. nr. 2327.), a hitterjesztésért felelős, *Propaganda Fide* pápai műve élén pedig egyházmegyei igazgató. A megjelölt további bizottságok és tanácsok élén nem találunk külön elöljárót. Az *Actio Catholica* egyházmegyei szervezetének felépítését ld. a főszövegben.

⁴⁸¹ Helyben úgy tudják, hogy ő volt az első, aki az egyházmegyei igazgató mellett titkárt alkalmazott, viszont a Magyar Katolikus Püspökkari Tanácskozások 1936. évi március 18-ai jegyzőkönyve ezt nem említi, pusztán azt, hogy az esztergomi egyházmegyében létezik e tisztség. Vö.: *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 107.

⁴⁸² *Schematismus*, 1940, 11–14; *Schematismus* 1943, 12–16.

B) AZ EGYHÁZMEGYE TERÜLETI IGAZGATÁSA

Az egyházmegyei igazgatás másik meghatározó szegmense a területi igazgatás volt, amelynek hierarchikus szerkezetén – főesperességek, esperességek, plébániák és lelkészségek – keresztül ültette át a főpásztor az országos és helyi rendelkezéseket a gyakorlatba, s fogta össze az egyházmegye kormányzását.

1. Főesperességek, esperességek

A területi igazgatás legnagyobb egységei a főesperességek voltak, élükön a főesperesekkel, akik a vasvár-szombathelyi székeskáptalan javadalmas kanonok tagjai voltak. A hat kanonoki stallumhoz: *praepositus maior, lector, cantor, custos, archidiaconus Zalaegerszeg és archidiaconus Alsólendva*, e sorrendben hat főesperesség: a székesegyházi, a németújvári, a sárvári, az őrségi, a zalaegerszegi és az alsólendvai tartozott.⁴⁸³ Feladatuk az esperesek életének és működésének ellenőrzése volt, s joguk volt illetékességi területükön mindazokra a tevékenységekre, amelyekre az espereseknek a kerületükben. Továbbá az espereskerületi koronákon – amely az adott kerületben lelkipásztori szolgálatot ellátó papoknak egy évben két alkalommal, tavasszal, illetve ősszel megtartott tanácskozása –, ők elnököltek.⁴⁸⁴ Mikes püspök viszont 1934-ben tekintettel arra, hogy a káptalan két tagja is komoly betegséggel küszködött, megkérdésük nélkül felmentette őket e gyűléseken részvétel alól. A rendelkezés következtében egyes esperesek még a koronagyűlés idejéről sem értesítették az adott főesperest. A kanonokok – ragaszkodva a zsinati törvénykönyv előírásához és a lelkészkedő papsággal közvetlen kapcsolat fenntartásához – 1936-ban az új főpásztorhoz fordultak, kérve annak körlevéli közlését, hogy felkérte őket a koronák további vezetésére, ahogy az korábban szokásban volt. Grósz a kérésüket készséggel teljesítette.⁴⁸⁵ A kanonokok ezt követően a koronákon rendszeresen részt vettek, s gyakran életek az elnöklés jogával is, hacsak közlekedési akadály, betegség, vagy más hivatalos teendő nem akadályozta őket.⁴⁸⁶

A területi egyházigazgatásnak a főesperességek felügyelete alá rendelt, következő egységeit az esperesi kerületek jelentették, amelyek száma az és területe az egyházmegyében a vizsgált időszakban kétszer is változott. Kezdetben 17 volt, majd 1937-ben Grósz József

⁴⁸³ XI. Pius pápa által kinevezett kanonokokról és köztük a főesperességek megoszlásáról: SzEL PK 1936. III. nr. 662; SzEL PK 1936. III. nr. 662.

⁴⁸⁴ Vö.: SD 33.§. 20. illetve SD 37.§. 23.

⁴⁸⁵ SzEL AC 2555/1936. Illetve az indokláshoz: SzEL, Szk iktató, 1936. június 8-ai jegyzőkönyv, 6. pont, 43. sz.

⁴⁸⁶ Vö.: SzEL az espereskerületi koronák jegyzőkönyveivel 1936–1944.

apostoli adminisztrátor az igazgatás és az ellenőrzés megkönnyítése végett – a kerületek kérésére és a plébániák nagy távolságára tekintettel – kettéosztotta az alsólendvai esperesi kerületet alsólendvai alsó és alsólendvai felső esperesi kerületre, pontosan körülhatárolva mely plébániák és kurációk fognak hozzájuk tartozni.⁴⁸⁷ A letenyi esperesi kerület egyik plébániáját, Kerkaszentmiklóst az újonnan létrehozott alsólendvai alsó esperesi kerülethez csatolta. Az új esperesi kerületeket az alsólendvai főesperesség alá rendelte.⁴⁸⁸ A másik jelentős változtatásra 1941-ben került sor – a székeskáptalan és az érintett esperesek véleményének kikérése után⁴⁸⁹ –, amikor mivel a pinkavölgyi esperesi kerület plébániáinak az érintkezése a határzár miatt megszűnt,⁴⁹⁰ Grósz püspök, hogy fenntartsa az igazgatást, ideiglenes jelleggel a hozzájuk legközelebb eső esperesi kerületekhez csatolta a kerület plébániáit. Pinkamindszentet a körmendi esperesi kerülethez, Nagynardát, Pornóapátit, Szentpéterfát és Vaskeresztest pedig a szombathelyi felső esperesi kerülethez, amely így ideiglenes jelleggel új esperesi kerületet alkotott, „szombathely-felső és pinkavölgyi egyesített esperesi kerület” néven. Ezen utóbbit Grósz püspök a németújvári főesperesség alá rendelte.⁴⁹¹ Ez az ideiglenes állapot 1941-től a vizsgált időszakot végigkíséri.⁴⁹²

Az esperesi tisztségekre az egyházmegye főpásztora nevezett ki belátása szerint olyan papokat, akiket a feladat ellátására a legalkalmasabbnak talált.⁴⁹³ E feladat átfogóan: a püspök rendeleteinek végrehajtása, az alájuk tartozó plébániák, lelkészségek felügyelete, valamint a tavaszi és őszi koronagyűlések tartása voltak. Ha részletesebben szeretnénk vizsgálni, akkor a zsinati törvénykönyv rendelkezéseit kell alaposabban szemügyre vennünk. E szerint az esperes kötelességei közé tartozott a papság magánéletét ellenőrizni és évente egyszer minden papról a püspöknek írásban információt nyújtani, hivatali kötelességük teljesítését ellenőrizni

⁴⁸⁷ A kerület szétválasztásának, a szomszédos kerületek újrendezésének terve több alkalommal is felmerült: SzEL AC 104/1936 (a letenyi kerület koronája); SzEL AC 109/1936 (az alsólendvai kerület koronája); SzEL AC 2079/1937 (az alsólendvai kerület koronája). Grósz József indoklása a székeskáptalanhoz küldött véleményüket kikérő levelében is olvasható: SzEL AC 2374/1937.

⁴⁸⁸ SzEL PK 1937. VII. nr. 2455. A főesperességek és esperességek nevének megjelölésekor a Grósz József által használt helyesírást alkalmazom.

⁴⁸⁹ SzEL KI 25/1941; SzEL AC 795/1941 – a káptalan véleményének kikérése; SzEL AC 532/1941 – az esperesek (illetve a szombathelyi felső kerület esetében az esperesi teendők végzésével megbízott kerületi jegyző) véleményének kikérése. A Grósz Józsefnek adott válaszok: SzEL AC 859/1941.

⁴⁹⁰ A határzár már 1939-ben is problémát okozott a kerület plébániáinak érintkezésében, amit hűen tükröz, hogy a pinkavölgyi esperesi kerület ezért tartotta ettől kezdve koronagyűléseket Szombathelyen, mivel megközelíthetőbbnek tartották, mint az eljutást az egyes plébániákra: SzEL AC 2261/1939.

⁴⁹¹ SzEL KI 33/1941; SzEL PK 1941. V. nr. 1003. Eredetileg az esperesi kerületek végleges új beosztását tervezte, viszont a káptalan és az esperesek ellenjavaslata hatására a kerületek ideiglenes egyesítése mellett döntött.

⁴⁹² Még 1944 tavaszán is az egyesített kerület tartott koronát: SzEL AC 2408/1944.

⁴⁹³ Az esperesi kinevezéseket a főpásztor püspöki körlevelek útján közölte: SzEL PK 1936 III. 663; SzEL PK 1936. VIII. nr. 2325; SzEL PK 1937. VII. nr. 2455/a; SzEL PK 1941. II. nr. 461; SzEL PK 1941. V. nr. 1004. A kinevezésre nem lehetett pályázatot benyújtani.

– melybe beletartozott a vagyonkezelés, a plébániahivatal vezetésének ellenőrzése. Hogy e feladatát kellőképpen el tudja látni, évente egyszer meg kellett látogatnia kerülete plébániáit és a tapasztaltakról a püspöknek beszámolni. Az új javadalmasokat szintén a kerületi esperes vezette be ünnepélyesen javadalmába, a koronákat ő készítette elő és a főesperes távollétében ott elnökölt, közvetített egyes fontosabb ügyekben a püspöki és plébániahivatal között, betegség esetén kerülete papjait meglátogatta, gondoskodott róla, hogy közülük a haldoklók felvegyék a betegek szentségét, s intézkedett a temetésről, majd a hagyatéki eljárásban az egyházi érdekeket képviselte. Feladatkörükhöz kapcsolódott rendszerint a kerületi tanfelügyelői tisztség ellátása és bizonyos feladatokban püspöki biztosként is segítettek a főpásztort.⁴⁹⁴ A valódi esperességek mellett Grósz József címzetes esperesi címet is osztott egy-egy papja munkájának elismeréséül, melyekkel az esperesek tiszteletbeli jogai jártak. Ezekhez területi autoritás nem tartozott.⁴⁹⁵

2. Plébániák, lelkészségek

Az esperesi kerületek alatt helyezkedtek el az egyházi hierarchiában a plébániák és a lelkészségek (*curatae* és *expositurae*).⁴⁹⁶ Ezen utóbbiak a későbbiek során plébániává fejlődő területek, amelyek élén kuráciák esetén önálló, az *expositurák* esetén kihelyezett lelkipásztor állt.⁴⁹⁷ Ennek megfelelően a kuráciák a korábbi plébániától kánonilag elválasztott területek voltak, amelyek a leendő plébános lakásának, a leendő plébánia jövedelmének biztosítása és a leendő plébániatemplom megépítését követően válhattak plébániává.⁴⁹⁸ Az *expositurák* ellenben az anyaplébániából nem voltak kiszakítva, annak részét képezték, de területileg körül voltak határolva, meg volt határozva mely filiák tartoztak hozzájuk. A kihelyezett lelkipásztor a lelkipásztori teendőket a plébános felügyelete mellett végezte, valamint az anyakönyvi kivonatokat negyedévenként köteles volt beszolgáltatni neki. A plébános viszont köteles volt gondoskodni arról, hogy megfelelő istentiszteleti helyiség és lakás álljon a rendelkezésére.⁴⁹⁹ Az akkor hatályos egyházi törvénykönyvben a kuráciának az 1427. kánon 1. §-ában említett

⁴⁹⁴ SD, 39.§. 24–25.

⁴⁹⁵ A Grósz József által adományozott címzetes esperesi címek: SzEL PK 1936. VIII. nr. 2325; SzEL PK 1937. VI. nr. 1799; SzEL PK 1938. IV. nr. 1022; SzEL PK 1938. VII. nr. 2270.

⁴⁹⁶ A lelkészség és lelkész kifejezéseket maga Grósz József használja a püspöki körlevelekben, ezért a disszertációmban én is bátorítok ezeket használni.

⁴⁹⁷ Az 1927-es szombathelyi zsinati törvénykönyv nem definiálja a fogalmakat, így csak a követett helyi gyakorlatból lehet következtetéseket levonni a működésükre, az anyaplébániához való viszonyukra vonatkozóan.

⁴⁹⁸ Ezt sugallják a zalai kuráciákról szóló jelentések (például: SzEL AC 256/1937; SzEL AC 376/1940), a kuráciák felállítása, illetve a kuráciákból plébániák felállítása érdekében tett lépések.

⁴⁹⁹ Vö.: például a borsfai *capellanus expositus* kiküldésekor 1939. október 5-én Grósz Józsefnek Süle Lajos bánokszentgyörgyi plébánoshoz írt levelének másolatával: SzEL AC 2203/1939.

vicaria perpetua felelhet meg, az *expositura* pedig a 476. kánon 2. §-ának alkalmazása a helyi törvényhozásban.⁵⁰⁰ A szombathelyi egyházmegyében 1936-ban 119 plébánia és 17 kurácia volt, az 1934-es *Schematismus* nem említi *expositurát*.⁵⁰¹

A plébánosi és lelkészi állások betöltéséről, a betöltésig a megfelelő helyettesítésről, valamint akadályoztatás esetén segítség, vagy helyettes kinevezéséről mindig az egyházmegye főpásztora gondoskodott. A lelkészségek megüresedésekor külön pályázat kiírására nem került sor, feltehetően azért, mivel a lelkészek – a plébánosokkal ellentétben – bármikor elmozdíthatók tisztségükből és máshova nevezhetők ki. Így csak a kinevezések tényéről értesülünk. Ezzel szemben a plébánosi tisztségek betöltésére a püspöki körlevelek útján közzétett pályázatot találunk, amelyet a püspöki hivatalhoz kellett benyújtania a jelentkezőknek attól függetlenül, hogy milyen adományozású plébániáról volt szó.

A szombathelyi egyházmegyében a kegyúri plébániák voltak többségben. Összesen 83 ilyen volt – illetve 1943-tól egy kegyúri tehermegváltás következtében már csak 82⁵⁰² –, amelyből négy a püspök kegyurasága alatt, egy a székeskáptalan kegyurasága alatt, kilenc a Vallásalap kegyurasága alatt állt – egynek a patronátusát egy magánkegyúrral közösen vállalták –, öt egyéb egyházi kegyuraság alatt, tizenhárom községi kegyuraság alatt. A többi esetben egy vagy két személy, egy adott család volt a patrónus vagy egy-egy uradalomhoz kötődött a kegyúri jog.⁵⁰³ E plébániák betöltése a kegyúrtól függött. A pályázatot minden esetben a főpásztornak kellett benyújtani, aki megvizsgálta, hogy a jelentkezőkkel szemben merült-e fel kánoni kifogás. Amennyiben ez nem volt, úgy a jelöltek közül a kegyúr választhatta ki és prezentálhatta a számára legszimpatikusabbat.⁵⁰⁴ Városi vagy községi kegyuraság alatt álló plébániák esetében az adott város, község a főpásztor által felterjesztett maximum három pályázó közül választhatta ki a számára legmegfelelőbbet.⁵⁰⁵ Majd a kiválasztott jelöltet a püspök disponálta az adott plébánia élére.

A kegyúri plébániák mellett voltak szabadadományozású plébániák, összesen 28 – illetve 1943-tól 31 –, amelyek élére a főpásztor a kánonilag alkalmas folyamodók közül maga jelölte ki a legalkalmasabbat. Előfordult, hogy ilyen esetben az adott esperes véleményét is kikérte a

⁵⁰⁰ Vö.: CIC, can. 1427. 1. §, 417. illetve CIC, can. 476. 2. §, 137. Valamint: BÁNK, *Egyházi jog*, 179. 189.

⁵⁰¹ Két-két plébánia: Kemenesszentmárton Kemenesmihályfával, illetve Kerca Velemérrel kánonilag egyesítve vannak. A fentiekben az egyesített plébániákat 1–1-nek vettem.

⁵⁰² Nyögér a szabadadományozású plébániák sorába került. Vö.: *Schematismus* 1943, 113.

⁵⁰³ Vö.: a korabeli *Schematismus*okkal. A korszakban új kegyuraságot nem lehetett létesíteni: CIC, can. 1450. 1. §. 425.

⁵⁰⁴ Például az 1936-ban megürült felsőszemenyei plébániajavadalomra, melynek gróf Esterházy Pál herceg volt a kegyura, két kánoni kifogás alá nem eső pályázat érkezett be, melyeket a főpásztor a hercegnek továbbított. SzEL AC 1264/1936.

⁵⁰⁵ SD 457. §. 164.

pályázókról.⁵⁰⁶ Végül a kegyúri és szabadadományozású plébániák mellett találunk példát az *incorporatiós* plébániára is, melyből a korszakban a szombathelyi egyházmegyében 6 – illetve 1942-től 7 – volt. Ezek lényege, hogy valamely plébánia vezetése valamely zárdával van összekapcsolva. Például a zalaegerszegi II. plébánia a zalaegerszegi ferences zárdával összekapcsolt plébánia volt, ahol a plébánosi és a kápláni tisztségre a magyar ferences rendtartomány főnökének kellett ferences rendi szerzeteseket bemutatni, akiket, ha nem estek kánoni kifogás alá, a szombathelyi főpásztor fogadott el és nevezett ki.⁵⁰⁷ Ezen kívül három olyan plébániáról tesznek említést a *Schematismusok*, ahol a patrónus személye nem volt biztosan megállapítható. Ezeknél a plébános személye a korszakban állandó maradt.⁵⁰⁸

Grósz József nem csak a lelkészségek és plébániák megfelelő személlyel való betöltéséről gondoskodott, hanem ahol – kánoni okból – szükségesnek látta és erre a feltételek adottak voltak, új kápláni állásokat szervezett, új *expositurákat*, kuráciákat, plébániákat alapított, valamint rendezte a már meglévő plébániák határait a hívek lelki szükségleteinek megfelelően és az egyházi igazgatás megkönnyítése érdekében. Természetesen mindez nem kizárólag az egyházi főhatóság szándékán múlt, hanem több tényezőtől adódott össze. A kezdeményező általában az adott egyházközség, illetőleg plébánia volt, de előfordult, hogy maga a főpásztor javasolta, hogy fontolja meg az egyházközségi képviselőtestület önálló lelkészség felállítását, amely egy későbbi önálló plébánia alapját jelenthette.⁵⁰⁹

Új plébánia felállításához a templom megépítésén kívül a leendő plébános számára megfelelő lakásról, ehhez tartozó telekről és megfelelő javadalmazásáról is gondoskodni kellett. Ha az anyagi alapok megvoltak, s elkezdődött a felsoroltakról a gondoskodás, akkor kerülhetett sor az anyaplébániától elválasztva önálló lelkészség felállítására. Ezenkívül – amennyiben az új lelkész, illetve későbbi plébános várható jövedelme nem érte el a meghatározott minimális szintet⁵¹⁰ –, kongura-kiegészítésért az Országos Katolikus Kongruatanácshoz kellett fordulni, amely a fentiekén kívül csak bizonyos feltételek teljesülése esetén biztosította a tisztes megélhetéshez szükséges összeget. Egyik ilyen az volt, hogy a leendő új egyházközségben a hívek száma elérje a 800-at, a másik, hogy kizárólag a

⁵⁰⁶ Vö.: a korabeli *Schematismusok*kal, illetve: SzEL AC 1262/1936.

⁵⁰⁷ SzEL PK 1942. I. nr. 383.

⁵⁰⁸ Ezek: Nagyrákos, Óriszentpéter, Zalaszentgyörgy. Vö.: *Schematismus* 1934, 36, 42, 70; *Schematismus* 1940, 46, 53, 86, 125; *Schematismus* 1943, 53, 62, 113; *Schematismus* 1947, 54, 64, 104.

⁵⁰⁹ SzEL AC 984/1936. A söpsteiek azt kérték, hogy minden vásár-és ünnepnap saját templomukban hallgathassanak szentmisét, erre javasolta a főpásztor, hogy fontolják meg önálló lelkészség felállításának lehetőségét. A község megfogadta a tanácsot és öt évvel később, 1941-ben Grósz József önálló lelkészséget állított fel Söptén. Ld.: SzEL AC 1579/1941; SzEL AC 1969/1941.

⁵¹⁰ A minimum, amelyet elő kellett teremteni 2.176 P volt. Vö.: a következő lábjegyzetekben említett forrásokkal.

kongruaalap terhére új lelkészi állás nem szervezhető. Az általam vizsgált időszakban az új lelkészség dotációjához a kongruatanács csak 20%-al járult hozzá, a maradék 80%-ot helyi forrásból kellett előteremteni.⁵¹¹ Ez alól csak nagyon ritkán tettek kivételt.⁵¹² Figyelembe kellett venni továbbá, hogy az anyaplébánia az adott lelkészség leválasztásával nem szenved-e olyan anyagi veszteséget, hogy szintén kongrua-kiegészítésre szorul. S azt is vizsgálni kellett, hogy nem lenne-e célszerűbb egy másik plébániához csatolni az adott filiát. Ezen kívül szükséges volt mindazok véleményének kikérése, akiket az ügy érintett – plébánia esetén a székeskáptalané is –, meg kellett ejteni a lelkészség jövedelem-összeírását, illetve az erigálást írásba kellett foglalni.⁵¹³ Amennyiben a lelkek szükséglete megkívánta, de nem volt előre látható a szükséges feltételek előteremtése, a főpásztor dönthetett úgy, hogy nem állít fel önálló lelkészséget, hanem pusztán helyi lelkészséget szervez, kihelyezett lelkipásztorral: ekkor kánonjogilag a lelkészség nem vált el az anyaközsegtől. Ennek megfelelően *expositurák* felállításakor nem készült erigáló okmány, a főpásztor csak az *expositusok* hatáskörét jelölte ki, illetve a járandóságát rögzítette az érintett plébánosnak küldött levélben.⁵¹⁴

A kurációk esetében készült erigáló okmány, amelyet a főpásztor a püspöki körlevelek útján tett közzé. Ezek – az ideiglenesen felállított kálócfai kuráciát kivéve, amikor csak a felállítás tényét közli – minden esetben tartalmazzák, hogy mely község vagy községek tartoznak hozzá, melyik a lelkészség központi temploma, hol fog a lelkész lakni, hogy mi képezi a jövedelmét (párbér, stóladíj, munkaváltság, esetleg állami kongrua-kiegészítés, stb.)

⁵¹¹ Erre Grósz József több alkalommal is utalt lelkészségek felállításának kapcsán. Ld. pl.: SzEL AC 921/1936. (jákfai lelkészség terve); SzEL AC 630/1937. (rábafüzesi lelkészség felállításának terve)

⁵¹² Például a rábafüzesi lelkészség felállításakor 40% kongrua-kiegészítést adtak. Ezzel kapcsolatban a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszternek 1937. február 28-án írt levelének gépelt tisztázata: SzEL AC 630/1937. A kurácia felállítása: SzEL PK 1938. IV. nr. 1012.

⁵¹³ Az Országos Katolikus Kongruatanács 1912. február 7-ei határozata írja körül új lelkészi állások szervezését: SD 50.§. 33–36. Ezenkívül a fent leírtak legszebben konkrét példák tanulmányozásán keresztül rajzolódni ki, különösen olyan esetekben, amikor lelkészség felállításának elhalasztására kerül sor. Ld. például: SzEL AC 1358/1936 (a jákfai lelkészség felállításának elhalasztása 1940-ig); SzEL AC 850/1936 (ez alatt korábbi iktatószámokkal iratok, benne többek között a káptalan véleménye és Grósznak a csipkerekieknek adott válasza, hogy önálló lelkészség felállítása nem indokolt); SzEL AC 2703/1938 in 2203/1939 (a borsfai kurácia felállítása nem lehetséges, mivel nincs meg a lelkész jövedelmének biztosítása). Arról, hogy kurációknál mely plébániává váláshoz szükséges feltételek hiányozhattak és ezeket hogyan pótolták, illetve hogyan igyekeztek a templomokat, plébánialakokat minden szükséges berendezéssel ellátni, jó képet ad Pehm József jelentése a Zala megyei kurációkról: SzEL AC 376/1940. A kurációkról a kurátorok részletes jelentése: SzEL AC 256/1937. A Vas megyei kurációkról: Rábafüzes, a Szombathelyi IV. kerületi kurácia, illetve az időközben már plébánia Perenye javadalmi összeírásának kézzel írt jegyzetei, az érintett lelkipásztorok levelei, illetve a püspök alispánnak írt levele gépelten az ügyben: SzEL AC 452/1940.

⁵¹⁴ Vö.: például: SzEL AC 2203/1939 (a borsfai *expositura*)

és mik a hívek egyéb kötelezettségei a lelkész irányába. Ehhez járul hozzá annak közlése, ha a lelkészség betöltésével az általában meghatározott mellett egyéb kötelezettségek is járnak.⁵¹⁵

Új plébániák létesítése esetén az erigáló okmányban hasonló felépítéssel találkozunk. Az okmány mindig tartalmazza, hogy mely községek tartoznak az adott plébániához, melyik a plébániatemploma, milyen betöltési módú (szabadadományozású vagy kötött betöltési módú), melyik esperesi kerülethez tartozik, mik képezik a plébános jövedelmét, mik ezen felül a híveknek a plébánossal szembeni kötelességei és kit nevezett ki a főpásztor az első plébánosnak. Emellett mindig röviden leírja – hacsak nem közvetlenül egy adott plébánia kettéosztásával jön létre az új plébánia⁵¹⁶ – a plébánia előtörténetét, melyik püspök vagy apostoli adminisztrátor, milyen rendelettel állított fel az adott község vagy községek lelki gondozására lelkészséget, ez hogyan változott az idők során és milyen indokok alapján emeli plébánia rangra. Az indokok között leggyakrabban az szerepel, hogy az adott lelkészség életképesnek és a lelkek üdve szempontjából hasznosnak bizonyult, valamint fennállnak az 1917-es *Codex Iuris Canonici* 1427. kánonjának 2. §-ban foglalt okok az eddigi anyaegyházától való elválasztására.⁵¹⁷ Ezek közül mind lelkészség, mind plébánia felállítása esetén valamennyiszer az adott filiális község, illetve a hozzá csatolandó filiáknak az anyaegyháztól való túl nagy távolságát hozta fel a főpásztor.⁵¹⁸ A vizsgált nyolc év alatt a szombathelyi egyházmegyében összesen két *expositura* (a borsfai 1940-ben,⁵¹⁹ a bázakerettyei 1941-ben⁵²⁰), hét kurácia (a nemeskocs-bobai 1936-ban, a rábafüzesi és a gellénházai 1938-ban, a kálócfaideiglenesen 1939-ben, s a sorokpolányi, a söptei valamint a

⁵¹⁵ Például a gellénházai lelkész köteles a lickóvadamasi iskola-kápolnában minden hónap harmadik vasárnapján, karácsony, húsvét és pünkösd másnapján és a község búcsúnapján énekes szentmisét és prédikációt tartani. SzEL PK 1938. IV. nr. 1013.

⁵¹⁶ A zalaegerszegi II. plébánia esetében nincs előzményként lelkészség, a már meglévő zalaegerszegi plébániát osztotta ketté Grósz püspök.

⁵¹⁷ CIC, can. 1427. § 2, 417.

⁵¹⁸ Akkoriban már a 4 km is túl nagy távolságnak számított. Előfordult, hogy a távolság ugyan nem volt olyan nagy, de az utak rossz minősége okot szolgáltatott arra, hogy lelkészséget állítson fel. A felhozott okokról általában a legtisztábban a káptalannak az adott lelkészség vagy plébánia felállítása kapcsán küldött levelekből értesülünk. Vö. például: SzEL KI 16/1938; SzEL KI 72/1938.

⁵¹⁹ SzEL PK 1940. VIII. nr. 2405.

⁵²⁰ SzEL PK 1941. I. nr. 199; SzEL PK 1941. I. nr. 201.

vasasszonyfai 1941-ben⁵²¹) és négy plébánia (a perenyei 1938-ban, a zalaegerszegi II. 1942-ben, a toronyi és a nemeskocs-bobai 1943-ban⁵²²) felállítására került sor.⁵²³

Új egyházszerkezeti egységek létrehozása mellett a főpásztornak gondja volt a már meglévő plébániák határainak kisebb-nagyobb kiigazítására is. Először 1936-ban, amikor a burgenlandi apostoli adminisztrátor és az osztrák kormány kezdeményezésére⁵²⁴ megegyezett az előbbivel a burgenlandi plébániákhoz tartozó és Magyarország területén fekvő községek: Kisnarda, Horvátlövő és Rábfüzes, valamint a magyar plébániákhoz tartozó, de Burgenland területén fekvő filiális egyházak: Eisenberg (Vashegy), Inzenhof (Borosgödör) és Tschanigraben (Sándorhegy) helyzetének rendezéséről. A megállapodás szerint július 1-től Kisnarda, Horvátlövő és Rábfüzes magyar plébániákhoz csatoltatnak, Eisenberg, Inzenhof és Tschanigraben pedig burgenlandi plébániákhoz.⁵²⁵ Az ügy folyamánya volt a későbbiek során, 1938-ban a rábfüzesi önálló lelkészség felállítása, mivel a főpásztor Felsőrönökhöz volt kénytelen, mint a legközelebbi plébániához csatolni, de így is 6 km távolságban maradt az anyaegyháztól. Mivel kizárólag németek lakta és – a szentgotthárdi kerületi esperes megfogalmazása szerint – nagynémet érzésű településről volt szó, akik a korábbi anyaegyház templomába az osztrák hatóságok miatt nem járhattak, s csak 10%-uk döntött úgy, hogy a 4 km-re levő szentgotthárdi templomban vesz részt szentmisén, így tartani lehetett tőle, hogy még kevesebben fognak a még távolabbi felsőrönökibe járni. Ezért szükséges volt az intenzívebb pasztoráció. Ugyanakkor új kápláni állás szervezéséhez nagy anyagi áldozatokat kellett volna a híveknek hozni, ami a magyarellenes hangulatot növelte volna, így inkább

⁵²¹ A felsorolás sorrendjében: SzEL PK 1936. VIII. nr. 2314.; SzEL PK 1938. IV. nr. 1012; SzEL PK 1938. IV. nr. 1013; SzEL PK 1939. I. nr. 23; SzEL PK 1941. VII. nr. 1596. A püspöki körlevelek nem említik a vasasszonyfai és a söpöteit. Ezek felállításához: SzEL AC 1969/1941; SzEL AC 1579/1941. A kálócfaik azért ideiglenesen, mivel az 1937-ben szentelt templom (ld.: (?), *Rövid egyházmegyei hírek*, SzKT 1 (1937) 8, 8; (?) *Több ezer ember jelenlétében szentelte fel Grösz püspök a kálócfa templomot. Impozáns katolikus gyűlés*, Zalamegyei Újság 20 (1937) 213, 1) építési költségeit a Simon-féle alapítvány törleszti, s előreláthatóan 1942-ben szabadul fel e teher alól. SzEL KI 72/1938.

⁵²² A felsorolás sorrendjében: SzEL PK 1938. IV. nr. 1011; SzEL PK 1942. I. nr. 383; SzEL PK 1943. IV. nr. 1236; SzEL PK 1943. IX. nr. 3237. Ezen utóbbi két kurácia plébánia rangra emelése csak 1944. január 1-től lépett hatályba.

⁵²³ A zalai kuráciák szervezése kapcsán szakdolgozat is született: PERGER GYULA, *Mindszenty (Pehm) József tevékenysége a Szombathelyi Egyházmegyében, különös tekintettel a zalai kuráciák megszervezésére*, Budapest 2007.

⁵²⁴ Köller József 1936. június 8-án Grösz Józsefnek írt levelében hivatkozik megbízóira. SzEL AC 1288/1936. Ebben Tschanigrabenről (Sándorhegyről) nincs említés.

⁵²⁵ SzEL AC 1349/1936 – az 1936. június 16-án a burgenlandi apostoli adminisztrátor provikáriusával folytatott megbeszélés jegyzőkönyve német és magyar nyelven is megtalálható. A július 1-e szerepel mindhárom, korábban Burgenlandhoz tartozó községek magyar plébániákhoz történő csatolásának időpontjaként. A megállapodás értelmében minden egyházi vagyon és jövedelem azt a plébániát illeti, amelyhez a filiális községek csatoltatnak. Ezzel szemben: SzEL PK 1936. VII. nr. 1817 – ahol Grösz József apostoli adminisztrátor azt közli, hogy Kisnardát már korábban Nagynardához csatolta. A magyar elnevezések kiválóan nyomon követhetők: *Schematismus* 1934, 23, 24. A megállapodásról az érintett plébánosok, illetve esperesek értesítése: SzEL AC 1339/1936; SzEL AC 1349/1936.

célszerűnek látta Grósz önálló lelkészség felállítását, melyhez a nemzeti érdekekre hivatkozással sikerült a szokásosnál magasabb kongrua-kiegészítést kiharcolni.⁵²⁶

A következő két eset, amikor egy plébániához leányközséget csatolt Grósz József 1937-ben volt: az eddig ideiglenesen a felsőszölnöki plébániához tartozó Ritkaháza leányközséget véglegesen a felsőszölnöki plébániához,⁵²⁷ Baglad filiális községet pedig Resznek lelkészséghez csatolta.⁵²⁸ Az előbbi esetben, mivel Nagydolány község, amelyhez korábban a filia tartozott, s amely jugoszláv uralom alá került, 14 km-re feküdt, miközben a község közigazgatásilag is Felsőszölnökhöz tartozott. 1919-ben ideiglenesen a felsőszölnöki plébániához csatolta őket Mikes püspök, viszont a hívek közel 20 évig nem járultak hozzá a felsőszölnöki plébános járandóságához, sem az egyházközség életében nem vettek részt. Így az új főpásztor érkezettnek látta az időt a község helyzetének végleges rendezéséhez. Az utóbbi esetben is az anyaplébániától való nagy távolsággal magyarázta az elcsatolást az ordinárius.⁵²⁹ Szintén 1937-ben került sor a szombathelyi plébániák új beosztására a város fejlődése és új utcák keletkezése miatt a szombathelyi székesegyházi esperesi kerület kezdeményezésére.⁵³⁰ Ekkor az apostoli adminisztrátor meghatározta a plébániák új határait és felsorolta a hozzájuk tartozó utcákat.⁵³¹

1938-ban a veszprémi és szombathelyi egyházmegye területének megváltoztatására kerül sor, amikor a Szentatya a veszprémi és szombathelyi ordinárius beleegyezésével Fityeháza falut a Szepetneki plébániától és a szombathelyi egyházmegyétől elszakítva a Murakeresztúri plébániához a veszprémi egyházmegyébe örökre inkorporálta, valamint Obornak települést a veszprémi egyházmegyétől és Homokkomárom plébániától elválasztotta és a szombathelyi egyházmegyében a hozzá közelebb fekvő Eszteregnye kuráciához csatolta az igazgatás

⁵²⁶ A szentgotthárdi esperes jelentése 1936. július 9-én: SzEL AC 1830/1936. A m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztériumba felterjesztés és önálló lelkészség felállításához 40%-os kongrua-kiegészítés kérése: SzEL AC 630/1937.

⁵²⁷ SzEL PK 1937. II. nr. 362.

⁵²⁸ SzEL PK 1937. VI. nr. 1074.

⁵²⁹ A hívek Ritkaházának Felsőszölnök plébániához csatolását már 1932-ben kérték: SzEL AC 2073/1932, majd 1936-ban megismételték: SzEL AC 285–86–87/1937. Határozat – a székeskáptalan meghallgatása után: SzEL KI 14/1937 – 1937-ben született: SzEL PK 1937. II. nr. 362. Baglad Resznek kurácia felállításakor megtagadta a terhekhez a hozzájárulást (legalábbis a kurácia lelkészi állásának betöltése előtt mégis megszavazta a csatlakozást a képviselőtestület, de karcgabonát nem akartak fizetni, csak bizonyos összegű készpénzt), ezért maradtak a szentgyörgyvölgyi plébánia joghatósága alatt. Viszont mivel az 8–9 km-re helyezkedett el, míg Resznek csak 1 km-re, így misére is oda jártak vasárnap az iskolások. SzEL AC 436/1936. A bagladiak a főpásztor döntésébe – mellyel a székeskáptalan is egyetértett: SzEL KI 11/1937 –, hogy 1937-ben mégis a reszneki kuráciához csatolta őket, nem voltak hajlandók beletörödni, így fel kellett hívnia figyelmüket az 1427. kánon rendelkezésére, hogy a főpásztornak a hívek beleegyezése nélkül is joga van erre. A községi bírónak írt levele ez ügyben: SzEL AC 669/1937.

⁵³⁰ SzEL AC 2513/1936. A jegyesek plébániai hovatartozásának megállapítása ügyében Vados Pál vetette fel a kérdést.

⁵³¹ SzEL PK 1937. IV. nr. 1054.

megkönnyítése érdekében. A kezdeményező a veszprémi püspök volt – Obornak esetében Péntek Lajos obornaki előjáró és a homokkomáromi plébános kérésére –, s ő volt az, aki a szombathelyi apostoli adminisztrátorral egyetértőleg a Szentszékhez fordult a kéréssel. A háttérben az állt, hogy világi közigazgatás szempontjából Obornak 1928-ban Eszteregnyével egyesült, így az a helyzet állt elő, hogy egy település két része két külön plébániához, ráadásul két külön egyházmegyéhez tartozott. Fityeháza pedig Szepetnek plébániától 7 km-re volt, így a hívek a mindössze 4 km-re levő Murakeresztúrra jártak misére, amihez az is hozzájött, hogy a település körjegyzőségileg és állami anyakönyvileg is Murakeresztúrhoz tartozott. Az indokokat az Apostoli Szentszék elfogadta és a *dismembratio* effektuálásával Hoss József veszprémi kanonokot bízta meg.⁵³²

Az egyházszerkezeti egységek határainak változásának taglalása kapcsán a teljesség kedvéért megemlítendő, hogy a főpásztor 1942-ben egy kis egyházmegyei település, Gébárt hovatarozását is rendezte, amely addig egyházi igazgatás szempontjából Zalaegerszeghez tartozott, de közigazgatásilag Andrásida községhez, ami Alsóbagod filiális volt. Így a közigazgatási beosztásnak megfelelően egyházilag is Alsóbagod alá rendelte.⁵³³

C) MURAVIDÉK IGAZGATÁSA⁵³⁴

A szombathelyi egyházmegyéhez egyházzójilag ugyan nem tért vissza Muravidék, de személyi vonatkozásokban kötődött hozzá, tekintve, hogy adminisztrálását így lehetett legcélszerűbben megoldani. Apostoli adminisztrátora 1941. június 1-től Grósz József volt, aki nem sokkal később Wallner Józsefet, szombathelyi általános helynökét nevezte ki muravidéki apostoli adminisztrátori helynöké.⁵³⁵ E tisztséget a főpásztor kalocsai érseki kinevezéséig töltötte be, ezt követően ismét egy kézben összpontosult a két egyházigazgatási egység helyi irányítása: Kiss Lajos szombathelyi apostoli adminisztrátori helynök személyében.⁵³⁶ Ezenkívül – ahogy már korábban említettem –, az újonnan felállított Muravidéki

⁵³² VÉL Episcopatus, 4937/1937. illetve: SzEL AC 2394/1937. Az első kezdeményezés Fityeháza átcsatolásra 1927. december 29-én volt, de ez anyagi kérdéseken elakadt és csak közel tíz év múlva merült fel ismét. Az átcsatolás kapcsán a szepetneki plébános jövedelme csökkent, a kongruaszükséglete ennek megfelelően nőtt. Rendezéséhez ld.: SzEL AC 785/1938; SzEL AC 840/1938; SzEL AC 1359/1938; VÉL Episcopatus 6160/1938. A határozat közlése: SzEL PK 1938. V. nr. 1505. Az ügyre vonatkozó vatikáni források: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 54, fasc. 1/10, f. 158–160; ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 56, fasc. 8/7, f. 632–642.

⁵³³ SzEL KI 1/1942; SzEL AC 303/1942.

⁵³⁴ Disszertációmban terjedelmi okokból szándékosan nem térek ki Muravidék igazgatásának részletes elemzésére. Bővebben: GÖNCZ, *A muravidéki magyarság 1918–1941*, i.m.; UŐ, *Visszacsatolás vagy/és megszállás. Muravidék, 1941–1945*, Vasi szemle 57 (2003) 3, 295–310.

⁵³⁵ SzEL AC 1316/1941.

⁵³⁶ SzEL AC 1642/1943.

Nyugdíjgyejesület kezelője is közös volt a Szent Imre Egyesületével. Emellett az ordináriusnak küldendő hivatalos leveleket is a Szombathelyi Egyházmegyei Hivatalhoz kellett címezni és külön Püspöki Körlevelek sem készültek Muravidéknek. A szükséges információkat, főpásztori rendelkezéseket a szombathelyi egyházmegye püspöki körleveleiből tudták meg az ottani lelkipásztorok. A szeminárium szintén közös volt: a püspök rendelkezése szerint, aki a papi hivatást választotta, annak ugyanis a szombathelyi szemináriumba kellett jelentkeznie.⁵³⁷

A területi igazgatást tekintve Muravidék két esperesi kerületre oszlott, főesperességgel nem rendelkezett. Plébániái többségében szabadadományozásúak voltak, az 1943-as *Schematismus*ban leírtak szerint tizenkettő volt ilyen, emellett négy magánkegyúri, egy, amelynek kegyurasága egy adott uradalomhoz kötődött, egy pedig a Vallásalap kegyurasága alá tartozott. A mindössze 3 év alatt, amelyet Grósz József muravidéki apostoli adminisztrátorként eltöltött, egy kurácia – 1942-ben a murahelyi – és két plébánia – 1943-ban a kebeleszentmártoni és a kerkafői – alakult.⁵³⁸ Plébániák határának kisebb kiigazítására is sor került: 1943-ban Grósz József Hrascsica majort a bántornyai plébániától a belatinci plébániához csatolta. A háttérben az állt, hogy a major – ahol mindössze 71-en éltek – politikailag Lendvarózsavölgyhöz tartozott, s a tanulók ide jártak iskolába, valamint mivel Belatinc közelebb volt, ott vettek részt szentmisén.⁵³⁹

Muravidéki apostoli adminisztrátorként Grósz József tisztában volt a kényes nemzetiségi egyensúly fenntartásának szükségességével. Hozzáállását legtisztábban három kommunista szervezkedésben részvétellel vádolt muravidéki papja érdekében Horthy Miklós kormányzónak címzett kegyelmi kérvénye tükrözi, amelyben – többek között – a következőket írta: „Minden főpásztori munkám oda irányul a Muravidéken, hogy a különféle eszmeáramlatoknak oly erősen kitett vidéken a lelkek megbékélését szolgáljam, hogy a visszatértek rájöjjenek arra, hogy hazatértek.”⁵⁴⁰ A megbékélést tartotta tehát a legfontosabbnak, amely „mindennél kívánatosabb Szent István birodalmának nemzetiségei és az uralkodó magyarság között.”⁵⁴¹ Ennek megfelelően a visszatért területnek a magyar vérkeringésbe visszaintegrálásában közreműködött az állami hatóságokkal. A kongrua utalásához, amely a magyar csapatok bevonulása után egy ideig elapadt, javadalmi

⁵³⁷ SzEL AC 1190/1941.

⁵³⁸ SzEL PK 1942. VIII. nr. 2421; SzEL PK 1943. IX. nr. 3235; SzEL PK 1943. IX. nr. 3236.

⁵³⁹ Az átcsatolást Hrascsina major hívei kezdeményezték, a bántornyai és belatinci plébános támogatásával: SzEL AC 2652/1943. A főpásztor döntésének közlése: SzEL PK 1943. IX. nr. 3255

⁵⁴⁰ SzEL AC 774/1942

⁵⁴¹ Uo.

összeírásokat készített, ⁵⁴² a korpótlékhoz az érintettek papi pályájára vonatkozó információkat kérette be irodájába. ⁵⁴³ Szóvá tette a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszternek a hitoktatói állások szervezésének ügyét, amely nem csak vallási, hanem nemzeti szempontból is kulcskérdés volt, tekintve, hogy a jugoszláv kormány három önálló hitoktatói állást is fenntartott Muravidéken, kettőt Muraszombatban, egyet pedig Alsólendván és a nem hitoktató lelkészek hitoktatói munkáját is kellőképpen díjazta. Ezzel szemben a magyar m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter Muravidék és Muraköz szükségleteinek kielégítésére együttesen csak 8 hitoktatói állást engedélyezett, melynek Grósz József vélekedése szerint legalább fele a Muraközben kerül alkalmazásra, amely nem tartozott az ő joghatósága alá. A főpásztor a három korábbi állandó hitoktatói állás mellett még hetet szeretett volna kizárólag Muravidékre kiosztani. ⁵⁴⁴ Bebörtönzött és kiutasított papjaiért többször is felemelte a szavát, amennyiben e papjait nemzetiségi szempontból nem tartotta az állam vagy a helyi polgári hatóság megbízhatónak, intézkedett eldisponálásukról. ⁵⁴⁵

A szlovén irodalmi nyelvet a prédikációban tiltotta, viszont ahol a vend nyelvű misézés szokásban volt, ott előfordult, hogy ezt továbbra is engedélyezte, sőt fontosnak tartotta, hogy az adott plébános értsen a nép nyelvén. ⁵⁴⁶ Egy vend nyelvű katekizmus kiadási tervét is támogatásáról biztosította. ⁵⁴⁷ Kalocsán őrzött jegyzetfüzetében azt is feljegyezte: „*Ne várják a papoktól a magyarosítást akkor, amikor a miniszteri rendeletek nemcsak forszírozzák az anyanyelvű tanítást az iskolákban, hanem a nép kérésére sem engedik a magyar nyelvű oktatást (Szentpéterfa, Nagynarda).*” ⁵⁴⁸

Végül rövid áttekintésemben megemlíteném, hogy mivel bízott benne, hogy Muravidék véglegesen visszatért Magyarországhoz, így fontosnak tartotta ott is a trianoni Magyarországon már gyökeret vert mozgalmak, kezdeményezések – elsősorban az *Actio Catholica*, egyházközségek, levanteegyesületek, ifjúsági egyesületek – meghonosítását, kiépítését. ⁵⁴⁹

⁵⁴² SzEL AC 240/1942. A kongrua kiutalásának késlekedéséről és a hátralék összegéről: SzEL AC 234/1942.

⁵⁴³ SzEL AC 546/1942.

⁵⁴⁴ SzEL AC 1216/1942. A m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter 1942-ben a belatinci és a muraszentesi állami iskolánál engedélyezte önálló hitoktatói állás megszervezését. Vö.: SzEL AC 3013/1942.

⁵⁴⁵ A kiutasított, illetve bebörtönzött papok érdekében fellépő Grósz József többször felajánlotta a hatóságoknak az érintett papok áthelyezését a trianoni Magyarország területére. Ld. például: SzEL AC 1377/1941; SzEL 1590/1943; SzEL AC 2986/1943; SzEL AC 2304/1943. A kapcsolódó dispoziciók nagy számára utalt a püspöki titkár 1941. november 2-án a zalaegerszegi alispánnak írt levelében: SzEL AC 2607/1941.

⁵⁴⁶ SzEL AC 462/1943; SzEL 1912/1942 (a kebeleszentmártoni szentmisék nyelve).

⁵⁴⁷ A főpásztor a muraszombati 1943-as tavaszi esperesi korona kérésére a kifejezetten a vend nyelvű katekizmus elkészítését helyezte, szlovén nyelvű katekizmus már létezett. Vö.: SzEL, AC 2015/1943.

⁵⁴⁸ KFL, Grósz József personalia, A Grósz per alkalmával lefoglalt iratok 4. boríték, Grósz József jegyzetfüzete.

⁵⁴⁹ Vö.: SzEL 2006/1943; SzEL AC 2015/1943; 3058/1943.

VI. AZ EGYHÁZMEGYE KOVÁSZAI: A PAPOK ÉS SZERZETESEK

A fent ismertetettek adták tehát az egyházkormányzás kereteit a vizsgált időszakban. Tartalommal viszont a főpásztori rendelkezések, helyi események, szentszéki, országos és helyi kezdeményezések töltötték meg, melyeket nem lehet pusztán önmagukban vizsgálni, tekintve, hogy számos tényező meghatározta őket. Sok múlott az adott lelkipásztor személyiségén, adottságain, a közösség vallási összetételén, a hívek hozzáállásán, áldozatkészségén, társadalmi hátterén.⁵⁵⁰ Befolyásolhatták a helyi, illetve az országos politika szempontjai, amelyek meghatározhatták a városi, megyei, vagy állami támogatás mértékét. Szintén hatással lehetett rájuk az Apostoli Szentszék politikája. Végül nem elhanyagolható szempont a világtörténelem, világgazdaság alakulása és ennek helyi kihatása sem. Ennek megfelelően disszertációmnak ebben a fejezetében az ismertetett összefüggésrendszerbe ágyazva szeretném tárgyalni a lelkipásztorkodó papság összetételét, feladatait, a rájuk vonatkozó rendelkezéseket és a leginkább meghatározó kezdeményezéseket, helyi eseményeket. A papságon kívül a lelki élet motorjai a szerzetesek voltak, így egyben az ő egyházmegye életében betöltött szerepüket is vizsgálom.

A) A LELKIPÁSZTORKODÓ PAPSÁG ÖSSZETÉTELE

Az egyházmegyében Grósz József egyházkormányzásának kezdetekor 255 világi pap volt, melyet a későbbiek során a halálozások és az új papnövendékek felszentelése tartott egyensúlyba, a szám a nyolc év alatt közel állandó maradt. Az évekre lebontott száraz számadatok sorolása helyett célszerűnek tartom megközelítő százalékos arányt adni a papság beosztásáról. A többség, 53% plébánosként, helyettes plébánosként vagy lelkészként szolgált. Munkájukat – ha a hívek száma vagy a plébánia kiterjedése, esetleg a plébános egészségi állapota indokolta – káplánok és nagyobb városokban hitoktatók segítették. A papság 22%-a dolgozott káplánként, 10%-a pedig hitoktatóként. Az egyházmegye központi irányításában, az egyházmegyei kúriában különböző hivatalokban a papság 12–13%-a vett részt, míg 6% egyházmegyén kívül teljesített szolgálatot. A maradék 8% ideiglenesen vagy véglegesen nyugalomba vonult.⁵⁵¹

⁵⁵⁰ Bár amint Baglad filiának a hívek akarata ellenére Resznekhez csatolása mutatta, a lelki szükségletek felülírhatták a hívek anyagi érdekeit.

⁵⁵¹ A 255 főbe beleszámoltam a káptalan tagjait is, a szerzeteseket viszont nem szerepeltettem, róluk részletesen külön alfejezetben írok. A százalékos adatok az 1934, 1940 és 1943-as *Schematismus* adatai alapján hozzávetőlegesek. Az egyházmegyei kúriában plébánosok is részt vettek. A szombathelyi egyházmegyes

Ha a papságot életkor szerint vizsgáljuk, akkor megállapítható, hogy kb. 72% volt 50 évnél fiatalabb, s a többség a 30–40 éves tetterős korosztályba tartozott. A papi pályát viszont kevesebben választották, a papságnak a 15%-a tartozott a 25–30 éves kategóriába. Sajnos a társadalmi összetételükről információval nem rendelkezünk, viszont a tanultságuk kiválóan kirajzolódik a korabeli *Schematismusok* tanulmányozásával. E szerint 1936-ban az egyházmegye 6 bölcsészettudományi doktorral, 20 teológiai doktorral és 3 kánonjogi doktorral rendelkezett. Grósz József idején szerzett teológiai doktori végzettséget 7 fő, egy pap pedig jogi doktori végzettséget. Továbbá gazdasági akadémián végzett 1 fő. Ezek a tanult papok általában az egyházmegye központi irányításában, a hittudományi főiskolai oktatásban vagy hitoktatóként kerültek alkalmazásra, de 2–2 esetben előfordult, hogy tábori káplánként, a külhoni magyarok lelki gondozásában vagy jelentős hazai oktatási intézményben szolgálták a hívek javát. Ezenkívül mind az 1940-es, mind az 1943-as *Schematismus* 7 olyan doktorátust szerzett papot említ, akik már nyugalomba vonultak.⁵⁵²

A hosszú, eredményes munkát kifejtő papságnak a főpásztor vagy pedig az ő felterjesztésére a pápa adományozhatott különböző kitüntető címeket. Az előbbi elismerés címzetes esperesi, püspöki tanácsosi vagy címzetes kanonoki titulus formájában jelentkezett.⁵⁵³ Az egyházmegyében 1936-ban 6 címzetes kanonok, 5 püspöki tanácsos és 3 címzetes esperes volt. Grósz pedig további 10 püspöki tanácsosi, 8 címzetes esperesi és 2 címzetes kanonoki méltóságot adományozott. Előbbit többnyire doktori fokozattal rendelkező, a püspöki kúriában amúgy is jelentős szerepet betöltő papoknak, az utóbbi kettőt általában kiérdemesült vagy hosszú ideje munkálkodó lelkipásztoroknak.⁵⁵⁴ A pápai prelátusságra vagy pápai kamarás címre felterjesztés a Szentszékhez különleges kiváltságnak számított, mivel így az adott pap a *Famiglia Pontificia* tagja lehetett. Grósz József szombathelyi egyházkormányzása alatt négy papját terjesztette fel pápai prelátusságra, három papját pedig a pápai kamarási címre. Ezen utóbbit 1937-ben kapták meg Szekér Antal, Zimits József és Gacs János, akik közül Szekér Antal rábahídvégi plébános, Zimits József oszkói

papokon kívül időlegesen tartózkodtak itt más egyházmegyés papok is, 1940-ben 11 fő, 1943-ban 12 fő. Vö.: *Schematismus* 1940, 73; *Schematismus* 1943, 94–95.

⁵⁵² Vö.: *Schematismus* 1934; *Schematismus* 1940; *Schematismus* 1943. A nagyszeminárium törzskönyve nem maradt fenn a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban a szeminárium iratai között, így a társadalmi háttérükről nem alkothatunk képet ennek segítségével.

⁵⁵³ E sorba illeszkedhetne a címzetes apáti és préposti cím is, de a *Schematismus*ban feltüntetett két címzetes apáti címet a korszakban ugyanaz a két személy töltötte be, ahogy a pápóci prépostságot is végig ugyanaz a személy, a pápóci perjelség pedig a zalaegerszegi főesperességhez kötődött, így Grósz Józsefnek nem volt lehetősége ezek betöltésénél hallatni a szavát, illetőleg az utóbbival kapcsolatban csak áttételesen, a kanonoki stallumok betöltésekor. A *Schematismusok* továbbá a nagypréposti címet is ide sorolják. Vö.: *Schematismus* 1934, 9; *Schematismus* 1940, 9; *Schematismus* 1943, 10.

⁵⁵⁴ Uo.

plébános, a vasvári kerület esperese, Gacs János pedig a pesti Szent Imre kollégium igazgató-helyettese volt. Pápai prelátusságra 1936-ban, illetve 1941-ben az egyházmegye kormányzásában sokat segítő, illetve a lelki élete szervezése szempontjából kiemelkedő papjait terjesztette fel: 1936-ban Wallner Józsefet, Császár Józsefet, és Pehm Józsefet, valamint 1941-ben Kiss Lajost.⁵⁵⁵

B) A PAPSÁG MEGÉLHETÉSE – A FŐPÁSZTOR RENDELKEZÉSEI

Jövedelmi viszonyait tekintve a papság meglehetősen vegyes képet mutatott, a megélhetés ugyanis több tényezőtől adódott össze és függött attól, hogy az adott pap milyen beosztásban szolgált, valamint attól is, hogy még aktívan tevékenykedett vagy egy időre, esetleg véglegesen nyugalomba vonult-e. Mivel a nyugdíj ügye valamennyi papot érintette a kötelező befizetések révén, így célszerűnek tartom először ezt tárgyalni.

1. A nyugdíjügy

Az idős papság tisztas megélhetését – amennyiben a megyés főpásztor engedélyezte a nyugdíjba vonulásukat – a nyugdíjuk biztosította,⁵⁵⁶ illetve ennek alacsony összege esetén a Szent Imre Egyesület által a nyugdíjon felül kiutalt segély.⁵⁵⁷ Az egyesület abban az esetben is segített, ha a püspök, illetve apostoli adminisztrátor, kikérve a káptalan tanácsát nem engedélyezte ugyan az adott kérelmezőnek a nyugdíjba vonulást – mivel túl nagy anyagi terhet rótt volna az egyházmegyére, de betegsége vagy előrehaladott kora miatt szüksége volt

⁵⁵⁵ SzEL AC 2723/1936; SzEL AC 2724/1936; SzEL AC 2735/1936; SzEL AC 356/1941; ASV Arch. Nunz. Ungheria b. 55, fasc. 3, f. 386r. 388r. 393–394. Wallner József almádi címzetes apát és kanonok általános helynökként állt mellette apostoli adminisztrátori kinevezése után, s a szombathelyi egyházközség egyházi elnökeként, a szombathelyi katolicizmus mozgalmainak vezetőjeként érdemelte ki a kitüntetést. Császár Józsefnek a papnevelés terén kifejtett erőfeszítését, több mint 30 éves teológiai tanári munkásságát, s az 1920-tól betöltött szemináriumi rektori munkásságát jutalmazta a pápa e megtisztelő címmel. A későbbi esztergomi érseknek, aki ekkor még Pehm Józsefként szerepelt a kitüntetendők között, Zalaegerszegen és Zala megyében kifejtett munkásságát, az egyesületi élet szervezésében, irányításában, kurációk szervezésében, templomok, plébánialakok, iskolák építésében betöltött szerepét értékelte a felterjesztő Grósz József, majd XI. Pius pápa. Végül a negyedik pápai prelátussággal kitüntetett, Kiss Lajos kanonok, alsólendvai főesperes, aki 1937-től az egyházmegyei főtanfelügyelői tisztséget töltötte be.

⁵⁵⁶ Az egyházmegyei nyugdíjról az Egyházmegyei Nyugdíjintézet gondoskodott: SD 550. §. 190, amely jövedelmét a Szent Imre Egyesület folyószámlájára utalta át. Emellett a papság egy része állami- vagy magánnyugdíjra is jogosult volt. Ők a Szent Imre Egyesület 1938. évi határozata szerint a rájuk kivetett járulékot tartoznak megfizetni azon összeg levonásával, melyet az állami- vagy magán-nyugdíjintézet pénztárába befizettek: SzEL PK 1939. VI. nr. 835.

⁵⁵⁷ A minimális nyugdíjösszeget, amelyhez nem szükséges kiegészítés, sem a püspöki körlevelek, sem az 1927-es egyházmegyei zsinati törvénykönyv nem említi, az utóbbi erről csak általánosságban fogalmaz: SD 551. §. 190.

segítségre munkája ellátásához. Ilyenkor káplántartási segélyt utaltak ki az érintetteknek, valamint 1941-től egyéni elbírálás alapján előfordult, hogy a káplánfizetést is az egyesület állta.⁵⁵⁸ Emellett, ha tartósan megbetegedett – kórházi ápolásra vagy operációra szorult – valamelyik pap, abban az esetben is az egyesület látta el betegsegéllyel.⁵⁵⁹

A segélyezésre minden évben meghatározott keret állt rendelkezésre.⁵⁶⁰ Az egyesület rendes évi közgyűlése egyszer, általában októberben ülésezett, az erre szóló meghívásokat, a program ismertetését, a közgyűlési jegyzőkönyv kivonatát és a hozzá kapcsolódó apostoli adminisztrátori, illetve a későbbiek során püspöki határozatot mindig megtaláljuk vagy a közgyűlést követő év, vagy a közgyűlés évének püspöki körleveleiben. Ezekből többek között képet kapunk arról is, hogyan működött az egyesület és hogyan épült fel egy közgyűlés. Az egyesület elnökét minden alkalommal az egyházmegye főpásztora bízta meg. Két fő szerve a közgyűlés és a központi bizottság volt. Az előbbi összetételére vonatkozóan az 1927-es egyházmegyei zsinati törvénykönyv tájékoztat. Eszerint tagjai voltak: a kerületi esperesek, minden esperesi kerületből egy-egy plébános, a három rangidősebb káplán, két hitoktató, a szombathelyi papságnak egy központi kiküldöttje és a központi bizottság.⁵⁶¹ Ezen utóbbi 1936-ban még három, 1941-től már öt tagból állt és tagjait öt évre választották a közgyűlés határozatainak érvényesítésére és a gyakorlati teendők ellátására.⁵⁶² A pénz kezelését a kezelőkanonok végezte.⁵⁶³

Az egyesületnek minden pap, attól kezdve, hogy felszentelt áldozópap lett, a tagja volt, és évente bizonyos összeget fizetett a jövedelme arányában.⁵⁶⁴ A kivetés alapját 1942-ig az 1896-ban megállapított és 1927-ben revideált jövedelem-összeírások jelentették,⁵⁶⁵ de a nagy infláció és az igazságosabb teherviselés megvalósítása miatt szükségessé vált ennek ismételt revíziója. A gondolat már 1940-ben felmerül,⁵⁶⁶ de a kivetési alap meghatározása számos vitát

⁵⁵⁸ A közgyűlés a megyéspástor javaslatára fogadta el ezt a kiegészítést: SzEL PK X. nr. 2888.

⁵⁵⁹ SzEL PK 1936. V. nr. 1194. Az egyesület eredeti céljához, a nyugdíjas papok segélyezéséhez 1935-ben az alapszabályok módosításával a nem nyugdíjas papoknak a betegsegély nyújtás és a nyugdíjpótló káplántartási segély folyósítása járult, így az általam vizsgált időszakban az egyesületnek e három célkitűzése volt.

⁵⁶⁰ Az egyesület bevételeit az egyesületi tőke: a törzsvagyon, a tartalék alap, a különböző részvények, hadikölcsön-segélyek kamatai, a tagok évi járuléka, a székeskáptalan és a megyéspüspök nagyobb összegű hozzájárulásai és az egyesület javára felajánlott adományok alkották. Erről részletes kimutatást találunk az egyesület minden zárószámadásában.

⁵⁶¹ SD, A Szent Imre Egyesület alapszabálya, 36. §. 195.

⁵⁶² A bizottsági tagok megválasztásáról: SzEL PK 1937. III. nr. 1040; SzEL PK 1941. X. nr. 2888.

⁵⁶³ A bizottság évi jelentését mindig a kezelő-kanonok terjesztette elő. A Szent Imre Egyesület vagyonának az alapszabály értelmében a kezelője a vasvár-szombathelyi székeskáptalan volt. SD, A Szent Imre Egyesület alapszabálya, 9. §. 191.

⁵⁶⁴ SD, A Szent Imre Egyesület alapszabálya, 5. §. és 7. §. 191.

⁵⁶⁵ Erről tájékoztat: SzEL PK 1941. IV. nr. 981.

⁵⁶⁶ Uo. Valójában egy-egy espereskerületi koronán már korábban is előjött a nyugdíj-kérdés: 1937-ben a Jánosházai esperesi kerület koronáján Giczy József fogalmazott meg indítványt a papi nyugdíjak egységes országos rendezése, de ekkor a korona nem tartotta illetékesnek magát az ügyben (Vö.: SzEL AC 2572/1937), az

generált, így a terv gyakorlati megvalósítására csak 1943-tól került sor. Az 1940-es felhívást, miszerint az új jövedelmi összeírást a koronákon tárgyalják és tegyenek róla javaslatot, az esperesi kerületek többsége figyelmen kívül hagyta, vagy nem foglalkozott vele érdemben. Három megfontolandó javaslat érkezett be a közgyűléshez – a nyugdíjadónak is nevezett – egyesületi hozzájárulás mértéke megállapításának alapjául szolgáló jövedelem meghatározásához. Az első a földjövedelem meghatározására a kataszterenkénti tiszta jövedelmet ajánlotta,⁵⁶⁷ viszont arra nem tett javaslatot, hogy ennek hányszorosát lehetne jövedelemnek tekinteni, valamint nem vette figyelembe azt az esetet, hogy elméletben ugyan magas egy terület katasztrális holdra számított jövedelme, de gyakorlatban nem tudja megfelelő összegért az adott plébános vagy lelkész haszonbérbe adni, így e javaslatot elvetették. A második javaslat a kirótt adók vagy a kirovás alapjául szolgáló adóalapokat javasolta a nyugdíjadó kivetésének alapjául,⁵⁶⁸ de mivel az adók gyakran változtak e lehetőséget is elvetették. A harmadik javaslat szerint minden olyan bevételi tételt, amely nem készpénz búzaértékre kellett volna átszámítani, s így minden plébánia jövedelme e két tételből állt volna össze.⁵⁶⁹ Viszont az árhullámozás miatt a búza és más termékek ára nem állt egymással olyan arányban, hogy ezeket fixálni lehessen, így ezt a javaslatot is elvetették. Az esperesi kerületek e javaslatai mellett Székely László kőszegi plébános is felszólalt az ügyben és javaslatot tett arra, hogy a járulékok kivetése adóív alapján történjen. Ezzel szemben a központi bizottság a győri egyházmegyében már régóta alkalmazott és bevált módszert ajánlotta, amely az évről évre aktuális tiszta jövedelmet vette alapul a közgyűlés által meghatározott nyugdíjadó kivetésekor, amelybe a bevételeket és kiadásokat is az éppen aktuális árak szerint számolták. A közgyűlés ezen utóbbi ellenében Székely javaslatát fogadta el, de mivel maga sem volt biztos benne, hogy a kivetés alapjául a kirótt adók végösszegének a megadóztatását vagy az azok kivetésére szolgáló alap alapul vételét ajánlotta, így a központi bizottság az évi rendes közgyűlést követő novemberi összejövételén mindkét javaslatot tüzetesen átvizsgálta, de mindkettőt kivitelezhetetlennek találta, így elvetette.⁵⁷⁰

alsólendvai alsó kerület 1938-as őszi koronáján pedig Brunner Ferenc szécsiszigeti plébános nyújtott be indítványt a nyugdíj összegének felemelésével kapcsolatban – részletesen kifejtve milyen források bevonásával tartja kivitelezhetőnek. Javasolta, hogy 36 év után minden pap nyugdíjba mehessen, s ingyen étkezést is kapjanak a szemináriumban. Vö.: SzEL AC 786/1939.

⁵⁶⁷ A letenyei esperesi kerület 1941-es tavaszi koronájának javaslata: SzEL AC 1943/1941.

⁵⁶⁸ A novai esperesi kerület 1941-es tavaszi koronája: SzEL AC 1950/1941.

⁵⁶⁹ Itt feltehetően a sárvári esperesi kerület javaslatára utalnak: SzEL AC 1946/1941.

⁵⁷⁰ A három kerületi javaslat, Székely László javaslata és a központi bizottság javaslata az 1941. évi rendes közgyűlés jegyzőkönyvében olvasható: SzEL PK 1941. X. nr. 2888.

Végül az 1942-ben összehívott rendkívüli közgyűlésen a központi bizottság javaslatát fogadta el a közgyűlés és e szerint módosították az alapszabályt.⁵⁷¹ Az adó-ívet a papságnak 1942. július 20-ig kellett beküldeni a kerületi espereshez, aki két másik kerületben szolgáló pappal a jövedelem bevallások felülvizsgálatát végezte, majd augusztus 15-ig továbbította őket az egyházmegyei főhatósághoz felülvizsgálatra. Ezen ívek kiértékeléséig a befizetéseket 1942 első felére felfüggesztették, de Grósz püspök az egyesület zavartalan működése érdekében arra kérte a tagokat, hogy a tehetősebbek bizonyos összeggel legyenek a pénztár segítségére.⁵⁷² Mivel kevesen szívlelték meg e kérést, a püspök kötelezte papjait a káplánok kivételével, hogy legalább az első félévben fizetett elszámolási előleget befizessék.⁵⁷³

A központi bizottság éves jelentésében ismételten előforduló téma a hátralékosok ügye, főként azok a papok, akik külföldön teljesítenek szolgálatot, Amerikában vagy Burgenlandban s évek óta nem fizettek, így a késedelmi kamatokkal együtt jelentős tartozásuk halmozódott fel.⁵⁷⁴ A közgyűlés ügyükben a megyésfőpásztort kérte a beavatkozásra, aki nem késlekedett felszólítani a késedelmeseket, hogy a törlesztésüket haladéktalanul kezdjék meg. Ellenkező esetben szankciókat helyezett kilátásba: a külföldiek esetében exchardinációt vagy visszahívást, a belföldiek esetében tartozásuk lefoglalását.⁵⁷⁵ Végül a burgenlandiak mind ott kaptak javadalmat, így exchardináltattak és a tartozásaikat törölték, az amerikaiak pedig a háború miatt nem tudtak pénzt küldeni.⁵⁷⁶ A belföldi hátralékosok esetében a tervezett befolyt összeg a ténylegesen befolytnál általában 3000–4000 pengővel kevesebb volt.

A másik gyakran előforduló téma a külföldön élő, de valaha az egyházmegyéhez tartozó papság nyugdíj-kiegészítésének illetve betegsegélyezésének folyósítása. Erre nézve az egyesület egy 1929-ben elfogadott közgyűlési határozatot vett alapul, mely az ezen időpontban aktív, de az elcsatolt területeken rekedt papoknak lehetőséget nyújtott, hogy az egyesületbe felvételüket kérjék. Akik ezt akkor nem tették meg, azoknak jogilag nem járt ez a jövedelem kiegészítés, az addig nyugdíjba vonultaknak viszont utalták,⁵⁷⁷ valamint „*ex charitatis*” alapon egyéni mérlegelés alapján a többieket is segélyben részesíthették, ha rászorultak.⁵⁷⁸ E problémát oldotta meg részben a Muravidék visszacsatolása után a

⁵⁷¹ SzEL PK 1942. VI. nr. 1528.

⁵⁷² Uo.

⁵⁷³ SzEL PK 1942. VIII. nr. 2436.

⁵⁷⁴ SzEL PK 1936. V. nr. 1194; SzEL PK 1937. III. nr. 1040; SzEL PK 1938. III. (külön szám nélkül), SzEL PK 1939. VI. nr. 835; SzEL PK 1940. V. nr. 1187; SzEL PK 1941. IV. nr. 981.

⁵⁷⁵ SzEL PK 1938. III. (külön szám nélkül)

⁵⁷⁶ SzEL PK 1939. VI. nr. 835; SzEL PK 1941. IV. nr. 981; SzEL PK 1941. IV. nr. 981.

⁵⁷⁷ SzEL PK 1941. IV. nr. 981.

⁵⁷⁸ Erre példa Volper Pál Muravidéken élő pap esete: SzEL PK 1938. III. (külön szám nélkül); SzEL PK 1939. VI. nr. 835; SzEL PK 1940. V. nr. 1187 – azzal a megszorítással, hogy ha megkapja a jugoszláv nyugdíját, akkor

Muravidéki Nyugdíjpénztár felállítása, amely az ottani nyugdíjasokat segélyezte.⁵⁷⁹ Az egyházmegye nyugalmazott papjai az Agg papok házában lakást is igényelhettek. Amennyiben volt szabad lakás, de nem költöztek be, nem kaptak lakáspénz megtérítést.⁵⁸⁰

2. Az aktív papság bevételei

Az aktív papság megélhetése nagyban függött a beosztásuktól. A plébánosok és önálló lelkészek jövedelmét az adott plébánia alapító okirata, illetve a *Canonica visitatio* rögzítette, melyhez hozzájárulhatott azóta keletkezett és hosszú ideje fennálló jogszokás, esetleg egyházmegyei zsinati rendelkezés is. Minden plébániajavadalomhoz tartozott kisebb-nagyobb földbirtok, illetve egyéb ingatlanok, de ezek jövedelme az alsópapság megélhetésének csak bizonyos részét tette ki. Ehhez adódtak hozzá a kegyúr, illetve a hívek, esetlegesen a politikai község vagy más testületek természetbeni és pénzbeli szolgáltatásai, a törzsvagyoni tőke kamata, hasznot hajtó jogok, a stóladíj – melyet kereszteléskor, avatáskor, esketéskor vagy temetéskor adtak a papnak –, misestipendium – amely a szentmisén kívül adott rendszerint pénzbeli adomány, s az elfogadót arra kötelezi, hogy a misét egy bizonyos szándékre ajánlja fel –, illetve különböző misealapítványok, melyek esetében huzamosabb ideig az adott célra misézett a pap.⁵⁸¹

A misestipendiumok összegéről az 1927-es egyházmegyei zsinati törvénykönyv rendelkezett, mely szabályozta a csendes és énekes szentmisék, illetve a liberás gyászmisék stipendiumát, arra is kitérve, hogy abból mennyi illeti meg a kántort, a templompénztárt és a sekrestyést. Az ebben meghatározott összegek 1942-re a pénz devalválódásával, annak érdekében, hogy ugyanazt az értéket képviseljék, emelésre szorultak. Csakúgy, mint sok helyen a stóladíjak, amelyek tekintetében nagy eltérések mutatkoztak. Így felmerült az utóbbi egységesítésének, illetve a misestipendiumokkal együtti emelésének igénye.⁵⁸² Felvetődött olyan javaslat is – a letenyei esperesi kerület 1942-es tavaszi koronáján –, hogy nem csak egyházmegyei, hanem országos rendelkezés kellene, s arra kérték a főpásztort, hogy a püspöki

köteles visszafizetni az itteni maximális nyugdíjon túlmenő többletet. Ezt meg is tette: SzEL PK 1941. IV. nr. 981.

⁵⁷⁹ SzEL PK 1941. IX. nr. 2487.

⁵⁸⁰ A Papi Nyugház előző évi zárószámadását minden évben – 1936 kivételével – az Egyházmegyei Papi Nyugintézet zárószámadása alatt a püspöki körlevelekben olvashatjuk. A zárószámadások részletesen ismertetik a bevételeket és a kiadásokat: SzEL PK 1937. III. nr. 1042; SzEL PK 1938. III. (külön szám nincs megjelölve); SzEL PK 1939. VI. nr. 837; SzEL PK 1940. V. nr. 1189; SzEL PK 1941. VI. nr. 1189; SzEL PK 1942. III. nr. 822.; SzEL PK 1943. III. nr. 786; SzEL PK 1944. II. nr. 522.

⁵⁸¹ Az egyházmegyei zsinat általános formában rögzítette a plébániák jövedelmeit. Vö.: SD 525–543.§. 183–188.

⁵⁸² Az 1942. évi őszi koronák tárgyalták a kérdést és tettek különböző javaslatokat.

konferencián tegye szóvá az ügyet. A megyéspüspök saját bevallása szerint már korábban felvetette az egységes rendezés lehetőségét, de az országosan is tapasztalható nagyfokú eltérések miatt a püspöki kar nem foglalkozott a kérdéssel. A háttérben az állt, hogy a történelmileg kialakult összegek a plébános megélhetésének egyéb forrásait is tekintetbe vették, tehát például ahol magas volt a párbér, ott rendszerint alacsony volt a stóla. Grósz véleménye szerint a legoptimálisabb az lenne, ha az összes stóladíjat meg lehetne váltatni az egyházközséggel. Ahogy az egyik esperesi kerületnek adott válaszában kifejtette a stóla rendezés legegyszerűbb módja, ha a plébános a stólát az egyházközséggel 5 évi átlag alapján vagy az 1927-es összeírásban felvett összegben megváltatja, s ezek után az egyes híveknek térítésmentesen végezi el a különböző egyszerű stoláris funkciókat. Amennyiben ennél ünnepélyesebb szertartásra van igény – például orgonás esküvő, úgy külön megállapítandó összeget kellene szedni.⁵⁸³

Az általános drágulás miatt végül az egyházmegyében mind a stóladíjak, mind a misestipendiumok emelésére sor került. A székesegyházi esperesi kerületben már 1942-ben, a többiben, ahol az egyházmegyei zsinati törvénykönyvben meghatározott stipendiumokat alkalmazták, ott 1943-ban új, magasabb tarifákat állapított meg a főpásztor, a stóladíjakat pedig egységesen 50%-al emelte. A külön püspöki engedéllyel a zsinati törvénykönyvi rendelkezéstől eltérően eljáró plébániák stipendiumaihoz nem nyúlt.⁵⁸⁴ Szintén 1943-ban olyan rendelkezést hozott, hogy egyelőre nem fogad el készpénzes misealapítványt,⁵⁸⁵ mivel az infláció miatt fennállt a veszélye a hosszú távra fizetett összeg elértéktelenedésének.

Amennyiben a felsoroltakból befolyó jövedelem nem érte el a 2.176 P-t, úgy az adott lelkész állami fizetés-kiegészítésre, ún. kongruára, illetve korpótlékra tarthatott igényt. Ezen utóbbit azok az önálló lelképásztorok kaphatták, akiknek legalább öt, a korpótlék szempontjából beszámítható évük volt. Ebbe nem számított bele a segédlelkészként eltöltött első öt év és az 1932. július 1-től 1933. július 1-ig terjedő egy év. Az első öt éven túl a segédlelkészi minőségben eltöltött évek fele számított a korpótlék szempontjából.⁵⁸⁶ A kongruás és a kongruán felüli lelkészek esetében az összeg más és más volt.⁵⁸⁷ Az első korpótlék osztályba sorolást az arra jogosultaknak minden esetben a főpásztortól kellett igényelni, minden év május vagy november elejéig. Aki ennek kérését elmulasztotta, az fél évi korpótlékától elesett. A következő korpótlék osztályokba való sorolás automatikusan

⁵⁸³ SzEL AC 1549/1942.

⁵⁸⁴ SzEL PK 1943. II. nr. 683.

⁵⁸⁵ SzEL PK 1943. IX. nr. 3247.

⁵⁸⁶ SzEL PK 1939. VIII. nr. 1463.

⁵⁸⁷ SzEL PK 1938. I. nr. 354.

történt, nem kellett külön kérvényezni.⁵⁸⁸ A korpótlékosztályokhoz tartozó illetmények összegének változását – amelyet a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter rendeleti úton határozott meg – a főpásztor közzétette a püspöki körlevelekben.⁵⁸⁹ A kongrua és a korpótlék együttes összegének 7%-al emelésére a szombathelyi egyházmegyében 1941-ben került sor a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter rendelete alapján.⁵⁹⁰ Ezeken kívül kivételes esetben, amennyiben két vagy több vele egy háztartásban élő családtagot tartott el a pap, akkor családi pótlékra is jogosult volt.⁵⁹¹

Az önálló lelkészek közvetlen segítői a lelkipásztorkodásban a káplánok és a hitoktatók voltak. Az utóbbi megbízatást ritkán adták világiak kezébe. Tekintve, hogy a korszakban valamennyi iskolában kötelező volt a vallásfelekezetnek megfelelő hittanórán a részvétel, nem csak az egyház által fenntartott, hanem a világi elemi iskolákban is végeztek hitoktatást. A káplán eltartásáról a plébános, a hitoktató eltartásáról pedig a plébános, valamint az adott iskola fenntartója volt köteles gondoskodni.⁵⁹² A káplánok eltartásához ún. káplántartási segítyt is lehetett igényelni, s a káplánok maguk is kaptak bizonyos összegű kongruát. Mindezek mellett a kápláni fizetés meglehetősen kevés volt, melyet több esperesi koronán is felpanaszoltak.⁵⁹³ 1941-ben – miután Serédi Jusztiniánnak megírta javaslatát – maga Grósz József is felszólalt az ügyben Bubnics Mihály püspökkel és Sándor Imre püspöki helynökkel a püspöki kar ülésén.⁵⁹⁴ Grósz felszólalásának háttérében egyrészt az állhatott, hogy maga is kisbirtokos gazda gyermekeként indult el az életbe, s így szociális érzékével jól átlátta a problémájukat, másrészt pedig, hogy Muravidéken az idegen uralom alatt a káplánok havi 180 P-t kaptak, míg Magyarországon ez az összeg csak 58 P volt, amelyből három havi összeget kellett félretenni, hogy egy reverendát meg lehessen venni. S ebből kulturális igényüket sem tudták kellően kielégíteni.⁵⁹⁵ A püspöki kar a különböző hozzászólások nyomán úgy döntött, hogy lépéseket tesz a terményjárandóságú lelkészek segélyének jelentős emelésére, ennek globális segélyként történő kiutalására, a korpótlék visszaállítására, az állami iskolákban a

⁵⁸⁸ Erre Grósz József többször is felhívja a figyelmet: SzEL PK 1939. I. nr. 17; SzEL PK 1941. II. nr. 458.

⁵⁸⁹ SzEL PK 1938. I. nr. 354; SzEL PK 1940. III. nr. 393; SzEL PK 1942. I. nr. 381.

⁵⁹⁰ A rendelet szövegének hiteles másolata: SzEL AC 687/1942.

⁵⁹¹ A családipótlék elszámolásra ld. például: SzEL AC 1343/1936.

⁵⁹² Vö.: SD 51.§. 56; SD 61.§. 41.

⁵⁹³ Alsólendvai alsó kerület 1940-es őszi koronáján és 1941-es tavaszi koronáján: SzEL AC 719/1941, valamint a sárvári alsó kerület 1941-es tavaszi koronáján: SzEL AC 1948/1941. Később az alsólendvai (muravidéki) esperesi kerület vetette fel a kérdést ismét: SzEL AC 1564/1942.

⁵⁹⁴ *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 295–296.

⁵⁹⁵ A pontos számadatok Grósz József Serédi Jusztiniánnak írt levelében olvashatjuk (SzEL AC 2240/1941), a püspöki kar tanácskozásán a három havi helyett már négy-öt havi kereset ellenértékeként szerepel a reverenda – talán az infláció mértéke volt meglehetősen magas. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 295–296.

hitoktatói díjak felemelésére, valamint rendkívüli segély kieszközlésére.⁵⁹⁶ Tekintve, hogy a káplánok fizetése még a románoknál is kétszerese volt a hazainak, a kérdés megoldása egyben fontos nemzeti, politikai érdek is volt. Ezért kerülhetett sor két alkalommal is rendkívüli kongruasegély kiutalására a káplánok részére.⁵⁹⁷

A papság kisebb része, kb. 7% dolgozott pusztán a hittudományi főiskolai oktatásban vagy az egyházmegyei kúriában. Az udvari papság esetén a megfelelő ellátásról, illetve díjazásról a püspöki hivatal gondoskodott a zsinati törvénykönyv rendelkezésének megfelelően.⁵⁹⁸ Ugyancsak ez alapján a szemináriumi előjárók, oktatók bérét, lakhatását a papnevelő intézet pénztára biztosította.⁵⁹⁹

C) A LELKIPÁSZTORKODÓ PAPSÁG FELADATAI – GRÓSZ JÓZSEF IRÁNYMUTATÁSAI

A szorosan vett egyházi szolgálat és az ehhez kapcsolódó adminisztráció mellett a papság a helyi társadalmi és közéletben is jelentős szerepet játszott. Feladatukat képezte a misézés, a szentségek kiszolgáltatása – a bérmálás és az egyházi rend kivételével, amelyet az egyházmegye főpásztora végzett –, a házasulandók kihirdetése, a temetés, az egyházi anyakönyvek vezetése, áldások végzése, gyűjtések szervezése, pénzügyi számadások készítése (leltárak, templomszámadások), bizonyos összeg felett az egyházi tőke forgatása és a hívek lelki gondozása is. Ehhez járult a hitoktatás végzése és ellenőrzése, az *Actio Catholica* és a vallásos egyesületek munkájába való bekapcsolódás, az egyházközség egyházi elnöki tisztének viselése, missziók, lelkigyakorlatok tartása, ezeken részvétel, valamint a hitoktatás végzése, ellenőrzése. Egypár plébános ezek mellett a helyi vagy – egyházfőhatósági engedéllyel – az országos politikában is szerepet vállalt. A legnagyobb rálátást e tevékenységekre, illetve egységes szabályozásukra a püspöki körlevelekben kiadott rendelkezések, az esperesi koronák jegyzőkönyvei, valamint a korabeli sajtó adják.

1. Liturgikus szolgálat

A liturgikus szolgálatot minden naptári évre lebontva a *Directorium* szabályozta, amely így minden pap számára nélkülözhetetlen segédkönyv volt. Ennek árát mindig az adott naptári év

⁵⁹⁶ *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások, 295–296.*

⁵⁹⁷ A kiutalásokat és elosztásokat ld.: SzEL AC 82/1942; SzEL AC 1329/1942.

⁵⁹⁸ SD 4.§. 5.

⁵⁹⁹ SD 9.§, 11.§. 8.

elején vagy az azt megelőző végén a főpásztor szabta meg.⁶⁰⁰ Tartalmazta a szentségimádási rendet is, amellyel bár az 1927-es zsinat elméletben foglalkozott, meghatározva, hogy az év minden napjára essen az egyházmegyében szentségimádás, így biztosítva az örökös szentségimádást,⁶⁰¹ de e nemes cél a gyakorlatban mégsem valósult meg. Ezen változtatott Grósz József, akinek megyéspüspökké történő kinevezése után egyik első dolga volt a szentségimádási rend szabályozása. Az egyházmegyében ekkor 126 nap nem volt egy templomban vagy kápolnában sem szentségimádás és 14 olyan nap volt, amikor két helyen is. Emellett az egyházmegyéből 98 olyan filiális templom, kápolna vagy szerzetesház volt, ahol egyáltalán nem tartottak ilyen ájtatosságot. Mivel ezeket a helységeket is szeretne volna bekapcsolni az örök imadásba, Grósz püspök kérte, hogy a körlevélben felsorolt helységek válasszanak a szabad időpontok közül, valamint amely templomokban ugyanarra a napra esett a szentségimádás, ott megkérte az érintett felek egyikét, hogy válasszanak más napot. A következő évi *Directorium*ban már ezeket szerepeltette.⁶⁰² 1940-ben a szentségimádások rendjében még kétszer következett be kisebb változás,⁶⁰³ majd 1941-ben Muravidék visszatéréseivel, amikor Grósz püspök Muravidék apostoli adminisztrátoraként arra kérte az ottani papokat is, hogy küldjék be hivatalához szentségimádási rendjüket.⁶⁰⁴ Ugyanakkor ez már nem befolyásolta az 1940-től életbe lépő gyakorlatot a szombathelyi egyházmegyében.

A szentségimádások rendjének meghatározása mellett bizonyos szándékokra külön misék vállalását is kérte Grósz József papjaitól. Például 1937-ben ezer intenciót vállalt a szombathelyi egyházmegye nevében Nagy Gusztáv Kínában működő lazarista misszionárius javára, aki a szombathelyi Wilfinger József missziós munkáját folytatta, de az 1937-ben kezdődő japán-kínai háború során templomát, otthonát és az általa működtetett iskolát a japánok lebombázták. A papságnak külön íven kellett jelezniük, hogy mondanak-e és ha igen, akkor mikor erre a szándéokra szentmisét.⁶⁰⁵ Szintén önkéntes alapon mondott a papság misét az épülő szeminárium javára, amelyre az engedélyt még 1913. május 5-én adta meg a Szentszék.⁶⁰⁶ Emellett előfordultak olyan misék is, melyeket kötelező jelleggel rendelt a főpásztor egy adott szándéokra – például 1940. november 24-én a *pro populo* misére kötelezetteknek a pápa akarata szerint a végzett szentmisét a világbékéért kellett

⁶⁰⁰ *Directorium* minden évben készült, de a püspöki körlevelek az 1937, 1938-as évre vonatkozóan nem tartalmazzák, hogy milyen összegben állapította meg az árukat Grósz József.

⁶⁰¹ SD 168. §. 70.

⁶⁰² SzEL PK 1939. XI. nr. 2411; SzEL PK 1939. XII. nr. 2619.

⁶⁰³ SzEL PK 1940. I. nr. 171; SzEL PK 1940. V. nr. 1289.

⁶⁰⁴ SzEL PK 1941. VIII. nr. 2272/b

⁶⁰⁵ SzEL PK 1937. I. nr. 368.

⁶⁰⁶ SzEL PK 1937. VII. nr. 1897. Az engedély csak a szeminárium elkészüléséig tartott – így Grósz püspök figyelmeztette papjait, hogy erre a szándéokra csak 1940. december 31-ig lehet misét mondani.

felajánlania,⁶⁰⁷ vagy 1944. január 19-én az egyházmegyében mindenütt Szent Margit tiszteletére ünnepi szentmisét és ezt megelőzően január 16–18-ig *triduumot* kellett tartani.⁶⁰⁸

A miseszándékok mellett a szentmise kellékeire is figyelmet fordított a főpásztor: minden évben meghatározta a misebor árát, 1937-ben pedig felmérte, hogy hol szokták a papjai az ostyát süttetni, amelyet az átváltoztatáshoz használtak, a Malmok Szövetsége által felajánlott liszt igazságos elosztása érdekében.⁶⁰⁹ A felmérés eredménye azt mutatta, hogy az egyházmegye papságának nagy része a szombathelyi karmelita nővérek zárdájából szerezte be a szükséges ostyamennyiséget.⁶¹⁰ Az átváltoztatás helyszíne, az oltár sem került el a figyelmét, 1937-ben új oltárköveket ajánlott papjainak az esetleg sérült régiek helyett,⁶¹¹ 1940-ben pedig azt jegyezte meg, hogy bérmakörútjai alkalmával arra lett figyelmes, hogy sok helyen nincs kifüggesztve az „*altare privilegiatum*” jelzés, így felszólította a papságot, hogy ahol van ilyen oltár, ott haladéktalanul jelöljék meg, ahol pedig nincs, ott tőle igényeljenek oltárkiváltságot.⁶¹² A szentmise egyéb kellékeire vonatkozó szabályozást is találunk a püspöki körlevelekben, például amikor 1940-ben tisztázta, hogy melyek azok a liturgikus kellékek, amelyet ő visz a bérmálásokra – az infula, pásztorbot, pontifikálé és a krizma, és melyek azok, amelyeket az adott helység plébánosának illetve lelkészének kell biztosítania – például a miseruha.⁶¹³

Az egyházmegye a krizmához szükséges olajfa olajat Rómából szerezte be,⁶¹⁴ míg az örökmécsebe használt olajat a papságnak helyi forrásokból kellett előteremtenie. Az olajhiány idején Serédi Jusztinián levelére válaszul küldött Szentszéki szabályozás alapján a növényi olaj helyett lehetett ásványi olajat: parafint vagy petróleumot égetni és csak a legvégső esetben villanyt használni. A felajánlott lehetőségek közül Grósz püspök az olcsóbb petróleumot szorgalmazta, így papjait ezen ásványi olaj és a hozzá illő mécsszerkezet

⁶⁰⁷ SzEL PK 1940. IX. nr. 2575.

⁶⁰⁸ SzEL PK 1944. I. nr. 66. Grósz József a körlevélben a háromnapos ájtatosság rendjét is részletesen közli.

⁶⁰⁹ SzEL PK 1937. VIII. nr. 2881.

⁶¹⁰ SzEL PK 1938. I. nr. 349. A karmeliták 1936 áprilisában ostyavágó gép vámmentes behozataláért folyamodtak, „*Magyarországon elő nem állított, egyházi célokat szolgáló iparcikk számára*”, melyhez ajánlást a főpásztortól kértek: SzEL AC 974/1936.

⁶¹¹ SzEL PK 1936. VII. nr. 2464.

⁶¹² SzEL PK 1940. VII. nr. 1899. Közvetlenül a főpásztori rendelkezést követően az iktatókönyv tanúsága szerint megsokasodott az oltárkiváltságok igénylése: SzEL AC 2162–70; SzEL AC 2194; SzEL AC 2318; SzEL AC 2384; SzEL AC 2547; SzEL AC 2754; SzEL AC 2256; SzEL AC 2282. A következő években sokkal kevesebb ilyen irányú kérés volt.

⁶¹³ SzEL PK 1940. IV. nr. 829. A tervezett bérmakörútjáról Grósz a püspöki körleveleken keresztül minden évben előre tájékoztatott, de ezeket a helyi sajtó is rendszerint közölte.

⁶¹⁴ Vö.: például: SzEL PK 1942. V. nr. 1204.

beszerzésére szólította fel. Emellett fontosnak tartotta megjegyezni, hogy ügyeljenek az éjjelnappali étetésére, mivel ha csak nappal égetik, az súlyos kötelelességmulasztás.⁶¹⁵

Egyes liturgiákhoz, a kereszteléshez, esketéshez és temetéshez kapcsolódóan több szabályozást is találunk a püspöki körlevelekben, amelyek nem a szertartás végzésének mikéntjére vonatkoznak, hanem annak előkészületeit, feltételrendszerét határozzák meg. A keresztség esetén a feltételek közé tartozott, hogy a gyermeknek a szülők szentek neveit adják,⁶¹⁶ zsidó megtérők esetében pedig egy 1939-es szabályozás értelmében a legalább három hónapi előkészület heti 2–3 órában. Emellett kereszttelkedési szándékukat a helyi lelkipásztornak kellett jelezniük, aki szándékuk tisztaságáról meggyőződve a főpásztortól kért engedélyt a keresztelésre.⁶¹⁷ A katolikus keresztény hitre áttérők számának növekedése háttérben az 1938. évi XV. törvénycikk állhatott, ami 20%-ban maximalta a zsidó vallásúak arányát az egyes pályákon.⁶¹⁸ Így a zsidók egyik menekülési útja a katolikus keresztény vallásra való áttérés lehetett. A törvény országos megkeresztelkedési hullámot indított el, több püspök kényszerült intézkedéseket bevezetni, hogy meggyőződjön a megtérések őszinteségéről.⁶¹⁹ Grósz püspök rendelkezett az unitáriusok megtéréséről is, akiket áttérés esetén feltételeken meg kellett keresztelni, mivel sok unitárius lelkész nem az 1638-as dési egyezségben meghatározott módon, az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében keresztelt.⁶²⁰

Az esketéssel kapcsolatban is több szabályozást találunk a püspöki körlevelekben. Vegyes házasságok esetén – amennyiben katolikus templomban akartak házasodni – a jegyeseknek a vegyes házasságot tiltó és a valláskülönbség bontó akadályát alól kellett felmentést kérniük.

⁶¹⁵ A szentszéki válaszelelet és Grósz püspök utasítását ld.: SzEL PK 1941. I. nr. 195.

⁶¹⁶ Erre a kánonra annak kapcsán hívja fel a figyelmet Grósz József, hogy „*az ősmagyar keresztnevek használatát egyes mozgalmak keresztényellenes alapszínzettel és a keresztény hit terjesztőit becsmérlő beállítással ajánlják.*” SzEL PK 1943. IV. nr. 1219.

⁶¹⁷ SzEL PK 1939. I. nr. 8.

⁶¹⁸ *CJH. 1938. évi törvénycikkek*, Budapest 1939, 1938. évi XV. tc., 132–144. Ezt a veszélyt, hogy a nagyszámú áttérések háttérben nem Krisztus keresésének vágya állhatott, Grósz maga is érezhette, mivel papjainak figyelmét különösen felhívja a szándék tisztaságának ellenőrzésére. SzEL PK 1939. I. nr. 8.

⁶¹⁹ *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, II, 199. 1939. január 13-ai ülés jegyzőkönyve. A katolikus illetve keresztény egyházaknak a zsidótörvényekhez való viszonyát számos szakirodalom tárgyalja, most csak egy pár példát szeretnék említeni: FISCH HENRIK, *Keresztény egyházfők felsőházi beszédei zsidókérdésben. (1938-ban az I. és 1939-ben a II. zsidótörvény kapcsán)*, Budapest 1947; SZENES SÁNDOR, *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok*, Budapest 1986; PÁL JÓZSEF, *Glattfelder Gyula és az 1938–39-i zsidótörvények*, Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága (szerk. Zombori István), Budapest–Szeged 1995, 49–104; FEJÉRDY ANDRÁS, *A Magyar Katolikus Egyház hivatalos állásfoglalása a „zsidótörvényekkel” kapcsolatban*, Tanulmányok Ritoók Zsigmond hetvenedik születésnapja tiszteletére (szerk. Hermann István), Budapest 1999, 171–209; GERGELY JENŐ, *A Magyar Katolikus Püspöki Kar, az Apostoli Szentszék és a Soá, Magyar megfontolások a Soáról* (szerk. Hamp Gábor et al.) Budapest–Pannohalma 1999, 94–110; K. FARKAS KLAUDIA, *A „kikeresztelkedés” problémája a zsidótörvények idején (1938)*, ESZ 2 (2001) 1, 112–127; GÁRDONYI MÁTÉ, *Üldöztetés és felelősség. A magyar holokausztról egyházi szemmel*, Szétosztott teljesség. A hetvenöt éves Boór János köszöntése (szerk. Mártonffy Marcell–Petrás Éva), Budapest 2007, 262–269.

⁶²⁰ SzEL PK 1943. IV. nr. 1218.

Ez különösen olyan vidékeken fordult elő, ahol nagy számban éltek protestánsok.⁶²¹ A papságnak meg kellett próbálnia lebeszélni a házasulandókat az ilyen házasságról, vagy ha ezt már nem lehetett, akkor elérniük, hogy a nem katolikus fél államjogi reverzálist adjon, amelyben vállalja, hogy gyermekeiket katolikus vallásban nevelik fel, valamint írásos nyilatkozatot tegyen, hogy nem zavarja hitvestársát vallása gyakorlásában. E két nyilatkozatot csatolni kellett a *religio mixta* alóli felmentési kérvényhez. E kötelezettséget Grósz püspök 1942-ben a muravidéki apostoli adminisztrátúra területére is kiterjesztette.⁶²²

Amennyiben a vegyes házások nem katolikus pap előtt kötöttek házasságot, vagy nem adták meg a megfelelő kánonilag megkívánt biztosítékokat, akkor a házasság érvénytelennek számított. Rendezni viszont utólag meglehetősen nehéz volt, hiszen a magyar törvények szerint a házasság megkötése előtt volt lehetséges államilag elismert reverzálist adni, azt követően nem. Ha pedig egyáltalán nem adtak ekkor reverzálist, akkor az 1868. évi LIII. törvénycikk érvényesült, vagyis a gyermekek nemük szerint követték szüleik vallását, s az esetleges vallásváltoztatás esetén az új hitbe csak a 7 évnél fiatalabb gyermekeik követhették őket. E házasságok rendezési módjának lehetőségeivel több koronagyűlésen is foglalkoztak, néhol csak érintőlegesen a bontó akadályok ismertetése kapcsán.⁶²³ A jegyzőkönyvekből alapvetően négy olyan módszer rajzolódik ki, ami célravezető lehetett. Egyrészt ha a nem katolikus fél katolizált, másrészt ha a felek polgári házasságkötés előtt a katolikus fél javára adták a reverzálist, harmadrészt ha ugyan az akatolikus javára szólt a reverzális vagy egyik fél sem adott, de megváltozott a véleménye és hozzájárult a gyermekek katolikus neveléséhez. Ebben az esetben a *S. Poenitentiaris* útján lehetett felmentést szerezni – a felek nevének elhallgatásával kellett felterjeszteni az ügyet.⁶²⁴ Végül amennyiben a gyermek katolikus nevelését semmi sem gátolta, mert például a szülők csak katolikusok által lakott községben éltek, vagy a gyermeket elemi iskolán túl nem tanították, akkor a *S. Officium* is adhatott

⁶²¹ Például az őrségi kerület koronagyűlésein többször szóba kerültek az ottani lelkipásztorkodás nehézségei. Az 1942. évi őszi koronán Villesits Ferenc őrszentpéteri plébános e témában tartott előadást, melyben megemlítette, hogy a protestánsok között terjed az egykézés, az ünnepek megszentelésére és Isteni törvények megtartására sem fordítanak nagy gondot, miközben anyagilag általában sokkal jobb helyzetben vannak, mint a katolikusok, így könnyebben ad a katolikus fél reverzálist kedvező házasság reményében. SzEL AC 1024/1942. Az alsólendvai felső kerület koronáján pedig a következő szerepelt: „*Vidékünk egyik rákfenéje az érvénytelen vegyesházasság.*” SzEL AC 1135/1939. A kemenesaljai esperesi kerület 1942-es tavaszi koronáján is a vidék egyik leggyakoribb problémájaként említették: SzEL AC 1561/1942.

⁶²² SzEL PK 1943. I. nr. 386.

⁶²³ A gyakrabban előforduló házassági akadályokat az 1942-es tavaszi koronák tárgyalták.

⁶²⁴ Ha szükség volt a házasság érvényességének bizonyítására, akkor – bizonyos esetben – Grósz rendelkezése értelmében a *poenitentiaris* adhatott ki pár soros bizonylatot a katolikus fél kérésére. Mivel a *sanatio pro foro conscientiae* történt, így az anyakönyvekben feltüntetni nem lehetett, viszont ha a házastársak nevét *de venia poenitentio* rájegyezték a *rescriptumra*, ezt fel lehetett használni a házasság érvényességének bizonyítására és akkor a katolikus fél kérésére lehetett néhány soros bizonylatot adni. SzEL AC 2262/1939. A székesegyházi esperesi kerület őszi koronáján felmerült *dubium* kapcsán.

felmentést, tekintve, hogy egy belügyminiszteri rendelet szerint, ha már hosszabb időn keresztül az államilag meghatározottól eltérő vallásban nevelték a gyermeket, vagy ennek következtében határozott vallási felfogás alakult ki benne, akkor nem akadályozták ennek folytatását.⁶²⁵ A másik házassági akadály, amely az egyházmegyében a koronagyűlési jegyzőkönyvek szerint többször előfordult és a szentszéki perek gyakori tárgyát képezte, hogy a felek a biztosítékokat a házasság előtt visszavonták vagy előtte a házasság természetével ellentétes kikötést tettek.⁶²⁶ Ezért is kerülhetett sor arra, hogy több koronán a jegyesoktatás fontosságát tárgyalják, amely szintén a lelkipásztorkodó papság feladatai közé tartozott, csakúgy, mint a vad-és polgári házasságok rendezése. Az utóbbiak esetében legtöbbször a *crimen* akadály alól kellett felmentést kieszközölni.⁶²⁷ Végül megemlítendő, mint a korszak sajátossága a házasságok rendezése a harctéren eltűnt katonák halottá nyilvánításával,⁶²⁸ illetve 1941-től a katolikus zsidók és nem zsidók egyházi házasságának kérdése. Ekkor ugyanis a harmadik zsidótörvény megtiltotta az ilyen feleknek a polgári házasságkötést, viszont az ordinárius véleményének kikérésével megvolt a *matrimonium clandestinum* lehetősége.⁶²⁹

A házasság érvényességéhez 1942. február 1-e után minden házasság esetében kötelező volt az orvosi vizsgálat, amelynek költségét nem minden szegény jegyespár tudta

⁶²⁵ A fenti négy módszert említette a letenyei esperesi kerület 1938-as őszi koronáján Egyed Ferenc rigyáci kurátor: SzEL AC 775/1939. A nem katolikus fél katolizálásával az akadály megszüntetése a novai esperesi kerület 1942 tavaszi koronáján (SzEL AC 1560/1942) és a székesegyházi esperesi kerület 1942 őszi koronáján (SzEL AC 1029/1942) került szóba. A többi koronán különösen a vegyesházasságok megkötésének megakadályozásáról esett szó. Vö.: különösen: SzEL AC 2262/1939 – a székesegyházi esperesi kerület 1939 őszi koronája; SzEL AC 1028/1942 – a letenyei esperesi kerület 1941 őszi koronája; SzEL AC 1029/1942 – a székesegyházi esperesi kerület 1941 őszi koronája; SzEL AC 1553/1942 – a vasvári esperesi kerület 1942 tavaszi koronája; SzEL AC 1554/1942 – a zalaegerszegi esperesi kerület 1942 tavaszi koronája; SzEL AC 1558/1942 – a jánosházai esperesi kerület 1942 tavaszi koronája. Ezekon kívül Grósz József a jegyzőkönyvekre küldött leiratokban gyakran utal a rendezés lehetőségeire: SzEL AC 1875/1938; SzEL AC 1879/1938; SzEL AC 1880/1938; SzEL AC 1128/1939; SzEL AC 1130/1939; SzEL AC 1133/1939; SzEL AC 1134/1939; SzEL AC 1135/1939; SzEL AC 1136–1146/1939; SzEL AC 1992/1940; SzEL 1950/1941. Olyan is előfordult a határközeli kőszegi esperesi kerületben, hogy a felek kijátszották az Egyháznak a vegyes házasságokra vonatkozó törvényét: a kért reverzálist ugyan megadta a protestáns fél a katolikus javára, de a házasságot magát Ausztriában kötötték meg, így Magyarországon az nem volt érvényes. A konkrét esetről a főpásztor részletes jelentést kért. SzEL AC 1373a/1936.

⁶²⁶ A hasonló esetek szolgáltattak okot arra, hogy a Szentszék 1941. június 29-ei rendelkezésével megszigorította a jegyesoktatást. A Szentségi Kongregáció rendelkezését ld.: Acta Apostolicae Sedis 33 (1941), 297–318. Ellenben a Katolikus Püspöki Kar ennek végrehajtásával kapcsolatban nem adott ki utasítást.

⁶²⁷ A leggyakrabban előforduló házassági akadályokról Grósz József rendelkezése értelmében az 1942-es tavaszi koronákon tartottak megbeszélést. SzEL AC 1548–1563/1942; SzEL AC 1565/1942. A fentiekben csak a szombathelyi egyházmegyében relatíve gyakran előforduló eseteket vettem sorra, a házassági akadályokról és az azok alóli felmentésről részletesen: CANON DE SMET, *Betrothment and marriage. A canonical and theological treatise with notices on history and civil law II*, Bruges 1912. Helyi szinten a vonatkozó szabályozás: SD 206–233. §. 85–95.

⁶²⁸ Konkrét esetek, amikor a házasság csak így rendezhető: SzEL AC 1873/1938; SzEL AC 1135/1939; SzEL AC 1137/1939; SzEL AC 1982/1940; SzEL AC 1942/1941; SzEL AC 1558/1942.

⁶²⁹ SzEL AC 1029/1942 – a székesegyházi esperesi kerület 1942 őszi koronáján került szóba.

előteremteni, így a főpásztor papjai segítségét kérte, hogy a karitás vagy más forrás segítségével legyenek a jegyesek segítségére.⁶³⁰ A házasság feltételei közé tartozott a háromszori kihirdetés is, amely alól csak a háború idejére adott felmentést Grósz püspök, azzal a kikötéssel, hogy e tény a házassági anyakönyvbe be kellett vezetni.⁶³¹ Ezt az engedményt viszont nagyon sokan házasságkötésük meggyorsítására használták fel, ha tényleges sürgető ok nem is állt a háttérben, így kénytelen volt utasítani papjait, hogy a szószékről és az egyesületek útján is hívják fel a házasulandók figyelmét a jegyesoktatás fontosságára és arra, hogy csak kellő ok esetén kérjék a hirdetések alóli felmentést.⁶³² Az utóbbi, akárcsak a házassági akadályok alóli felmentés pénzbe került. A szabályozás érdekessége, hogy a szegényeknek, a középrétegnek és a gazdagoknak külön-külön összeg volt e célra meghatározva.⁶³³ A papság a világi bíróságokon kezdeményezett bontóperek esetében békéltetőként nem léphetett fel, csak az ordinárius, azaz a főpásztor engedélyével és csak törvényes egyházi házasságban élő feleknél, mivel a katolikus egyház szempontjából a csak polgárilag megkötött házasság eleve érvénytelen, s a világi hatóságok jogát a válás kimondására nem ismerik el.⁶³⁴

A temetéssel kapcsolatban csak a papi temetéseken a papság kötelező karing viseléséről intézkedett a pinkavölgyi esperesi kerület felvetésére az akkor még apostoli adminisztrátor Grósz József.⁶³⁵

2. A plébániahivatal vezetése

A kereszteléshez, esketéshez és temetéshez szorosan kapcsolódott az anyakönyvvezetés.⁶³⁶ Grósz József már apostoli adminisztrátorsága első évében a nyilvántartás megkönnyítése érdekében előírta az anyakönyvvezés módját. Eszerint a keresztelési anyakönyvet azon a

⁶³⁰ (?), *Csak előzetes orvosi vizsgálat után lehet házasságot kötni február 1.-től*, Vm 74 (1941) 296, 2; (?), *A kötelező orvosi vizsgálat életbelépése előtt hatalmasan megszaporodott a házasságkötések száma. Vasárnap már csak orvosi vizsgálatot lehet esküdni, ezért aki tehette sürgősen megtartotta házasságkötését*, Vm 75 (1942) 24, 3. Fertőző tüdőbaj és fertőző nemibetegség esetében nem engedélyezték a házasságkötést. Mivel a polgári házasságnak meg kellett előznie az egyházit, így mindenképpen szükség volt e vizsgálatra. Grósz rendelkezését ld.: SzEL PK 1942. V. nr. 1206.

⁶³¹ SzEL PK 1942. V. nr. 1198. Az engedmény háttérében a polgári házasság megkötésekor a hirdetések alóli felmentés állt, Grósz püspök rendelkezésével a csak polgárilag megkötött házasságoknak akarta elejét venni.

⁶³² SzEL PK 1943. VIII. nr. 2845.

⁶³³ SzEL PK 1943. VIII. nr. 2846.

⁶³⁴ SzEL PK 1942. X. nr. 3297.

⁶³⁵ SzEL AC 2508/1936 – a pinkavölgyi esperesi kerület 1936-os őszi koronáján a legutóbbi kanonoktemetéssel kapcsolatban merült fel az egységesség igénye; SzEL PK 1936. IX. nr. 2783.

⁶³⁶ Az egyházi anyakönyvvezetést a tridentini zsinat rendelte el, de hazánkban csak Pázmány 1625-ös Rituáléjának megjelenése után lett általános. 1895. október 1-ig kizárólag egyházi anyakönyvvezés létezett. Az 1894-ben megszülető törvény értelmében a következő évtől vele párhuzamosan vezették a polgári anyakönyveket is. Vö.: HERMANN EGYED, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München 1973, 266, 468.

helyen kellett felvenni, ahol a keresztelés történt. Ha ez nem a lakóhelyileg illetékes plébánia volt, akkor a keresztelő papnak értesítenie kellett a keresztelésről az ottani plébánost, akinek ezt követően be kellett jegyeznie a saját anyakönyvébe a megkeresztelt nevét, szülei nevét, valamint a keresztelés helyét és idejét.⁶³⁷ A későbbiek során az anyakönyvi kivonatot csak a keresztelés tényleges helyén lehetett kiállítani és utólagos bejegyzéseket – például vitézi illetve tűzharcosi rang feljegyzését vagy névmagyarosítást – is csak ott lehetett tenni.⁶³⁸ A halálzási anyakönyvi kivonatok esetében hasonló eljárást vezetett be: a halottat az elhalálozás helyén kellett anyakönyveztetni, de az elhalálozási hely plébánosának – ha a temetési hely eltért az elhalálozási helytől – meg kellett küldenie az adatokat a temetési hely plébánosának, aki szintén köteles volt őket a saját anyakönyvébe feljegyezni, majd visszaküldeni az adatokat a temetés helyéről, idejéről és a temetést végző lelkésztől, akinek a nevét és hivatalát kellett közölnie.⁶³⁹ A házassági anyakönyvekre vonatkozóan ilyen részletes szabályozást nem találunk.⁶⁴⁰

Az anyakönyvi kivonatok a plébánosok és lelkészek általában bizonyos összeg fejében állították ki,⁶⁴¹ viszont ez alól voltak kivételek is: a hadkötelezettséggel kapcsolatos célokra és a zsidótörvénnyel kapcsolatos igazolásra. Az előbbire az 1939. évi II. törvénycikk értelmében az anyakönyvi kivonatok kiállítása illetékmentes volt,⁶⁴² amelyet Grósz József 1940-ben erősített meg, hozzátéve, hogy az így kiállított anyakönyvi kivonatok aljára rá kell vezetni záradékba a „*Hadkötelezettséggel kapcsolatos célokra az 1939. II. tc. 227. §-a szerint illetékmentes*” feliratot, hogy más célokra ne lehessen felhasználni.⁶⁴³ E rendelkezését sok helyen figyelmen kívül hagyták, így 1942-ben kénytelen volt még egyszer szó szerint leköszölni az ellentétes gyakorlat megszüntetése érdekében, kiegészítve azzal, hogy 20 fillér úrlap-költség mindig kérhető, és ha a kérelmező nem tud adatokat szolgáltatni, így a plébánia huzamosabb ideig anyakönyvi kutatásra kényszerül, maximum 1 pengőig kérhető díj az eljárásért. Viszont ezen utóbbi a szegényektől még hosszú kutatás esetén sem kérhető.⁶⁴⁴

⁶³⁷ SzEL PK 1936. VII. nr. 2466. E rendelkezését elsősorban a muravidéki papság számára 1941-ben ismét leköszölni: SzEL PK 1942. VIII. nr. 2449.

⁶³⁸ SzEL PK 1942. VIII. nr. 2448. Vitézi és tűzharcosi rang bejegyzéséről az anyakönyvekben igazolás ellenében: SzEL PK 1939. I. nr. 10.

⁶³⁹ SzEL PK 1936. VII. nr. 2466. Grósz püspök felhívja a figyelmet, hogy a hősi halottak esetében is így kell eljárni: SzEL PK 1941. XI. nr. 3006.

⁶⁴⁰ A keresztelési és halotti anyakönyvekkel kapcsolatban más egyházmegyékben is volt hasonló szabályozás. Vö.: SzEL AC 2240/1941.

⁶⁴¹ 1943-ban a díjak emelésére került sor. Az anyakönyvi kivonatok kiállításának költsége ekkor 3 pengő volt. Ld.: SzEL PK 1943. VIII. nr. 2846.

⁶⁴² Ez vonatkozik a levétkötelezettségre, a hadkötelezettségre, a honvédelmi szolgáltatásokra és a légvédelmi kötelezettségre is. Ld.: *CJH. 1939. évi törvénycikkek*, Budapest 1940, 1939. évi II. tc. 227. §, 124.

⁶⁴³ SzEL PK 1940. VIII. nr. 2397.

⁶⁴⁴ SzEL PK 1942. X. nr. 3303.

Annak eldöntését, hogy ki szegény, Grósz püspök a híveit jól ismerő papságra bízta, nem állapított meg külön kritériumot.

A másik olyan eset, amikor bizonyos körülmények fennállása esetén illetékmentesen kellett anyakönyveket kiállítani, az 1939. évi ún. második zsidótörvény végrehajtása volt. Az ehhez a törvényhez kapcsolódó belügyminiszteri rendelet szerint a származás igazolásához kiállítandó állami anyakönyvi kivonatok és egyéb okiratok illetékmentesek voltak, viszont a felekezeti anyakönyvi kivonatokért maximum 1 pengőt lehetett kérni. Ezt Grósz püspök egyházmegyéjében úgy szabályozta, hogy az anyakönyv kiállításakor a méltányosság jegyében kellett eljárni, a szegényeknek ingyen kellett kiállítani, a tehetősebbektől viszont el kellett kérni a maximálisan szedhető 1 pengőt érte, és ha valaki postán kérte, a felmerülő bélyegköltséget is neki kellett megtéríteni. Annak eldöntését, hogy ki a szegény, ez esetben is a híveiket jól ismerő papságra bízta.⁶⁴⁵

1943-ra a katonai és a zsidótörvénnyel kapcsolatos igazolás céljára kért anyakönyvi kivonatok száma olyan mértéket öltött, hogy újabb szabályozás vált szükségessé, mivel a papokat rendes lelkipásztori munkájuk elvégzésében is veszélyeztette. Ekkor Grósz József amellet, hogy az okmányok csökkentésére irányuló kérelmet írt a m. kir. honvédelmi miniszternek,⁶⁴⁶ azt a rendelkezést hozta, hogy az 1895 utánra vonatkozóan papjai nem kötelesek díjmentesen anyakönyvi kivonatokat kiadni, kivéve ha az állami anyakönyvi bejegyzéstől eltérően valaki katolikus vallású, de ezt az állami anyakönyvbe még nem vezették be. Minden más esetben a rendes díjazást kellett kérni a szolgáltatásért.⁶⁴⁷ A keresett anyakönyvi kivonatok számának növekedése a püspöki körlevelekből is kitűnik, mivel Grósz József számos püspöki körlevele végén közzétette azokat a bonyolult eseteket, amelyek nem voltak konkrétan egy plébániához köthetők, mivel a keresztelés, illetve az esketés pontos időpontja vagy a helyszíne ismeretlen volt. Az ezekhez kapcsolódó anyakönyvi kutatásokra a főpásztor többször felhívta a papság figyelmét. A számadatok növekedését mutatja, hogy az 1936-ban kiadott püspöki körlevelekben még csak egy ilyen keresést közölt,⁶⁴⁸ 1943-ban pedig már egyedül január hónapban 52-t.⁶⁴⁹

⁶⁴⁵ Vö.: SzEL PK 1939. IX. nr. 2052; SzEL PK 1939. IX. nr. 2052. Az 1 pengőt a tehetősebbektől el kellett kérni, „*tekintettel a kiadandó okmányok nagy számára, amelyek nagyobb plébániákon esetleg új munkaerő beállítását teszik szükségessé, valamint a régi, nemritkán olvashatatlan anyakönyvekben történő hosszadalmas kutatásokra, amelyek a lelkészkező papságot a lelkipásztori munkában is gátolhatják.*”

⁶⁴⁶ A kérelemre válaszolva a m. kir. honvédelmi miniszter arról értesítette Grósz Józsefet, hogy bár a származások elbírálásának alapját a nagyszülők születéskori vallási hovatartozósága adja, intézkedett, hogy „*az újoncoktól általában szüleiken túlmenő okmányok ne követeltessenek.*” Ld.: SzEL PK 1943. IV. nr. 1227.

⁶⁴⁷ SzEL PK 1943. IV. nr. 1727.

⁶⁴⁸ SzEL PK 1936. III. nr. 669.

⁶⁴⁹ SzEL PK 1943. I. nr. 276.

A keresést nehezítette, hogy az országban a keresztelés helyére és tényének bejegyzésére vonatkozóan nem volt egységes szabályozás. Így gyakran előfordult, hogy a gyermekeket a születési helyük klinikáján, illetőleg plébániáján keresztelték meg,⁶⁵⁰ nem a lakóhelyükön, ahol a plébános esetleg nem is szerzett tudomást a keresztelés tényéről, vagy csak közvetve. Évek múltán a keresztelés pontos helye feledésbe merült, ami hosszas keresgélést tett szükségessé. Hasonlóan ha nem az elhalálozás helyén temettek el valakit. Az egész országra kiterjedő szabályozás érdekében Grósz József levelet írt a tárgyban Serédi Jusztiniánnak 1941-ben és javasolta a téma tárgyalását az október 8-ai püspökkari konferencián.⁶⁵¹ Javaslat az volt, hogy a keresztelés, illetve a halálozás plébániáján anyakönyvezzenek, s a keresztelést, illetve halálozást e települések plébánosa jelentse be a lakóhely, illetve temetkezési hely plébánosának, akik ezeket az adatokat sorszám nélkül anyakönyvelnék, feljegyezve, hogy ki milyen iktatószám alatt közölte velük. Az ügy bekerült a napirendi pontok közé, de jelentős eredményt nem sikerült elérnie, a gyűlés a bejegyzéseket bár sürgette, de annak módját a főpásztorok tetszésére bízta.⁶⁵²

A papság feladatai közé tartozott az anyakönyvezésen kívül egyéb adminisztratív teendők ellátása is. Intézték a hivatalos levelezést, vezették a szentbeszédtek tételeit tartalmazó könyvet, a *Historia Domust*, a beérkező iratokat bevezették egy külön iktatókönyvbe, a továbbítottakat pedig postakönyvbe. Ezeken kívül külön kellett lennie az egyházi vagyonkezelést nyilvántartó könyvnek a templomvagyonról, az alapítványi vagyonról és a plébániajavadalommal érintő dolgokról.⁶⁵³ Az általános teendők mellett alkalmi feladatok is adódtak: 1938-ban például kimutatást kellett készíteniük a házasságkötések, a reverzálissal kötött vegyesházasságok, az e nélkül kötött vegyesházasságok, a megtértek számáról, a hitehagyók és a megkeresztelkedett izraeliták számáról,⁶⁵⁴ majd 1943-ban ezeken kívül a katolikusok által másvallásúak javára adott reverzálisokról és arról, hogy a hívek hány százaléka végzi el a húsvéti szentgyónást és tesz eleget a misehallgatási kötelezettségének.⁶⁵⁵

⁶⁵⁰ Erre szemléletes példa a püspöki székvárosban, hogy a bábaképzőben született gyermekeket a Szent Márton plébániatemplomba vitték keresztelni, ami a helyi plébánosok között sok vitát generált, illetőleg megoldási javaslatot szült: SzEL AC 2075/1937; SzEL AC 2578/1937; SzEL AC 2578/1937; SzEL AC 1880/1938; SzEL AC 1557/1942.

⁶⁵¹ SzEL AC 2240/1941. E lépésben talán az is közrejátszott, hogy 1941 tavaszán a letenyei esperesi kerület koronáján Grósz 1937-es rendelkezésének az egész országra kiterjesztését szorgalmazták: SzEL AC 1943/1941.

⁶⁵² Felmerült a családi lapba bejegyzés vagy külön könyv vezetésének gondolata is. Vö.: *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások, II*, 1941. október 8-ai jegyzőkönyv, 10. pont, 300.

⁶⁵³ SD 410–412.§. 153–154.

⁶⁵⁴ SzEL PK 1938. V. nr. 1524.

⁶⁵⁵ Ezt az utóbbi utasítást ld.: SzEL PK 1943. VII. nr. 2428. Sajnos az eredményeket tartalmazó ívek nem maradtak fenn, legalábbis az általam alaposan átnézett iktatókönyvi bejegyzésekben nem található nyomuk. Csak feltételezni lehet, hogy bizalmas információgyűjtéshez kellett volna vagy a hercegprímásnak vagy esetleg az *ad limina* látogatáshoz szükséges statisztikai adatokhoz, melyek az írásbeli relációba nem kerültek bele.

3. Az egyházi vagyon kezelése

A papság feladatai közé tartozott az egyházi vagyon kezelése is: különböző gyűjtések szervezése,⁶⁵⁶ tagsági díjak fizetése,⁶⁵⁷ hozzájárulás a püspöki hivatal költségeihez,⁶⁵⁸ a különböző taxák beszedése,⁶⁵⁹ a plébániai alkalmazottak fizetése,⁶⁶⁰ egyházközségi vagyoni leltárak, költségvetések és számadások készítése a templom és az egyházközség vagyonáról,⁶⁶¹ az egyházi ingatlan vagyonállagának megőrzése, kellő befektetése, kamatoztatása és a jövedelem rendeltetés szerinti felhasználása.⁶⁶² E tevékenységeket a főpásztor szintén a körleveleken keresztül szabályozta.

A hivatalos pénzek pontos beküldése elsődleges gondját képezte, módját körlevél útján többször szabályozta.⁶⁶³ A pénzek 1941-ig alapvetően két csekkszámmlára érkeztek: az Egyházmegyei Hivatal csekkszámmlájára és a Szombathelyi Egyházmegyei Takarékt. csekkszámmlájára, amikor sor került az előbbi megszüntetésére. Onnantól a pénzbeküldés jelentősen egyszerűsödött.⁶⁶⁴ A rendelkezések betartása felett az esperesek őrködtek, akiknek a hivatallátogatások alkalmával kötelességük volt ellenőrizni, hogy szabályosan küldték-e be a papok az összegeket.⁶⁶⁵ A határidőt elmulasztóknak a főpásztor postai megbízást küldött, illetve kongruájukat a hátralék erejéig letiltotta. Nyomatékosan felhívta a figyelmet, hogy a csekkebefizetési lapokon jelezzék az összeg rendeltetését, mivel ha ezt nem teszik, a könyvelésben zavarok keletkezhetnek.⁶⁶⁶ E kérését a későbbiek során többször megismételte, amely arra enged következtetni, hogy a papság erről sokszor elfeledkezett. Ennek

⁶⁵⁶ Minden évben volt gyűjtés a Jeruzsálemi Szent Sírra (1927-ben földrengés sújtotta a templomot) valamint a Szent László Társulat céljára (amely a külföldre szakadt magyar katolikusok lelki szükségleteiről való gondoskodás volt). Emellett több olyan gyűjtés is volt, amelyet egy-egy meghatározott célra tartottak, például a földrengésben megrongálódott csíksomlyói templom renoválására 1941-ben: SzEL PK 1941. V. nr. 992.

⁶⁵⁷ Minden papnak fizetnie kellett a Szent Imre Egyesület tagdíját: SD, A Szent Imre Egyesület alapszabálya, 5. §. 191., valamint a Szent Márton kölcsönkönyvtár tagdíját: SzEL PK 1937. IV. nr. 1058.

⁶⁵⁸ Ide tartoznak az irodadíjak (a plébániák és az iskolák is kötelesek fizetni) és az egyházmegyei hivatal csekkszámmlájának üzemköltsége.

⁶⁵⁹ Ide tartoznak az egyházközségi adó, a kultúradó, a péterfillér, a missziós pénzek, a felmentési díjak a házassági akadályok alól és a háromszori hirdetés alól, valamint az oltáregyleti tagsági díjak beszedése.

⁶⁶⁰ Az alkalmazottak pontos fizetésére figyelmezteti papjait Grósz József: SzEL PK 1939. I. nr. 16.

⁶⁶¹ A költségvetéseket és számadásokat naptári évre kellett készíteni (SzEL PK 1938. II. nr. 499.), a leltárakat öt évente. A templomszámadások és az egyházi vagyonról a leltár készítésének kötelezettségéről: SD 442. §. 161; 467. §. 167.

⁶⁶² Annak meghatározása, hogy mi felel meg a rendeltetésének a főpásztor dolga volt. Ld.: SD 464. §. 167. A kellő kamatoztatást jelentette az egyházi ingatlanok haszonbérbe adása: Uo. 443–444. §. A 100 pengőnél nagyobb összeget már köteles volt a vagyon kezelője valamilyen módon befektetni, különben kártérítési kötelezettség terhelte. Uo. 465. §. Grósz József e törvényre figyelmezteti papjait: SzEL PK 1939. I. nr. 21.

⁶⁶³ Vö.: SzEL, PK, 1936. III. nr. 657; SzEL, PK.; SzEL, PK, 1936. IX. nr. 2791; SzEL, PK, 1937. I. nr. 169; 1937. II. nr. 364; SzEL, PK, 1937 IV. nr. 1073; SzEL, PK, 1937. V. nr. 1356; SzEL, PK, 1938. I. nr. 374; SzEL, PK, 1940. VIII. 2411; SzEL, PK, 1942. X. 3312.

⁶⁶⁴ SzEL PK 1941. II. nr. 456.

⁶⁶⁵ SzEL PK 1938. I. nr. 374.

⁶⁶⁶ SzEL PK 1938. I. nr. 374.

megoldásképpen 1940-ben már arról tájékoztatta őket, hogy az ilyen módon beérkezett összegért irodája felelősséget nem vállalhat,⁶⁶⁷ 1941-ben pedig úgy rendelkezett, hogy azokat az összegeket, amelyek rendeltetésének a célját nem közlik, visszaküldi a feladónak.⁶⁶⁸

A pénzbeküldés módozatain kívül Grósz József részletesen szabályozta az egyházközségek egyházi és iskolai költségvetését, számadását, valamint megjegyzéseket fűzött a beérkezett templomszámadások elkészítéséhez. Ezek közül az egyházközségi egyházi és iskolai költségvetéseket és számadásokat nem iskolaévre, hanem naptári évre kellett elkészíteni, egyszerűbb kezelhetőség és a közös adókezelés miatt. A kész költségvetéseket a költségvetési évet megelőző október, illetve novemberig, a számadásokat pedig januárig a kerületi esperesekhez, illetve a kerületi tanfelügyelőkhöz kellett beküldeni, akik nyolc napon belül kötelesek voltak a püspöki hivatalhoz továbbítani őket észrevételeikkel.⁶⁶⁹ E dokumentumok elkészítési módjára az egyházmegye főpásztora részletes szabályozást adott, ügyelve nem csak a tartalmi elemekre, hanem kitérve a beadandó jegyzőkönyvi papír anyagára és elkészítésének külalakjára is az egyöntetűség és így a könnyebb átláthatóság érdekében. Az elkészítési mód taglalásakor kihangsúlyozta, hogy a számadásokhoz a nyugtákat egyes tételek szerint külön borítékolva vagy átkötve kell csatolni, és hogy nem csak a befolyt és kifizetett összegekről akar képet kapni, hanem az egyházközség pénzügyi gazdálkodásáról és helyzetéről is. Így külön nyomtatványt készíttetett e célra, melynek segítségével átláthatóvá tette a tartozásokat, kölcsönöket és ezek törlesztését – amelyek az éves számadásokból esetleg nem tűntek volna ki részletesen.⁶⁷⁰ Arra is figyelmeztetett, hogy olyan költségvetést, amely a fennálló tartozás legalább megfelelő részletekben történő fizetéséről nem gondoskodik, nem fogad el⁶⁷¹ – megelőzendő a súlyos eladósodást. A kintlevőségek erre nem alkalmas fedezetek, mivel egy részüket nem lehet behajtani és egy idő után elévülnek.

Mind a számadások, mind a költségvetések készítésekor az egyes tételek felsorolásánál a személyi járandóságokat, rendes és rendkívüli kiadásokat kellett feltüntetni, valamint közszemlére kellett kitenni őket, hogy lehessen fellebbezni ellenük, ha kifogás merülne fel. A költségvetés elfogadása után egyenkénti adókivetési lajstromot kellett készíteni. Erre a következő szabályozást adta Grósz: *„Az állami egyenes adók alapján kivetett egyházközségi adó kivetési kulcsát minden egyes egyházközségben valamennyi hívőre nézve és valamennyi adónem (föld-, ház- és 5%-kal számított általános kereseti adó) után azonos százalékban kell*

⁶⁶⁷ SzEL PK 1940. VI. nr. 1288.

⁶⁶⁸ SzEL PK 1941. II. nr. 456.

⁶⁶⁹ SzEL PK 1938. II. nr. 499.

⁶⁷⁰ SzEL PK 1938. II. nr. 499.

⁶⁷¹ SzEL PK 1938. I. nr. 355; SzEL PK 1938. II. 499.

*kivetni.*⁶⁷² Ehhez még azt is hozzátette, hogyha katolikus iskolába másvallású tanuló jár, akkor szülei kötelesek az iskola rendes kiadásaihoz ugyanazon %-ban állami adójuk után hozzájárulni, mint az iskolába járó katolikus tanulók szülei.⁶⁷³

A templomszámadások véleményezéséből és a hozzájuk fűzött kiegészítésekből következtetni lehet az egyházmegyei pénzkezelésben egyes esetekben előforduló problémákra: a 100 pengő feletti összeg befektetésének hiányára, a túlkiadásokra, az alkalmazottak késedelmes bérezésére és az adósságokra.⁶⁷⁴ Ezen utóbbi probléma az iskolák adatainak törzskönyvezése⁶⁷⁵ során is kitűnt, amikor Grósz József azt állapította meg, hogy: *„több iskolának jelentékeny tartozása áll fenn részben iskolaépítésre felvett kölcsönökből, részben tanítói nyugdíjárulékokból, amely tartozások törlesztéséről egyes egyházközségek kellő mértékben nem gondoskodnak.*”⁶⁷⁶ Ezért arra szólította fel a papságot, hogy a költségvetésbe e költségeket is kalkulálják bele, máskülönben a költségvetést nem tudja elfogadni.⁶⁷⁷

A pénzkezelés, a különböző számadások és költségvetések egységesítése és szabályozása mellett Grósz József számos olyan rendelkezést is kiadott, amelyek az egyházi vagyon védelmére, megőrzésére, ésszerű kamatoztatására (kezelésére és forgatására) és az adókedvezmények igénybevételére irányulnak. Gyakran püspöki körlevelek útján figyelmeztette a papságot az egyházi épületek, berendezések, felszerelések biztosítására, különösen a tűzkár elleni, illetve a betörés elleni biztosítás fontosságára. Az előbbihez a Katolikus Népszövetség Biztosítási Irodáját, az utóbbihoz a Gazdák Biztosító Szövetkezetét ajánlotta.⁶⁷⁸ Felhívását többször megismételte, 1938-tól már azzal a módosítással, hogy a betöréses lopás elleni biztosítás is a Katolikus Népszövetség Biztosítási Irodáján keresztül történjen.⁶⁷⁹ 1941-ben a biztosítási összeg emelésére szólított fel az általános drágulás miatt,⁶⁸⁰ majd 1942-ben kötelezően elrendelte, hogy az összes egyházközségi épületet és

⁶⁷² SzEL PK 1938. II. nr. 499.

⁶⁷³ Uo.

⁶⁷⁴ Az előbbi három tényező fontosságára hívta fel a figyelmet 1939-ben az előző évi számadásokkal kapcsolatban Grósz József. Ld.: SzEL PK 1939. I. nr. 21. Az adósságok templomszámadásokban történő feltüntetését az 1943-as évben kérte: SzEL PK 1943. IV. nr. 1241.

⁶⁷⁵ SzEL PK 1937. IX. nr. 2900.

⁶⁷⁶ SzEL PK 1938. I. nr. 355.

⁶⁷⁷ Uo.

⁶⁷⁸ Vö.: SzEL PK 1936. VIII. nr. 2333; SzEL PK 1936. VI. nr. 1199. A Gazdák Biztosító Szövetkezte a templomi berendezési tárgyak, felszerelések mellett a perselypénzre is biztosítást ajánlott.

⁶⁷⁹ SzEL PK 1938. IV. nr. 1031; SzEL PK 1940. VI. nr. 1283; SzEL PK 1941. I. nr. 188

⁶⁸⁰ SzEL PK 1941. VIII. nr. 2272/a, Az általános drágulás magyarázata, hogy Magyarország ipari és mezőgazdasági termékei nagy részét Németországba exportálta, viszont ezért a németek vagy nem fizettek vagy fegyverekkel: 1941-ben 140 millió márka, 1943-ban már 1 milliárd márka, 1944-ben pedig 1,5 milliárd márka tartozásuk volt. Más egyéb körülményekkel együtt – a besorozás miatti munkaerőhiány, a munkaerő átcsoportosítása a hadiiparba, stb. – ez a költségvetés tartós egyensúlytalanságához vezetett, amit az egymást

ingóságait az addigi biztosítási érték 50%-ának megfelelő összeg erejéig az adott év március 1-től kezdve a Katolikus Népszövetség Biztosítási Irodájánál utánbiztosítsák, tekintet nélkül arra, hogy milyen biztosítási irodával volt szerződésük.⁶⁸¹ Grósz püspök e rendelkezésének célja ismét az egységesítés volt, aminek révén a biztosítások könnyebben áttekinthetővé váltak. Végül 1943-ban a papságot arra szólította fel, hogy amennyiben azt tapasztalják, hogy az értékekben lényeges emelkedés állt elő, minden további rendelkezése bevárása nélkül utánbiztosítsák az egyházi ingatlanokat és ingó javakat.⁶⁸² Az egyházi vagyon védelmét és kamatoztatását szolgálta az a rendelkezése is, hogy egyházmegyéjében az állam vagy politikai község ne használja a hitfelekezeti iskolák épületét vagy a kántorlakot szerződés nélkül, meglévő szerződés esetén pedig mindig az infláció mértékének megfelelően megnövelt bérleti összeget fizesse érte.⁶⁸³

Az egyháznak az általa működtetett iskolák beíratási díjaiból is jövedelme származott, viszont e díjak befizetésének az egyházmegyei fenntartású elemi iskolák nagy része nem tett eleget.⁶⁸⁴ Hogy a pénzbeszedést ösztönözze, Grósz József a Katolikus Tanítói Internátusi Alapból származó ösztöndíj odaítélésekor azoknak a tanítóknak a gyermekeit részesítette előnyben, akiknek legalább 75%-át sikerült a beíratási díjnak beszedniük.⁶⁸⁵ A katolikus iskolákkal kapcsolatban ügyelt arra is, hogy az állam a fenntartásukra előirányzott hozzájárulásokat és segélyeket kiutalja nekik, ahol ezt megvonták, ott felszólította az illetékes plébánosokat a jogorvoslat benyújtására.⁶⁸⁶ Fellépett a plébániaföldek kisajátítása ellen: ha ez a veszély fenyegette valamelyik plébánosát, az eset körülményeit és káros hatásait azonnal jelezni tartozott neki.⁶⁸⁷ A túlzott költségek megelőzésére is intézkedést hozott: az egyházmegyei építkezési tervek és költségvetéseket, amelyeket nem hivatalos közeg készített el, külön szakemberrel, az egyházmegyei építéssel felülvizsgáltatta.⁶⁸⁸

A kiadások csökkentésének kiváló eszköze volt az adózási kedvezmények és mentességek igénybevétele, amely papjai figyelmét gyakran elkerülte, így a püspöki körlevelek útján is közölte e lehetőségeket. Felhívta a papság figyelmét, hogy az 1886. évi törvény XXII. törvénycikkének 138.§-a értelmében a lelkészek mentesek a községi pótdó alól, valamint

váltó kormányok fedezetlen papírpénz-kibocsátással igyekeztek ellensúlyozni, amely inflációhoz vezetett. Ld.: ROMSICS IGNÁC, *Magyarország története a XX. században*, Budapest 2005, 258.

⁶⁸¹ SzEL PK 1942. IV. nr. 845.

⁶⁸² SzEL PK 1943. IX. nr. 3243.

⁶⁸³ SzEL PK 1941. IX. nr. 2475.

⁶⁸⁴ SzEL PK 1936. VII. nr. 1809.

⁶⁸⁵ SzEL PK 1939. II. nr. 231.

⁶⁸⁶ SzEL PK 1940. X. nr. 2764.

⁶⁸⁷ SzEL PK 1943. IV. nr. 1220; SzEL PK 1943. IX. nr. 3248.

⁶⁸⁸ SzEL PK 1937. VIII. nr. 2888.

arra, hogy az egyház sokszor azért esik el az adózási mentességektől és kedvezményektől, mivel a telekkönyvekben nincs megjelölve a gyakran csak „római katolikus egyház” gyűjtőnévvel illetett ingatlanok közelebbi rendeltetése.⁶⁸⁹

A telekkönyvi hatóságoknál a hozzá felterjesztett kiegészítések ügyében 1938-ban – a plébániák és lelkészségek megterhelése nélkül – maga járt el,⁶⁹⁰ 1943-ban pedig arra figyelmeztette a papságot, hogy mivel a telekkönyvi kiigazítás illetékmentes, a kérvény hozzá való felterjesztése és általa történő jóváhagyása után az illetékes királyi járásbírósnál igényeljék a kiigazításokat.⁶⁹¹ Az igénylésben meg kellett jelölni azokat, akiknek az ingatlanok ténylegesen a tulajdonában voltak és azokkal is alá kellett íratni, akik a haszonélvezetükben érdekeltek voltak.⁶⁹² A rendelkezése hátterében a jövőre vonatkozó adózási kedvezmények és mentességek igénybevételén kívül az 1938. évi XX. törvénycikk (a győri fegyverkezési program) végrehajtásának tapasztalatai állhattak, amely a vagyon értékének arányában egyszeri beruházási hozzájárulásra kötelezte azokat a természetes illetve jogi személyeket, akik „*osztatlan tiszta vagyona az 1938. évi február hó 28. napján az 50,000 P-t meghaladta*” – így az egyházi javadalmasokat is érintette.⁶⁹³

Végül a pénzügyekhez tartozik az egyházi – ide számítva a párbértermészetű járandóságok megváltását is –, illetve iskolai adók terén az együttes kezelésbe vétel. Ennek számos előnye mutatkozott: egységes kezelést tett lehetővé, nem kellett külön behajtásról gondoskodni, külön könyvelést vezetni a jegyzőnek, s biztosabb volt a befizetése is, tekintve, hogy nem több különböző összeget kellett az adózóknak befizetni.⁶⁹⁴ Grósz József ez ügyben már 1939-ben levelet írt Serédi Jusztiniánnak, konkrét példát hozva fel egyházmegyéjéből, ahol az egyházközségi adót, iskolai adót és a párbértermészetű járandóságot (jelen esetben karcjárandóságot) akarták együttes kezelésbe vonni, de a pénzügyminiszter ezt nem engedélyezte, arra hivatkozva, hogy az állami adóknak összesen 50,9%-át kitevő adót vetnének így ki. A túlzott mértékben kivetett adók behajtásához pedig jogsegélyt sem szabadott adni.⁶⁹⁵ Ugyanakkor ez a határozat a párbér megváltásának lehetőségéről hozott rendeletet illuzórikussá tette. Az 1940. március 17-ei püspökkari tanácskozáson tárgyalták az

⁶⁸⁹ SzEL PK 1940. VI. nr. 1282; SzEL PK 1943. VII. nr. 2414.

⁶⁹⁰ SzEL PK 1940. VI. nr. 1282.

⁶⁹¹ SzEL PK 1943. VII. nr. 2414.

⁶⁹² SzEL PK 1940. VI. nr. 1282.

⁶⁹³ *CJH. 1938. évi törvénycikkek*, Budapest 1939, 1938. évi XX. tc 3. §, 252. Az egyszeri beruházási hozzájárulás címén bizonyos kitételek esetén kevesebbet kellett volna fizetni, ha a telekkönyvben külön-külön jelezték az ingatlanok rendeltetését és az utóbbi esetben feltehetően a beruházási hozzájárulás fizetése is a tényleges tulajdonosokra hárult volna. Az egyszeri vagyonadóval kapcsolatban kölcsön felvételét engedélyezte Grósz József: SzEL PK 1938. VII. nr. 2272.

⁶⁹⁴ Ez a letenyei esperesi kerület 1942-es őszi koronájából kiválóan kirajzolódik: SzEL, AC 1023/1943.

⁶⁹⁵ SzEL AC 2038/1939.

ügyet, melyen úgy határoztak, hogy a hercegprímást bízzák meg a közbenjárással az egyes minisztériumoknál. Ennek ellenére nem történt jelentős változás az ügyben.⁶⁹⁶

D) SZERZETESRENDEK AZ EGYHÁZMEGYÉBEN

A lelkipásztorkodó papság munkáját a szerzetesek segítették, akik lelkipásztori, szociális, karitatív, missziós, oktatási és nevelési tevékenységük révén sokat tettek az egyházmegyéért. A szombathelyi egyházmegyében a vizsgált időszakban 7 férfi szerzetesrend, illetve változó számú női szerzetesrend volt: 1934-ben 12, melyhez Grósz József szombathelyi egyházkormányzása idején további öt csatlakozott. 1936-ban a budapesti Jó Pásztor zárda apácái alapítottak rendházat Ikerváron,⁶⁹⁷ 1937-ban a szervita nővérek kaptak engedélyt a kőszegi letelepedésre.⁶⁹⁸ A Segítő Szűz Leányai, azaz a szalézi nővérek, első magyarországi rendházukat 1937-ben Oladon alapították,⁶⁹⁹ a Jézus Szíve Népleányai 1942-ben, a Szentlélek Szolgái 1943-ban telepedtek le Kőszegen.⁷⁰⁰ Érdeemes egyenként sorra venni, hogy e közösségek hogyan járultak hozzá az élénk lelki élet kibontakozásához.⁷⁰¹

A férfi szerzetesrendek közül az egyházmegyében a Szent Benedek regulájából kiinduló nagyobb monasztikus rendek: a bencések és a ciszterek, a két nagyobb koldulórend: a domonkosok és a ferencesek, a premontrei kanonokrend, valamint az újabb alapítású szalézi és verbita rend rendelkezett rendházzal. Működési körük rendkívül széles volt: a szoroson vett lelkipásztori munka, fiúnevelés, lelkigyakorlatok, *triduumok*, missziók tartása, egyesületek vezetése, különféle előadások, lelki programok, tanfolyamok, valamint zarándoklatok szervezése. A ferencesek, domonkosok, a szaléziak és a bencések is plébániát tartottak fenn

⁶⁹⁶ *A magyar katolikus püspöki tanácskozások története*, 226. Grósz körlevélben hívta fel az egyházközségek figyelmét az együttes adókezelés előnyeire és arra, hogy az adókat a teherbíró képességnek megfelelően vessék ki. Ugyanis ahol ezek szerint történik az egyházi adóztatás, ott lehetővé teszik az állami hatóságok az együttes kezelést. A körlevél: SzEL PK 1941. I. nr. 175. A körlevél rendelkezését a Vasvármegye című helyi lap is leközölte: (?), *Az egyháziadó ne veszélyeztesse az adózók fizetőképességét – figyelmezteti a megyéspüspök az egyházközségeket*, Vm 74 (1941) 28, 4.

⁶⁹⁷ SzEL AC 1335/1936.

⁶⁹⁸ SzEL PK 1937. I. nr. 174. A rend felépítéséről ismertető: *A Szervita Nővérek magyar Kongregációja: szervezetismertetés*, Budapest 1943.

⁶⁹⁹ SzEL PK 1937. VIII. nr. 2891. A rend célkitűzéseiről és történetéről: PUSKELY MÁRIA, *Szerzetesek*, Eisenstadt 1989, 177–178, az oladi zárda történetéről külön leírást nem találtam.

⁷⁰⁰ SzEL AC 2967/1942; SzEL AC 529/1943.

⁷⁰¹ A szombathelyi egyházmegyében a szerzetesrendekről, státusukról és tevékenységükről rövid áttekintés az *ad limina* jelentésekben: SzEL AC 2512/1938; SzEL AC 3223/1943. Szintén hasznosak a korabeli szombathelyi *Schematismusok*. E forrásokat a fejezetben használom, de külön-külön a benne előforduló szerzetesrendeknél nem fogom kiírni. Terjedelmi okokból egy általános áttekintést adok, az egyes szerzetesrendek tevékenységi körének vizsgálatával, elsősorban az ordinárius joghatósága alá tartozó ügyekről (így pl. a férfi szerzetesrendek esetében különösen a pasztorációs tevékenységről). Az egyházmegyében rendházzal nem rendelkező, de itt is tevékenykedő szerzetesnővérekre nem térek ki.

az egyházmegye területén. A ferencesek Szombathelyen és 1942-től Zalaegerszegen, a domonkosok Szombathelyen és Vasváron, a szaléziak Szombathelyen, míg a bencések Celldömölkön.⁷⁰²

A szerzetesi plébániák nem csak a lelki élet központjai voltak, hanem a katolikus egyesületek, különféle közösségek összetartói, a katolikus keresztény kultúra terjesztői is. A ferencesek például kultúrházat emeltek Szombathelyen, amely 1931-ben nyitotta meg kapuit és sok előadássorozatnak adott helyet – köztük nagybőjti, adventi plébániai napoknak és a ferences harmadrend által kezdeményezett ferences napoknak. E rendezvényeknek Grósz József is gyakori látogatója volt. Ezenkívül zarándoklatokat és lelki gyakorlatokat szerveztek. Külön plébániai közlönyt is megjelentettek: Plébániánk hitélete címmel. A szombathelyi plébánián több egyesület működött: *Credo*, Oltáregyesület, Szent Klára Leánykör, Jézus Szíve Társulat, egy cserkészcsapat és egy vegyeskar.⁷⁰³ Hasonlóan élénk volt a hitélet a szombathelyi domonkosrendi Szent Márton plébánián. 1940-es adat szerint itt a *Credo*, a harmadrend, az Eucharisztikus szakosztály, a Rózsafüzér-csoport, Szent Margit-Leánykör, 363 Julián barát cserkészcsapat, a vegyeskar és a *Credo*-énekkar működött.⁷⁰⁴

A szombathelyi egyházmegye ferencesei életében jelentős esemény a római általános rendfőnök, Leonardo M. Bello 1937. augusztus 18–19-es látogatása volt,⁷⁰⁵ a domonkosok életében pedig az 1938-as év, amikor szombathelyi zárdájuk 300 éves évfordulóját ünnepelték. Míg az előbbi esemény inkább helyi, városi, az utóbbi országos visszhangot is kapott. Ennek háttérben az állhatott, hogy ebben az évben állították helyre a magyar rendtartományt, amelynek első tartományfőnöke Badalik Bertalan lett, aki 1934-ig a szombathelyi Szent Márton rendház perjele volt, majd 1934–1938-ig az osztrák-magyar rendtartomány vezetője.⁷⁰⁶ Az évfordulóhoz közeledve a domonkos atyák tervbe vették a szombathelyi Szent Márton templomuk előtt álló kúthoz – ahol a hagyomány szerint Szent Márton megkeresztelte édesanyját – egy ugyanezen témát feldolgozó kútszobor építését, amelynek kivitelezéséhez Grósz József apostoli adminisztrátor egyházmegyéjének valamennyi plébániáján gyűjtést rendelt el.⁷⁰⁷ A szobor elkészítésére a jogot kétfordulós

⁷⁰² Vö.: a korabeli *Schematismusokkal*.

⁷⁰³ N. L., *A szombathelyi szerzetes-plébániák tíz esztendeje. 1930 január 1-én kezdte meg működését a ferences, domonkos és szalézi plébánia*, Vm 73 (1940) 4, 5. A ferences napon a főpásztor például: (?), *A mi feladatunk, hogy imádkozzunk és dolgozzunk a szeretet diadaláért – mondotta Grósz József megyéspüspök a Ferences Nap díszgyűlésén*, Vm 72 (1939) 264, 3–4.

⁷⁰⁴ N.L., i.m., Vm 73 (1940) 4, 6.

⁷⁰⁵ (?), *A ferencesek általános rendfőnökének látogatása Szombathelyen*, SzKT 1 (1937) 7, 6.

⁷⁰⁶ BÖLE KORNÉL, *A háromszázéves szombathelyi zárdánk*, Budapest 1938, az önálló magyar rendtartomány visszaállításáról: 6; Badalik Bertalanról: 86.

⁷⁰⁷ SzEL PK 1937. VII. nr. 2463.

pályázaton Rumi Rajki István nyerte el.⁷⁰⁸ Az új műalkotás felavatására Rózsafüzér Királynéjának ünnepén, október 2-án kerül sor, de az ünnepségek több napon át szeptember 29-től október 2-ig tartottak.⁷⁰⁹ A két ünnep összekapcsolása bizonyára nem véletlen: a legenda szerint Szent Domonkos kapta Szűz Máriától az első rózsafüzért és őt kérte meg rá, hogy terjessze az egész világon, így a szombathelyi domonkosok is – egyéb kötelességeik mellett – ezen munkálkodtak a különböző Rózsafüzér Társulatok vezetése révén.⁷¹⁰ A domonkosok másik plébániája Vasvárott volt, ugyanitt a Szentkút is gondozásuk alatt állt – 1914. április 17-én a Festetich-család véglegesen az egyháznak adományozta a területét –, amely népszerű búcsújáráhely, a Mária kultusz egyik helyi központja volt.⁷¹¹

A harmadik rend, amely Szombathelyen plébániát vezetett, a szaléziak voltak. Még 1929-ben, Mikes püspök idején telepedtek meg a város egyik legszegényebb negyedében és vállalták a Szent József tanoncotthon működtetését. Már az első évben létrehozták az oratóriumot, amely – hasonlóan működött egy napközi otthonhoz – gyermekeknek és serdülő ifjagnak szolgált nemes szórakozással, foglalkoztatással és egyben lelki táplálékkal is. Az internátusi élet szintén megindult, kezdetben iparostanoncokkal, majd pedig egyéb diákokkal is, főleg azokkal, akik papi pályára készültek. A kezdeti 15 főből így 1936-ra 80–90 főre emelkedett az ott elszállásolt tanulók száma. A szociális munkából az atyák a szegény gyermekek felkarolásán kívül is kivették a részüket. Az itt működő karitás egyesület a szegénysegélyezésben jelentős szerepet vállalt: eljártak a lakásokra és betegeket látogattak. Emellett természetesen egyéb egyesületek is működtek a plébánián: az Oltáregyesület, a *Credo*, leánykongregáció és leánykör, szerdánként pedig olyan hölgyek gyűltek össze, akik az inasok ruháit foltozták.⁷¹² 1936-ban aztán a kultúrház is megnyitotta kapuit, a felavató ünnepségen Grósz József is jelen volt.⁷¹³ Szintén az ő egyházkormányzása idején került sor a templomépítés befejezésére. Az alapkövetétel már 1932-ben megtörtént és 1935-ben az addig kész részt ideiglenesen át is adták rendeltetésének, de az érdemi munkálatok ezek után

⁷⁰⁸ Rumi Rajki István életútjáról, további alkotásairól és a Szent Márton kúthoz tartozó részletes bibliográfiáról ld.: *Rumi Rajki István*, Vasi életrajzi bibliográfiák XXXIX (szerk.: Nagyváradai Nóra), Szombathely 2004.

⁷⁰⁹ Az ünnepségsorozat programját közli: BŐLE, *A háromszázéves szombathelyi zárdánk*, 6–7.

⁷¹⁰ Vö.: SzEL PK 1938. VI. nr. 2137; XI. Pius pápa „*Ingravescentibus malis*” körlevele, A szent Rózsafüzérről, a SzEL PK 1937. VII. körlevélhez csatolva.

⁷¹¹ FEHÉR MÁTYÁS, *A hétszázados vasvári Szent Domonkos- rendi kolostor története 1241–1941* (A Szent István Akadémia II. Történelem-, jog- és társadalomtudományi osztályának értekezései III/1) Budapest 1942, a plébánia történetéhez: 237–243; Szentkút történetéhez, jelentőségéhez: 243–259. A plébánia és a zárdokhely XX. századi történetét a szerző elnagyoltan fejt ki.

⁷¹² Vö.: (?), *Az első labdától – a legszebb kultúrházig. A szalézi rend hét évi küzdelmes munkája átformálta Szombathely leghagyatottabb városrésze népét*, Vm 69 (1936) 53, 3–4; N.L., i.m., Vm 73 (1940) 4, 6.

⁷¹³ (?), *Felavatták a szalézi kultúrházat. Grósz püspök is megjelent a kultúrházavató ünnepségen*, Vm 69 (1936) 40, 5.

kezdődtek és 1938-ra fejeződtek be, amikor Lengyelország primását, Hlond bíborost hívták meg a felszentelésére, aki a rend letelepedése idején a rend tartományfőnöke volt.⁷¹⁴

A bencések azon kívül, hogy Celldömölkön plébániát vezettek, amely jelentős búcsújáró hely volt,⁷¹⁵ az oktatásban jeleskedtek. Már akkor ismertségre tett szert a kőszegi bencés gimnázium, amelyet 1815-ben vettek át a piaristáktól. Az intézmény legfőbb közigazgatási hatósága nem a szombathelyi egyházmegye főpásztora volt, hanem a Katolikus Középiskolai Főhatóság. A Kelcz-Adelffy fiúnevelő intézetbe kizárólag a bencés gimnázium növendékeit vették fel, így a két intézmény gyümölcsöző kooperációt alkotott.⁷¹⁶ A bencések a missziós munkából is kivették a részüket: lelkigyakorlatokat, *triduum*okat vezettek.⁷¹⁷

A premontrei rend szintén gimnáziumot tartott fenn Szombathelyen. A visszaállított csornai premontrei kanonokrendet I. Ferenc király 1806-ban kötelezte a hatosztályos gimnázium átvételére, majd 1850-ben a liceummal egyesítve főgimnáziumként működött tovább. Klebelsberg Kunó 1924-es rendelkezése értelmében pedig ismét gimnázium néven.⁷¹⁸ 1903–1911-ig Pehm József, a későbbi Mindszenty hercegprímás is ezen intézményt látogatta. Rajta kívül itt tanult a szombathelyi kieszeminárium növendékeinek egy része is.⁷¹⁹

Végül a férfi szerzetesrendek sorát gyarapították a verbiták, akik a kőszegi missziós szemináriumot vezették. Grósz József idején a szeminárium jelentős bővítésére került sor, mivel a jelentkezők száma jelentősen megnőtt. Míg 1935-ben csak 30 növendékük volt, 1940-re a számuk már elérte a 200-at. Ezzel szemben viszont csak 90–100 helyet tudtak nekik biztosítani. Munkálkodásukban a külföldi missziók utánpótlásának kinevelése mellett a legjelentősebb a zárt lelkigyakorlatok tartása volt.⁷²⁰

⁷¹⁴MNL–VML Vas vm törvényhatósági bizottságának 1937. május hó 18-án tartott évnegyedes rendes közgyűlése, 88. kgy., 125.

⁷¹⁵ A magyar Mária-cellnek is nevezett zárandokhelyről számos ismeretterjesztő jellegű kiadvány látott napvilágot, amelyek részletes ismertetésétől itt eltekintek.

⁷¹⁶ Vö.: A kőszegi Szent Benedekrendi kat. Ferenc József gimnázium értesítője vonatkozó számaival, az 1935/1936-os iskolaévtől az 1943/1944-es iskolaévig. E kiadványok szinte mindegyikében megtaláljuk a gimnázium rövid történetét, az intézmény leírását, az az évben a gimnáziumban történt fontosabb eseményeket, a tanári kart, az ifjúsági egyesületeket, a diákok eredményeit.

⁷¹⁷ Vö.: a korabeli *Schematismus*okkal, illetve pl.: (?), *Vas megyében 1981, Zalában 1541, Sopronban 1523 középiskolai tanuló van. Szombathely két fiú gimnáziumába és a leánygimnáziumba 1296 tanuló iratkozott be*, Vasvármegye 70 (1937) 242, 3. Ld. még: Pannonhalmi Bencés Főapátság Könyvtára, Bozmánszky Gyárfás hagyatéka 537/2–3.

⁷¹⁸ Vö.: A csornai premontrei kanonokrend szombathelyi Szent Norbert-gimnáziumának értesítőivel az 1936/1937. tanévtől az 1943/1944-es tanévig. Ezekben akárcsak a bencés gimnázium fent említett értesítője esetében megtaláljuk az iskola történetének leírását, azévi tevékenységét, a keretén belül működő egyesületeket, tanárokat, diákokat.

⁷¹⁹ SzEL, Szeminárium iratai, 8. doboz, a kieszeminárium napirendje felírtú borítékban: Napirend 1943/44.

⁷²⁰ VARGA SÁNDOR, *Templomot és új oldalszárnyat építenek a kőszegi missziósházhoz. Látogatás az Isteni Ige Társaság kőszegi otthonában*, Vm 73 (1940) 95, 5. 1937 előtt a missziós növendékeket az ausztriai Szent Gábor missziós házba küldték noviciusnak, mígnem abban az évben megnyílt a magyar noviciátus a kőszegi

A női szerzetesrendek különösen a karitatív munkából, a betegápolásból és az oktatásból, leánynevelésből vették ki a részüket. E területek a gyakorlatban sokszor átfedték egymást, egy-egy szerzetesrend többféle tevékenységet is folytathatott. Kifejezetten a szegények, elesettek gyámolításával foglalkoztak a Szegénygondozó nővérek, akik a szombathelyi szeretetházat vezették. Gondoskodtak az élelem, ruházat beszerzéséről, a könyvelésről, pénzkezelésről, foglalkoztatásról, illetve gondozták a benn lakó idős embereket. A város közsegélyezettjeit is ők látták el.⁷²¹ A szegénygondozás területén tevékenykedtek a kőszegi szerviták is, akik az 1939-ben elhunyt Kincs István végakarátának megfelelően napköziotthont is vállaltak.⁷²² Karitatív és betegápoló munkával foglalkoztak Páli Szent Vince leányai, akiknek Szombathelyen, Kőszegen és Sárváron voltak rendházaik. Az utóbbi helyen az elemi iskolában is tanítottak.⁷²³ A Szociális Testvérek Társasága szintén szociális területen tevékenykedett. 1930-ban Rábahídvégen telepedtek le, ahol óvodát üzemeltettek és a téli hónapokban háztartási és kézimunka tanfolyamokat vezettek, majd 1937 Szombathelyen is létrehoztak egy rendházat. Elsősorban a dolgozó lányokkal, női munkásokkal, cselédekkel foglalkoztak. A püspöki székhelyen egy jótékony alap segítségével női háztartási és gazdasági iskolát nyitottak.⁷²⁴

A beteggondozás terén az Isteni Megváltó Leányai, az annunciáta nővérek és a Szent Keresztről nevezett irgalmas nővérek végeztek kiemelkedő munkát. Az előbbieket Zalaegerszegen a kórházban és a szegényházban, Letenyén a szegénygondozásában jeleskedtek. 1938-ban telepedtek le Sárváron és vállalták el a sárvári kórház betegeinek az

missziós szemináriumában. Vö.: (?), *Magyar noviciátus nyílt meg a kőszegi missziós szemináriumában*, Vm 70 (1937) 227, 4.

⁷²¹ A szombathelyi szeretetház 1937-ben 60 férőhelyes volt, a közsegélyezettettek száma pedig elérte az 500 főt. Új szárnnyal bővítésére az év végén került sor, megszentelésére 1938. január elején. Vö.: (?), *Grósz püspök felszentelte a szeretetház új szárnyépületét*, Vm 71 (1938) 2, 5; illetve: (?), *A Szeretet Otthon májusban megkezdte a működését*, Győri Nemzeti Hírlap 2 (1937) 48, 9. – a győriek ugyanis a szombathelyi mintára tervezték megnyitni a saját városi szeretetházukat. A városi szeretetház szabályzata: MNL–VML Jegyzőkönyv Szombathely m. város képviselőtestületének 1936. évi április hó 2. napján tartott rendes közgyűléséről, 101.kgy., 372–382. A nővérek említése a 11. és 12. §-ban, 378–379; ennek módosítása: MNL–VML Szombathely m. város képviselőtestületének 1942. december 3-án délután 3 órakor tartott rendes közgyűléséről, 370. kgy., 838–841. Ld. még: KISS MÁRIA, *A Szent Ferenc-rendi Szegénygondozó nővérek Szombathelyen*, A ferences lelkiesség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1 (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák I/1) (szerk. Óze Sándor – Medgyesy-Schmikli Norbert), Piliscsaba–Budapest 2005, 415–421.

⁷²² SzEL AC 2394/1936; (?), *Rövid egyházmegyei hírek*, SzKT 1 (1937) 2, 11.

⁷²³ Bővebben: *Szombathelyi hírek*, SzKT 1 (1937) 8, 6; SZIBLER IMRÉNÉ, *Páli Szent Vince leányai Sárvárott*, Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 1 (1996), 27–34.

⁷²⁴ Bővebben: KISS MÁRIA, *A Szociális Testvérek Társasága Vas megyében*, Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára (szerk. Mayer László – Tilcsik György), Szombathely 2003, 509–520; GÉFIN, *A szombathelyi egyházmegye története III*, 270, illetve: (?), *A Szociális Testvérek Társaságának letelepülése Szombathelyen*, Vm 70 (1937) 207, 5–6; (?), *A Szociális Testvérek Társasága szeptemberben megnyitja háztartási és gazdasági iskoláját Szombathelyen*, Vm 70 (1937) 127, 6.

ellátását.⁷²⁵ Az annunciáta nővéreknek – akik szabályzatát a pápa Grósz József közbenjárására 1942-ben végleg approbálta⁷²⁶ – e szociális, karitatív irányvonal csak egyik tevékenységi körét jelentette. A kőszegi, celldömölki és szombathelyi kórházakban végzett betegápolás mellett elsősorban háztartásvezetéssel és misszióval foglalkoztak. Mind a püspöki palota, mind a püspöki szeminárium háztartását ők tartották rendben, 1939-től pedig a kőszegi Kelcz-Adelffy fiúnevelő intézet házvezetését is átvették. A hazai és külföldi missziós tevékenységből is kivették a részüket. Egyrészt a fiatalkorúak bíróságának leánynevelő intézetében, a fiatal lányok mellett végeztek patronázs tevékenységet, másrészt 1937-ben 5 nővér indult a brazíliai Lazaropolis lepratelepre misszióba. Kőszegi nyaralójukban gyakran tartottak a falusi leánykörök részére vezetőképző kurzusokat.⁷²⁷ A harmadik betegápolással foglalkozó rend, a Szent Keresztről nevezett irgalmas nővérek, a körmendi városi kórházban tevékenykedtek, de emellett Szentkirályon az elemi iskolai oktatásban és az óvodai nevelésben vettek részt.⁷²⁸

Az elsősorban oktatással, neveléssel foglalkozó női szerzetesrendekből az egyházmegye területén nem volt hiány: a domonkos női harmadrend, az Isteni Szeretet Leányai, a Notre-Dame apácák, a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek, a szalézi nővérek, a Premontrei harmadrend és a Jó Pásztor nővérek is e területen tevékenykedtek. A domonkosok óvodákat, elemi leányiskolákat és polgári leányiskolákat működtettek, illetve tanítottak ezekben az intézményekben. Kifejezetten Szent Domonkos rendi óvoda volt Szombathelyen, de Velemérben is domonkos szerzetesnő volt az óvónő. Elemi iskolában Vasváron, Szombathelyen és Kőszegen tanítottak, polgári leányiskolát pedig Szombathelyen, Kőszegen

⁷²⁵ SzEL PK 1938. VI. nr. 2145. A rend történetéről részletesen ír: SZALAY PÉTER, *Az Isteni Megváltó leányai Kongregációja*, Sopron 1993.

⁷²⁶ XI. Pius pápa 1934-ben 7 évre approbálta a kongregáció *constitutióit*: SzEL PK 1934. VI. nr. 2040, de a rend végleges approbációjára csak ekkor, 1942-ben került sor: SzEL PK 1942. IX. nr. 2892.

⁷²⁷ SzEL PK 1939. IX. nr. 2068. A Boldogságos Szűz Leányainak egyházmegyei kongregációját 1924-ben Mikes János püspök alapította meg Szombathelyen. Ld.: GÉFIN, *A szombathelyi egyházmegye története (1777–1929) II*, 164. A nővérek elsősorban betegápolással foglalkoztak. Érdekes megjegyezni, hogy VECSEY, *A kőszegi róm. kat. Kelcz-Adelffy árvaház története: 1741–1941* nem említi őket. Az annunciáták megalapításáról, történetéről röviden: MARTONOSI ÉVA, *Az annunciáta nővérek kongregációjának megalapítása*, Emlékkönyv. Jeles napok, neves gyógyítók. Jubileumok a Markusovszky Kórházban, I, (Szerk. Lakner László), Szombathely 2005–2010, 109–114; illetve: SILL ABA FERENC, *Megemlékezés az annunciáta nővérek történetéről és sorsáról*, Uo. 102–103. Fent említett tevékenységeikről ld.: (?), *A közeljövőben új házagópító intézménnyel gazdagodik Szombathely szociális élete. Az Annunciáta nővérek vezetése alatt megkezdte működését a fiatalkorúak bíróságának leányvédő intézete*, Vm 70 (1937) 70, 9–10; (?), *Napihírek. Az annunciáták öt tagja Braziliába megy*, Vm 70 (1937) 213, 7; (?), *A szombathelyi annunciáták megérkeztek Braziliába. Egyszerre Santa Isabelben laknak, mert a lepratelepen, a „fájdalom városában” még nincs készen a házuk*, Vm 71 (1938) 3, 6; SzEL PK 1939. IX. nr. 2069; SzEL PK 1941. VII. nr. 1605.

⁷²⁸ 1924-től látták el Kőrmenden e feladatot. Vö.: RABÁR FERENC, *A Szent Keresztről Nevezett irgalmas nővérek magyar rendtartománya*, PhD-értekezés, Debrecen 2008, 109. Ld. még: KAPRONCZAY KÁROLY–REMETEI FILEP FERENC, *Körmend egészségügyének története*, Körmend 1983, 42; BUNDICS ANTAL MIKLÓS, *Fejezetek a körmendi római katolikus egyházközség történetéből*, A körmendi egyházközségek és hitközségek története (szerk. Bundics Antal Miklós et al), Körmend 1993, 42.

és Vasvárott vezettek.⁷²⁹ Ezen túlmenően leányvezető képzést tartottak kőszegi zárdájukban,⁷³⁰ ahol lelki gyakorlatokat és egyházzenei tanfolyamot is rendeztek katolikus tanítónők részére.⁷³¹ Grósz József szombathelyi egyházkormányzása idején Szarvaskenden alapítottak új rendházat, itt rendezték be a noviciátusukat. Akárcsak a domonkosok, az Isteni Szeretet Leányai is a közoktatás szinte valamennyi szintjén jelen voltak: Celldömölkön foglalkoztak óvodai, elemi iskolai és polgári iskolai neveléssel. A Notre-Dame apácák Zalaegerszegen elemi iskolát és polgári iskolát tartottak fenn. A Szegény Iskolanővérek elsősorban az óvodásokkal foglalkoztak Alsóságon, de egy nővér a helyi elemi iskolában is tanított. Hasonlóan Kenyeriben a premontrei harmadrendhez tartozó nővérek. Végül szintén az óvodában dolgoztak Oladon a szaléziánus nővérek.⁷³² Az ikervári Jó Pásztor nővérek, akik 1936-ban telepedtek meg az egyházmegyében és akiket Grósz József püspöki körlevél útján ajánlott a híveknek, elemi iskolát, 3 évfolyamos szakirányú tanonciskolával egybekapcsolt női felsőruha szabóműhelyt és leánynevelő intézetet működtettek és fő céljuk az erkölcsös, jó családayák nevelése volt. Az intézet lehetőséget adott a fiatal lányoknak a kertészeti, gazdasági és háztartási ismeretek elsajátítására is.⁷³³

Végül a szombathelyi karmelita rend és az 1942-ben Kőszegen letelepedett Szentlélek Szolgáloi kontemplatív életmódot folytató rendek voltak. Az előbbieken ezen túlmenően az ostyasütéssel segítették az élénk lelki élet kibontakozását.⁷³⁴

⁷²⁹ Vö.: a korabeli *Schematismusokkal*, valamint: (?), *A szombathelyi tankerület polgári iskoláiba 7562 tanuló iratkozott be*, Vm 70(1937) 264, 3–4.

⁷³⁰ SzEL PK 1937. IV. nr. 1076.

⁷³¹ A lelki gyakorlatról: SzEL PK 1936. VI. nr. 1209. Az egyházzenei tanfolyamról: SzEL PK 1937. IV. nr. 1076.

⁷³² A korabeli *Schematismusok* és az 1938, valamint 1943-as *ad limina* jelentések alapján.

⁷³³ SzEL PK 1943. V. nr. 1774.

⁷³⁴ SzEL AC 2967/1942; SzEL AC 529/1943; A karmeliták 1906-ban telepedtek meg Szombathelyen. Vö.: MÁTÉFFY BRÚNÓ JÁNOS, *A karmelita rend története*, az 1946-os szöveg kiegészített változata, Székesfehérvár 1998, 244.

VII. VILÁGIAK APOSTOLKODÁSA, LELKISÉGI MOZGALMAK AZ EGYHÁZMEGYÉBEN

A) EGYHÁZKÖZSÉGEK AZ EGYHÁZMEGYÉBEN

Mint az előző fejezetből is kitetszik, a szerzetesrendek tevékenységének hatékony segítői voltak a szerzetesi plébániákon működő különféle egyesületek, amelyek az adott egyházközség híveiből szerveződtek. Ugyanez igaz természetesen a nem szerzetesi plébániákra is. Az egyházközségek egyházi elnöke a plébános volt. Ezek a katolikus autonómia szervei voltak, melynek megalkotásáért jelentős küzdelem folyt már a XIX. század második felében, de megvalósítása – különösen a felsőklérus tagjainak a hatásköréről, funkciójáról alkotott eltérő véleményének köszönhetően – vontatottan haladt előre.⁷³⁵ Az első egyházközségek már az 1871-es első autonómia kongresszust követően megalakultak. A szombathelyi egyházmegyében viszont a korabeli emlékezet szerint meglehetősen későn, 1906-ban, Kőszegen alakult meg az első önálló egyházközség, Kincs István plébános tevékenysége nyomán.⁷³⁶ Ugyanakkor az első országos egyházközségi szabályzat csak 1929-ben született meg, amely a már meglévő egyházközségeknek megengedte, hogy a saját korábban jóváhagyott szabályzatukat kövessék.⁷³⁷ Közel tíz évnek kellett eltelnie, hogy 1938-ban általánosan érvényes, az ország minden egyházközségére vonatkozó szabályzat szülessen. Ez a szabályzat, amelynek előkészítését egy háromtagú püspöki bizottság végezte (a váci püspök, a székesfehérvári püspök és a szombathelyi apostoli adminisztrátor), Wallner József nagyprépost, székesegyházi főesperes értesülése szerint a szombathelyi hitközség szabályzatát tette magáévá kevés módosítással.⁷³⁸

Ha az egyházközségek szorosan vett funkcióját, az egyházi életbe illeszkedését szeretnénk vizsgálni, akkor célszerű Serédi Jusztinián hercegprímás definíciójához visszanyúlnunk, amely röviden, mindazonáltal kifejezően írja le őket. Megfogalmazása szerint: *„Az egyházközségek célja az, hogy általuk a hívek szervezettebben bekapcsolódjanak a plébánia és az*

⁷³⁵ A katolikus autonómia szakirodalmá rendkívül gazdag, részletes ismertetésétől terjedelmi korlátok miatt most eltekintek. Kezdeteiről a korabeli szakirodalomban ld. például: SZEMNECZ EMIL, *Katolikus autonómia. A katolikus autonómia múltja, jelene s jövője és a felekezetek autonóm szabályai*, Budapest 1897; MELCHIÁR KÁLMÁN, *A katolikus autonómia Magyarországon*, Budapest 1907; WENNINGER MÁTYÁS, *A katolikus autonómia*, Tóváros 1912; RADOVICS LÁSZLÓ, *A katolikus autonómia szervezése*, Budapest 1917.

⁷³⁶ (?), *Kincs István kőszegi apátplébános január 1-én nyugalomba vonul*, Vasvármegye 70 (1937) 258, 3

⁷³⁷ *A katolikus egyházközségek igazgatásának szabályzata*, Székesfehérvár 1929.

⁷³⁸ *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 190; SzEL PK 1939. II. Nr. 229; SzEL AC 2271/1939. A korszakban bevett terminus volt a katolikus egyházközségekre is a hitközség kifejezés, amelyet számos újságcikk és az esperesi koronák szóhasználata igazol.

*Egyház életébe, érintetlenül hagyva annak szervezetét, alkotmányát, kormányzását és törvényhozását. A hívek szerves bekapcsolódása az Egyház életébe tevékeny hitéletet jelent befelé, Egyházunk védelmét és jogainak biztosítását kifelé.*⁷³⁹ Felépítésükről pedig elmondható, hogy – mint a katolikus egyház intézményei általában – hierarchikus felépítésűek. Legtöbbször egy plébániához egy egyházközség tartozott, de ez alól akadtak kivételek, előfordult, hogy filiák alkottak egyházközséget, vagy hogy több plébánia, illetve kurácia tartozott egy egyházközségbe.⁷⁴⁰ Az adott egyházközség területén élő hívek automatikusan tagjai voltak. Képviselőtüket választással biztosították, vezetésüket az egyházközségi képviselőtestület és tanács látta el. Az 1938-as szabályzat életbe lépése után a legközelebbi választásokat Grósz rendelkezése értelmében mindenütt 1939 őszén tartották meg, amely mögött szintén egyfajta egységesítési szándék húzódott meg.⁷⁴¹ Ezek ülésén határoztak a beszédendő adóról, a helyi egyházhoz kapcsolódó különböző javítási, építési munkálatokról (templom, plébánia, iskola), új szobor beszerzéséről, keresztek felújításáról, keresztút építéséről, a hitélet szervezéséről, különféle rendezvények rendezéséről, egyéb megoldandó problémákról. Az egyházközségi szint felett esperesi kerületi tanácsot kellett szervezni, amely tanácsokat egységesen szervezte, irányította az egyházmegyei központi tanács.⁷⁴² Az országos összefogó erőt az *Actio Catholica* jelentette, melynek Grósz József magyarországi megszületésétől kezdve lelkes támogatója volt.⁷⁴³

B) AZ „ACTIO CATHOLICA PÜSPÖKE”, A MOZGALOM PROGRAMJAI ÉS SZEREPE

1. Az *Actio Catholica* Magyarországon és az egyházmegyében

Az *Actio Catholica* mozgalom, amely Magyarországon 1932-ben alakult meg és 1933-ban kezdte meg tényleges működését,⁷⁴⁴ már Mikes püspök idejében elérte az egyházmegyét. 1933-ban megalakult az *Actio Catholica* egyházmegyei központi tanácsa, élén az egyházmegyei *Actio Catholica* igazgatóval, és az ez alá tartozó espereskerületi tanácsok is, amelyek évenként beszámoltak az egyházmegyei központi tanácsnak a kerületükben folyó

⁷³⁹ A Budapesti Rk. Egyházközségek első tíz éve (Szerk. Hauser Ignác), Budapest 1930, 10.

⁷⁴⁰ Például a püspöki székvárosban csak egy egyházközség volt, amely alá 4 plébánia és egy kurácia tartozott.

⁷⁴¹ SzEL PK 1939. II. Nr. 229.

⁷⁴² Az *Acta Cancellariae* iktatókönyvekben számos egyházközségi jegyzőkönyv található, az espereskerületi *Actio Catholica* gyűlések jegyzőkönyveiből sokkal mérsékeltébb számban maradtak fenn példányok. Vasvármegye című napilap a püspöki székváros egyházközségeinek működéséről rendszeresen tájékoztat.

⁷⁴³ Az 1935. március 20-ai püspökkari körlevél az egyházközségeket az *Actio Catholica* helyi szerveként interpretálta: GIANONE, *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948*, 225.

⁷⁴⁴ Bővebben: uo, 18–38.

munkáról.⁷⁴⁵ Ezek szerkezetét és működését a Magyar Püspöki Kar 1935. március 20-án tartott közgyűlése szabályozta. Eszerint: minden espereskerületnek az öt szakosztálynak⁷⁴⁶ megfelelően öt előadót kellett választania, akik szakosztályuknak megfelelően ellenőrizték kerületeik egyházközségeinek a helyzetét és működését, majd az esperesi tanács elé terjesztették megfigyeléseiket és tapasztalatukat. Ezenkívül minden egyházközségnek is el kellett küldenie a maga éves beszámolóját egységesített beszámolási íveken a kerületi espereseknek, amelyek alapján az országos elnökségnek küldött beszámolók összegzésével az országos vezetés fel tudta mérni az eredményeket és meghatározhatta a következő évi teendőket. Itt fontos megjegyezni, hogy az *Actio Catholica* munkaéve július 1-től június 30-ig tartott. Helyi mozgatórugói a lelkipásztorok voltak, akik feladata az „*eleven, modern egyházközségi élet megteremtése.*”⁷⁴⁷ Ennek keretében nemek és korok szerinti egyesületeket kellett létrehozniuk, gondoskodniuk kellett arról, hogy az egyházközségi képviselőtestületbe megfelelő lelkületű világi híveket válasszanak, létre kellett hozniuk az egyházközségi szakosztályokat és ezek munkáját ellenőrizniük. Bár a mozgalom fő célja a világi apostolkodás előmozdítása volt, erőteljesen érvényesült az egyházi irányítás.⁷⁴⁸

Mindez a szerkezeti felépítés, amelyet fent vázoltam már adott volt, amikor a Szentatya Grósz Józsefet a szombathelyi egyházmegye élére állította apostoli adminisztrátorként. Így a megkezdett munka kiteljesítése már rá hárult. A már meglévő szerkezeti felépítéshez a későbbiek során még egy hivatalt csatolt: az egyházmegyei igazgató mellé titkárt rendelt, és a püspökvárban egy külön helyiséget bocsátott az *Actio Catholica* számára irodahelyiségnek.⁷⁴⁹ Így közvetlenül ellenőrizhette a működését és bármikor kapcsolatba tudott lépni a vezetőivel. Az általa létrehozott lapot, a Szombathelyi Katolikus Tudósítót is elsősorban egyházközségi és egyházmegyei *Actio Catholica* értesítőnek szánta.⁷⁵⁰ Az *Actio Catholica* szervezése annyira a szívügye volt, hogy az 1939-es szeptemberi Szombathelyi Katolikus Tudósítóban a róla megjelent cikk ismeretlen szerzője fontosnak tartja megjegyezni róla, hogy: „*Valóban az*

⁷⁴⁵ SzEL PK 1933. III. nr. 975.

⁷⁴⁶ Ezek: hitbuzgalmi és erkölcsvédelmi, kulturális, sajtó, szociális és karitatív és a szervezési.

⁷⁴⁷ SzEL PK 1935. I. nr. 33.

⁷⁴⁸ Uo. Az *Actio Catholica* célkitűzéseiről bővebben: BANGHA BÉLA, *Egy nagy ígéret: az Actio Catholica jelentősége korunkban*, Budapest 1934; BRANDENSTEIN BÉLA, *Actio Catholica hivatása és feladatai Magyarországon*, Budapest 1935; GERGELY JENŐ, *A katolikus egyház története Magyarországon (1919–1945)*, Budapest 1999; GIANONE ANDRÁS, *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948*, Miskolci keresztény szemle 3 (2007) 10, 27–35. és legújabban: GIANONE, *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948*.

⁷⁴⁹ SZENDY LÁSZLÓ, *Mit akarunk?*, SzKT 1 (1937), 1.

⁷⁵⁰ Erről tanúskodik a lap alcíme is, amely: „Egyházközségi és egyházmegyei AC értesítő.” Az ötletet a Györi Katolikus Tudósító adhatta, amely egyházközségi értesítő volt.

*Actio Catholica püspöke.*⁷⁵¹ A szervezés munkáját mindig az országos központ által meghatározott szellemiségében és irányelvek szerint végezte. A püspöki körlevelekben minden évben közzétette az *Actio Catholica* azévi munkaprogramját és utasításokat adott papjainak és a világi apostolkodásban részt vevő híveinek ezek megvalósítására.

2. A teendők számbavétele 1936-ban

Az első munkaévben, amelyben Grósz József már a szombathelyi egyházmegye apostoli adminisztrátora volt, az *Actio Catholica* központi vezérgondolata „Krisztus és falu” volt. Ekkor a főpásztor felmérte egyházmegyéje lelkeségi mozgalmait, számba vette a hiányosságokat és szakosztályonként sorra vette, hogy mi a teendő. Először is megállapította, hogy egyházmegyéjébe „sok egyesület dolgozik, de nem mind igazán és nem mind kellő lendülettel [...] Itt-ott bizony előfordul, hogy papíregyesületeket hoz létre a megtévesztő ügyeskedés.”⁷⁵² Valamint: „Egyházmegyénk 35 plébániájában és 3 kuráciában hiányzik még a zsenge gyermeki lélek alakítására annyira kiváló szívgyárda intézménye.”⁷⁵³ Emellett felhívta a figyelmet arra, hogy bár három év alatt az egyházmegye plébániáinak 41%-a tartott missziót, de több plébánián már tíz éve nem volt, és akad olyan három is (Millei, Nagyrákos, Tótszentmárton), ahol még egyáltalán nem volt.⁷⁵⁴ Ezekből kiindulva szorgalmazta, hogy papjai ne csak megalapítsák a hitbuzgalmi egyesületeket, hanem a későbbiek során is vezessék ezeket és a lelki megújulás érdekében tartsanak minél több missziót és zárt lelkigyakorlatot. Nagy hangsúlyt kívánt helyezni a falusi szívgyárdák fejlődésére is, azokon a helyeken pedig, ahol a polgári és középiskolákban egyéb hitbuzgalmi egyesület nem volt, a szívtestőrség intézményét szerette volna meghonosítani. Fontosnak tartotta, hogy ne csak papíron létezzenek ezek az egyesületek, hanem kereteiken belül a jövő nemzedék hitének erősítését, elmélyítését célzó munka folyjon. Ellenőrzésükkel az espereseket és a kerületi tanfelügyelőket bízta meg. A kulturális teendők számbavételénél az *Actio Catholica* félig kidolgozott beszédvázlatai segítségével végzett népművelés feladatát hangsúlyozta, amelynek fő irányítói a lelkipásztorok és a tanítók kellett, hogy legyenek. A sajtó terén faluhelyen a Népújság minél szélesebb körben történő terjesztését tartotta megvalósítandónak. A karitás tekintetében megjegyezte, hogy a szeretet találékonyságáról már számos beszámoló érkezett

⁷⁵¹ (?), *József püspök*, SzKT 7 (1939), 1.

⁷⁵² A megállapítás az *Actio Catholica* 1936-os munkájára való felhívásban olvasható: SzEL PK 1936. VIII. nr. 2313.

⁷⁵³ SzEL PK 1936. VIII. nr. 2313.

⁷⁵⁴ A későbbiek során a háromból két plébánián még 1937-ben sor került a misszióra, Nagyrákoson viszont az iktatókönyvek tanúsága szerint nem.

hozzá a plébániákról és ezt a megkezdett utat kellene folytatni, a falvakban az arató-ünnepek, hálaadó-napok és vasárnapok alkalmával, amikor „*a telt csűrből és a telt pincéből a szűkös falusi erszények némi kis könnyebbedést remélhetnek*”,⁷⁵⁵ így a karitás céljaira is szívesebben adakoznak, a városokban pedig különböző jótékonyági egyesületek bevonásával. Végül a szervezési feladatokat sorra véve megjegyezte, hogy az *Actio Catholica* plébániai szakosztályvezetőinek, az espereskerületi kiküldötteknek és az egyházmegyei tanács tagjainak a mandátuma ősszel lejár, így esedékessé válik az újraválasztásuk. Ugyanakkor ez jó alkalom arra, hogy az esetlegesen munkájukat nem jól végzők helyett a legmegfelelőbbeket állítsák az egyes posztokra.⁷⁵⁶

3. A kettős szentév

A következő év a kettős szentévre: Szent István király halálának 900. évfordulójára és a Budapesten tartandó XXXIV. nemzetközi Eucharisztikus kongresszusra való előkészület jegyében telt. Mivel az Eucharisztikus vilá kongresszus megszervezését az *Actio Catholica* vállalta, így erre vonatkozóan is felülről jövő programterv állt Grósz rendelkezésére.⁷⁵⁷ Ugyanakkor a helyi előkészületek és ünnepek megszervezésében és lebonyolításában már jelentős szerepet játszott az apostoli adminisztrátor egyéni iránymutatása. A kettős szentévre vonatkozó rendelkezései a körleveleiből jól kirajzolódnak előttünk. Egyik első és legfontosabb intézkedéseként elrendelte, hogy a szentév előkészítésére és a helyi ünnepek megrendezésére egyházmegyei előkészítő főbizottság alakuljon, valamint egyházközségenként is mindenhol az 5–10 főből álló előkészítő bizottság.⁷⁵⁸ Az egyházmegyei főbizottság felépítésére jellemző, hogy egy egyházi elnök és két világi társelnök állt az élén: az elnök Wallner József prelátus, nagyprépost, a társelnökök pedig a szombathelyi egyházmegye területét lefedő Zala és Vas vármegyék alispánjai voltak. Az alelnöki tisztségeket a három legjelentősebb város, Szombathely, Zalaegerszeg és Kőszeg polgármesterei töltötték be. A főbizottságon belül megalakult a Vas illetve a Zala vármegyei végrehajtó bizottság is. A főbizottság megválasztott tisztségviselőit Grósz apostoli

⁷⁵⁵ Uo.

⁷⁵⁶ SzEL PK 1936. VIII. nr. 2313.

⁷⁵⁷ Az Eucharisztikus szentév programjáról bővebben: *A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus Emlékkönyve*, Budapest 1938, a rendezvény megszervezéséről: GERGELY JENŐ, *Eucharisztikus vilá kongresszus Budapesten/1938*, Budapest 1988, 90–106. A Szombathelyi Katolikus Tudósító szintén leközölte a kettős szentév tervezett programját: (?), *A magyar katolicizmus kettős szentévének programja*, SzKT 1 (1937) 3, 2. Az újságban többször találunk buzdítást is a Budapesten tartandó rendezvénysorozaton részvételre.

⁷⁵⁸ SzEL PK 1937. II. nr. 353.

adminisztrátor megerősítette tisztségükben.⁷⁵⁹ Az alsóbb szinteken a szervezés nem ment ennyire zökkenőmentesen: áprilisban arról értesülünk, hogy még mindig 40 olyan egyházközség van, ahol az előkészítő bizottságok nem alakultak meg.⁷⁶⁰

A keretek felállítása mellett Grósz József ügyelt arra is, hogy hívei pontosan tájékozódjanak a kettős szentév országos és helyi programját illetően, így már jóval a megkezdése előtt, 1937 márciusában közzétette ezeket. Eszerint az eucharisztikus szentév megnyitására országszerte 1937. május 23-án kerül sor, a Szent István év megnyitása 1937. december 31-én, bezárása 1938. december 31-én lesz. Az Eucharisztikus világtkongresszus Budapesten 1938. május 23–29-ig tart. A szombathelyi egyházmegyében az országos ünnepségsorozathoz kapcsolódva 1937 őszén egyházmegyei eucharisztikus kongresszust tartottak és 1938. június 4–5-én Szent István ünnepével egybekötve sor került a szombathelyi Szent Quirinus templom felszentelése is.⁷⁶¹ Mind híveit, mind papjait többször buzdította az országos rendezvényeken való részvételre.⁷⁶² Felhívása nem maradt eredménytelen: az egyházmegyéből több mint 8600 hívő utazott a központi ünnepségre.⁷⁶³

A szentév gyakorlati lebonyolításáról a főpásztor az *Actio Catholica* Országos Elnökségének irányelvei szerint rendelkezett.⁷⁶⁴ Az országban mindenütt megtartandó eucharisztikus missziók, *triduumok* és ünnepségek központi gondolatának jegyében elrendelte, hogy ahol 5 éven belül az egyházmegyéjében misszió nem volt, ott tartsanak, ahol volt, ott ún. renovációval újítsák meg a hatását, vagy tartsanak *triduumokat*. Emellett szorgalmazta egyházmegyéje templomaiban az állandó szentségimádást, az eucharisztikus ünnepségek tartását, egyházközségi, espereskerületi eucharisztikus gyűlések rendezését, a gyakori szentáldozást, a szentévi plakátok minél több helyre történő kifüggesztését, a szentévi jelvények viselését, a tűzfalakra eucharisztikus jellegű feliratok és szimbólumok festését, az ifjúságban az eucharisztikus lelkület kialakítását, a templomok díszítésére Gizella királynő-

⁷⁵⁹ SzEL PK 1937. IV. nr. 1060. Az egyházmegyei bizottság munkájára a püspöki körlevelek alapján találunk utalásokat, például: Vas vármegye ispánjának rendelkezése, hogy táncvigadalmakra engedélyek nem adhatók ki a *triduumok* és missziók idejére: SzEL PK 1937. VIII. nr. 2884.

⁷⁶⁰ SzEL PK 1937. IV. nr. 1061.

⁷⁶¹ SzEL PK 1937. II. nr. 352. Az eucharisztikus szentév megnyitásának pontos időpontjáról az egyházközségi bizottságok megalakulásának sürgetésekor kapunk információt: SzEL PK 1937. IV. nr. 1061.

⁷⁶² Különösen: SzEL PK 1937. IV. 2447; SzEL PK 1937. VI. nr. 1797; valamint felhívja az idegen nyelven tudó papjait, hogy vegyenek részt és vállaljanak idegen nyelven gyóntatást a kongresszuson: SzEL PK 1937. VIII. nr. 2880.

⁷⁶³ *A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus tájékoztatója a belső szervei számára*, Budapest 1938, 6–7. A nyilvántartott adatok szerint összesen: 8628 fő. Ebből 1938. februárig: 8175 fő. Vö.: (?), *Egyházmegyei hírek*, SzKT 2 (1938) 3, 7.

⁷⁶⁴ Erre a felhívást az *Actio Catholica* minden püspöknek külön is eljuttatja. Ld.: SzEL PK 1937. V. körlevélhez csatoltan, valamint a szervezés irányelveiről bővebben: GERGELY, *Eucharisztikus világtkongresszus Budapesten/* 1938, 90–106.

csoportok alakulását, valamint az oltáregyesületi élet felélénkítését.⁷⁶⁵ Felmentette a hústilalom alól a május 27-én az egyházmegyéje területén Eucharisztikus kongresszusra utazókat, megadta az ordináriusoknak fenntartott esetek alóli gyóntatási jogot az egyházmegyéje területén átutazó papoknak, felhívta a figyelmet, hogy a résztvevő papjai a Kongresszus Központi Irodájánál jelentkezzenek, hogy misézhesseken Budapesten s vigyenek magukkal megfelelő papi öltözéket, és az otthonmaradó papoknak *binandi facultast* adott, hogy helyettesíteni tudják a távollevőket. Ezenkívül rendelkezett a hívek utazási módjáról (litánia és szentségimádás után világi vezetővel csoportosan induljanak) és megkérte papjait, hogy a hívekkel előre közöljék az elnyerhető búcsúk lehetőségét.⁷⁶⁶ A főpásztor rendelkezéseinek a gyakorlatba való átültetéséről az espereskerületi koronákon tárgyaltak, melyekből kiválóan tanulmányozható, hogy hol mit és hogyan terveztek megvalósítani ezekből.⁷⁶⁷

A kettős szentév másik jelentős centenáriuma, Szent István halálának 900. évfordulójának megünneplésére Grósz apostoli adminisztrátor a Szent Jobb tiszteletének elmélyítését tűzte ki célul, amelyet a szent királyról készülő műalkotások, róla elnevezett harangok, kápolnák, a tiszteletére beszerzett nagy méretű zászlók és a plébánosok róla szóló előadássorozatai révén kívánt elérni.⁷⁶⁸ Ezen utóbbihoz az *Actio Catholica* által két példányban az egyházmegyének megküldött Szent István diaposztív sorozatot ajánlotta.⁷⁶⁹ A centenárium jelentős eseménye volt a Szent Jobbot szállító Aranyvonat keresztülhaladása az egyházmegyén.⁷⁷⁰ A vonat szombathelyi fogadásáról legteljesebben talán a székeskáptalani *protocollum* számol be, amely leírja, hogy augusztus 19-én a szombathelyi püspökkel együtt 5 kanonok is részt vett a rendezvényen, Wallner József betegség miatt távol maradt. Az állomásról külön körmenet kísérte az ereklyét a székesegyházba, amely a Fő téren megállt, ahol Vas vármegye főispánja mondott köszöntő beszédet. Éjjel a különböző plébániákról zarándokoltak tízezrek a

⁷⁶⁵ SzEL PK 1937. II. nr. 352; SzEL PK 1937. V. nr. 1347; SzEL PK 1937. VII. nr. 2447. A papságnak a plébánián rendezendő *triduum*okat, missziókat, illetve eucharisztikus ünnepeket az *Actio Catholica* egyházmegyei központjának jelentenie kell. Ld.: SzEL PK 1937.VIII. nr. 2882.

⁷⁶⁶ SzEL PK 1938. IV. nr. 1008.

⁷⁶⁷ Ezekről az 1937-es tavaszi koronákon tárgyaltak. Vö.: SzEL AC 2070/1937; SzEL AC 2072–2086/1937.

⁷⁶⁸ SzEL PK 1937. II. nr. 352. Felhívásának visszhangjáról a korabeli sajtó és források, illetve a szakirodalom segítségével kaphatunk képet. A felhívás hatására készült mennyezetfreskókról ld. például: *Szent Márton egyházmegyéje* (szerk. Szamos Rudolf), Szombathely 1999, 74 (a körmendi Szent Erzsébet plébániatemplomban), 94 (a sárvári Szent László plébániatemplomban). A szombathelyi szalézi templom Szent István emlékharangjának felszenteléséről: ÁDÁM LÁSZLÓ, *Szombathely ünnepe*, SzKT 2 (1938) 5, 2–3, a szombathelyi ferences templom új Szent István orgonájáról: SZENDY LÁSZLÓ, *Szombathely szentéve*, SzKT 2 (1938) 1, 1–2.

⁷⁶⁹ SzEL PK 1937. VIII. nr. 2883.

⁷⁷⁰ SzEL PK 1938. V. nr. 1504.

megtekintésére. Másnap augusztus 20-án csendes misét követően kísérték vissza a Szent Jobbot a vonathoz, amely $\frac{3}{4}$ 9-kor indult az állomásról.⁷⁷¹

4. Az *Actio Catholica* programjai a szentév elmúltával

A jubileumi szentév elmúltával az *Actio Catholica* következő vezérgondolata az 1939/1940 és 1940/1941-es esztendőre vonatkozóan a „Világiak Krisztus országáért” volt. Itt érdekes megjegyezni, hogy az 1939/1940-es programterv csak késéssel, november végén jelent meg az 1939-es év utolsó körlevelében, pedig az *Actio Catholica* által megtervezett munkaév júliustól júniusig tartott. Ennek háttérében talán a világtörténelmi események alakulása állhatott. A vezérgondolathoz kapcsolódóan Grósz püspök célkitűzései az 1939–1941-es munkaévekre: a világi apostoli öntudat minél szélesebb felkeltése – ennek érdekében prédikációk tartása az Egyház fogalmáról és a híveknek az Egyházzal szembeni kötelességéről és imahadjárat a világi apostoli hivatásokért –, egyházközségeként hangadó csoportok képzése – az Egyházzal szülő dogmatikai előadások révén, valamint a hívők világi vezetőinek képzése – zárt lelkigyakorlatok által.⁷⁷² A világi apostolkodásba különösen az egyházközségi képviselőtestület tagjait szerette volna bevonni. Ennek érdekében kérte, hogy ahol lehetséges, küldjenek egyházközségeként 2–2 képviselőtestületi tagot a kőszegi missziósházba, 1940/1941-ben a falusi egyházközségeket esetében espereskerületenként, a városok esetében plébániáinként tartandó célllelki gyakorlatokra.⁷⁷³ A falusi célllelki gyakorlatok eredményéről az 1941-es II. püspöki körlevelében számolt be, melyeken a püspök által meghívott mind a 17 esperesi kerület kiküldöttei részt vettek, összesen: 278 fő.⁷⁷⁴ A foglalkozás tekintetében a résztvevők túlnyomó többsége, 235 fő földműves volt. A beszámoló végén Grósz püspök hangot adott azon szándékának, hogy: „*pár éven belül az egyházközségi képviselőtestületek tagjai mindnyájan átmenjenek ezen a lélekújuláson.*”⁷⁷⁵ A zárt lelkigyakorlatok tartásának következő időpontjául az ősz, helyéül továbbra is a kőszegi Szent Imre missziós házat jelölte ki, amely 1934 óta adott otthont a zárt lelkigyakorlatoknak.⁷⁷⁶

⁷⁷¹ Bővebben: SzEL Protocollum, 1933, 22–23.

⁷⁷² SzEL PK 1939. XII. nr. 2617. és SzEL PK 1940. VIII. nr. 2401.

⁷⁷³ SzEL PK 1940. VIII. nr. 2403.

⁷⁷⁴ SzEL PK 1941. II. nr. 455. székesegyházi esperesi kerület területe csak városi részre esett, így itt nem hirdettek meg célllelki gyakorlatot a falusi egyházközségi képviselőtestületi tagok részére.

⁷⁷⁵ SzEL PK 1941. II. nr. 455.

⁷⁷⁶ Uo. 1940-ig április 27-ig az intézmény rektorának információi szerint 118 zárt lelkigyakorlatot tartottak, amelyen 2600 férfi vett részt. Vö.: VARGA SÁNDOR, *Templomot és új oldalszárnyat építenek a kőszegi missziósházhoz. Látogatás az Isteni Ige Társaság kőszegi otthonában*, Vm 73 (1940) 95, 5.

Az *Actio Catholica* utolsó olyan programja, amelyben szombathelyi püspökként Grósz József még részt vett 1942/1943-ban a „Családmentés-nemzetmentés” témakör köré csoportosítható. Ezen év eredményéről a papsággal statisztikát is készített, amelyet a munkaév végén összegzett.⁷⁷⁷ Ebből az összegzésből rálátunk nem csak az *Actio Catholica* által éppen kitűzött feladatokra, hanem a kezdetektől folyamatosan végzett munkára is. A célkitűzések, amelyeket ebben a munkaévben a megyéspüspök különösen fontosnak tartott, és elvárt minden egyházközségtől a szombathelyi egyházmegye és a muravidéki apostoli adminisztrátúra területén: rendezzenek világnézeti tanfolyamokat a házasságról, minden családban próbálják visszaállítani a családi közös imát és az engesztelő szentségimádást a családok bűneiért, a végén a családok közös felajánlásával, a karitatív szakosztályok segítsenek a szociálisan bajba jutott családokon, rendezzenek családi napokat, indítsanak mozgalmat a vasárnapi misehallgatásért és a káromkodások ellen.⁷⁷⁸ A statisztikai ívek összegzéséből először is azt a következtetést vonta le, hogy nem minden esetben tudták a papok és szakosztályok vezetői az íveket pontosan kitölteni. A papok sok helyen csak a templomlátogatók relatív számát adták meg az abszolút helyett, a karitászra költött összeget az íveken kerekítették, a kórházmisszióról legtöbb helyen nem tettek említést és a szakosztályok vezetői a karitász ív kitöltését helytelenül végezték. Muravidékről továbbá a Szent Sebestyén plébánia kivételével nem érkeztek be adatok.⁷⁷⁹ Ez valószínűleg nagyrészt annak köszönhető, hogy a visszacsatolt területen az *Actio Catholica* mozgalom még teljesen új volt, így az egyházközségi szakosztályok, amelyek a program megvalósításáért feleltek volna, még nem alakultak meg mindenhol.

Az ívekből kiindulva Grósz püspök szakosztályonként meghatározta, hogy melyek azok a területek, ahol erőteljesebb munkát kell a jövőben kifejteni és melyek azok, ahol a megkezdett úton kell továbbhaladni. Hitbuzgalmi téren megjegyezte, hogy a vasárnap templomba járók statisztikája egyházmegyéjében szomorú képet mutat: az embereknek csak 55,7%-a jár rendszeresen – ezen mindenképpen változtatni kell. A káromkodások elleni propaganda sikeres volt: engesztelő szentségimádást egy kivételével minden plébánián tartottak és az engesztelő füzetekből, plakátokból, szentképekből tízezres nagyságrendekben fogyott. Emellett mind zárt, mind pedig félig zárt lelki gyakorlatokat is minden esperesi kerületben tartottak. Kulturális téren arról számolt be, hogy a leventék élén egyházmegyéjében szinte mindenütt katolikus tanítók állnak, az országos százalékon alul csak a kemenesaljai

⁷⁷⁷ E dokumentációt az 1943-as iktatókönyvben nem találtam, így pusztán a főpásztor leírására hagyatkozhatunk.

⁷⁷⁸ SzEL PK 1942. IX. nr. 2891.

⁷⁷⁹ SzEL PK 1943. II. nr. 675.

kerületben van a számuk. Ha az arányokat tekintjük, akkor kb. 50 leventére jutott egy oktató. Ugyanakkor fokozottabb mértékben kérte a közös levente templomlátogatások ellenőrzését. Megemlítette az Kisunyomban nyílt KALOT főiskolát is, amelyre továbbra is szívesen látta az adományokat és várta a tanulni vágyókat. Szociális téren a különböző állami szervezetekkel szorosabb kapcsolattartásra buzdított: különösen a Zöldkereszttel és az Oncsával. Felhívta a figyelmet a hadbavonultak családjainak még intenzívebb segítésére. A szociális missziók terén fontosnak tartotta a kórházmissziókat (amelyek eddig csak a kemenesaljai és a zalaegerszegi esperesi kerületben valósultak meg) és a fogházmissziókat. Ismertette a főbb karitatív célra felajánlott összegeket és ezek elosztását is. A sajtó szakosztályok tevékenységében számadatokkal támasztotta alá az elért eredményeket, majd megállapította, hogy sok egyházközségi képviselőtestületi tag sajnos egyházellenes lapokat járát, így papjai fokozottabb figyelmét kéri ebben a kérdésben, valamint kiemelte a katolikus normákat szem előtt tartó mozik eddigi számának (összesen 8 ilyen van az egyházmegyéjében) gyarapítását. Végül a szervezési szakosztály eredményeit mutató számadatokat vette sorra, melyekből kiderült, hogy több esperesi kerületben csak a férfi egyesületek számát tekintve mutatkozott hiány.⁷⁸⁰

Ha áttekintjük a tárgyalt időszakban az egyházmegyei *Actio Catholica* működését, azt tapasztaljuk, hogy vannak olyan törekvések, amelyek nem csak az adott munkaévben aktuálisak, hanem végigkísérik a mozgalmat. Ezek közé tartozik a lelki élet élénkítésére missziók és lelkigyakorlatok tartása, a különböző hitbuzgalmi és társadalmi egyesületek alakulásának támogatása és működésének ellenőrzése, különös tekintettel a katolikus ifjúsági mozgalmakra, amelyek a valláserkölcsei és kulturális nevelésen túl az ifjúság nemzeti és szociális érzületének erősítésében is szerepet játszottak, valamint ezen egyesületek vezetőinek megfelelő kiképzése.⁷⁸¹

C) LELKIGYAKORLATOK ÉS BELSŐ MISSZIÓK

A lelkigyakorlatoknak a korszakban két formája volt: az egyik külön erre a célra szolgáló lelkigyakorlatos házban tartott zárt lelkigyakorlat, amely rendszerint három napig tartott, a másik a szélesebb néprétegek számára templomban tartott lelkigyakorlat, amely 3–8 napig

⁷⁸⁰ SzEL PK 1943. II. nr. 675.

⁷⁸¹ Ezek a törekvések nem csak a szombathelyi egyházmegyei *Actio Catholica* törekvései – hanem szervesen illeszkednek az *Actio Catholica* országos elképzeléseikhez. Ugyanakkor én jelen dolgozatomban a szombathelyi egyházmegyében történt megvalósításukat szeretném elemezni.

tartott.⁷⁸² A férfiaknak tartott zárt lelkigyakorlatok helyszíne 1941-ig általában a kőszegi Szent Imre missziós szeminárium volt, majd a bővítése idején a mödlingi Szent Gabriel missziós házban, a szombathelyi szemináriumban és Pannonhalmán tartották ezeket.⁷⁸³ A nőknek tartott zárt lelkigyakorlatok helyszíne változó, leggyakrabban a helyi iskola épülete volt, de előfordult például, hogy a szombathelyi annunciáták Szent József otthonában került megrendezésre.⁷⁸⁴ A nyílt lelkigyakorlatokat mindig az adott egyházközség templomában tartották.

A lelkigyakorlatok egy részét kifejezetten a papok számára, más részét a világi hívek számára rendezték. A papok esetében minden évben, rendszerint az első körlevélben megtaláljuk az előző évben lelkigyakorlatot végző papok névsorát ABC sorrendben.⁷⁸⁵ A híveknek általában foglalkozás szerint elkülönítve tartanak lelkigyakorlatokat, például kifejezetten a kőművesek,⁷⁸⁶ az akadémikusok,⁷⁸⁷ a tanítók vagy a tanítónők⁷⁸⁸ számára. Előfordult, hogy Kalász köröket vezető papok és az espereskerületi lelkiigazgatók számára volt zárt lelkigyakorlat Pannonhalmán.⁷⁸⁹ A költségek általában 12 és 15 pengő körül mozogtak,⁷⁹⁰ amelyet a szegényebbek igen nehezen tudtak megfizetni. Ezért az apostoli kormányzó több alkalommal teljesen vagy részben átvállalta a szegény földművesek zárt lelkigyakorlatának költségeit.⁷⁹¹ Nagylelkűségéhez hozzájárulhatott az is, hogy maga is földműves családba született bele, így pontosan tisztában lehetett e foglalkozási csoport nehézségeivel.

A lelkigyakorlatok mellett az egyházmegyében az ún. belső missziók szolgálták a vallásos élet fölélesztését és elmélyítését. A missziós ügyek intézésére külön egyházmegyei igazgató volt kinevezve.⁷⁹² A népmissziókat általában egyházközségenként rendezték, 8–10 napig tartottak és egymást követő istentiszteletekből, litániákból, gyóntatásból, szentáldozásból,

⁷⁸² GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 228.

⁷⁸³ Ezen helyszíneken kívül a Szombathelyi Katolikus Tudósító rendszeresen tájékoztat arról, hogy hol, milyen egyesületek végeztek zárt lelkigyakorlatokat, gyakran azt is megnevezve, hogy kinek a vezetésével.

⁷⁸⁴ (?), *Leányok és fiúk Jézus közelében*, SzKT 1 (1937) 10, 7.

⁷⁸⁵ A papok 1935–1940 között végzett lelkigyakorlatairól vázlatos listát is találunk az Acta Cancellariae iratok között. Vö.: SzEL AC 119/1940.

⁷⁸⁶ SzEL PK 1937. VIII. nr. 2892.

⁷⁸⁷ SzEL PK 1937. IV. nr. 1069.

⁷⁸⁸ SzEL PK 1936. VII. nr. 1812; SzEL PK 1937. IV. nr. 1069.

⁷⁸⁹ SzEL PK 1943. IV. nr. 1230. Ez valószínűleg központi kezdeményezés.

⁷⁹⁰ Tekintve, hogy a Szombathelyi Katolikus Tudósító nem csak a lelkigyakorlatok helyét, idejét és jellegét adta meg, hanem a költségeket is, így a fenti összegek jól nyomon követhetők. A két összeg szerepel például: (?), *Rövid egyházmegyei hírek*, SzKT 1 (1937) 8, 8.

⁷⁹¹ Például Grósz József 1937-ben nagyobb összeget juttatott el a kőszegi misszióháznak a gazda lelkigyakorlatok támogatására: SERESS BÉLA, *Ezer lelkigyakorlatozó*, SzKT 1 (1937) 3, 6. Vagy például az 1938. február 5–9-ig tartott gazda lelkigyakorlatot 100 P-vel támogatta: (?), *Egyházmegyei hírek*, SzKT 2 (1938) 3, 8.

⁷⁹² SzEL PK 1943. VII. nr. 2406.

igehirdetésekből álltak.⁷⁹³ Előtte szent kilencedet szoktak tartani, amellyel lelkileg előkészítették rá a közösséget, valamint ki kellett kérni az egyházi főhatóság engedélyét mind a missziót végző papnak, mind pedig a gyóntatóknak. A misszió végeztével pedig jelentést kellett tenni az egyházi főhatóságnak a misszió eredményéről, különösen a gyónások, szentáldozások számáról. A belső missziók és lelkigyakorlatok tartására általában szerzeteseket kértek fel – ahogy Grósz fogalmazott, mivel ők nagyobb hatást tudnak gyakorolni a népre⁷⁹⁴ –, bár az is előfordult, hogy a szomszédos plébános segített be a munkába. Ugyanakkor ez több helyen nehézségekbe ütközött, mivel a népmissziók tartására legalkalmasabb adventi időszakban a lelkipásztorkodó papság meglehetősen le volt foglalva. Ezért történhetett meg az, hogy bár a szombathelyi zsinati törvénykönyv szerint – tehát papírforma szerint – a Szent Márton népmissziós papi egyesület megalakult, a valóságban azonban nem működött. Grósz József idejében kétszer is felmerült felújításának gondolata, először a pinkavölgyi esperesi kerület, illetve a sárvári alsó esperesi kerület 1936-os tavaszi koronáján,⁷⁹⁵ majd a novai esperesi kerület 1938-as őszi koronáján.⁷⁹⁶ Viszont mindkét alkalommal a már említett indok miatt nem került sor felállítására.

E missziók mellett voltak olyanok is, amelyek kifejezetten egy adott társadalmi csoportra vagy korosztályra irányultak. Ide sorolhatók a kemenesaljai és zalaegerszegi esperesi kerületekben tartott kórházmissziók, a Grósz püspök által 1943-ban tervezett fogházmissziók⁷⁹⁷ és a Jézus Szent Gyermeksége pápai misszió, amelyet még Nancy püspöke, Charles de Forbin Janson alapított 1843-ban, és amelynek megalakulását Grósz püspök az 1943-as jubileum alkalmából minden elemi és polgári iskolában, valamint a középiskolák I. és II. osztályában elrendelte.⁷⁹⁸ Célja, hogy „*felébressze a gyermekekben a missziós nagylelkűséget.*”⁷⁹⁹ Ezeken kívül felhívta a hívek figyelmét a vasúti misszióra, amely ugyan egyházmegyéjében még nem épült ki, de a nagyobb magyarországi városokban erkölcsi

⁷⁹³ GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 228.

⁷⁹⁴ SzEL AC 787/1939. A pinkavölgyi esperesi kerület koronáján szintén elhangzott, hogy a szerzetesek a missziók tartásában népszerűbben: SzEL AC 1370/1936. Ellenben Rogács Ferenc a sárvári felső esperesi kerület koronáján annak is hangot adott, hogy véleménye szerint a világi papok missziója ugyanolyan értékes, mint a szerzeteseké, ráadásul enyhe kritikát is megfogalmazott az utóbbiakkal szemben, akik közül – vélhetően többen – a missziók végén a saját rendjük egyesületeit igyekeznek propagálni, aminek a következménye sok életképtelen egyesület lehet. Vö.: SzEL AC 1364/1936.

⁷⁹⁵ SzEL AC 1367/1936; SzEL AC 1370/1936.

⁷⁹⁶ SzEL AC 878/1939.

⁷⁹⁷ SzEL PK 1943. II. nr. 675.

⁷⁹⁸ Ugyanakkor a letenyei kerület 1943-as tavaszi koronájának kérdésére, hogy akkor mi lesz a Szívgyárdával azt a választ adta, hogy ahol a Szívgyárda működik, ott nem szükséges külön a Szent Gyermekség művét megalakítani, legfeljebb az egész kicsiknél, s működhet úgy is, mint a Szívgyárda alosztálya. SzEL AC 2014/1943.

⁷⁹⁹ SzEL PK 1943. IV. nr. 1223.

védelmet nyújt az egyedül utazó nőknek és gyerekeknek, s a rászorulóknak támogatást, útbaigazítást, vagy ha kell, megbízható szállást biztosít.⁸⁰⁰

D) EGYESÜLETI ÉLET AZ EGYHÁZMEGYÉBEN

A harmadik olyan terület, amelyet az egyházmegyei *Actio Catholica* az általam vizsgált időszakban végig szorgalmaz: a különböző hitbuzgalmi és társadalmi egyesületek létrehozása és minél aktívabb bekapcsolódása a világi apostolkodásba. Ezek legtöbbször kor, nem és társadalmi osztály vagy foglalkozás szerint alakultak. Külön voltak egyesületek a papok és a világiak számára is. Arról, hogy pontosan hány egyesület működött a szombathelyi egyházmegyében pontos képet adni sajnos meglehetősen nehéz lenne, tekintve, hogy számos esetleg csak papíron létező egyesület volt, nagyon sok plébániai iratanyag megsemmisült, ráadásul nem minden egyesületnek volt külön sajtóorgánuma, amelyből rálátást lehetne nyerni a tevékenységére. Ezek pontos számbavételére dolgozatunk szűkre szabott keretei között nem vállalkozhatunk, viszont az egyházmegyében legelterjedtebb egyesületeket, ezek működését megkíséreljük sorra venni.

1. Egyesületek a papok számára

A papok számára az egyházmegyében több egyesület is működött. A Magyarországi papi imaegyesület és Eucharisztia társulat az oltáriszentség tiszteletére alakult és a szombathelyi egyházmegyében is működött. Egyházmegyei igazgatója előbb Wallner József volt, majd 1937-es lemondása után az apostoli adminisztrátor Pintér József kanonokot bízta meg a vezetésével.⁸⁰¹ 1941-ben közel 200 tagja volt az egyházmegyében.⁸⁰² A másik papi egyesület az ún. *Unio Cleri* volt, melynek célja a papságban a hit terjesztésére való buzgóságot felkelteni. Az egyesületi tagsággal számos kiváltság járt, ha valaki 1933. április 15. előtt lépett be. Például a tagok pápai búcsúval áldhatták meg a kegytárgyakat, személyes oltárkiváltságuk volt, valamint feszületet áldhattak meg „a keresztúti ájtatosság búcsújával” és a halál pillanatában a szokásos feltételek – a súlyos beteg megcsókolja, illetve érinti a feszületet – mellett elnyerhető teljes búcsúval. S mivel 1943-ban ünnepelte az egyesület

⁸⁰⁰ SzEL PK 1938. I. nr. 332.

⁸⁰¹ SzEL AC 502/1937. Az elnevezés kétféle verzióban tűnik fel a forrásokban, én a kinevezéskor említett verziót használom. SzEL AC 2704/1941 alatt Eucharisztikus Papi Társulat és Imaegyesület néven került említésre.

⁸⁰² SzEL AC 2704/1941.

fennállásának 25. évfordulóját, e kiváltságokat az ezt írásban kérelmező kiváltságokkal nem bíró tagjainak is megadta.⁸⁰³

A harmadik egyesület, amelyet a Magyar Katolikus Püspöki Kar is ajánlott és amelyet Géfin Gyula kérésére Grósz püspök 1942-ben az egyházmegyében meghonosított, az *Unio Apostolica* volt, melyet X. Pius pápa approbált.⁸⁰⁴ Ennek lényege, hogy tagjai naponként írásban ellenőrzik lelki és lelkipásztori kötelességük teljesítését és havonként másokkal is ellenőriztetik magukat, így növelve állhatatosságukat és kitartásukat.⁸⁰⁵ Felmerült az *Unio Sacerdotum Consulorum, seu Unio Sacerdotum pro consolatione Cordis Jesu Eucharistici* megvalósításának ötlete is, de ezt a főpásztor nem hagyta jóvá, tekintve, hogy céljában és eszközeiben majdnem teljesen azonos lett volna a Magyarországi papi imaegyesület és Eucharisztia társulattal.⁸⁰⁶

2. Egyesületek a világiak számára

Az papi egyesületek mellett az egyházmegyében számos világi katolikus egyesület is működött, mind hitbuzgalmi, mind pedig egyéb társadalmi egyesület. Az egyesületi tagságban a nők jártak élen, 1943-as adat szerint összesen 20070 fővel, akik 265 egyesület között oszlottak meg.⁸⁰⁷ Különösen a nők körében voltak kedveltek a meglehetősen elterjedt Rózsafüzér társulatok, illetve az Oltáregyesületek. Az előbbi egyesületek célja a Szűzanya tisztelete és a rózsafüzér rendszeres imádkozása volt, melyet Szombathelyen rendszerint a helyi domonkosok vezettek.⁸⁰⁸ Az utóbbi egyesületek célja pedig az Oltáriszentség tiszteletének előmozdítása, valamint az oltárokkal kapcsolatos gyakorlati feladatok, például a díszítés ellátása volt.⁸⁰⁹ A szombathelyi egyházmegyében öt plébánia kivételével 1940-ben már mindenhol találunk ilyen egyesületet, s ezzel az országban a legjobban itt volt elterjedve az egyesület, illetve innen küldték be a legtöbb adományt is 1939-ben 2.167,02 P-t.⁸¹⁰ A püspöki körlevelekből képet kapunk a szervezet országos központjának és a helyi

⁸⁰³ SzEL PK 1943. VII. nr. 2406. Az *Unio Cleri* 1943-as gyűjtésének eredményéről: SzEL AC 1532/1944.

⁸⁰⁴ A szervezet egyházmegyei erigálásáról: SzEL AC 3326/1942. Arról, hogy X. Pius pápa approbálta, illetve a püspöki kar is ajánlja: SzEL AC 492/1943.

⁸⁰⁵ SzEL PK 1942. X. nr. 3305.

⁸⁰⁶ SzEL AC 2704/1941 alatt a kérelem, Pintér József kanonok véleménye és Grósz József válasza.

⁸⁰⁷ SzEL PK 1943. II. nr. 675.

⁸⁰⁸ SzEL PK 1938. VI. nr. 2137.

⁸⁰⁹ GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 209.

⁸¹⁰ Grósz püspök a Budapesti Országos Központi Oltáregyesület ügyvezető igazgatójának, dr. Mátrai Gyulának a jelentésére hivatkozott (SzEL AC 1422/1940), amikor azt állította, hogy az oltáregyesületi szervezkedés a legjobban egyházmegyéjében van kiépítve. Vö.: SzEL PK 1940. VII. nr. 1900. Azt is elrendelte, hogy a maradék öt plébánián is alapítsanak Oltáregyesületet és jelentsék hivatalánál.

egyesületeknek a kapcsolatáról is: az országos központ a szegény templomokat a páros években ajándékokhoz juttatja, de ezt külön kérvényezni kellett.⁸¹¹ Szintén a hitbuzgalmi egyesületek sorába illeszkedtek a különféle Mária egyesületek, melyek célja a Mária tisztelet előmozdítása volt. A Mária Kongregációknak is különféle szakosztályai léteztek, különösen úrhölgyek, úri leányok, hölgyek, felnőtt leányok, leányok részére.⁸¹² A szombathely felső esperesi kerület 1936-os őszi koronáján elhangzottak szerint a Mária Kongregációk városban elterjedtebbek voltak, falun jobban bevált az ifjúság körében az ifjúsági-egyesület és a Mária-leányok köre.⁸¹³

A női egyesületekkel ellentétben a férfiak egyesületei az egyházmegyében nem voltak ilyen jól kiépítve, 1943-ban 102 egyesület működött 6134 taggal. Az egyesületek megoszlása az espereskerületek között nem volt egységes: az alsólendvai felső espereskerületben 1943-ban például egy ilyen sem volt és több esperesi kerületben alig néhány létezett.⁸¹⁴ A legelterjedtebb hitbuzgalmi egyesület a *Credo* volt, amely arra irányult, hogy a tagjai „öntudatos, hithű, katolikus életet éljenek a családban, a társadalomban és cselekedeteikben bátran megvallják katolikus mivoltukat.”⁸¹⁵ Mivel kevés tényleges kötelezettséggel járt, így nagyon sokan csatlakoztak. Pontos működése minden plébánián a helyi viszonyoknak megfelelő volt, eltérő képet mutatott. Legalábbis erről tanúskodnak a szombathelyi felső esperesi kerület plébániáitól 1937-ből fennmaradt *Credo* jelentések.⁸¹⁶ Az egyházmegyében

⁸¹¹ Például: az 1940-ben küldött ajándékokról a kimutatást ld.: SzEL AC 1422/1940. Az 1941-es felhívást: SzEL PK 1941. I. nr. 191.

⁸¹² Vö.: Szombathelyi Katolikus Tudósító 1937–1944-es számai.

⁸¹³ SzEL AC 2515/1936.

⁸¹⁴ SzEL PK 1943. II. nr. 675. A szentgotthárdi esperesi kerületben 1936 őszen határozták el a meghonosítását: SzEL AC 2514/1936.

⁸¹⁵ Az egyetlen püspöki körlevél, amely említi a *Credo*-t: SzEL PK 1940. VIII. nr. 2401. A *Credo* egyesület céljának definíciójára: BIRNER LAJOS, *Mit kíván a Credo tagjaitól?*, SzKT 1 (1938), 4. A szombathelyi egyházmegyében a *Credo* egyesületekbe belépésre buzdít: TÓTH LÁSZLÓ, *Credo egyesületekbe toborzó* című cikkében, SzKT 10 (1937), 5.

⁸¹⁶ SzEL AC 2567/1937. Ugyanitt oltáregyesületi jelentések is olvashatók. A beérkezett plébániai jelentések kiválóan tükrözik a diverzitást és azt is, ami ezekben az egyesületekben közös volt, a férfiak összefogását, lelki irányítását. Náraiban a *Credo* tagjainak (60 fő) a plébános a nyári hónapok kivételével havonta tartott gyűlést, melyen az *Actio Catholica*, Szombathelyi Katolikus Tudósító, illetve a *Credo* cikkeit olvassák fel. A férfiak elvégezték húsvéti szentgyónásukat és szentáldozásukat, de többre nagyon nem voltak hajlandók. Oladban a plébános kétszer tartott az egyesületnek foglalkozást egy hónapban: a hónap 2. vasárnapján a helyi iskolában, ahol rövid hitoktatást tartott nekik, illetve országos vagy közösségi dolgokat beszéltek meg. A második foglalkozás a hónap utolsó vasárnapján volt, amikor a templomban közös szentségórára jöttek össze a bűnök engesztelésére. Ez a plébános arra is ügyelt, hogy a csoportból bizalmasokat válasszon, akikkel külön gyűlést is tartott, a rendetleneket pedig eltávolította. A kisunyomi plébános jelentéséből azt tudhatjuk meg, hogy a tagok száma 100 körül volt és a 3 egyházközségben a 3 tanító vezette az egyleteket. A dozmati plébános inkább buzdító szöveget írt, ebből csak annyit tudhatunk meg, hogy szinte minden családból volt tagja a *Credo*-nak és az Oltáregyletnek is, illetve, hogy nagyon fontosnak tartja a *Credo* folyóiratot. Végül Toronyban bizonyos ünnepeken a credisták közös szentáldozást végeztek, s minden hónap második vasárnapján tartott nekik a pap külön beszédet. A lelkipásztor itt is bizalmasokat választott maga mellé. Ezek mellett megtudhatjuk azt is, hogy a tagok járatták a Szívújáságot.

több helyen működött a Jézus Szíve Szövetség és a Katolikus Férfiliga is.⁸¹⁷ Az előbbi 1844-ben alakult, Jézus Szíve tiszteletének előmozdítására,⁸¹⁸ az utóbbi célja pedig a hitélet elmélyítése volt, amelynek érdekében havonta konferenciákat és közös szentáldozásokat szerveztek.⁸¹⁹

A kifejezetten hitbuzgalmi egyesületek mellett számos társadalmi egyesülettel is találkozunk, amelyek közül a Népszövetség, Emszo, Szent Vince Egyesületek érdemelnek figyelmet, illetve az ifjúság egyesületei. Ezen utóbbiakra a püspöki körlevelekben sok utalást találunk, talán mivel főpásztorunk különösen is szívügyének tartotta működésüket. Az egyházmegyében a legelterjedtebbek a katolikus agrárfjúsági legényegyletek és a falusi katolikus leánykörök voltak. Az előbbi egyesületek célkitűzése: „*katolikus nőtlen földműves és földmunkás egyének valláserkölcsei nevelése, nemzeti, szociális érzetük elmélyítése, földművelő élethivatás és a család gondolatának ápolása, a szak- és általános műveltség szolgálata és nemes szórakozásról való gondolkodás*”⁸²⁰ volt, a falusi katolikus leánykörök (Katolikus Leánykörök Szövetsége) esetében pedig: „*hitükben erős, erkölcsükben tiszta, nemzeti érzésükben öntudatos és gazdaságilag képzett családanyákat nevelni a falu fiatal leányaiból.*”⁸²¹ Ezek szervezése már nem sokkal az országos megjelenésük után, 1937-ben elkezdődött az egyházmegyében, amikor Grósz József apostoli adminisztrátor februárban az *Actio Catholica* egyházmegyei központjának szervezésében Szombathelyen és Zalaegerszegen a városok körüli falvak, nyáron az egész egyházmegye falusi leányvezetőinek képzésére rendezett tanfolyamokat, márciusban pedig a katolikus agrárfjúsági legényegyletek vezetői számára.⁸²² Ezt követően minden évben megrendezésre kerültek ilyen kurzusok, 1939-től már kezdők és haladók részére. Az egyesületek vezetői kiképzésének megszervezését, a tagok számára lelkigyakorlatok rendezését és a végzett munka ellenőrzését, az egyházmegyei *Actio Catholica* látta el, rajtuk keresztül pedig tulajdonképpen Grósz püspök.⁸²³

⁸¹⁷ Jézus Szíve Szövetség például a Szent Kerény plébánián Szombathelyen, Katolikus Férfiliga pedig például a Székesegyházi főplébánián. Vö.: Szombathelyi Katolikus Tudósító 1937–1944.

⁸¹⁸ Magyar Katolikus Almanach I, 625.

⁸¹⁹ GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 209.

⁸²⁰ Uo, 159.

⁸²¹ STETTNER, *A Katolikus Leánykörök Szövetsége: a KALÁSZ*, 113.

⁸²² SZEL PK 1937. II. nr. 354.

⁸²³ A vezetőképzést a helyi *Actio Catholica* irányította: a Szombathelyi Katolikus Tudósítóban többször olvasható, hogy zárt lelki gyakorlataikat az egyházmegyei *Actio Catholica* igazgatója vagy titkára vezette, sőt, találunk olyan megjegyzést is, mely szerint az egyik településen, Felsőpatyon a tagfelvételt is a megyei *Actio Catholica* igazgatója végezte. Ld.: *Egyházmegyei hírek*, Legények-leányok, SzKT 5 (1938), 8. 1943-ban, amikor Grósz püspök az egyházmegyei Kalász köröket vezető tanítónők részére tanfolyamot szervezett a tandíj felét a templompénztárak vagy egyházközségi pénztárak terhére, a másik felét a leánykör pénztárából engedélyezte. Ez

Az új egyesületek kezdetben csak lazábban kapcsolódtak az országos központokhoz – ha egyáltalán kapcsolódtak⁸²⁴ –, amelyek igyekeztek a szerveződések munkáját összefogni, például a Vezérkönyv kiadásával.⁸²⁵ A Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek esetében 1936 novembere és 1940 októbere között a központ Szegeden, valamint 1939 februárjától Budapesten a Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Titkársága volt, amely a Magyarországi Katolikus Legényegyletek Országos Szövetségének keretein belül működött, majd 1940 novemberétől önállósodva a Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testülete nevet vette fel.⁸²⁶ A falusi katolikus leányköröket a Katolikus Leánykörök Szövetsége fogta össze, amely 1934-es megalakulásuktól 1939 februárjáig a Katolikus Nőszövetség keretein belül, majd ezt követően önálló szervként működött.⁸²⁷

Az egyházmegyei katolikus agrárfjúsági legényegyletek összefogására 1939-ben Grósz József kiépítette a szervezet egyházmegyei szerveit: egyházmegyei KAL titkárokat és KAL igazgatókat, valamint espereskerületenként KAL igazgatókat és KAL titkárokat nevezett ki,⁸²⁸ akik az éves munkaprogram megbeszélésére 1940-től rendszeresen tartottak összejöveteleket.⁸²⁹ A KAL igazgatók rendszerint az adott espereskerület plébánosai sorából kerültek ki, míg a KAL titkárok az espereskerületben dolgozó tanárok voltak.

A falusi katolikus leánykörök esetében Grósz püspök 1939-től egyházmegyei felügyelőnőt nevezett ki, akinek feladata az espereskerületi felügyelőnök (másutt: látogatók) munkájának az irányítása volt.⁸³⁰ A kerületi felügyelőnök, akik általában tanítónők, a helyi intelligencia tagjai vagy jegyzők feleségei, és akiket szintén Grósz püspök nevezett ki, sorra látogatták a kerületükben található egyesületeket, szervezték és irányították őket. Munkájukat az espereskerületenkénti lelki igazgatók felügyelték, akik a püspök által erre kijelölt plébánosok

arra enged következtetni, hogy az egyesületek gazdasági ügyei felett is a püspök rendelkezett. Ld.: SzEL PK 1943. IV. nr. 1229.

⁸²⁴ 1940-ben még felszólítást találunk a SzEL PK 1940. IV. nr. 838-ban, hogy azok a KAL egyesületek, amelyek eddig nem tették meg, csatlakozzanak az országos központhoz.

⁸²⁵ 1938-ban két Vezérkönyv jelent meg: agrárfjúsági vezetők és falusi leánykörök részére: SzEL PK 1938. I. nr. 375.

⁸²⁶ BALOGH MARGIT, *A KALOT története, 1935–1946*, Történelmi szemle 36 (1994) 3–4, 283–298. illetve: BALOGH, *A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946* (ad indicem)

⁸²⁷ STETTNER, *Katolikus Leánykörök Szövetsége*, 314.

⁸²⁸ SzEL PK 1939. VII. nr. 914; SzEL PK 1939. IX. nr. 2071. és SzEL PK 1939. IX. nr. 2072.

⁸²⁹ SzEL PK 1940. VIII. nr. 2403/a; SzEL PK 1941. IX. nr. 2482; SzEL PK 1943. VIII. nr. 2855. Ilyen értekezlet egyedül 1942-ben nincs. 1941-ben a KALOT egyik elindítója Nagy Töhötöm tartott Szombathelyen az espereskerületi titkárok és igazgatók számára előadást.

⁸³⁰ SzEL PK 1939. VII. nr. 915.

voltak és szükség esetén tanácsokkal látták el őket.⁸³¹ Az éves munkaprogram megbeszélésére 1940-től kezdve a Kalász lelki igazgatói és felügyelőnöi is megbeszéléseket tartottak.⁸³²

A Kalász és KAL egyesületekben folyó munkáról a püspöki körlevelekből kaphatunk némi képet. Megtudjuk például, hogy tánccmulatságokat és műsoros esteket rendeztek, valamint a helyi Kalász körök számára egyházmegyei katekizmusversenyt is tartottak, amelynek győztese részt vehetett az országos megmérettetésen. Ezen a szombathelyi egyházmegye szép sikereket ért el: 1941-ben elsők lettek, 1943-ban pedig másodikak.⁸³³ A győztes díja az volt, hogy magukkal vihették a Kalász vándorzászlót. Az egyházmegyei katekizmusversenyeken kezdetben ilyen zászló nem volt, Grósz püspök viszont 1943-tól rendszeresített egyet, amelyet Kenyeriben a leánynapon szentelt meg.⁸³⁴

A katolikus agrárfjúsági legényegyleteken és a falusi katolikus leánykörökön kívül a szombathelyi egyházmegyében, ha feltehetően kisebb mértékben is, megtaláljuk a munkásifjúság lelki, vallási és kulturális nevelésére, valamint szociális támogatására létrejött katolikus ifjúságok egyesületeit is, melyek élén az adott egyházközség lelkipásztorai álltak. Grósz József apostoli adminisztrátor 1938-ban hívja fel papjai figyelmét a KIOE-re és lapjukra a Magyar Munkásifjúra.⁸³⁵ Később, 1943-ban már a KIOE-t vezető papjait kérte a csízfürdői papi otthonban rendezendő KIOE papi tanfolyamon való részvételre.⁸³⁶ Az egyesület női párja, a Dolgozó Leányok szintén több helyen működött az egyházmegyében.⁸³⁷

A szombathelyi egyházmegyében a fiatalokat tömörítő vallásos egyesületek közül megemlítendő még a Szívtestőrség, amelynek elterjesztését „*a polgári és hasonló középfokú iskolákban*” Grósz még 1936-ban a szombathelyi egyházmegye apostoli adminisztrátoraként szorgalmazta.⁸³⁸ Ennek a hitbuzgalmi egyesületnek a célja a Jézus Szíve tisztelet elmélyítése, amellyel mintegy folytatása az elemi iskolákban működő szívgardáknak. Ezek a szívgardák a korszakban különösen is fontosak voltak, mivel ezek alkották az alapot, amelyre később építeni lehetett, és amelyen keresztül hatni lehetett a szülők lelki életére is. Céljuk a Jézus

⁸³¹ SzEL PK 1939. VII. nr. 916.

⁸³² SzEL PK 1940 VIII. 2403/a; SzEL PK 1942. VIII. nr. 2435; SzEL PK 1943. VIII. nr. 2856. Ilyen értekezlet egyedül 1941-ben nincs.

⁸³³ A műsoros estekről és a tánccmulatságokról: SzEL PK 1941. II. nr. 457. Az egyházmegyei és országos katekizmusversenyekről: SzEL PK 1941. IX. nr. 2483 – itt a megyéspüspök megemlíti, hogy a salköveskúti leánykörnek sikerült ezt a szép eredményt elérni. A második helyezésnél a csapat nevét külön nem említi: SzEL PK 1943. VIII. nr. 2859.

⁸³⁴ SzEL PK 1943. IV. nr. 1234. A zászlót 1943-ban a vönöcki leánykör nyerte: SzEL PK 1943. VIII. nr. 2860.

⁸³⁵ SzEL PK 1938. IV. nr. 1014. Grósz József a szervezetet Katolikus Ifjak Országos Egyesületeként említi.

⁸³⁶ SzEL PK 1943. V. nr. 1773. A KIOE rövidítés feloldásaként Grósz püspök ezúttal a Katolikus Iparos-és Munkásifjak Egyesületét említi.

⁸³⁷ SzEL PK 1938. IV. nr. 1014. Ebben Grósz József megemlíti, hogy a KIOE szervezése párhuzamos a Dolgozó Leány mozgalommal. Vö. még: Szombathelyi Katolikus Tudósító 1937–1944, ahol ez az egyesület gyakran feltűnik.

⁸³⁸ SzEL PK 1936. VIII. nr. 2313.

Szíve tisztelet elterjesztése volt a gyermekek körében, valamint életkori sajátosságainak megfelelő módszerekkel lelki fejlődésük, nevelésük előmozdítása. A cél elérése érdekében külön lelkigyakorlatokat szerveztek gyermekek és szülők részére, gárdanapokat tartottak és évente Szívhetet is rendeztek.⁸³⁹ Az egyházmegyében széles körű elterjedtségüket mutatja, hogy 1943-ban 354 Szívőgárda egyesület működött 19015 taggal.⁸⁴⁰

⁸³⁹ *Katolikus Lexikon, IV* (szerk.: Bangha Béla), Budapest 1933, 279.

⁸⁴⁰ SzEL PK 1943. II. nr. 675.

VIII. A KATOLIKUS ISKOLAÜGY AZ EGYHÁZMEGYÉBEN, AVAGY A FŐPÁSZTOR OKTATÁSPOLITIKÁJA

A) A KATOLIKUS OKTATÁSÜGY A HORTHY-KORSZAKBAN ÉS AZ EGYHÁZMEGYE⁸⁴¹

A különböző egyesületeken kívül az ifjúság hazafias, vallási és kulturális nevelésének a másik terepe az iskola volt. A két világháború közötti Magyarországon a politika egyik kiemelt fejlesztési területe volt az oktatásügy, amelynek háttérében az a klebelsbergi elgondolás állt, hogy „*a magyar hazát nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá.*”⁸⁴² Az állami költségvetésből ennek megfelelően jelentős pénzeket fordítottak az oktatásügy támogatására és számos olyan reform is napvilágot látott, amelynek célja az oktatási rendszer racionalizálása és átláthatóbbá tétele volt. Ugyanakkor nem csak a tanítás szerkezeti keretében következett be változás, hanem a tartalmában is: megnőtt a világnézeti - politikai nevelés jelentősége és ennek részeként erősödött a keresztény-nemzeti szellem.⁸⁴³ Tehát az oktatási intézmények a tananyag elsajátításán túl szilárd erkölcsi és világnézeti alapot is adtak a tanulóknak.

A korszakban az iskolák jelentős részét a római katolikus egyház tartotta fenn, más részüket az állam, a község, vagy egyéb felekezetek. 1935-ös adat szerint a katolikus egyház az országban az elemi iskolák 43%-át (2967 iskola), a középiskolák 29%-át (47 iskola) és a tanító(nő) képzők 59%-át (35 iskola) tartotta fenn.⁸⁴⁴ Ehhez képest a szombathelyi egyházmegyében azt tapasztaljuk, hogy az elemi iskolák több mint fele állt a katolikus egyház közvetlen irányítása alatt: 1940-ben 61,42% (269 iskola), 1943-ban pedig ennél is valamivel több, 62,03% (281 iskola). A középfokú oktatási intézményeknek pedig az országos átlagtól alig eltérően 29,16%-a (7 iskola). Ezek közül mind a polgári iskolák, mind a gimnáziumok szerzetesrendek irányítása alatt álltak, akik a tanítóképzésből is kivették a részüket.⁸⁴⁵

A katolikus iskolák az 1934. évi XI. törvény, valamint az ezt megerősítő és kiegészítő 1935. évi VI. törvény értelmében tanügyi autonómiát kaptak, amely azt jelentette, hogy nem tartoztak az állami tanügyi hatóságok közvetlen illetékessége alá, hanem ezeket az intézményeket az egyházi tanügyi hatóságok saját szabályaik szerint igazgathatták. A

⁸⁴¹ Az e fejezetben leírtak: *Grósz József oktatáspolitikája a szombathelyi egyházmegyében*, Politika – egyház – mindennapok. Tanulmányok (Szerk. Lénár Andor – Lőrinczné Bencze Edit; Modern Minerva Könyvek 2), Budapest 2010, 97–117. tanulmányom nyomán.

⁸⁴² KLEBELSBERG KUNÓ, *Gróf Klebelsberg Kunó beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926*, Budapest 1927, 604.

⁸⁴³ ROMSICS, *Magyarország története a XX. században*, 180.

⁸⁴⁴ GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 96–97.

⁸⁴⁵ Vö.: a korabeli *Schematismusok*kal és az előző fejezetben leírtakkal.

kormány csak legfőbb felügyeletet gyakorolt felettük.⁸⁴⁶ A tantervet, amelynek a kitűzött célok tekintetében és a tanítási anyag terjedelmét tekintve azonosnak kellett lennie az országgal, a fenntartó szabhatta meg, ugyanígy a tankönyvek, segédkönyvek és térképek használatát is, de a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter hagyta jóvá. A m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter a főfelügyeletet a tankerületi királyi főigazgató, valamint a királyi tanfelügyelő (a népiskolák és kisdédóvók esetében) és hivatali személyzetük útján gyakorolta. Ha az egyházi fenntartású iskolákban a jogszabályok megtartása valahol sérült, akkor az adott iskola egyházi tanügyi igazgatásának lépcsőfokainak végigjárása és figyelmeztetése után a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter a középfokú oktatási intézményeket bezárathatta, a népiskolák vagy kisdédóvók tanítóitól pedig részben vagy egészben a fizetés kiegészítő államsegélyt megvonhatta.⁸⁴⁷

Az állam tehát csak főfelügyeleti jogot gyakorolt, az országos katolikus tanügy irányítása ténylegesen a Magyar Püspöki Kar kezében volt, amely tanácsadó testülete az országos Katolikus Tanügyi Tanács segítségével testületileg határozott a katolikus iskolákat érintő jelentős kérdésekben.⁸⁴⁸ A katolikus iskolákat érintő általános érvényű rendeleteket és közleményeket az 1937-1938-as tanévtől Katolikus Tanügyi Közlöny révén rendelte el, amely a kéthetente megjelenő Nemzetnevelés folyóirat melléklete volt.⁸⁴⁹ A központi irányelvek átültetését a gyakorlatba, a helyi viszonyoknak megfelelő szabályozást, valamint a közvetlen ellenőrzést viszont már az egyházmegyei tanügyi főhatóság, az egyházmegye főpásztora végezte az egyházmegyei főtanfelügyelőség segítségével. A szombathelyi egyházmegyében ez az utóbbi szervezet egyházmegyei főtanfelügyelőből, egyházmegyei segédtanfelügyelőből és a püspöki iskola igazgatójából állt. Az ő tisztségéről csak annyit tudunk: „*a főtanfelügyeleti hivatalba beosztva*”, az 1943-as *Schematismus* már nem tünteti fel a hivatalát. Az egyházmegyei főtanfelügyelő és segédtanfelügyelő egyháziak, az igazgató világi volt.⁸⁵⁰ Emellett működött a szombathelyi egyházmegyei római katolikus tanítók fegyelmi tanácsa is.⁸⁵¹ Az egyházmegyei főtanfelügyelőség alá tartoztak az espereskerületenként működő kerületi tanfelügyelők és kerületi iskolalátogatók. A kerületi tanfelügyelői tisztséget az esperesek töltötték be, a kerületi iskolalátogatók pedig világiak voltak, akik amellet, hogy maguk is tanítottak, gyakran a kerületben a súlyponti iskola igazgatói tisztségét is viselték.⁸⁵²

⁸⁴⁶ MÉSZÁROS ISTVÁN, *A magyar nevelés és iskolatörténet kronológiája, 996–1996*, Budapest 1996, 91–92.

⁸⁴⁷ *CJH. 1935. évi törvénycikkek*, Budapest 1935, VI. tc. 9. §, 84.

⁸⁴⁸ *Katolikus Lexikon, II.*, (szerk. Bangha Béla), Budapest 1931, 530.

⁸⁴⁹ SzEL PK 1937. VII. nr. 2452.

⁸⁵⁰ *Schematismus* 1940, 141. és *Schematismus* 1943, 141.

⁸⁵¹ Ennek tagjait 5 évre választották. Vö.: SzEL PK 1937. VII. nr. 2456.

⁸⁵² *Schematismus* 1940, 145–175. és *Schematismus* 1943, 197–231.

A kerületi tanfelügyelők és iskolalátogatók az összes fennhatóságuk alatt levő katolikus iskolában általánosan ellenőrizték a nevelés-oktatás minőségét és az egyházmegyei főhatóság rendeleteinek betartását, viszont a hitoktatásnak – amely nem csak a katolikus iskolákban, hanem a tanulók felekezetének megfelelően valamennyi iskolában kötelező volt –, szakmai és tartalmi ellenőrzését külön hatóságok végezték. A szakmai vagy pedagógiai felügyeletet a hitoktatási felügyelők vagy a hitoktatási püspöki biztosok, a tartalmi felügyeletet pedig az adott község lelképásztora látták el.⁸⁵³

B) A TANÍTÓK SZEREPE – GRÓSZ JÓZSEF IRÁNYMUTATÁSA

1. A hitoktatás

A hitoktatók nagy része maga az egyházközség lelképásztora volt, de 1938-ra egyre gyakoribbá vált, hogy az iskolai hitoktatás elvégzésére a papok hitoktatási megbízást kértek az egyházmegye tanügyi főhatóságától. Grósz József apostoli adminisztrátor ezeket a megbízásokat felfüggesztette, és csak a legindokoltabb esetben engedélyezte, akkor is olyan feltétellel, hogy a kérelmező pap havonta ellenőrizze, és az óralátogatásokról vezessen haladási naplót, amelybe írja be a hittananyagot. A szentségek felvételére pedig minden esetben maga készítse fel a tanulókat.⁸⁵⁴ Tehát Grósz József fontosnak tartotta, hogy papjai maguk végezzék hitoktatói feladatukat. A kérelmezők elsősorban papi segítséget kaptak, másodsorban kerülhetett sor képzett világi hitoktató alkalmazására.⁸⁵⁵

Grósz József apostoli adminisztrátorként a Szentszék 1935. január 12-ei *Decretum*ának útmutatása szerint kezdett hozzá a hitoktatás szabályozásához egyházmegyéjében. Először is számba vette azokat a tényezőket, amelyek az akkori világban az elvállaltalanodáshoz vezethettek: a szülők közönye a vallásos nevelés iránt, a könnyelműen kötött vegyes házasságok, amelyek következménye vallástalanság lehet, az akkori világ szórakozási módjaiban rejlő veszélyek, az erkölcstelenség és a tévtanok. Ezek ellen a püspöki kar határozata értelmében a következő rendelkezéseket hozta: az Őrzőangyalok ünnepét (október

⁸⁵³ A hitoktatási felügyelők említése: SzEL PK 1936. IV. nr. 1001; SzEL PK 1941. IX. nr. 2481. A hitoktatási püspöki biztosok említése: SzEL PK 1937. IX. nr. 2897.

⁸⁵⁴ SzEL PK 1938. V. nr. 1509.

⁸⁵⁵ SzEL PK 1941. IX. nr. 2481. Egy 1941-es püspöki rendelkezés szerint a főfoglalkozású hitoktatók, valamint a hittanárok – kivéve a szerzetes tanárokat – az illetékes plébános joghatósága alatt álltak, ha szükség volt rá segíteniük kellett a szentmise bemutatásában, a gyóntatásban és a prédikálásban, a nyári hónapokban legalább három hétig részt kellett venniük a lelképásztorkodásban, és ha a lelképásztor katonalelkészi szolgálatra vonult be, helyettesíteniük kellett. Emellett a karácsonyi, húsvéti és pünkösdi ünnepekre csak a plébánosuk engedélyével távozhattak el.

2-át) követő vasárnapon a templomokban a hitoktatás fontosságát kiemelő szentbeszédeket kellett tartani és a szülőket figyelmeztetni kellett a gyermekük vallásos nevelésére. A papoknak különösen is ügyelniük kellett a hitoktatásra, s ahol lehetett maguknak végezni, nagyobb plébánia esetén a káplánjuk munkáját segíteni és a vasárnapi katekézisre vonatkozó rendelkezéseket megtartani. Emellett az espereseket kérte a hitoktatás szigorú ellenőrzésére általa előre meghatározott szempontok szerint.⁸⁵⁶

Grósz József nem csak arra ügyelt, hogy a hitoktatók lelkiismeretesen végezzék munkájukat, hanem arra is, hogy „*a hitoktatási tananyagbeosztások egyidőben és egységes szellemben nyerjenek megoldást.*”⁸⁵⁷ Ennek érdekében elrendelte, hogy akik hitoktatással foglalkoznak kizárólag a Martineum Rt e célra készült nyomtatványát használva készítsék el a hitoktatási tananyagbeosztásukat. Ez különösen fontos volt az egységesség, a könnyebb áttekinthetőség és ellenőrizhetőség szempontjából. A főpásztor alaposágát mutatja, hogy nem csak azt szabta meg, hogy pontosan milyen nyomtatványt használjanak a hitoktatók, hanem azt is, hogy minden iskola hat íven küldje be, vagy osztályonként, vagy ha az iskola osztatlan vagy félig osztott volt, akkor 2–2 évfolyam anyagát kellett A és B év szerint. Az ívek kitöltésére részletes útmutatást is adott, amely egy pedagógiában járatos ember szaktudására és alaposágára enged következtetni. Elrendelte, hogy a tanítási heteken belül órák szerint kell feltüntetni az elvégzendő tananyagot, de ennek nem csak tartalmi ismertetésnek kellett lennie, hanem a hitoktatóknak fel kellett tüntetniük a más tárgyakkal a kapcsolatot, az erkölcsi, nevelési célt, valamint a szemléltetés módját. A kerületi tanfelügyelőkhöz, a hitoktatási felügyelőkhöz vagy hitoktatási püspöki biztosokhoz kellett eljuttatniuk a tanmeneteket, akik rávezették megjegyzéseiket és utasításaikat, majd felterjesztették az egyházmegye tanügyi főhatóságához, Grósz Józsefhez jóváhagyásra.⁸⁵⁸

2. A tanítók kötelességei, feladatai és jogai

Ugyanezt az alaposágot mutatta Grósz József akkor is, amikor intézkedéseket hozott a fennhatósága alá tartozó elemi iskolák tanmenetének az elkészítéséről.⁸⁵⁹ A tanmeneti

⁸⁵⁶ SzEL PK 1936. IV. nr. 1001. A szempontok: elvégzik-e a papok a hitoktatás feladatát, nem hagyatkoznak-e túlságosan a világi hitoktatókra, maguk készítik-e elő a tanulókat a szentségek vételére, igyekeznek-e velük a gyakorlati vallásosságot is elsajátíttatni az egyesületek révén, valamint a nem katolikus fenntartású iskolákban működnek-e ilyen egyesületek.

⁸⁵⁷ SzEL PK 1937. IX. nr. 2897.

⁸⁵⁸ Uo.

⁸⁵⁹ Ezek alapját az 1937-es *Tanterv és Utasítás*, majd az 1942-es *Tanterv és Útmutatás a nyolcosztályos elemi iskolák számára* jelenti. Ezek beszerzését a főpásztor kötelezően elrendelte minden egyes tanító részére: SzEL PK 1937. VI. nr. 1806; SzEL PK 1937. IX. nr. 2898; SzEL PK 1943. I. nr. 258.

nyomtatványokat ezúttal is a Martineum Rt-nél rendelte meg, amelyek használatát kötelezően elrendelte a fennhatósága alá tartozó mindennapi elemi népiskolák számára, és kitöltésére 1937-ben részletes útmutatást adott.⁸⁶⁰ Eszerint a tanmenet elkészítését a tanítási anyag összeállításával kellett elkezdni, amelynél figyelembe kellett venni, hogy hány osztály tanításáról van szó és mennyi idő jutott egy-egy osztály közvetlen tanítására, majd ezután a *Tanterv és Utasítás*ban kitűzött célokat szem előtt tartva elosztani a tanítandó anyagot. Ezt követően ügyelni kellett a tanterv célszerű elrendezése, azzal a tantárggyal kezdve, amely „*a legtöbb elemet szolgáltatja az illető osztály részére megjelölt szemlélődési kör betöltéséhez.*”⁸⁶¹ Fontos volt egyes tantárgyak közti kapcsolat feltüntetése, erkölcsi és katolikus nevelői célok kitűzése és a szemléltetés, s mindezek részletezése a tanmenet megfelelő rovatában. Külön rubrikába kellett írni az összevont osztályok esetében az ún. csendes foglalkozások pedagógiailag hasznos eltöltésének tervét.

Az egyházmegye elemi népiskoláiban a tanmenetek elkészítése a világos és részletes utasítás ellenére sem ment zökkenőmentesen, így Grósz József többször nyomatékosan felhívta a figyelmet erre, további szempontokat adva a tanmenetek elkészítéséhez,⁸⁶² 1939-ben pedig az „órarendek” elkészítésére pályázatot hirdetett, amelynek első három helyezettje pénzjutalmat kapott.⁸⁶³ Ezzel az ötlettel úgy tűnik, hogy az eddigi problémák nagyrészt rendeződtek, mivel a püspöki körlevelek a továbbiakban nem említik, hogy a tanítók rosszul töltötték volna ki a nyomtatványokat.

Ugyanakkor a tanmenetek készítményi módja a nyolc év során sokat változott, amelyhez csak a mindig friss információk figyelembevételével lehetett a tanítóknak alkalmazkodni.⁸⁶⁴ A tanmenetek készítésének utolsó, jelentős változása a nyolcosztályos népiskolák létrehozására irányuló 1940. XX. törvény volt. E rendszer bevezetése az 1940/1941-es átmeneti tanévre még nem volt kötelező, de a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter 1941-ben már jegyzéket adott ki, amelyben felsorolta azokat az iskolákat, ahol az 1941/1942-es tanévtől a VII. osztályt meg kellett nyitni. Grósz József e rendelet hatályát az egyházmegyei római katolikus iskolákra is kiterjesztette. Tehát a jegyzékben felsorolt népiskolák fenntartói

⁸⁶⁰ SzEL PK 1937. IX. nr. 2898. Az ismétlőiskolák tanmenetének elkészítésére és kinyomtatására később került sor, így ezek kötelező használatát Grósz csak később rendelte el: SzEL PK 1937. IX. nr. 2901.

⁸⁶¹ SzEL PK 1937. IX. nr. 2898.

⁸⁶² SzEL PK 1937. IX. nr. 2903; SzEL PK 1939. II. nr. 230.

⁸⁶³ SzEL PK 1939. VIII. nr. 1452. Az első helyezett 30 P-t, a második 20 P-t, a harmadik 10 P-t kapott. A tanmenet szinonimájaként Grósz gyakran az órarend kifejezést használja. Bár ma már e két fogalom mást jelent, a szóhasználat jogosságát az adja, hogy a vizsgált időszakban az elemi népiskolákban az összes tantárgyat általában egy tanító tanította egy vagy több osztálynak, attól függően, hogy a tanítás osztott, osztatlan vagy félig osztott rendszerben folyt.

⁸⁶⁴ SzEL PK 1939. VIII. nr. 1453; SzEL PK 1939. XI. nr. 2413; SzEL PK 1940. VII. nr. 1895.

kötelesek voltak megnyitni a VII. osztályt, „*hacsak annak megnyitása leküzdhetetlen akadályba nem ütközik s még váltakozó rendszer alkalmazásával sem vihető keresztül.*”⁸⁶⁵ Ilyen esetben kérni lehetett az új rendszer megkezdésének elhalasztását az egyháztanács által felvett jegyzőkönyv útján. A VII. osztály megnyitására tehát nem mindenütt került sor.

Bevezetése 1942-ben vált fontos kérdéssé, különösen a vegyes vallású községekben, mivel a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter 105.002/1942. V. 1 ü. o. sz. rendelete szerint, ha az adott községben volt nyolcosztályos népiskola, akkor az összes gyereket oda kellett beíratni, akkor is, ha az iskola a gyermek vallásától eltérő felekezeti iskola volt, így ha az nem katolikus fenntartású iskola volt, a diákok nevelése nem katolikus szellemben történt volna.⁸⁶⁶ Ez a veszély az egyházmegyei főtanfelügyelő összeírása szerint a szombathelyi egyházmegyében 20 vegyes vallású községben fenyegetett,⁸⁶⁷ így a főpásztor elrendelte, hogy „*ezeket a helyeket okvetlenül, továbbá ahol új tanterem építése nélkül ez lehetséges már az 1942/1943-as tanévre meg kell szervezni a kat. elemi iskola VII. osztályát.*”⁸⁶⁸ A felhívás eredményességét mutatja, hogy a 20-ból 14 helyen az 1942/1943-as tanévben biztosan megnyitották a VII. osztályt, 1 helyen már korábban, az 1940/1941-es tanévben megnyílt, egy plébános tájékoztatása szerint a kérdéses községben nincs megnyitva a VII. osztály más felekezeti iskolában és nekik sem áll módjukban megnyitni, 4 helységről pedig nem érkezett be a megkérdezett plébánosoktól a VII. osztály megnyitására vonatkozó információ.⁸⁶⁹

3. A tanítók besorolása és feladatköre

A különböző beosztású tanítóknak a tanmenetek változásain és az új iskolatípus megjelenésén kívül a vizsgált időszakban szembe kellett nézniük beosztásuk elnevezésének, időtartamának, megkezdése és befejezése szabályozásának változásaival és feladatkörük kibővülésével is, amelyhez szintén az egyházmegyei tanügyi főhatóság, Grösz József adott útmutatást.

A beosztásukkal kapcsolatos változásokról főleg a püspöki körlevelekben a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter rendeleteinek „*tudomásvétel és miheztartás*” végetti közléséből, valamint a szombathelyi egyházmegye főpásztorának e rendeleteket kiegészítő

⁸⁶⁵ SzEL TANF 2985/1940.

⁸⁶⁶ SzEL PK 1942. VII. nr. 1813.

⁸⁶⁷ SzEL TANF 1681/1942.

⁸⁶⁸ SzEL PK 1942. VII. nr. 1813.

⁸⁶⁹ Uo. A hetedik osztályok megnyitásával kapcsolatban azt adott községekben ld. még: SzEL TANF 3377/1940; SzEL TANF 1715/1942; SzEL TANF 1716/1942; SzEL TANF 1723/ 1942; SzEL TANF 1733/1942; SzEL TANF 1739/1942; SzEL TANF 2168/1942; SzEL TANF 2337/1942.

rendelkezéseiből értesülünk. Ezekből kirajzolódik előttünk a kor pedagógus társadalma: a rendes oktatók munkáját 1940-ig a segédtanítók, a helyettes tanítók és a kiegészítő tanítók segítették, ezt követően pedig a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter rendelete szerint a segédtanító elnevezés helyett a helyettes tanító, az eddigi helyettes tanító helyett a segélydíjas tanító elnevezést kellett használni, míg a kiegészítő tanító elnevezés nem változott.⁸⁷⁰ 1940-es információk szerint a segélydíjas tanítókat legkorábban egy év próbaidő elteltével a minősítésük függvényében helyettes tanítókká nevezhette ki az egyházi főhatóság. Ezt követően legalább 3 évig kell helyettes tanítóként dolgozniuk, csak akkor kaphattak rendes tanítói állást.⁸⁷¹ Mivel a fennhatósága alá tartozó iskolák gyakran fordultak hivatalához helyettesítő tanerőért, Grósz elkészítette a szombathelyi egyházmegye állástalan pedagógusainak nyilvántartását, hogy a legjobban rászoruló és az egyháztanács által felállított követelményeknek legmegfelelőbb tanítókat küldhesse. Az összeírás elkészítéséhez papjaitól kért a plébániájuk területén lakó állástalan római katolikus tanítókról és tanítónőkről jelentést. A pedagógus személyes adatain kívül fontosnak tartotta megkérdezni az *Actio Catholica* eddigi munkájában való részvételét, esetleges kántori képesítését és szociális helyzetét. A jelentéshez a plébánosnak csatolnia kellett véleményét a tanító illetve tanítónő egyéniségéről és alkalmasságáról is.⁸⁷²

A tanerők elnevezése és próbaidejének szabályozása a későbbiek során is változott, ugyanis 1942-ben a bíboros hercegprímás eltörölte a tanerők próbaéves alkalmazását, így a helyettes tanítói illetve tanári állás lett az első rendszeres szolgálati minőség, az ideiglenes szolgálati minőség pedig az óraadói tanítói illetve tanári alkalmazás.⁸⁷³ Végül 1944-ben a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter felhívására az egyenlő elbírálás elve alapján Grósz elrendelte, hogy az 1944. évi költségvetési évre vonatkozóan az 1943. január 1-ig alkalmazott helyettes tanítók rendes tanítókká történő kinevezését jegyzőkönyvben kérjék az illetékes iskolaszékek.⁸⁷⁴

A főpásztor az állásváltoztatást is szigorúan szabályozta: feltételekkel lemondani nem lehetett róla, ha valaki egy másik tanítói állás betöltésére jelentkezett, amíg az új állásában a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter meg nem erősítette, a régi állásából fizetés nélküli szabadságot kellett kérnie, s munkáját helyettes látta el.⁸⁷⁵

⁸⁷⁰ SzEL PK 1940. IV. nr. 826.

⁸⁷¹ SzEL PK 1940. X. nr. 2768.

⁸⁷² SzEL PK 1938. VII. nr. 2269.

⁸⁷³ SzEL PK 1942. I. nr. 376.

⁸⁷⁴ SzEL PK 1944. III. nr. 637.

⁸⁷⁵ SzEL PK 1941. III. nr. 656.

A vizsgált időszakban a fent elemzett változások mellett a tanerők feladatköre is bővült. Egyre jelentősebb szerephez jutottak az iskola keretein belül működő egyesületek és az iskolán kívüli ifjúsági egyesületek irányításában, – amelyek megalakulását Grósz József különösen is pártolta és egyesületi vezetőképző tanfolyamok indításával is támogatta⁸⁷⁶ – s az *Actio Catholica* szervezésében, valamint a felmerülő alkalmi feladatok elvégzéséből (például az 1941-es népszámláláskor Grósz József utasítása alapján számlálóbiztosként⁸⁷⁷) is kivették a részüket.

C) LEVENTEKÉPZÉS

A tanítói feladatkör bővüléséhez tartozott a leventeoktatás elvállalása, amely azért vált jelentős kérdéssé a korszakban, mert az 1939. évi II. törvénycikkkel a m. kir. honvédelmi miniszter minden katonai szolgálatát még meg nem kezdő 12 és 23 év közötti fiút leventekötelesnek nyilvánított, így oktatásukra az eddigiéknél több tanerőre volt szükség.⁸⁷⁸ Ezért ha a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztertől erre felkérés érkezett, Grósz püspök rendelkezése értelmében az elemi népiskolák tanítóinak el kellett végezniük a leventeoktató-tanfolyamot és be kellett kapcsolódni a leventeoktatásba.⁸⁷⁹ A tanfolyamot 1941-ben a tanítói közül 57-en végezték el,⁸⁸⁰ a további évekre nincs adat, csak arról értesülünk, hogy 1943-ban már 617 katolikus leventeoktató – akik nagy része katolikus tanító – foglalkozik 29176 leventével. Azt is megtudjuk, hogy ekkor a katolikus tanítók százalékos arányszáma a kemenesaljai espereskerület kivételével mindenütt az országos arányszámon felül van.⁸⁸¹

A leventék vallás-és közoktatásügyi miniszter ugyan elrendelte számukra felekezetüknek megfelelően a kötelező templomba járást, de ennek a gyakorlatba átültetéséről nem gondoskodott, büntető szankciót az ezt elmulasztók számára nem helyezett kilátásba.⁸⁸² A gyakorlatok végzésének

⁸⁷⁶ A katolikus agrárfjúsági egyletek vezetőinek képzéséről: SzEL PK 1937. II. nr. 354; SzEL PK 1938. IV. nr. 1014; SzEL PK 1938. IV. nr. 1016 és SzEL PK 1939. IX. nr. 2069. A Kalász vezetőit képző tanfolyamok indításáról ld.: SzEL PK 1940. VI. nr. 1287; SzEL PK 1941. VII. nr. 1605; SzEL PK 1942. VII. nr. 1820; SzEL PK 1942. X. nr. 3308.

⁸⁷⁷ SzEL PK 1941. I. nr. 186.

⁸⁷⁸ *CJH. 1939. évi törvénycikkek.* Budapest 1940, 1939. II. tc. 7. §, 8. Korábban az 1921. évi LIII. tc. szabályozta, hogy az iskolában történő tanulás megkezdésétől 21 éves korig minden ifjúnak kötelezően részt kellett vennie testnevelés oktatásban, amelynek módját a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter rendeletileg szabályozta. Ld.: *CJH. 1921. évi törvények gyűjteménye.* Budapest 1922, 1921. évi LIII. tc, 1433–1436.

⁸⁷⁹ SzEL PK 1941. I. nr. 180.

⁸⁸⁰ SzEL PK 1942. VIII. nr. 2445.

⁸⁸¹ SzEL PK 1943. II. nr. 675.

⁸⁸² A m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter 1936. évi 93.800/1935. számú rendelete, MRT 70 (1936), 285. A 3. § szerint: „A testgyakorlásra kötelezett leventeifjak kötelesek vallásfelekezetük rendes istentiszteletén

idejét nem konkretizálta, csak azt, hogy évi legalább 8 legfeljebb 9 hónapon keresztül kell heti 3 órában végezniük, viszont az espereskerületi koronákon elhangzottak szerint a szombathelyi egyházmegyében erre vasárnap került sor, gyakran éppen a mise idején. Zala vármegyében az alispán elrendelte, hogy a leventék kötelesek testületileg részt venni a szentmisén, 4 km távolságból a délelőtti főistentiszteleten, ezen túl havonta. De ez a rendelkezés nem aratott osztatlan sikert a papság körében, hiszen ennek értelmében, akik több mint 4 km-re laktak, azoknak nem volt kötelező a misén részt venni. Több esperesi koronán szóba került tehát a kérdés, olyan is előfordult, hogy az egyházmegyei főhatóság közbenjárását kérték.⁸⁸³

1940-re valamelyest megoldódott a kérdés: az új honvédelmi törvény végrehajtási utasítása ugyanis a leventefoglalkozásokat hétköznapra tette.⁸⁸⁴ Viszont ennek is voltak hátrányai: ahol nem volt számukra kialakított külön helyiség, ott az iskola épületét vették igénybe, így az órarendeket is ehhez kellett igazítani, valamint ezek után már nem mindenütt vezették őket csoportosan misére. Az említett rendelet mindenesetre a leventék valláserkölcsi kötelezettségeit is rögzítette.⁸⁸⁵ A leventékkel való aktívabb foglalkozás érdekében a főpásztor az 1941-es tavaszi koronákon külön tárgyalta a törvényt és e fiatalok lehetséges pasztorációját. Ennek eredményeképpen egypár kerület azt is elhatározta, hogy a papság részt vesz a leventék foglalkozásain.⁸⁸⁶ A leventékkel kapcsolatban Grósz több rendelkezést hozott: elrendelte, hogy ahol több szentmise van, a leventeoktatás ideje alatt minden vasár-és ünnepnapon közös levente-istentisztelet legyen.⁸⁸⁷ Emellett, hogy a papság még intenzívebben bekapcsolódjon a leventeintézmény munkájába, az Országos Ifjúsági Vezető kérésére megszervezte a helyi, járási és egyházmegyei levente-lelkészek intézményét a szombathelyi egyházmegyében illetve a muravidéki apostoli adminisztrátúra területén. Egyházmegyei levente-lelkésszé az egyházmegyei főtanfelügyelőt nevezte ki, járási levente-lelkésszé pedig járásonként egy-egy alkalmas lelkipásztort. A helyi levente-lelkészi tisztséget mindig az illetékes plébánosok, vagy az ő megbízásukból a káplán vagy a hitoktató töltötték be.⁸⁸⁸ A leventeegyesületi papi vezetők kiképzése az érdi KALOT népfőiskola tanfolyamán

résztvenni. Ha a helyi viszonyok megengedik, az ifjak vallásfelekezetük istentiszteletére a vallásfelekezetükhöz tartozó ifjúsági oktató felügyelete alatt zárt sorokban vonulnak fel."

⁸⁸³ SzEL AC 2507/1936; 2571/1937. A leventék vasárnapi szentmisére járása téma volt még: SzEL AC 2508/1936; SzEL AC 2510/1936; SzEL AC 2514/1936; SzEL AC 2516/1936; SzEL AC 2074/1937; SzEL AC 2086/1937; SzEL AC 2569/1937.

⁸⁸⁴ 70.000/1940. H.M. eln. sz. 16.§ (4), MRT 74 (1940), 3622.

⁸⁸⁵ Uo. 22–23.§. 3628–3629.

⁸⁸⁶ SzEL AC 1937/1941; SzEL AC 1939/1941; SzEL AC 1949/1941; A koronák, ahol tárgyalták: SzEL AC 1936–1952/1941

⁸⁸⁷ SzEL PK 1941. I. nr. 180; SzEL PK 1942. V. nr. 1194; SzEL PK 1942. IV. nr. 839; SzEL PK 1941. VIII. nr. 2260/b.

⁸⁸⁸ SzEL PK 1943. IV. nr. 1234.

keresztül történt, amelyre Grósz az egyházmegyei *Actio Catholica* igazgató véleményének figyelembe vételével 20 papját választotta ki.⁸⁸⁹ A férfi leventék képzésén kívül 1942-ben a háború kapcsán felmerül az önkéntes alapon szerveződő női levente-egyesületek alakulásának engedélyezése is, viszont az erre vonatkozó törvényjavaslat ekkor még csak előkészületi fázisban volt, így a kérdéskörben Grósz püspök mindig azt hangoztatta, hogy nem kell a megalakulásukat siettetni.⁸⁹⁰

A levente-képzéshez Grósz József az 1942. december 1-én megnyíló kisunyomi KALOT népfőiskolán tartott 3–3 hetes levente-egyesületi vezetőképző tanfolyamokkal is hozzájárult.⁸⁹¹ A tanfolyamok mindegyike ingyenes volt, a résztvevőknek csak a liszt-, zsír- és cukorfejadagjukat kellett magukkal hozni.⁸⁹² Az egyházmegyéből az 1942–1943-as levente-egyesületi vezetőképző tanfolyamokon 76 községből 182 legény vett részt, amelyből Vas vármegye 52 községe 130 legényt, Zala vármegye 24 községe 52 legényt küldött. A tanfolyamok végén a tanulók nyilvános vizsgán bizonyították a tudásukat. Ezen a résztvevők 20%-a kiváló, 50%-a közepes és 30%-a gyengébb teljesítményt nyújtott.⁸⁹³ A kezdeti lendület 1943 végén megtörni látszott: a papságból kevesebben küldték be a kiválasztott legények névsorát a decemberi levente-egyesületi vezetőképző tanfolyamokra, így Grósz József figyelmeztette őket, hogy a januári és februári tanfolyamokra küldjék a tanulni vágyó ifjúságot, hiszen „*a Népfőiskola nem egyéves intézmény, hanem állandó kohója az ifjúságnak*”.⁸⁹⁴ A főpásztor az innen kikerülő ifjakban, akárcsak a KAL, illetve Kalász vezetőtanfolyamokról kikerült ifjakban, amelyeket 1937-től évente rendezett, az *Actio Catholica* leendő világi apostolait, a falusi egyesületi élet vezetőit látta.

D) A KATOLIKUS DIÁKOTTHON MOZGALOM

A katolikus nevelésének a leventeegyesületeken, az ifjúsági vallásos egyesületeken és az iskolai órákon kívül a legalkalmasabb terepei a diákotthonok voltak. Ezek szervezésében a korszakban a protestánsok jártak élen és csak 1943-ban indult mozgalom és országos gyűjtés

⁸⁸⁹ SzEL PK 1943. IV. nr. 1231. Ld. még: SzEL AC 2357/1942; SzEL AC 2988/1943; SzEL AC 2989/1943.

⁸⁹⁰ SzEL PK 1942. V. nr. 1195; SzEL PK 1943. II. nr. 675.

⁸⁹¹ Megnyitásának körülményéről: SzEL PK 1942. IX. nr. 2887.

⁸⁹² (?), *Munkakezds a Népfőiskolán*, SzKT 4 (1942) 12, 6.

⁸⁹³ SzEL PK 1944. I. nr. 71. A tanfolyamok végén tett nyilvános vizsgákról, amely az elsajátított tudásanyag elméleti és gyakorlati számonkéréséből állt részletesen ld.: (?), *A Népfőiskola vizgabemutatója*, SzKT 7 (1943) 1, 5; (?), *Egyházmegyei hírek, KALOT*, SzKT 7 (1943) 2, 6; (?), *Egyházmegyei hírek, KALOT*, SzKT 7 (1943) 3, 3; (?), *Egyházmegyei hírek, KALOT*, SzKT 7 (1943) 4, 6.

⁸⁹⁴ SzEL PK 1943. IX. nr. 3263.

a katolikus diákotthonok számának gyarapításáért.⁸⁹⁵ A gyűjtés egyházmegyei megszervezésébe Grósz József második szombathelyi apostoli adminisztrátorsága idején maga is erőteljesen bekapcsolódott. Mivel meggyőződése szerint a nemzet jövője alkalmas, rátermett vezető réteg kinevelésén múlik, és ezt csak a katolikus diákotthonok tudják biztosítani, amelyeket a magyar jövő bástyáiként ír le, ahol a főiskolás, középiskolás és iparos ifjúság megfelelő szellemben nevelkedhet, s nem kell a vidéki szüleiknek többé a vasutazás egészségtelen és erkölcsileg káros hatásától tartaniuk.⁸⁹⁶

A diákotthonok megteremtésére irányuló gyűjtésre a háború miatti nehéz gazdasági helyzetben, nagyon rövid határidővel került sor, amelyet a későbbiek során módosítottak. A mozgalmat ugyanis 1943. május 25-én indította el a bíboros hercegprímás a fővárosi Vigadóban a kormány elnökének, a fővárosi polgármesternek és a tanítói rend valamint az érintett diákság képviselőinek jelenlétében és a m. kir. belügyminiszter november 15-ig adott határidőt a mozgalom anyagi alapjának a megteremtéséhez.⁸⁹⁷ Ezen utóbbi tény arra enged következtetni, hogy az alap előteremtése után az állam is jelentős összeggel készült támogatni a kezdeményezést. Később az eredeti határidőt többször meghosszabbították.⁸⁹⁸ Grósz József erőteljesen a mozgalom mellé állt és mindent megtett a sikeréért. A gyűjtés mielőbbi megkezdése érdekében augusztus 24-re espereskerületi értekezletet hívott össze a Püspökvárba, amin minden esperes megjelenését elvárta és a székeskáptalant is meghívta. Az espereseket felszólította, hogy ide hozzák magukkal a kerületükben legalább 5 pengő egyházközségi adót fizetők névsorát, valamint azoknak a jogi személyeknek a címjegyzékét, akiket mozgósítani lehet. A potenciális támogatóknak ezt követően csekket küldtek ki a támogatásukat kérve a nemes célhoz, mivel a m. kir. belügyminiszter a gyűjtésnek csak ezt a módját engedélyezte. A legtekintélyesebb támogatókat a plébánosok személyesen keresték meg, és vasárnaponként Grósz József rendelkezése szerint a szószékről is kihirdették.⁸⁹⁹

A helyi szervezés előmozdítására Grósz megszervezte és szeptember 23-án felállította a mozgalom átfogó egyházmegyei szervét, a Katolikus Diákotthonok Egyházmegyei Nagybizottságát, amelynek tagjait az esperesek javaslata alapján választotta ki és személyre szóló meghívóban kérte fel a tagságra.⁹⁰⁰ A Nagybizottság nagyságrendjét mutatja, hogy

⁸⁹⁵ A szombathelyi egyházmegyében ekkor már több helyen állt katolikus diákotthon – például Szombathelyen a szaléziaknál, Kőszegen, Szombathelyen és Vasváron a domonkos apácáknál működött ilyen internátus. Ld.: SzEL PK 1934. IV. nr. 1279.

⁸⁹⁶ Uo. valamint: SzEL PK 1941. VIII. nr. 2266.

⁸⁹⁷ SzEL PK 1943. V. nr. 1771.

⁸⁹⁸ SzEL PK 1943. IX. nr. 3261. és SzEL PK 1944. I. nr. 72.

⁸⁹⁹ SzEL PK 1943. V. nr. 1771; SzEL PK 1943. VII. nr. 2421.

⁹⁰⁰ A tervről: SzEL PK 1943. V. nr. 1771. Az időpont kitűzéséről: SzEL PK 1943. VII. nr. 2422. A megalakulás tényének közléséről: SzEL PK 1943. VIII. nr. 2852.

minden plébánia képviselve volt benne, s egy 72 tagú elnöki tanácsból és 300 fős nagyválasztmányból állt, az egész élén az egyházmegye területén befolyással bíró személyekkel. Elnökül gróf Erdődy Ferenc vépi nagybirtokost választották, aki 1941-től a Szombathelyi Kultúregyesület, 1943-tól pedig a Szombathelyi Takarékpénztár, Vasvármegye Mezőgazdasági Bizottsága és a Gazdasági Egyesület elnöke volt,⁹⁰¹ a társelnökök az alispánok lettek. Az alelnöki posztokat az egyházmegye területét lefedő Vas és Zala vármegye főjegyzői és a legjelentősebb városok: Szombathely, Zalaegerszeg és Kőszeg polgármesterei töltötték be.⁹⁰²

Grósz József rendelkezése értelmében a mozgalom végrehajtó szerepe az egyházmegyei *Actio Catholicára* hárult, amelynek jól kiépített hierarchikus szervezete megfelelően bizonyult a helyi szervezés megoldására.⁹⁰³ Úgy rendelkezett, hogy az egyesületek ünnepélyek, színdarabok, teadélutánok rendezésével gyűjtsenek adományokat, illetve népszerűsítsék a programot.⁹⁰⁴ A sajtó erejét is felhasználta a gyűjtés sikere érdekében: az általa alapított Szombathelyi Katolikus Tudósítóban 1943 szeptemberében cikket írt „*Otthont a katolikus ifjúságnak!*” címmel, valamint a következő, októberi számhoz külön felhívást és befizetési lapot is csatolt, hogy ösztönözze az adományokat.⁹⁰⁵ Elérendő célként a plébániák számára a lélekszám szerinti fejenként legalább 1 pengőt, az egyházmegyére nézve a 400.000 pengőt tűzte ki célul⁹⁰⁶ – ugyanakkor tisztában volt vele, hogy a meglehetősen nehéz gazdasági körülmények között ennek elérése nem mindenhol fog sikerülni.⁹⁰⁷ A gyűjtés pillanatnyi állapotáról 1944 elején kapunk képet, amikor megtudjuk, hogy több plébánián még nem sikerült elérni a célként kitűzött összeget, így a farsangi és böjti időszakról várja a főpásztor az adományok összegének emelkedését.⁹⁰⁸ A gyűjtés befejezése és eredményének összegzése viszont már Grósz József utódjára, Kovács Sándor püspökre várt, mivel XII. Pius pápa 1944 márciusában őt nevezte ki a szombathelyi püspöki székbe.

⁹⁰¹ *Történelmi arcképcsarnok Vas megye* (Kézirat) I. A–L, (Szerk. Pethő Gyula), Szombathely 1998, számozatlan oldalak. A kézirat interneten is elérhető a http://www.vasidigitkonyvtar.hu/vdkweb/vm_arckepcsarnok/cimlap.html weboldalon. (utolsó letöltés dátuma: 2013. január 28.)

⁹⁰² SzEL PK 1943. VIII. nr. 2852.

⁹⁰³ SzEL PK 1943. V. nr. 1771.

⁹⁰⁴ A mozgalom népszerűsítésére hozott intézkedésekről: SzEL PK 1943. V. nr. 1771, valamint: SzEL PK 1943. VII. nr. 2421.

⁹⁰⁵ GRÓSZ JÓZSEF, *Otthont a katolikus ifjúságnak!*, SzKT 7 (1943) 9, 1–2. A Szombathelyi Katolikus Tudósító következő számához csatolt felhívás: SzKT 7 (1943) 10, a 4. és 5. oldal közötti betoldás külön lapon.

⁹⁰⁶ A Szombathelyi Katolikus Tudósító 1943. októberi címlapján is erre vonatkozó felhívást olvashatunk: (?), *400.000 pengő*, SzKT 7 (1943) 10, 1.

⁹⁰⁷ SzEL PK 1943. VII. nr. 2421.

⁹⁰⁸ SzEL PK 1944. I. nr. 72.

E) A TOVÁBBKÉPZÉS

Mint a Katolikus Diákotthon mozgalomból is láthattuk, Grósz Józsefet foglalkoztatta az elemi iskolából kimaradt fiatalság nevelése, ugyanakkor azt is átlátta, hogy sok múlik a jövő nemzedékének tudásán és műveltségén is. A korszakban ezt a műveltséget a közép- és felsőfokú oktatási intézményeken kívül a katolikus népfőiskolák adták. Maga a népfőiskola felállításának gondolata a protestáns egyházakban merült fel, akik az 1930-as években mintegy 60 népfőiskolát működtettek az országban. Az első katolikus népiskola 1940. október 1-én a KALOT szervezésében nyílt meg Érden, majd ezt követően 1942 folyamán még 9 KALOT népfőiskola nyílt szerte az országban. Ezek az intézmények az oktatási profiljukat a helyi lakosság igényeihez igazodva alakították ki, általában gazdasági képzést kínáltak. Emellett a KALOT és a Levente-mozgalom 1941. október 18-án kötött szerződése alapján a KALOT népfőiskoláin levente-vezetőképzés is folyt.⁹⁰⁹

A szombathelyi egyházmegyében 1942. december 1-én nyílt meg a kisunyomi KALOT népfőiskola. Eredetileg Szombathelyen szerették volna felállítani és a célra Szombathely városa két katasztrális hold földet ajánlott fel, de az építőanyagok nehéz és körülményes beszerezhetősége miatt nem kezdtek hozzá a munkához, hanem a környéken kerestek használt épületet, amelyet a szombathelyi telekre át lehetne építeni.⁹¹⁰ Végül Kisunyomban sikerült megfelelő épületet találni, amely báró Haupt Buchenrode István nagybirtokos tulajdonában állt és eredetileg nem szándékozott eladni, végül 30.000 pengőért a körülötte levő telekkel együtt átadta.⁹¹¹ A vételár azonnali, egy összegben történő kifizetésére azonban nem volt pénz, így Grósz püspök a m. kir. földművelésügyi minisztertől kért 30.000 pengős segélyt, de nem kapott, így kölcsönt kellett felvenni.⁹¹² Ennek törlesztésére az egyházközségek, egyletek, templompénztárak és magánszemélyek által megajánlott összegek segítségével került sor, amelynek összege az első évre összesen 14.000 pengő volt, de ennek kifizetése meglehetősen lassú ütemben haladt. 1942. októberig csak 7.000 pengő folyt be, így a főpásztor november 15-ig kérte ezek megküldését,⁹¹³ de mivel az összeg nagy része még ekkorra sem érkezett be,

⁹⁰⁹ BALOGH, *A KALOT története, 1935–1946*, 293–294.

⁹¹⁰ MNL–VML Szombathely m. város közgyűléseinek jegyzőkönyve, 1942, 34. kötet, Szombathely m. város képviselőtestületének 1942. június hó 5.-én tartott rendes közgyűléséről, 173. kgy, 4890/2/1942, 380–387; MNL–VML Szombathely m. város közgyűléseinek jegyzőkönyve, 1942, 34. kötet, Szombathely m. város képviselőtestületének 1942. december 3-án délután 3 órakor tartott rendes közgyűléséről, 367. kgy., 829–832.

⁹¹¹ (?), *Egyházmegyei hírek, KALOT, SzKT 8* (1942), 6.

⁹¹² SzEL AC 1408/1942 Grósz József szombathelyi püspök levele báró Bánffy Dániel m. kir. földművelésügyi miniszterhez, Szombathely, 1942. május 26., Báró Bánffy Dániel válaszlevelében megígérte, hogy a 8 hónapos kertgazda képző tanfolyamokat támogatni fogja, amelyet később be is váltott: SzEL PK 1943. IV. nr. 1232.

⁹¹³ SzEL PK 1942. IX. nr. 2887. A püspöki körlevél csak az adott év megajánlott hozzájárulásairól szól, arról, hogy pontosan kik ajánlották meg ezt az összeget a Szombathelyi Katolikus Tudósítóban olvashatunk, ahol

kérését az első háromhetes tanfolyam után megismételte.⁹¹⁴ A megajánlott összegek beküldése az 1943-as és 1944-es évben sem haladt a várt ütemben: a papságot ismét figyelmeztetni kellett az egyházközségek által megajánlott összegek beküldésére.⁹¹⁵ A fizetések késése arra enged következtetni, hogy a felajánlott összegekben az egyházközségek a rendelkezésükre álló összeghez képest túlvállalták magukat.

A népfőiskola programját 1942 decemberétől 3 hetes levente-egyesületi vezetőket képző tanfolyamokkal kezdte, minden hónapban egyet rendeztek, egészen márciusig,⁹¹⁶ amikor 20-tól elindult a 8 hónapig tartó kertgazdasági tanfolyam, ahol a sokgyermekes kisgazda és törpebirtokos családok fiainak nyújtottak gazdasági ismereteket.⁹¹⁷ A tanfolyamok mindegyike ingyenes volt, a résztvevőknek csak a liszt-, zsír- és cukorfejadagjukat kellett magukkal hozni.⁹¹⁸ Az egyházmegyéből az 1942–1943-as levente-egyesületi vezetőképző tanfolyamokon 76 községből 182 legény vett részt. A kertgazdasági tanfolyamot 11-en végezték el, akik közül 1944 elejére 5-en már el is helyezkedtek és mindannyian „szép eredménnyel” magánvizsgát tettek az elemi iskola VII. és VIII. osztályából is.⁹¹⁹ A főpásztor beszámolójából az intézmény pénzügyi mérlege is jól kirajzolódik előttünk: a bevétele 1943-ban 67.284 pengő volt, a kiadása 66.663 pengő, ami mellett még 22.300 pengő adóssága is maradt. Ehhez képest a megajánlásokból csak 20.571 pengő folyt be. Összeszámolva tehát 1.108 pengő adóssággal zárta az 1943-as évet, úgy, hogy a megajánlott összegek közül még mindig sok nem érkezett be.⁹²⁰

A továbbképzés másik lehetséges útja az *Actio Catholica* által időnként meghirdetett Katolikus Nyári Egyetemen való részvétel volt. E tanfolyamok a társadalom műveltebb, közép-és felsőbb rétegeinek képzését tűzték ki célul és a modern élet által felvetett vallási, tudományos, szociális és gazdasági problémákra keresték a választ katolikus szemmel.⁹²¹ A résztvevőkből a helyi *Actio Catholica* és a helyi egyesületek leendő vezetői kerülhettek ki. Az

időről időre közzétették azt, hogy mely községből, mennyi és milyen jellegű (egyházközségi, egyleti, templompénztári vagy magánjellegű) felajánlás érkezett. Az első ilyen ld.: *Egyházmegyei hírek, KALOT, SzKT 8* (1942), 4.

⁹¹⁴ SzEL PK 1942. X. nr. 3307.

⁹¹⁵ SzEL PK 1943. VIII. nr. 2854; SzEL PK 1944. I. nr. 71.

⁹¹⁶ Az első tanfolyam megrendezéséről: SzEL PK 1942. X. nr. 3307. A püspöki körlevelekből arról nem értesülünk, hogy minden hónapban egy levente-egyesületi vezetőképző tanfolyamot rendeztek, csak arról, hogy összesen négy ilyen tanfolyam volt 1942–1943-ban, a Népfőiskola első évének beszámolójában: SzEL PK 1944. I. nr. 71. A tanfolyamok kezdésének időpontjáról, a legények behívásának módjáról a Szombathelyi Katolikus Tudósító tájékoztató: (?), *Munkakezdés a Népfőiskolán, SzKT 12* (1942), 6; *Egyházmegyei hírek, KALOT; SzKT 1* (1943), 5–6, *Egyházmegyei hírek, KALOT; SzKT 2* (1943), 6, *Egyházmegyei hírek, KALOT; SzKT 3* (1943), 6.

⁹¹⁷ SzEL PK 1943. IV. nr. 1232. A tanfolyam megkezdéséről: *Egyházmegyei hírek, KALOT, SzKT 5* (1943), 5.

⁹¹⁸ (?), *Munkakezdés a Népfőiskolán, SzKT 12* (1942), 6.

⁹¹⁹ SzEL PK 1943. IV. nr. 1232; SzEL PK 1944. I. nr. 71.

⁹²⁰ SzEL PK 1944. I. nr. 71.

⁹²¹ GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 263.

egyetemet a vizsgált időszakban 1936 és 1937 után 1939-ben, 1941-ben és 1943-ban rendezték meg, az első három alkalommal Esztergomban, az ötödik alkalommal pedig Kassán. Az első négy programját a püspöki körlevelekben közzétéve olvashatjuk, a negyedik esetben pedig utalást találunk rá, hogy a programot a napilapokból lehet megtudni.⁹²² Grósz az apostoli adminisztrátorsága idején rendezett két tanfolyam esetében a program részletes közlésén kívül arra kérte az *Actio Catholica* espereskerületi tanácsait, hogy legalább egy vagy két világi képviselőt küldjenek, aki az espereskerületekben előadásokat tud tartani, ahol beszámol az egyetemen hallottakról, és aki azt *Actio Catholica* munkáját az ott szerzett elméleti és gyakorlati ismeretekkel segíteni tudja.⁹²³ 1941-ben pedig arról tájékoztatott, hogy az *Actio Catholica* országos igazgatósága egyházmegyéjéből 6–8 egyetemet vagy főiskolát végzett jelentkező ingyenes részvételét helyezte kilátásba.⁹²⁴ Biztos részvételi adatokkal erről rendelkezünk: Hittudományi Főiskola 7 hallgatója, 4 szombathelyi úrileány, a városháza 3 fiatal, jogi doktorátust szerzett tisztviselője, 1 szombathelyi és 1 vasvármegyei tanító vett rajta részt.⁹²⁵

A lelkes világi apostolok vezetőinek kiképzésén kívül természetesen a papnevelés, a leendő lelkipásztorok megfelelő felkészítése is fontos volt az egyházmegye jövője szempontjából, így a főpásztor elsődleges gondját kellett, hogy képezze.

⁹²² SzEL PK 1936. IV. nr. 1010; SzEL PK 1937. V. nr. 1358; SzEL PK 1941. V. nr. 1002/a; SzEL PK 1943. V. nr. 1776. Gergely Jenő szerint 1939-ben valószínűleg nem rendezték meg (i.m. 264), de én az 1939-es nyári egyetem részletes programját is megtaláltam: SzEL AC 1419/1939.

⁹²³ SzEL PK 1936. IV. nr. 1010; SzEL PK 1937. V. nr. 1358.

⁹²⁴ SzEL PK 1941. V. nr. 1002/a

⁹²⁵ (?), *Szombathelyi hírek*, SzKT 8 (1941), 8.

IX. A PAPI UTÁNPÓTLÁS

Az egyházmegyében a vizsgált időszakban a tehetséges, papi hivatást érző ifjak támogatására több olyan kezdeményezés indult, illetve került ismét előtérbe, amelynek szellemi szülőatyja ugyan nem Grósz József volt, de amelyek felkarolása és széles körben elterjesztése, a részletek kidolgozása, saját elgondolásaival kiegészítése már az ő érdeme. Ezek: a tehetséges falusi fiúk továbbtanulásának segítése, az *Opus Vocationis* mozgalom, s a Mikes püspök kormányzása alatt időszakonként fel-felmerülő elgondolás a szeminárium bővítésére és a kisszeminárium ismételt felállítására.⁹²⁶

A) TEHETSÉGGONDOZÁS, HIVATÁSGONDOZÁS AZ EGYHÁZMEGYÉBEN

1. A tehetséges fiatalok támogatása

A tehetséges fiúk felkarolásának egyik módja a Katolikus Tanítói Internátusi Alapból kiutalt támogatás szétosztása volt. Az iskolákban ugyanis beíratási díjat kellett szedni, melynek 50%-át az egyházmegyei hivatal gyűjtötte és utalta egy adott csekkszámra, amelyből a minisztérium felhasználás céljára 75%-ot utalt vissza, amit a hercegprímás utalt tovább az egyházmegyéknek. A többi 25% internátusok építésére szolgált.⁹²⁷ A kiutalt összeg hova fordításáról döntött a főpásztor, az alacsony jövedelmű tanítók jó tanuló és jó magaviseletű internátusban elhelyezett gyermekeit támogatta belőle. Kezdetben csak a kőszegi Kelcz-Adelffy intézetben elhelyezett gyermekek után lehetett támogatást igényelni, majd 1938-tól a tanítók bármely katolikus internátusban elhelyezett gyermeke részére. A segély elosztásakor a főpásztor a szociális helyzeten és a tanuló bizonyítványán túl

⁹²⁶ A papneveléssel kapcsolatban a Századok című tanulmánykötetben jelent meg egy rövid tanulmányom, a disszertációmban a témáról az új kutatási eredmények fényében, részletesebben írok. TÓTH KRISZTINA, *A papnevelés története a szombathelyi egyházmegyében Grósz József egyházkormányzása alatt*, Századok. Tanulmányok a 200 éve született Horváth Mihály emlékére (Acta Historica Collegii de Iosepho Eötvös nominati; Series I., Nr. 1; Szerk. Bojtos Anita–Novotnik Ádám), Budapest 2010, 169–178.

⁹²⁷ SzEL TANF 69/1937. Itt többek között Serédi Jusztinián 1937. január 2-án kelt levele, amelyben felhívja a figyelmet az összeg utalásának és felhasználásának módjára. Az elszámolási terminus időközben változott: SzEL TANF 1586/1939. Csak a hercegprímásnak volt joga a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter által visszautalt összegből az egyházmegyéknek utalni. Vö.: SzEL TANF 4020/1938. Az ügyintézés további menete, hogy az adott tanítók kérték gyermekük számára a segélyt, beszerezve a szükséges papirokat, köztük a plébános ajánlását. A jelentkezők közül a főtanfelügyelő állította össze a segélyezendők listáját, amelyet a főpásztor jóváhagyásával a „Főtanfelügyelői Hivatal” folyószámlájáról utalt tovább az érintett internátusoknak. SzEL TANF 2592/1939. A befolyt összegekről és a visszautalt összeg felhasználásáról az egyházmegyék részéről a hercegprímásnak elszámolást kellett küldeni. Ld.: SzEL TANF 69/1937 (melyben az 1933–1936. évekről olvasható elszámolás); SzEL TANF 531/1938; SzEL TANF 1528/1938; SzEL TANF 3940/1938; SzEL TANF 1586/1939; SzEL TANF 1998/1939; SzEL TANF 2527/1940; SzEL TANF 2579/1940; SzEL TANF 1661/1941; SzEL TANF 1868/1942; SzEL TANF 1869/1942; SzEL TANF 1975/1943.

figyelembe vette a helyi plébános ajánlását, a tanító iskolai munkában tanúsított igyekezetét, és bekapcsolódását az egyesületi életbe. Mivel az egyháznak az általa működtetett iskolák beíratási díjaiból is jövedelme származott, e díjakat azonban az egyházmegyei fenntartású elemi iskolák tanulóinak nagy része nem fizette be,⁹²⁸ Grósz József a pénzbehajtás ösztönzésére egy újszerű módszerhez folyamodott: az ösztöndíj odaítélésekor azokat a tanítókat részesítette előnyben, akik legalább a beíratási díjak 75%-át beszédtek.⁹²⁹ A támogatottak között viszont nem csak fiúk, hanem lányok is voltak, s nem készült közülük mindenki papi pályára. Ahogyan az 1942-ben a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter által útjára indított, a falusi tehetséges fiúkat felkutató programban sem, amelyhez a Katolikus Iskolai Főhatóság is csatlakozott.⁹³⁰ Lényege az volt, hogy a tanítók által versenyvizsgára javasolt fiúktól először egy írásbeli dolgozatot kértek az adott elemi iskolában, majd akiknek a dolgozata elérte a kívánt szintet, versenyvizsgán vehettek részt a kijelölt gimnáziumokban. A következő tanévtől kezdve a legjobbaknak gimnáziumi tanulmányai költségét folytatólagosan biztosították változatlanul jó tanulmányi eredmény esetén. A támogatást a gimnáziumi tanulóktól a beíratási díjakon felül szedett pótdíjából fedezték.⁹³¹ Grósz püspök tanítóit püspöki körlevél útján buzdította, hogy jelentsék be legjobbnak ítélt V. és VI. osztályos tanítványaikat.⁹³²

Vizsont ezek a fiatalok nem mind választották a papi pályát,⁹³³ s talán ez motiválhatta Grósz Józsefet abban, hogy 1943-ban egy pápai kezdeményezés nyomán elindítsa az egyházmegyében az *Opus Vocationis* mozgalmat.

⁹²⁸ SzEL PK 1936. VII. nr. 1809.

⁹²⁹ A tanulmányi segély odaítélésének részletes feltételeit, amelyek a későbbiek során is irányadóak lesznek, a főpásztor először 1939-ben püspöki körlevél útján közölte: SzEL PK 1939. II. nr. 231.

⁹³⁰ Serédi Jusztinián 1942. május 13-án kelt levele. SzEL TANF 1515/1942. A tehetségek felkutatását állami feladatnak tekintették, viszont a helyi lelkipásztor véleményező szerepét valamennyi iskola esetében biztosították és ahogy Serédi fogalmazott: „*A tanulók szétoztása, megvizsgálása, felvétele, nevelése-oktatása és irányítása autonom jogunk.*”

⁹³¹ A mozgalomról – melyet 1941-ben egy szűkebb körű kísérlet vezetett be – és a támogatottak későbbi tanulmányi eredményeiről: (?), *Májusban megkezdődik Vas megyében a tehetséges falusi gyermekek kiválogatása*, Vm 75 (1942) Nr. 88, 3; (?), *A tehetséges falusi gyermekek 78 százaléka beváltotta a hozzájuk fűzött reményeket*, Vm 76 (1943) Nr. 68, 3; VAMOS KÁLMÁN, *Egy héttel húsvét előtt lesznek az idén a tehetségvizsgák. Évente 600 tehetséges, szegény falusi, vagy tanyai fiut vesznek fel ingyen a középiskolába A tegetségmentő-akció első félévi mérlege*, Vm 76 (1943) Nr. 76, 7–8; (Zs.I.), *Másfélezer vidéki tanulót vizsgáztatott az idén is az Országos Tehetségmentés Központi Bizottsága. A tavalyi versenyvizsgás falusi kisdíákok javarésze kitünően megállta helyét a középiskolákban*, Vm 76 (1943) Nr. 222, 4.

⁹³² SzEL PK 1942. VIII. nr. 2422

⁹³³ Bár kétségtelenül volt köztük olyan is, aki pap szeretett volna lenni. Ld.: KOLTAY ISTVÁN, *Tíz tehetséges kis magyar között...*, Vm 76 (1943) Nr. 91, 4. A kőszegi bencés gimnáziumban vizsgáztottak közül a hazafelé tartó 10 diákból 1 pap, 1 tanító, 1 tanár, 2 mérnök és 5 katonatiszt akart lenni.

2. *Opus Vocationis*

Központi szervezetét, mint „pápai intézményt” XII. Pius alapította meg 1941 végén *Cum nobis* kezdetű *motu proprio*jával, a Szemináriumok és Egyetemek Szent Kongregációja keretein belül.⁹³⁴ Az *Opus Vocationis* célja az volt, hogy minél többen válasszák a papi pályát, valamint a bontakozó papi hivatások felkarolása és támogatása, mind erkölcsileg, mind anyagilag. Az utóbbit azért is tartotta nagyon fontosnak Grösz, mert – ahogy írja – „*az utóbbi években a konkurzusra jelentkezők száma országszerte szerfölött megcsökkent*” és ennek „*egyik főoka kétségtelenül az, hogy a jobb képességű papi pályára alkalmas, de szegény falusi gyermekek segítség híján nem tudtak tanulni.*”⁹³⁵ Ezért célként tűzte ki, hogy az elemi iskolában kiszemelt, a papi hivatásra alkalmas fiúkat – akiket a szüleik anyagi okokból nem tudnak továbbtaníttatni – támogassa.

Hogy Istennél elérjék a papi hivatások számának növekedését, annak legjobb módja szerinte a „papok szombatja” ájtatosság gyakorlása volt. Ennek lényege, hogy minden hónap első péntekét követő szombaton a hívek szentmisehallgatásukat és egyéb jócselekedeteiket „*az Apostolok Királynéja által*” felajánlották e célra.⁹³⁶ Ez az ájtatosság – ahogy Grösz is utalt rá – az egyházmegyében már évek óta létezett,⁹³⁷ így alkalmas volt arra, hogy összekapcsolja ezzel a pápai kezdeményezéssel. Új egyesületet sem állított fel az *Opus Vocationis* egyházmegyei kiépítésére, hanem a már meglévő egyesületi kereteket használta fel hozzá. Az egyházközségekben a szervezés munkáját a plébániai megbízott végezte a plébános felügyelete alatt, a megfelelő helyi egyesület segítségével.

A szervezet tagja lehetett minden olyan katolikus hívő vagy katolikus intézmény, aki a Jézus Szíve péntekét követő szombaton vagy vasárnap misét hallgatott és szentáldozást végzett a papi hivatásokért, felajánlotta aznapi munkáját e célra, minden szombaton vagy gyakrabban imádkozott a papi hivatásokért, valamint megajánlott támogatást (minimum 10–50 fillért) fizetett havonta. A tagok áldozatvállalásukért cserébe búcsúkat nyerhettek. Teljes búcsút például a beiratkozásuk napján, Szűz Mária (a szervezet legfőbb égi oltalmazója)

⁹³⁴ AAS 33 (1941) Nr. 13, 479. Illetve: SZEL PK 1942. V. nr. 1192. Az *Opus Vocationis* történetéről bővebben: NICCOLÒ DEL RE, *Opera delle vocazioni sacerdotali*, Mondo Vaticano. Passato e presente (a cura di Niccolò del Re), Città del Vaticano 1995, 748.

⁹³⁵ SZEL PK 1943. II. nr. 676. A papi hivatások számát tekintve 1939-ben Grösz püspök arról számol be, hogy egyházmegyéjében nincs paphiány, de a szaporodó lelkipásztori állomáshelyek és a hatodik teológiai év szükségessé teszik, hogy a kispapok száma emelkedjen. Lásd: SZEL PK 1939. VIII. nr. 1459. A hatodik teológiai év bevezetésének terve szombathelyi egyházkormányzása idején a szombathelyi szemináriumban nem valósul meg.

⁹³⁶ PÁPAI JÁNOS, „*Kérjétek az aratás urát...*”, SzKT 5 (1941) 6, 2.

⁹³⁷ Pápai János fent idézett cikkében úgy utal a papok szombatjára, mint új kezdeményezésre, tehát valószínűleg 1941 körül terjedhetett el ez az ájtatossági forma a szombathelyi egyházmegyében.

szeplőtelen fogantatásának ünnepén, valamint Szent Péter és Pál apostolok (a szervezet égi pártfogói) napján, részleges, 100 napi búcsút minden e célra elmondott imádságért vagy adományért, 300 napi búcsút pedig az *Urunk küldj egyháznak szent papokat!* röpima elmondásáért.⁹³⁸

A szervezés munkáját minden egyházközségben meg kellett kezdeni, s az 1943-as tavaszi koronagyűlésen a főpásztor utasítására megtárgyalni e pápai mű szervezetét, kiépítését, lehetőségeit, valamint ezekről minden plébánosnak egyenként jelentést benyújtani, ugyanis ezek alapján szándékozott a további útmutatásokat megadni. Ez is mutatja, hogy a helyi lehetőségeket, adottságokat figyelembe véve tervezte a gyakorlatban kiépíteni az egész egyházmegyében a mozgalmat. A koronák jegyzőkönyveiből és a papok jelentéseiből jól kirajzolódnak az *Opus Vocationissal* kapcsolatos elképzelések.⁹³⁹ Általában mindenütt egyetértettek azzal az elgondolással, hogy nem kell e célra önálló egyesületet felhasználni, hanem a már meglévő keretein belül lehet kiépíteni. A legalkalmasabbaknak erre az Oltáregyesületeket és a Rózsafüzér Társulatokat tartották, de többször említésre került a Szívőgárda, a Jézus Szíve Társulat, illetve a Jézus Szíve Szövetség, valamint a különböző leánykörök, különösen a Kalász. Ezek mellett öt alkalommal a Kalotot is a mozgalom szolgálatába állítanák, három esetben a ferences harmadrend segítségével építenék ki, két esetben a Szent Kereszt Hadsereget, egy-egy esetben pedig a Mária kongregációt, a leventegyeesületet illetve a helyi olvasótársulatot is bevonnák, illetve bevonták.⁹⁴⁰ Tehát

⁹³⁸ SzEL PK 1943. II. nr. 676.

⁹³⁹ A szombathelyi egyházmegyét akkor alkotó 17 esperesi kerületből az 1943. évi tavaszi koronára a körmendi, az őrségi és a székesegyházi esperesi kerület nem készítettek külön jelentéseket, valamint a két muravidéki esperesi kerület sem, s közülük csak az őrségi tárgyalta a témát a jegyzőkönyv szerint. A körmendi és székesegyházi kerület a következő koronán pótolta ezt az elmaradást, az utóbbi a jelentéseket is. A fenti sorrendben: SzEL AC 2008/1943; SzEL AC 2011/1943; SzEL AC 2009/1943; SzEL AC 2006/1943; SzEL AC 2015/1943; SzEL AC 3066/1943; SzEL AC 3065/1943. Ezenkívül két esetben az esperes írt összefoglaló jelentést, a jegyzőkönyvek mellett a jelentések maguk nem találhatóak. SzEL AC 2013/1943; SzEL AC 2018/1943. Előfordult, hogy némely plébános elfelejtette beküldeni a jelentést, míg a többiek az adott kerületből elküldték. Ld.: SzEL AC 2000/1943 (a vasvári kerületből Gyórvár, Oszkó, Vasvár, Püspöktamási nem küldte); SzEL AC 2001/1943 (szombathely felső és pinkavölgyi egyesített esperesi kerület jegyzőkönyve mellől Kisnyom jelentése hiányzik, pedig a jegyzőkönyv szerint mindenki leadta); SzEL AC 2003/1943 (a szentgotthárdi esperesi kerületből Apátistvánfalva, Felsőrönök, Felsőszölnök. Szentgotthárd jelentése hiányzik); SzEL AC 2005/1943 (a novai kerületből Gellénháza, Pajzsszeg, Milej, Söjtör, Zalatárnok, Nagylengyel, Becsvölgye nem küldte); SzEL AC 2012/1943 (a kőszegi esperesi kerületből a söptei jelentés hiányzik); SzEL AC 2017/1943 (a szombathelyi alsó kerületből a nemesbódi plébánosé, mivel ő tartotta a koronán a beszámolót). A többi esperesi kerületből beérkezett jelentések: SzEL AC 2000/1943; SzEL AC 2002; SzEL AC 2004/1943; SzEL AC 2006/1943; SzEL AC 2007/1943; SzEL AC 2010/1943; SzEL AC 2014/1943; SzEL AC 2016/1943.

⁹⁴⁰ Kalotot említik: SzEL AC 2002/1943 (Egyházashetye); SzEL AC 2004/1943 (Egervölgy); SzEL AC 2010/1943 (Gutorföldre); SzEL AC 2017/1943 (Táplánszentkereszt); SzEL AC 2018/1943 (Kemenesaljai kerület); a ferences harmadrendet: SzEL AC 3065/1943 (szombathelyi ferences plébánia); SzEL AC 2010/1943 (Lenti); SzEL AC 2013/1943 (zalaegerszegi ferences plébánia); a Szent Kereszt Hadsereget: SzEL AC 2014/1943 (Rigyác, Eszteregnye); a Mária kongregációt: SzEL AC 2012/1943 (Kőszeg); a leventegyeesületet: SzEL AC 2010/1943 (Gutorföldre); az olvasótársulatot: SzEL AC 2012/1943 (Pöse). Rigyác és Eszteregnye „Szent Kereszt Hadsereg”-et említ, míg a mozgalom neve az 1926-ban kiadott szabályzatban „Szent Kereszt

leggyakrabban a hitbuzgalmi szervezetek keretében tervezték a kiépítését, de a papnevelés ügyének a különböző ifjúsági egyesületek – különösen a női egyesületeknek – keretén belüli terjesztését is ajánlották.

A gyűjtést tekintve többféle módot javasoltak: leggyakrabban a templomban felállított állandó perselyes gyűjtést. Egyrészt külön felirattal, melyben jelzik, hogy az adományokat a papnevelésre fordítják, másrészt már meglevő persely (például: a Szent Antal persely vagy Lisieuxi Kis Szent Teréz persely) bevételének bizonyos részét szánták erre a célra.⁹⁴¹ Az is felmerült, hogy a havi megajánlásokat gyűjtenék ilyen kihelyezett perselybe. Szintén előkerült, mint lehetőség házról-házra járva a tagdíjak vagy önkéntes adományok begyűjtése, esetleg helyi egyesület, az *Actio Catholica* helyi szervezési és hitbuzgalmi szakosztálya vagy buzgó hívek, általában az ilyen téren mindig aktív nők segítségével. Célcsoportot jelentettek számos helyen a vagyonosabbak, különösen a gazdag, gyermek nélküli házaspárok.⁹⁴² Szintén erre ajánlanák bizonyos vásár-vagy ünnepnapokon a szentmisében a perselyezést. Több lelkipásztor véleménye viszont az volt, hogy az önkéntes gyűjtés bizonytalan bevételt eredményez, így vagy az egyházközségi költségvetésbe kellene beépíteni – például úgy hogy a kultúradó 2 fillérrel több lenne, vagy az egyházközségi adó bizonyos százalékát erre szánják –, vagy a templompénztár bevételének bizonyos százalékát kellene erre fordítani, esetleg a papságot vagy hagyatékát megadóztatni erre a célra.⁹⁴³ Olyan ötlet is felmerül, hogy egyházmegyei internátust állítsanak fel ezeknek a fiúknak a nevelésére,⁹⁴⁴ forduljanak a katolikus vallás- és tanulmányi alapokhoz támogatásért,⁹⁴⁵ vagy egy helyen a községi jegyzővel ápolt jó kapcsolat kerül említésre, mint annak biztosítéka, hogy a szegény gyermekeknek szánt pénzeket ilyen fiúknak juttatja.⁹⁴⁶ Ezen utóbbi ötlet helyi szinten is mutatja az Állam és Egyház összefonódását. A papság egy része maga is megpróbált tenni a tehetséges, papnak készülő fiúk támogatásáért a gimnázium első négy osztályának elvégzésében – latinra tanításukkal, bizonyos összeg, birtok jövedelmének felajánlásával,

Hadserege”-ként szerepel. Vö.: *A Szent Kereszt Hadserege szabályai és fölvételi könyve* (kiad.: Trefán Leonárd), Kolozsvár 1926.

⁹⁴¹ Például a Szent Antal persely bevételének egy részét: SzEL AC 2004/1943 (Pecöl); SzEL AC 2007/1943 (Vámoscsalád). A Lisieuxi Kis Szent Teréz persely bevételét: SzEL AC 2004/1943 (Egervölgy).

⁹⁴² Vö.: például: SzEL AC 2012/1943 (Perenye); SzEL AC 2016/1943 (Resznek).

⁹⁴³ Kultúradó, egyházközségi adó bizonyos részét e célra kellene fordítani: SzEL AC 2004/1943 (Csénye); SzEL AC 2014/1943 (Becsehely, Letenye, Tótszentmárton, Tótszerdahely); SzEL AC 2010/1943 (Tomyiszentmiklós); SzEL AC 2016/1943 (Resznek); templompénztár bevételéből e kezdeményezésnek juttatni: SzEL AC 2014/1943 (Tótszerdahely); papság megadóztatása: SzEL AC 2001/1943 (Pornóapáti); SzEL AC 2005/1943 (Tófej-Lórántháza); nagyjavadalmasok járuljanak hozzá – a rumi plébános konkretizál: szerinte a káptalan –, illetve a papi hagyatékokat kellene e célra megadóztatni: SzEL AC 2016/1943 (Resznek); SzEL AC 2004/1943 (Rum)

⁹⁴⁴ SzEL AC 2000/1943 (Kám); SzEL AC 2014/1943 (Becsehely)

⁹⁴⁵ SzEL AC 2012/1943 (Gencsapáti)

⁹⁴⁶ SzEL AC 2004/1943 (Pecöl)

tandíjmentesség, ingyenes könyvek kieszközlésével, stb. – több-kevesebb sikerrel.⁹⁴⁷ Az anyagiak mellett a lelkiekre is hangsúlyt helyeznek, az iskolákban, a templomban, egyesületekben fontosnak tartották a pápai művet ismertető, támogatásra buzdító beszédek tartását, illetve a megyéspüspök által is körvonalazott ájtatosságok gyakorlását.⁹⁴⁸ A beküldött jelentésekre reflektálva Grósz József egyiket sem tette egyelőre kötelezővé, véleménye szerint „*a tapasztalat fogja megmutatni, hogy melyik lesz a legmegfelelőbb*”.⁹⁴⁹

Arról, hogy a sok ötletből, tervből 1944. június 1-ig mi valósult meg, Kovács Sándor püspök felméréséből nyerhetünk képet, aki külön kérdőívet bocsátott ki és küldött el a plébánia-és lelkészi hivataloknak, melyben lelki és anyagi téren az *Opus Vocationis* megszervezéséről érdeklődik, külön kiemelve a Jó Pásztor vasárnapi gyűjtést, s több kérdést tesz fel az esetlegesen a plébánia vagy lelkészség területén a papi hivatásra készülő ifjakkal kapcsolatban. Van-e jelentkező, ha igen, milyen a magaviselete, s kapott-e már valamilyen támogatást. A visszaküldött lapokból megállapítható, hogy legtöbb helyen megtörtént az adott egyesületek bevonása, szentbeszédek tartása, s az elrendelt ájtatosságokat is gyakorolták. A célra a gyűjtés különféle – a fent ismertetett – módokon perselyezéssel, vagy gyűjtéssel történt, az egyházközségi költségvetésbe nem vettek fel külön összeget e célra. Egységes rendelkezés sem született, kivéve a Jó Pásztor vasárnapi gyűjtés elrendelését, amely már Kovács püspök nevéhez kötődik.⁹⁵⁰ Az 1944. június 1-ig a Szombathelyi Egyházmegyei Takarékbba beküldött támogatás mértéke legtöbbször 100 P alatti, ami nem a hívek érdektelenségét, hanem gazdasági helyzetét tükrözi. A nagyobb városokban 300–500 P is összegyűlt, míg a székesegyházi főplébános helyezte el az egyházmegyében a legmagasabb összeget a csekkszámán e célra: 904,21 P-t. Ezek mellett olyan egyházközségek is előfordultak, különösen Muravidéken, ahol a főpásztori rendelkezések ellenére kiépítése nem, vagy csak részben történt meg.⁹⁵¹

⁹⁴⁷ SzEL AC 2012/1943 (Köszegpaty). Az egyik plébános már 1942-ben, Grósz József kezdeményezése előtt helyi akciót indított a papi hivatások támogatásáért 1942. augusztus 15-én a Jézus Szíve szobor szentelésével kapcsolatban, amikor családfelajánlás volt és a legtöbb családfő kötelezte magát négy évig havonta pár fillér fizetésére (kb. 40 P gyűlik így össze havonta). A jelentésben az utódja írja le, de Grósz maga is célzott rá az *Opus Vocationist* az egyházmegyében megalapító körlevelében (SzEL PK 1943. II. nr. 676). Talán ez is inspirálhatta kezdeményezését, bár írásos alátámasztást nem sikerült találnom.

⁹⁴⁸ Előfordult olyan is, hogy csak a lelkiekre helyezték a hangsúlyt, különösen ott, ahol a hívek áldozatkészségét már más célra (például: a templom restaurálása) jelentősen igénybe vették.

⁹⁴⁹ SzEL PK VII. nr. 2423.

⁹⁵⁰ SzEL PK V. Nr. 882.

⁹⁵¹ SzEL Szemináriumi Iratok, 26. doboz, *Opus Vocationis* jelentések 1943/1944. Az elrendelt Jó Pásztor vasárnapi gyűjtést mindenütt megtartották, de több olyan plébánia, illetve lelkészség is volt, ahol lelki téren ugyan megszervezték a mozgalmat, de anyagilag nem (amely nem jelentette feltétlenül azt, hogy alkalmi adományból ne nyílt volna mód az említett gyűjtésen felüli összeget elhelyezni a takarékbban). Ezek a szombathelyi egyházmegyében a következők voltak: Csákánydoroszló, Eszteregnye, Zalaegerszeg. Előfordult, hogy a plébános saját bevallása szerint gyűjtöttek erre a célra, de lelkiekben nem volt megszervezve: Felsőrönök

B) A PAPNEVELÉS A KIS-ÉS NAGYSZEMINÁRIUMBAN

Grósz József átlátta, hogy nem minden ily módon támogatott fiú fogja a papi hivatást választani, illetve elnyerni a papi hivatás kegyelmét, de mégis a segítség mellett kötelezte el magát, mivel ha nem is lesz mindegyikükből pap, az *Actio Catholica* megfelelő tanult világi vezetői lehetnek.⁹⁵² Akik a pártfogoltak közül a papi hivatást választották, azok számára nyitva állt a kisszeminárium, amely 1941 szeptemberében a szombathelyi egyházmegye történetében már másodszorra nyitotta meg kapuit.⁹⁵³ A kisszeminárium felállításának ötlete Mikes püspökben merült fel először, aki a szombathelyi Kálvária-templom mögé tervezte megépíteni, de az intézmény végül a Szily püspök által emelt szeminárium épületében kapott helyet az 1918–1919-es tanévben.⁹⁵⁴ Megnyitására „*a háborús sorozás folytán egyre jobban érezhető paphiány*”⁹⁵⁵ miatt került sor, de nem sokáig működött: összesen egy évet, a kortárs történetíró, Géfin Gyula magyarázata szerint, mivel létesítésének fő oka, a paphiány megszűnt, az I. világháborút követően a kispapok száma olyan rohamosan emelkedett, hogy az épület már szinte nekik is szűk lett.⁹⁵⁶

Ezt követően Grósz József kezdeményezte ismét a kisszeminárium létrehozását a Szemináriumok és Egyetemek Szent Kongregációjának a szemináriumi relációra adott válaszána hatására, melyben nemcsak a kisszeminárium, hanem a hat éves teológiai képzés bevezetését is sürgették, melyhez viszont nagyobb szemináriumra volt szükség.⁹⁵⁷ Kézenfekvőnek tűnt, hogy a két kifogásolt ügyet hogyan lehetne egy intézkedéssel megoldani. Különösen, hogy a kisszemináriumnak a Kelcz-Adelffy fiúnevelő intézetben – amely egyéb intézmény hiányában addig a tehetséges papi pályára készülő gimnazisták gyűjtőhelye volt – felállítása akadályokba ütközött volna, mivel formálisan is el kellett volna

esetében. Végül pedig több olyan volt, ahol a plébános, illetve lelkész saját bevallása szerint sem lelkiileg, sem anyagilag nem volt a mozgalom megszervezve. Ezek a szombathelyi egyházmegyében: Bázakerettye, Becsehely, Ivánc, Kisunyom, Nagynarda, Szentgotthárd. Vaskeresztesen a plébános tájékoztatása szerint akkor volt szervezés alatt. Muravidéken 1944-re Bagonyán, Szentsebestyénben, Felsőlendván, Felsőszentbenedeken, Szentsebestyén, Muraszemenyén nem szervezték meg még sem lelki, sem anyagi téren.

⁹⁵² SzEL PK 1943. II. nr. 676.

⁹⁵³ Először az 1918–1919-es tanévben. A kisszeminárium első megnyitásáról: GéFIN, *A szombathelyi egyházmegye története, II*, 283–284.

⁹⁵⁴ A kisszemináriumnak a szombathelyi Kálvária-templom mögé tervezett felállításáról: GéFIN Gyula *emlékezete*, 10. A könyv bevezetőjét író Tóth Endre szerint a terv kivitelezésére azért nem került sor, mivel az e célra összegyűjtött pénzüsszeget az I. világháború vitte el. A kisszeminárium megnyitásának körülményeiről: GéFIN, *A szombathelyi egyházmegye története, II*, 283–284.

⁹⁵⁵ GéFIN, *A szombathelyi egyházmegye története, II*, 284.

⁹⁵⁶ Uo. 288.

⁹⁵⁷ SzEL AC 2532/1937. A vizitációval Sipos István pécsi kanonok volt megbízva, aki 1936. április 29-én kezdte meg e tevékenységét. SzEL AC 903/1936. Előzmény: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 30, fasc. 2, f. 70–74. Ebből világosan kitűnik, hogy 1929-ben csak a szombathelyi egyházmegyében nincsen kisszeminárium. Uo. f. 97r: Mikes püspök magyarázata. A helyzet 1936-ra sem változott, érthető tehát a kongregáció sürgetése.

választaniuk tőle az intézményt, külön előjárósággal, kápolnával, ebédlővel, amely jelentős költségekkel járt volna. Ezért merült fel az ötlet, hogy a szombathelyi szeminárium épületében kellene működtetni, ahol az előjárók eltartása és fizetése nem jelentett külön kiadást. A székeskáptalan véleményét kikérő és a székeskáptalan, valamint a szeminárium előjáróságával közös tanácskozást kilátásba helyező levelében Grósz József azt is leírta, hogy felmerült, hogy „*az új épületet a szemináriumi udvarnak a püspöki kerttel érintkező részére kellene tenni és a régi épülettel árkádos folyosóval összekötni.*”⁹⁵⁸ Az átadást a kettős szentévre tervezte.⁹⁵⁹ Nem ez a terv valósul meg, mivel 1938. január 10-én a talajvizsgálat során római kori romokat találtak,⁹⁶⁰ így a szeminárium bővítésének tervén változtatni kellett. Grósz József új elgondolása szerint a püspöki kert vásártér felőli részén épült volna fel az új szeminárium. A püspökség és a szeminárium közötti telekcserehez viszont a székeskáptalan hozzájárulása kellett volna, amit nem adtak meg, mivel az új szemináriumtól a régi jelentős távolságra került volna és a város mérnöki hivatalának terve szerint a püspöki kertet több utca szelte volna keresztül, amely által csökkent volna a parkos terület és a kisszeminaristáknak a nyílt utcán is keresztül kellett volna menni, hogy átjussanak.⁹⁶¹ Végül egy harmadik megoldás érvényesült: a már meglévő szeminárium épületéhez egy új szemináriumi szárnyat építettek, amely a korábbi épületet zárt négyszöggé egészítette ki.⁹⁶² Benne a kispapokat új, folyóvízes mosdókkal felszerelt egyszemélyes cellák és az oktatást kiegészítő helyiségek várták, valamint 1941-ben elkezdődött az új kápolna építése is,⁹⁶³ melynek művészeti koncepciója a

⁹⁵⁸ SzEL AC 2789/1937; SzEL KI 104/1937. A székeskáptalant november 18-ára hívja tanácskozásra az ügyben: SzEL AC 2873/1937. Gruber Imre mérnököt bízta meg egy vázlatos terv elkészítésével, melyről a szeminárium előjáróságát november 22-én értesítette: SzEL AC 2929/1937.

⁹⁵⁹ A Vasvármegyében legalábbis így tálalták: (?), *Szombathelyen felépül tavasszal az ország legmodernebb, legnagyobb szemináriuma. A szeminárium udvarára, a püspökkert határára kerül a hatalmas háromemeletes épület*, Vm 70 (1937) nr. 293, 5.

⁹⁶⁰ GÉFIN GYULA, *Savariai örökség a Püspökkertben*, A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve 1777–1977. Szombathely 1977, 27–32. Ezeket a romokat később Paulovich István azzal az ókeresztény bazilikával azonosította, melyben a III. század végén Savariában vértanúhalált halt Szent Quirinus püspököt hívei eltemették. A kutatás mai állása szerint a feltárt mozaikpadló és római alapok a savariai római helytartói palota részét alkották. Ld.: *Géfin Gyula emlékezete*, 11.

⁹⁶¹ SzEL AC 2307/1938; SzEL KI 55/1938.

⁹⁶² *Szent Márton egyházmegyéje* (Szerk. Szamos Rudolf), Szombathely 1991, 30. A műszaki megbízott Gruber Imre építész-mérnök, tervező, művezető volt. Az építés gyakorlati kivitelezését Schwarz Antal vállalta. A szerződés szerint 1939. július 10-én meg kellett kezdeni és 1940. augusztus 20-ig befejezni. Ld.: SzEL AC 1438/1939. A városi építési engedély július 20-án jött meg, így némi késéssel indulhatott az építkezés: SzEL AC 2025/1939. A papnevelő intézet előjárói és tanári karának 1939. szeptember 6-ai jegyzőkönyve, 4.

⁹⁶³ A költségvetésről és az építkezésről sokkal bővebben: SzEL Szemináriumi Iratok, 9. doboz, Szeminárium bővítési és átalakítási munkáinak költségvetése 1939 illetve ugyanitt: Építési iratok 1939–40/árajánlatok. Ld. még az új épületszárny bővítéséről: *Szent Márton egyházmegyéje*, 30; *Schematismus* 1972, 24–25, valamint: SzEL PK 1941. XI. nr. 2985. A püspöki körlevél részletesen nem említi az eddig elkészült részeket, csak az épülő kápolna tervét ismerteti.

kispapok nevelését szolgálta.⁹⁶⁴ Az új kápolnát 1943. október 31-én szentelte fel a főpásztor.⁹⁶⁵

Bár az új szárnyban a kápolna 1941 szeptemberére még nem állt készen, a bővítés mégis lehetővé tette, hogy Grösz püspök ebben a tanévben megnyissa a küsszemináriumot.⁹⁶⁶ Ide olyan V., VI., VII. és VIII. osztályos gimnazisták nyerhettek felvételt, akik lelkükben a papi hivatás kegyelmét érezték. A felvételhez szükséges okmányok a keresztlevél, a szülők házasságlevele, a félévi bizonyítvány-másolat, a hittanári és plébánosi erkölcsi bizonyítvány, és ha bérmlákoztak, a bérmlévként voltak.⁹⁶⁷ Az első kettő a törvényes származás igazolásához volt szükséges, a következő kettő az erkölcsi, illetve szellemi alkalmasság megállapításához, a legutolsó pedig ahhoz, hogy a jelöltet szükséges-e még felkészíteni a bérmlálás szentségének vételére. A felvételt orvosi vizsgálat egészítette ki – ez azért volt jelentős, mivel csak az éptestű és egészséges ifjakat vették fel a küsszemináriumba.⁹⁶⁸ A felvétel nem volt ingyenes, a tanulóknak meghatározott összegű tartásdíjat⁹⁶⁹ kellett fizetni: 1941-ben havi 20 pengőt, 1942-ben és 1943-ban évi 200 pengőt, 1944-ben évi 250 pengőt.⁹⁷⁰

A küsszeminaristák száma a kezdőévben volt a legmagasabb: 18 fő, 1942-ben 3 küsszeminarista, 1943-ban 7 gimnáziumi tanuló nyert felvételt.⁹⁷¹ Az első évben 2 volt

⁹⁶⁴ SzEL PK 1941. XI. nr. 2985; DOBRI MÁRIA, *A szeminárium kápolnái*, Séták Szombathelyen, Szombathely 2003, 10–16. A körlevélben a koncepció ismertetése után Grösz József számba vette a legjelentősebb művészeti alkotások várható költségeit, majd ezekhez és a kápolna többi lényeges tartozékának beszerzéséhez – az oltár-, sekrestye-felszerelésekhez és a miseruhákhoz – a papság anyagi támogatását kérte. A költségek nagyságrendjét mutatja, hogy csak a főoltár freskója 10.000 pengőbe került, amelynek költségét egyik papja vállalta át, a megemlített főbb kiadások összege pedig 21.600 pengő volt, amelyhez az oldalsó freskót és a kápolna felszereléseit még nem számolta hozzá.

⁹⁶⁵ (?), *Napírhírek*, Vm 76 (1943) Nr. 247, 11; PÁLMAI KÁLMÁN, *Az új kápolna freskói*, Szent Márton kispapjai: a szombathelyi szeminárium kispapjainak évkönyve 1943/1944, Szombathely 1944, 13.

⁹⁶⁶ Az új épületszárnyban a nagyszeminaristák kaptak helyet, a küsszeminaristák a szeminárium régi épületében nyertek elhelyezést. Ld.: SZENDY LÁSZLÓ, *József-érsek*, SzKT 6 (1943), 3.

⁹⁶⁷ SzEL PK 1941. II. nr. 465.

⁹⁶⁸ Ezt az első alkalommal a felvétel feltételeit meghirdető körlevél nem közli, az 1942-es és az azt követők már igen. Ld.: SzEL PK 1942. IV. nr. 850; SzEL PK 1943. II. nr. 689; SzEL PK 1944. IV. nr. 645.

⁹⁶⁹ Ezeket 1930-tól kezdve egy püspökkari határozat értelmében kellett szedni, amely elvben megszüntette a szemináriumi képzés ingyenességét. Vö.: *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 307 A szombathelyi egyházmegyében a szeminaristák közül a fizetésre kötelezettek anyagi helyzetüktől függően évi 100–600 P-t fizettek. A fele részben vagy teljes egészében tandíjmentességet élvezőket Mikes püspök kötelezte arra, hogy felszentelésük után a taníttatásukra fordított összeget visszafizessék. A befolyt összegből a papi pályára készülő gimnazistákat neveltették a Kelcz-Adelffy fiúnevelő intézetben. Vö.: SzEL Szemináriumi Iratok, 41. kötet: Szombathelyi püspöki papnevelő intézet 1930. jan. 11–1936. okt. 14.; SzEL Szemináriumi Iratok, 9. doboz, Teológusok ellátási díja 1930–1945 feliratú *palliumban* Teológusok ellátási díja 1930–1945 feliratú füzet

⁹⁷⁰ SzEL PK 1941. II. nr. 465; SzEL PK 1942. IV. nr. 850; SzEL PK 1943. II. nr. 689; SzEL PK 1944. IV. nr. 645.

⁹⁷¹ A felvett növendékek száma legjobban a küsszeminárium törzskönyvéből követhető nyomon, de külön lista készült többek között arról is, hogy az első évben felvett növendékek hányadik gimnáziumi osztályba jártak. SzEL Szemináriumi Iratok, 55. kötet, A szombathelyi püsp. küsszeminárium növendékeinek törzskönyve 1941–1951; SzEL Szemináriumi Iratok, 9. doboz, KÜSSZEMINÁRIUM NÉVSORA 1941–42, 1947–1951 feliratú boríték. A püspök a felvettek számát a körlevelek útján is közölte: SzEL PK 1941. VII. 1609; SzEL PK 1941.

közöttük – a kisszeminariumi növendékek törzskönyve szerint – vend anyanyelvű, de mindketten már 1941 szeptemberében otthagyták nyelvi nehézségek miatt az intézetet. 1942-ben és 1943-ban vend anyanyelvű tanulókat nem találunk a kisszeminaristák sorában.⁹⁷² A növendékek gimnáziumi tanulmányaikat a Faludi, illetve a Premontrei gimnáziumban végezték. Napjaik szigorú napirend szerint teltek, melyben a pihenés, tanulás, imádság, mise váltották egymást.⁹⁷³ Az első évben felvettek közül 5-en nyertek a későbbiek során felvételt a teológiára, egy fő 1942-ben elhunyt, egynek a sorsa ismeretlen, a többiek távoztak az intézetből. Az 1942/1943-as tanévre felvettek közül egy fő, a következő tanévre felvettek közül pedig 3-an folytatták tanulmányaikat a Hittudományi Főiskolán, a többi tanuló távozott a kisszeminariumból.⁹⁷⁴

A következő lépcsőfokot jelentette a pappá válásban a szeminariumi képzés. Ennek hat évfolyamossá tételét a Szemináriumok és Egyetemek Szent Kongregációja sürgetésére tervezte a főpásztor, de végül nem valósult meg, a képzés öt éves maradt.⁹⁷⁵ Ezt nem kellett kötelezően megelőznie a kisszeminariumban eltöltött éveknek, de a jelentkezőnek érettségivel kellett rendelkeznie. A konkurzushoz, akárcsak a kisszeminariumi felvétel esetében a keresztlevelet, a szülők házasságlevelét, az illetékes plébános és hittanár által kiállított erkölcsi bizonyítványt kellett hozniuk, a törvényes származás és az alkalmasság igazolására, valamint itt már kötelezően a bérmalevelet és az érettségi bizonyítványt, amelyek az egyházi és világi nagykorúság kellékei. További feltétel volt itt is az egészségesség, így a nagyszemináriumba jelentkezőknek is orvosi vizsgálaton kellett részt venniük.⁹⁷⁶ A felvételhez tanulmányaikat 1936-ban még „*lehetőleg jeles*” eredménnyel kellett elvégezniük, 1937-ben viszont ez a feltétel „*lehetőleg jeles vagy jó*” eredményre módosult, és ez a további

VIII. nr. 2272; SzEL PK 1942 VIII. 2441; SzEL PK 1943. V. 1781. 1941-ben feltehetően utólag került sor egy fő felvételére, mivel a Püspöki Körlevelek csak 17 főt említenek.

⁹⁷² SzEL Szeminárium Iratok, 55. kötet, A szombathelyi püsp. kisszeminarium növendékeinek törzskönyve 1941–1951.

⁹⁷³ SzEL Szeminárium Iratok, 8. doboz, Kisszeminarium napirendje feliratú boríték. A szeminarium fegyelmi rendjéről ld. még: SzEL AC 368/1943.

⁹⁷⁴ Vö.: SzEL Szeminárium Iratok, 55. kötet, A szombathelyi püsp. kisszeminarium növendékeinek törzskönyve 1941–1951. Grösz József szombathelyi egyházkormányzása idején egyik tanuló sem került át a nagyszemináriumba, a munka gyümölcse később érett be.

⁹⁷⁵ SzEL PK 1939. VIII. nr. 1459.

⁹⁷⁶ SzEL PK 1936. IV. nr. 1012; SzEL PK 1937. IV. nr. 1068; SzEL PK 1938. IV.nr. 1021; SzEL PK 1939. VII. nr. 922; SzEL PK 1940. IV. nr. 822; SzEL PK 1941. II. nr. 464; SzEL PK 1942. IV. nr. 850; SzEL PK 1943. II. nr. 689; SzEL PK 1944. IV. nr. 645.

években is megmaradt.⁹⁷⁷ A növendékeknek az ellátásukért évi 100 pengőt kellett fizetniük, amely a nyolc év során nem változott.⁹⁷⁸

Az első éves növendékek számának alakulását – a szemináriumi törzskönyv hiányában – a püspöki körlevelekből követhetjük nyomon: 1936-ban 4, 1937-ben 11, 1938-ban 14, 1939-ben 8, 1940-ben 7, 1941-ben 6, 1942-ben 6 és 1943-ban 5 növendéket vett fel első évre Grósz József a szemináriumba. Emellett 1938-ban 1 főt negyedévre, 1941-ben 3 főt másodévre, 6 főt harmadévre, 3 főt negyedévre és 1 főt ötödévre vett fel.⁹⁷⁹ Tehát különösen 1937-ben, 1938-ban és 1941-ben volt nagyon magas a jelentkezők száma – bár 1941-ben nem csak a szombathelyi egyházmegyéből jelentkeztek, hanem a muravidéki apostoli adminisztrátúra területéről is érkezett 11 kispap.⁹⁸⁰ 1941-et követően – talán a háborúba való belépés hatására – évenként csökken a jelentkezők száma. Ugyanakkor, ez nem csak egyházmegyei, hanem országos jelenség is volt.⁹⁸¹

A kispapok felszentelésének rendje az 1929-es megállapodáshoz képest⁹⁸² az évek során – a püspöki körlevelekben található utalások alapján – feltehetően nem sokat változott. Eszerint első évben a *tonsura* felvétele után a másod- és a harmadéves papnövendékek az ún. kisebb rendeket (*ostiarius, lector, exorcista, acolytus*), vehették fel, negyedév végén szentelte őket a főpásztor alszerpappá (*subdiaconussá*), ötödév elején szerpappá (*diaconussá*), végül ötödév végén áldozópappá (*presbyterré*). A *tonsura*, valamint az alsóbb rendek felvétele az 1929-es megállapodás értelmében az első-, másod-, és harmadéveseknek az ötödévesek szerpappá szentelésével egy időben november 1-én volt, a negyedévesek alszerpappá szentelése pedig az ötödévesek áldozópappá szentelésével egy időben, Péter-Pál ünnepe előtti vasárnap.⁹⁸³ Az

⁹⁷⁷ A „lehetőleg jeles” feltétel: SzEL PK 1936. IV. nr. 1012. A „lehetőleg jeles vagy jó” feltétel első említése: SzEL PK 1937. IV. nr. 1068.

⁹⁷⁸ Vö.: SzEL Szemináriumi Iratok, 9. doboz, Teológusok ellátási díja 1930–1945 feliratú *palliumban* Teológusok ellátási díja 1930–1945 feliratú füzet.

⁹⁷⁹ SzEL PK 1936. VII. nr. 1811; SzEL PK 1937 VI. nr. 1804; SzEL PK 1938. V.nr.1521; SzEL PK 1939 VIII. nr. 1459; SzEL PK 1940. VII. nr. 1908; SzEL PK 1941. VII. 1609; SzEL PK 1941. VIII. nr. 2272; SzEL PK 1942 VIII. 2441; SzEL PK 1943. V. 1781. Sajnos a nagyszeminárium esetében a növendékek törzskönyve nem áll rendelkezésünkre, nem maradt fenn a szemináriumi iratok között, így a legpontosabb információkat a püspöki körlevelekből nyerhetjük. A fizetett tartásdíjakat nyilvántartó füzetből kiviláglik, hogy több növendék döntött úgy, hogy mégsem a papi pályát választja. Vö.: SzEL Szemináriumi Iratok, 9. doboz, Teológusok ellátási díja 1930–1945 feliratú *palliumban* Teológusok ellátási díja 1930–1945 feliratú füzet. Ugyanakkor mivel ebben csak a tartásdíjat fizető növendékeket tartották számon, így ha csak ez alapján próbálnánk meg következtetni, könnyen tévútra vezethetne a pontos számokat illetően. Előfordult olyan is, hogy egy kispap elhunyt: (?), *Napihirek. Kispap-temetés*, Vm 70 (1937) 215, 5.

⁹⁸⁰ SzEL PK 1941. VII. nr. 1610.

⁹⁸¹ SzEL PK 1943. II. nr. 676.

⁹⁸² GÉFIN, *A szombathelyi egyházmegye története II*, 292.

⁹⁸³ Uo; SzEL PK 1940. VII. nr. 1907. – ebben Grósz püspök azt hozza a hívek tudomására, hogy két negyedéves oltárszolgát (*acolythust*) alszerpappá (*subdiaconussá*) szentelt. Az ötödévesek 1937-ig a diakónusi szerepet már szerpappá szentelésük előtt gyakorolták. 1937-ben azonban az előljáróság véget vetett ennek a gyakorlatnak, sőt

alszerpappá és áldozópappá szentelés időpontjainak vizsgálatakor az 1929-es megállapodással ellentétes gyakorlatot találunk. Eszerint a papszentelés 1938-tól 1941-ig a Péter-Pál előtti második vasárnapon történt, 1942-ben a Péter-Pál előtti harmadik vasárnapon, 1943-ban pedig a Péter-Pál előtti második szombaton.⁹⁸⁴ Emellett egypár szentelés ettől eltérő időpontban történt.⁹⁸⁵ Ezenkívül a ferences mariánus provincia Hittudományi Főiskolája növendékeinek is rendszeresen Grósz József adta fel a rendeket, valamint előfordult, hogy domonkos vagy pannonhalmi bencés növendékeket is szentelt.⁹⁸⁶ Arról, hogy évente hány újmiséis világi pappal gazdagodott a szombathelyi egyházmegye a korabeli *Schematismus*okból nyerhetünk képet. Ezek szerint 1936-ban 8, 1937-ben 3, 1938-ban 11, 1939-ben 7, 1940-ben 6 pappal. A további három év mérlegét célszerű a muravidékről érkezettekkel együtt megvonni, mivel a dispoziciók tekintetében nem volt éles a határvonal a muravidékről érkezett és a szombathelyi egyházmegyes papok tekintetében. Előfordult, hogy szombathelyi egyházmegyes pap kapott Muravidékre, illetve hogy a muravidéki apostoli adminisztrátúra területéről érkezett, a szombathelyi szemináriumban végzett pap a szombathelyi egyházmegyébe kinevezést. Tehát – a szerzeteseket nem számítva – 1941-ben 2, 1942-ben 6, 1943-ban 12 pappá szentelésre került sor.⁹⁸⁷

C) AZ ÚJ PAPOK

A szemináriumi képzés az áldozópappá szenteléssel véget ért, de az új pap még három éven át köteles volt ismétlővizsgálatokat tenni, hogy ismétlje az elvégzett anyagot és tovább képezze magát. Ebben – ahogy Grósz József többször utal rá –, az 1927-es szombathelyi egyházmegyei zsinati törvénykönyv rendelkezése volt az irányadó, de szentírástudományi

szeptember 26-tól november 1-ig a diakónusi asszisztálást magukra vállalták. Vö.: SzEL Szemináriumi Iratok, 36. kötet, szeptember 26-ai bejegyzés.

⁹⁸⁴ SzEL PK 1938. IV. nr. 1020; SzEL PK 1939. VII. nr. 921; SzEL PK 1940. IV. nr. 821; SzEL PK 1941. II. nr. 460; SzEL PK 1942. IV. nr. 849; SzEL PK 1943. IV. nr. 1240. Annak megállapítására, hogy a papszentelés a hét mely napjára esett az adott évben, kiváló támpontul szolgált: SZENTPÉTERY IMRE, *A kronológia kézikönyve*, A Chronologia és az Oklevéltani naptár összevont, javított és bővített kiadása (kiegészítette: Érszegi Géza – Raj Tamás – Szögi László), Budapest 1985, 185; 167; 137; 161; 177; 201.

⁹⁸⁵ Vö.: SzEL PK 1943. II. nr. 688; SzEL PK 1942. VII. nr. 1825. illetve: *Schematismus* 1940 és 1943. Az utóbbiban a muravidéki apostoli adminisztrátúra és a szombathelyi egyházmegye területén szentelt papságot egy listában, keverten közlik, viszont mivel a kötet tartalmaz egy a papok életét röviden ismertető részt is, a muravidéki és szombathelyi adott évben szentelt papság könnyen elkülöníthető.

⁹⁸⁶ Az összes szentelés iktatószámának felsorolásától helyhiány miatt eltekintek. Az előbbi vö. az *Acta Cancellariae* iktatókönyveivel, az utóbbira pedig ld.: FL, Főpáti Hivatal iktatott iratai 723/1937; 1040/1938. Grósz József évente egyszer-kétszer felkereste Pannonhalmát, előfordult, hogy ezzel egybekötve tartották a szentelést. Vö.: FL Pannonhalmi Főmonostori perjeli napló 1921–1923, 1929–1937-es és 1937–1944-es kötetének bejegyzéseivel (*ad indicem*).

⁹⁸⁷ Mivel a *Schematismus*ok tartalmazzak egy, a papok életét röviden ismertető részt is, így világossá válik belőle, hogy a kötet készítője által keverten közölt listából hány fő lett szombathelyi egyházmegyes pap.

tételeket mindig az adott főpásztor – jelen esetben Grósz József – jelölte ki.⁹⁸⁸ S mivel az 1927-es zsinati törvénykönyv csak nagyobb címszavakban írta körül az ismétlővizsgák anyagát, Grósz József ezeket 1939-ben a felkészülés megkönnyítése céljából pontosította és alcímekre lebontva részletezte.⁹⁸⁹ A teológiai ismétlővizsgálatok mellett az új papok a három év során püspöki dispozió alapján általában kiegészítő káplánként, káplánként, hitoktatóként vagy az egyházmegyei igazgatásban szerezhettek gyakorlatot.⁹⁹⁰

Az ismétlővizsgálatok eredményes letétele után lehetett jelentkezni a zsinati vizsgálatra, amely vizsga jogosultságot adott az önálló lelkipásztorkodáshoz és egyházi javadalom megszerzéséhez. Részei az egyházjog, a dogmatika, s az erkölcsstan és lelkipásztorkodás voltak. A vizsgákat egyenként vagy egyszerre is lehetett tenni. A résztárgyakból és az egészről sikeresen vizsgázók neveit minden évben tavasszal és ősszel Grósz József közzétette a püspöki körlevelekben.⁹⁹¹ Az összes vizsgát sikerrel teljesítő önálló lelkipásztorkodásra bizonyítványt kaptak és a megüresedett plébániák elosztásánál nevüket a főpásztor már figyelembe vehette.⁹⁹²

⁹⁸⁸ SzEL PK 1936. III. nr. 653; SzEL PK 1937. I. nr. 163; SzEL PK 1938. I. nr. 367; SzEL PK 1939. IV. nr. 396; SzEL PK IV. nr. 819; SzEL PK 1941. I. nr. 189; SzEL PK 1942. I. nr. 382; SzEL PK 1943. I. nr. 267; SzEL PK 1944. IV. nr. 647.

⁹⁸⁹ A teológiai ismétlővizsgálatok szabályozásának alapját jelentette: SD 30. §. 17–18. Ennek részletezése: SzEL PK 1939. IV. nr. 395. A főbb kategóriák, amelyeket részletez: Szertartástan, Dogmatika (ezen belül: alapvető és ágazatos hittan), Erkölcsstan és lelkipásztorkodástan, Egyházjog, Bibliikum, Hitoktatástan és Egyházi szónoklattan.

⁹⁹⁰ A zsinati vizsgálat részvizsgáit eredményesen teljesítő papok nevei mellett a püspöki körlevelek minden esetben megemlítik, hogy mi a jelölt jelenlegi beosztása. Ugyanakkor a kinevezések tanulmányozásakor felfigyelhetünk az általában szokásostól eltérő gyakorlatra is, például: SzEL PK 1938. VI. nr. 2147 – amelyben Grósz apostoli adminisztrátor Lipics József újmisének megengedi, hogy a budapesti *Mensa Academicán* Baranyai Jusztin professzor segítségére legyen.

⁹⁹¹ SzEL PK 1936. VI. nr. 1204; SzEL PK 1936. VIII. 2329; SzEL PK 1937. VI. nr. 1801; SzEL PK 1937. VII. nr. 2460; SzEL PK 1938. V. nr. 1520; SzEL PK 1938. VI. nr. 2150; SzEL PK 1939. VIII. nr. 1460; SzEL PK 1939. XI. nr. 2417; SzEL PK 1940. VII. nr. 1906; SzEL PK 1939. VIII. nr. 2409; SzEL PK 1941. VIII. nr. 2267; SzEL PK 1942. VII. nr. 1822; SzEL PK 1942. IX. 2897; SzEL PK 1943. V. nr. 1782; SzEL PK 1943. VIII. nr. 2847.

⁹⁹² Az 1936-os tavaszi zsinati vizsgálaton (SzEL PK 1936. VI. nr. 1204.) eredményesen szereplő Süle Lajos például bánokszentgyörgyi plébános lett. Ld.: SzEL PK 1937. I. nr. 173.

X. AZ EGYHÁZMEGYE A KÖZ SZÍNPADÁN, A HELYI ÉS ORSZÁGOS SZÍNTÉREN

A katolikus egyház nem csak a hitéletben, az oktatásban, hanem a közéletben, a politikában is képviseltette magát – ahogy láthattuk a felsőházban püspökök *ex officio* helyet foglaltak, s a képviselőházba több pap szerzett mandátumot. Amennyiben plébános szeretett volna választáson jelöltként indulni, erre a hercegprímástól kellett külön engedélyt szereznie, aki Rómából arra kapott fakultást, hogy ezt 5 plébánosnak engedélyezze.⁹⁹³ A katolikus egyház helyi képviselete szintén biztosítva volt: a megyei törvényhatósági bizottságokban az 1929. évi XXX. törvény 4. §-a értelmében a hívek számarányának megfelelően kellett az egyes vallásfelekezetek képviselőinek helyet foglalni.⁹⁹⁴ S ha már e bizottság tagjai voltak, az a lehetőség is adott volt, hogy a különböző megyei intézményekért felelős bizottságokba is beválasszák őket. Ezen kívül a városi képviselőtestületeknek is rendszerint tagja volt az adott plébános.

A szorosan vett közéletbe a papság bekapcsolódása különösen fontos volt, hiszen magát az egyháztörténetet nem lehet elválasztani a köztörténettől, abban létezett, annak eseményei alapvetően meghatározták körülményeit, kihatással voltak a papság és a hívek életére. Az eddig ismertetteknek a háttérét az ezt szabályozó, alakító rendelkezések adták, csak ezt tanulmányozva válnak érthetővé a főpásztor egyes utasításai, törekvései, illetve a papság magatartása. Ezért jelen disszertációmban egyrészt a főpásztor közéleti állásfoglalását szeretném tárgyalni, másrészt pedig az egyházmegyei papság közéleti szerepvállalásáról szeretnék képet nyújtani három jelentős közszereplő törekvéseit bemutatva a meglehetősen mozaikosan fennmaradt források segítségével.

A) GRÓSZ JÓZSEF ÉS A KÖZÉLET

Grósz József az 1926. évi XXII. törvénycikk értelmében a szombathelyi megyéspüspöki beiktatását követően volt tagja az országgyűlés felsőházának, ahol a felsőházi naplók tanúsága szerint nem volt aktív felszólaló, de az oktatásügyi bizottságba folytatólagosan beválasztották.⁹⁹⁵ Híre viszont megelőzte: már 1938-ban szerepelt a Képviselőházban egy

⁹⁹³ ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 49, fasc. 1, f. 7rv

⁹⁹⁴ Ennek megfelelően Vas és Zala megyében is 11–11 katolikus képviselőnek kellett lenni. Vö.: *CJH. 1929. évi törvénycikkek*, Budapest 1930, 347–348, 406.

⁹⁹⁵ *Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója, I*, Budapest 1940, 281; *Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója, II*, Budapest 1942, 3; *Az 1939. évi június hó*

képviselő beszédére érkező észrevételben. Érdeemes közelebbről megvizsgálni, hogy minek kapcsán került a neve említésre. Meizler Károly az országgyűlési képviselők választásáról szóló törvényjavaslatról mondott beszédében Prohászka Ottokárra is kitért, többek között a következőket mondva: „Ő volt az, aki a hercegprímáshoz memorandumot terjesztett fel, hogy a papi birtokok örökbérletek formájában kisembereknek adassanak, – tési birtokán el is végezte a parcellázást – és ugyancsak ő volt az, aki odaállt és sürgette a zsidókérdés intézményes megoldását is. Ő volt az, aki nemcsak csörgette ennek a problémának a dióját, hanem fel is akarta törni a diót, meg akarta oldani ezt a kérdést.”⁹⁹⁶ Ehhez Némethy Vilmos képviselő a következőt tette hozzá: „Most is Grósz püspök zörög ezen az ajtón!”⁹⁹⁷ Vajon a címzetes püspök szociális beállítottságára vagy a zsidókérdés megoldásában elfoglalt véleményére gondolhatott a képviselő? A jelenlegi ismereteink fényében azt mondhatjuk, hogy talán nyomatékosabban az előbbire, de ahhoz, hogy közelebb jussunk felfogásához e kérdésekben, célszerű a korabeli sajtóhoz, illetve a fennmaradt, e kérdéseket érintő levéltári forrásokhoz fordulnunk.

Grósz József erősen szociális beállítottsága már a Győri Katolikus Tudósító lapjain megmutatkozik, melyben részéről több felhívást találunk a szeretet cselekedeteinek gyakorlására, a tette kész katolikus életre.⁹⁹⁸ Ez egyrészt hivatalából is származhatott – Fetszer Antal 1931-ben nevezte ki székvárosa területére szegényügyi biztossá és a bontakozó győri Katolikus Akciónak is az irányítója volt⁹⁹⁹ –, másrészt viszont mély személyes meggyőződésből is fakadt. Ugyanez a szemlélet köszön vissza 1936-ban apostoli adminisztrátorként, a Vasvármegye lapjain megjelent beszédében, melyet a sárvári *Actio Catholica* gyűlése alkalmával mondott. Ebben világosan látja azokat a tendenciákat, amelyek véleménye szerint az akkori világban jelentkeztek: a fegyverekre épített béke, a társadalmi, erkölcsi élet züllése, és a család válsága. Az utóbbiakat a marxista és liberális kultúra gyümölcseinek tartotta, amely a családot polgári szerződésé alacsonyította. Mindezek ellen szerinte az *Actio Catholica* veheti fel hatékonyan a küzdelmet, visszahelyezve Krisztust a

10-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója, III, Budapest 1943, 3; Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója, IV, Budapest 1944, 2. 316.

⁹⁹⁶ Az országgyűlés képviselőházának 291. ülése 1938. március 31-én, Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, XVII, Budapest 1938, 411.

⁹⁹⁷ Uo.

⁹⁹⁸ GRÓSZ JÓZSEF, Üzenet, GyKT 3 (1931) 9, 1–2; (?), A Karitás az vélemény tükrében, GyKT 4 (1932), 8, 5–7; GRÓSZ JÓZSEF, „Akinek két köntöse van...”, GyKT 4 (1932), 9, 1; GRÓSZ JÓZSEF, A Katolikus Akcióban folyó apostoli munkával szenteljük meg a jubileumi évet! Grósz József felszentelt püspök megnyitó szavai a pannonhalmi férzfzarándoklaton, GyKT 5 (1933), 6, 1–2.

⁹⁹⁹ Vö.: (?), Megalakult a győri katolikus karitás-központ, GyKT 3 (1931) 9, 4–5; (?), A Katolikus Akció egyházmegyei szakosztályának tanácsosai, GyKT 6 (1934), 3, 9–10.

családba, társadalomba és a gazdasági életbe is.¹⁰⁰⁰ A püspök talán a spanyol és mexikói egyházüldözések hatása alatt tehát úgy véli, hogy ha a szociális bajok nem nyernek orvoslást, akkor újabb kommunista forradalom fenyegethet. Ennek elkerülése érdekében a szociális pápai enciklikáknak a gyakorlatba történő átültetését hangsúlyozta. Viszont ahogy e pár sorból is kitűnik, felfogását nem lehet minden tekintetben elválasztva tárgyalni a kor leginkább meghatározó ideológiáival, különösen a kommunizmussal és nemzetiszocializmussal szemben elfoglalt álláspontjától.

Ezek szoros összefüggése leghangsúlyosabban talán az 1937. október 17-én lickóvadamosi új római katolikus iskola megáldásakor elhangzott beszédéből, illetve ennek fogadtatásából és az erre adott válaszából tűnik ki, amely egyben lehetővé teszi, hogy rekonstruáljuk elgondolását. Ebben a beszédében azt hangsúlyozta, hogy a katolikus iskolaépítés is legalább annyira fontos, mint a templomépítés, hiszen az iskolán múlik, hogy milyen lesz a jövő nemzedék. *„Krisztusra esküszik-e avagy a szovjetszillagra vagy nyíllal, horogkereszttel elcsúfított keresztre. Mi azt akarjuk – mondotta –, hogy a jövő nemzedék a bátorság helyett Dicsértességgel köszönjön; azt akarjuk, hogy a jövő nemzedék magyar legyen, hogy drága ereklyeként becsülje meg a szűzmáriás háromszínű zászlót és ne rántsa a sárba, ahogyan azt épen a napokban akarták tenni Budapesten nyilas fiatal emberek. Azt akarjuk, hogy a jövő nemzedék katolikus és magyar legyen, azért építünk még áldozatok árán is katolikus iskolákat és templomokat.”*¹⁰⁰¹ Ehhez hozzáteszi, hogy tisztában van – az elsősorban szociális – problémákkal az országban, de *„ennek orvossága nem az, hogy Magyarországot idegen eszmék karjaiba döntsük, és még kevésbé az, hogy Istennek hátat fordítsunk és új isteneket keressünk. Ellenkezőleg az igazi orvosság a visszatérés a kétezeréves evangeliumhoz. Ha az emberekben több volna a kereszténység, akkor kevesebb volna a nyomor. A bajok miatt istentől és a vallástól elfordulni a legnagyobb oktalanság.”*¹⁰⁰² Szövegét az Est konzern lapjai vették át, némi rövidítéssel, a püspök politikai beállítottságára következtetve belőle. Az Est-ből az utolsó, a vallástól elfordulást elvető gondolatok kimaradtak.¹⁰⁰³ Erre adott választ Grósz József 1938 februárjában a Szombathelyi Katolikus Tudósítóban, kiemelve, hogy *„Nekem sem a nyilasokkal, sem általában a nemzeti szocialistákkal nincs bajom addig, amíg nem fordulnak Krisztus és az Ő evangéliuma ellen. Nincs kifogásom a bátorsággal való*

¹⁰⁰⁰ (?), *Grósz püspök nagy beszédét mondott Sárvárott korunk válságairól és e válságok ellenszeréről. Bangha Béla és Kovács Sándor az Actio Catholica célkitűzéseiről*, Vm 69 (1936) 52, 2–3. Beszédének egyes elemeit már apostoli adminisztrátori üdvözlő beszédében is olvashattuk, ahol szintén kontrasztba állította a technika számos vívmányával rendelkező modern kultúrát és az emberi nyomorúságot.

¹⁰⁰¹ (?), *A nyilas téveszmék ellen szövegezte Grósz püspök a lickóvadamosi iskolaszentelésén*, Zalamegyei Újság 20 (1937) 238, 1.

¹⁰⁰² Uo.

¹⁰⁰³ Vö.: (?), *Hírek. Grósz püspök a szélsőségek ellen*, Az Est 28 (1937) 238, 8.

köszöntés ellen, amíg az csak a Szervuszt, a Jó napot-ot, Alászolgáját helyettesíti és nem akarja kiszorítani a Dicsértesséket. A nyíllal sincs bajom, legfeljebb azt nem szeretem, hogy ráarakják a megváltás jelére, a keresztre. [...] ameddig a nyilasok Krisztust imádó, templomba járó, gyónó és áldozó, hívő emberek lesznek, nincs velük bajunk, nem is harcolunk ellenük.”¹⁰⁰⁴ S a nemzeti gondolatnak, illetve a szociális reformnak sincs ellene, amennyiben ezek a katolikus egyház által elfogadott kereteken belül maradnak. Az Egyház fajtól függetlenül minden embert szívesen lát, ha a megtérést komolyan gondolja, mivel „Krisztus mindenkiért meghalt a kereszten, a zsidókért is; ezért ezeket is befogadja, be kell fogadnia, ha hívő lélekkel jönnek, ha Krisztust keresik.”¹⁰⁰⁵ Az Egyház azt is tanítja, hogy a saját fajtáját, népét, hazáját is szeretnie kell az embernek, hiszen Krisztus is szerette a népet és földet ahonnét származott. Grósz püspök egészen odáig ment ebben, hogy ha szükséges, akkor a hazáért akár meg is kell halni. Ez nagyon mély hazaszeretetében gyökerezett, amelyről a későbbiek során még lesz szó. A másik nagy eszmével, a szocializmussal szemben sincsen kifogása Grósznek, hiszen „...az anyaszentegyház nem fordul szembe a szocializmussal sem. Az első nagy szociális forradalmat ő indította el, mikor meghirdette az emberek egyenlőségét, minden ember jogát a szabadsághoz, az emberhez méltó élethez, mikor hadat izent az emberi elnyomatásnak, a rabszolgaságnak és mikor az égbekiáltó bűnök közé sorozta az ember kiuzsorázását, a munkások jogos bérének visszatartását.”¹⁰⁰⁶

Tehát felfogása tulajdonképpen XI. Pius felfogásával egyezik, aki közel egy évvel korábban, 1937-ben két alapvető enciklikát is kiadott: március 14-én a *Mit brennender Sorget*, március 19-én a *Divini Redemptorist*. Az előbbiben felvázolta a nácizmus tévedéseit és szembeállítva a kereszténység tanításával egyenként elítélte őket. Viszont még mindig abban bízott, hogy – a korábbi konkordátumpolitikájába szorosan illeszkedő – 1933-as német birodalmi szerződéshez vissza lehetne térni, így talán lenne remény arra, hogy a nyíl megférjen a kereszttel.¹⁰⁰⁷ Grósz hasonló módon bizakodott abban, hogy e jelképek

¹⁰⁰⁴ GRÓSZ JÓZSEF, *Kikkel áll szemben a mi frontunk?*, SzKT 2 (1938) 4, 3.

¹⁰⁰⁵ Uo.

¹⁰⁰⁶ Uo.

¹⁰⁰⁷ E reményének az enciklikában is hangot adott. Vö.: XI. Pius pápa apostoli körlevele a katolikus egyház helyzetéről Németországban, SzEL PK 1937, II. körlevél melléklete, 2. XI. Pius pápa életéről és egyházpolitikájáról már életében is számos monográfia látott napvilágot. Ezek felsorolása meghaladná e dolgozat kereteit, így csak egypár 1939 utáni jelentősebb szakirodalmat említek, melyek bibliográfiája kiindulópontul szolgálhat a további vizsgálódáshoz: ARADI ZSOLT, *Pius XI. The pope and the man*, New York 1958; ROBIN ANDERSON, *Between two wars. The Story of Pope Pius XI (Achille Ratti) 1922–1939*, Chicago 1977; CARLO CONFALONIERI, *Pio XI visto da vicino*, terza edizione, (Grande biografie 2), Cinisello Balsamo 1993; Újabbán: YVES CHIRON, *Pie XI. 1857–1939*, Paris 2004; EMMA FATTORINI, *Pio XI, Hitler e Mussolini. La solitudine di un Papa*, Turin 2007; *La sollecitudine ecclesiale di Pio XI. Alla luce delle nuove fonti archivistiche. Atti del convegno internazionale di studio, Città del Vaticano, 26–28 febbraio 2009*, (Atti e documenti 31; a cura

megférhetnek egymás mellett. A pápa a kommunizmust elítélő enciklikájában már sokkal kategorikusabban fogalmazott, véleménye szerint semmilyen téren nem szabad vele közreműködni. Ebben az enciklikában sorra vette tanait, a propaganda módszereit, szembeállítva őket az egyház tanításával és rámutatva az eszközökre, amelyekkel a keresztény kultúra megmenthető. A pápa szociális tanítása is megjelent benne: kihangsúlyozta a munka méltóságát, a tőkés és munkások közötti kölcsönös támogatás és segítség szükségességét és az igazságos munkabért, amely a munkás és a családja tisztességes megélhetését biztosítja, valamint felhívta a figyelmet arra, hogy a gazdasági életet a szociális igazságosság és keresztény szeretet szellemiségének kell áthatni. A pápai irányvonal visszhangja: rámutatás a szélsőséges eszmék tévedéseire, velük szemben az egyház tanításának hangsúlyozása, valamint az egyházüldözés áldozatainak megsegítésére felhívás és értük imádságra buzdítás megjelenik a püspöki körlevelekben is.¹⁰⁰⁸

Az akkor még apostoli adminisztrátor Grósz József szociális érzékenysége nem csak szavakban, hanem tettekben is megmutatkozott. 1940-ben ugyanis a sorokmajori birtokának egyharmadát kishaszonbérletbe adta. A korabeli sajtó erről, mint szenzációról számol be, s Grósz Józsefet úgy emlegeti, mint aki megérezte az idők szelét, nem várva földreform törvényt, saját elhatározásból a püspöki birtok jelentős részét a szomszédos községek dolgozni akaró kisembereinek engedte át haszonbérbe. Ezen felül a bérlőtől minden vállalható szerződést és kötelezettséget is átvett, a bolgár rendszerű kertészet fenntartása mellett teljes számban átvette a cselédséget is.¹⁰⁰⁹ A cikkben leírtak ugyanakkor kétséget támaszthatnak bennünk, tekintve hogy külön kihangsúlyozza, hogy az ötlet 1939 elején született meg az akkor még apostoli adminisztrátor Grósz Józsefben. S ahogy már korábban említettem az apostoli adminisztrátor a püspöki javakkal nem rendelkezhetett.¹⁰¹⁰ A Prímási Levéltár iratait tanulmányozva válik világossá, hogy mi történt. Miután a püspökség sorokmajori birtokának 1939. december 31-én lejáráó bérleti szerződésének meghosszabbításáról özv. Mersich Lászlóné családi okok miatt 1939 elején lemondott, a miniszteri biztos a földbirtok-politikai törvény szellemében akarta megoldani a helyzetet, középirtok és katonai gyakorlótér céljára kihalított területen felül megmaradt részt kisbérlőknek juttatni feltehetően Mihalics Vid

di COSIMO SEMERARO), Città del Vaticano 2010; *I «fogli di udienza» del cardinale Eugenio Pacelli segretario di Stato I (1930)*, i.m.

¹⁰⁰⁸ Vö.: például: SzEL PK 1937. V. nr. 1347; SzEL PK 1936. VIII. nr. 2312; SzEL PK 1937. VI. nr. 1808; SzEL PK 1939. VII. nr. 932; SzEL PK 1940. X. nr. 2375.

¹⁰⁰⁹ (?), *Grósz József megyéspüspök házi kezelésbe vette a sorokmajori birtokot. A birtok egyharmadát kishaszonbérbe adta – a cselédséget a bérlőtől mind átvette*, Vm 73 (1940) 29, 4.

¹⁰¹⁰ Ennek szélsőséges példája, hogy 1937 februárjában még arról is nélküle dönthettek, hogy ki szálljon meg a püspöki palotában, s csak aznap reggel az újságból tudta meg, hogy vendégre számíthat Halla Aurél személyében, amit követően magyarázkodásra kényszerült a hercegprímás előtt: SzEL AC 389/1937.

szociális tanácsadó javaslatának megfelelően.¹⁰¹¹ Grósz József az elképzeléssel teljesen egyetértett. A kishaszonbérletbe adást Vas vármegye meglehetősen magas mezőgazdasági népsűrűsége (369 fő/1000 katasztrális hold) indokolta.¹⁰¹² A főpásztor szociális elkötelezettségét láthattuk 1941-ben a káplánfizetések felemelése melletti kiállásában, illetve a KALOT népfiiskola 1942-es megalakításában is. Patronázs tevékenysége során szintén a fent vázolt alapelveket követte, azt tartva szem előtt, hogy a szegényeket nem elsősorban pénzzel, hanem munkához juttatással kell segíteni.¹⁰¹³

A zsidókérdésben elfoglalt álláspontjáról kevésbé rendelkezünk ilyen részletes képpel, bár alapvető felfogása az újságcikkek, a püspöki kar jegyzőkönyvei és különösen jegyzetfüzete segítségével kirajzolódik. Az utóbbi 1939. január 4-ei eseményt rögzít *pro memoria* formájában, amikor Horowitz szombathelyi főrabbi felkereste az egyházkerületi elnök bemutatása céljából, valamint érdeklődött afelől, hogy mi a véleménye a zsidótörvény-javaslatról. Válaszában hangsúlyozta, hogy a zsidókról véleményét már 1938-as – általam fentebb elemzett – celldömölki beszédében kifejtette, a befejező gondolatokat idézve fel: „*Én mint kat. püspök nem hirdethetem azt, hogy üsd a zsidót, de hirdetem Szt. Pál alapján, hogy szeresd és támogasd a magad fajtáját.*”¹⁰¹⁴ Szerinte a közvélemény nyomására terjesztette be Imrédy a zsidótörvény-javaslatot. Alapvetően egyetért vele – amivel nincs egyedül, hiszen állásfoglalása a püspökök többségéhez hasonló¹⁰¹⁵ –, ő is szükségesnek tartja a zsidók gazdasági térfoglalásának visszaszorítását. De ezt nem tartja elégséges megoldásnak. Ahogy fogalmazott: „...hanem szükséges lesz ránevelni a mi fajtánkat az üzleti szellemre, a szorgalomra, összetartásra és sok mindenre, ami a zsidókban nagy fokban megvan.”¹⁰¹⁶ E mondatból egyébként a zsidók iránti tisztelet, elismerés is kicseng, hiszen elismeri értékeiket, amelyet nem lesz könnyű pótolni. Veszedelemesnek tartja, hogy a zsidóknak akár mint fajnak, akár mint vallásnak külön parlamenti képviselőt biztosítsanak, mert ebben az esetben precedenst teremthetnének, s minden magyarországi faj vagy felekezet kérhetné. Viszont sürgeti, hogy a törvényjavaslat intézkedései alól vegyék ki a konvertitákat, illetve a gyerekeket, akik a törvényjavaslat értelmében zsidónak számíthatnának, de valójában szüleik

¹⁰¹¹ Ehhez kérte Madarász István a hercegprímás hozzájárulását 1939. július 20-án. PL, Cat. 3, 5059/1939.

¹⁰¹² Mihelics Vid szociális tanácsadó jelentése, MNL–VML Vasvármegye Közigazgatási Bizottsága, KIB 28/6/1939.

¹⁰¹³ Patronázs tevékenységéről bővebben: TÓTH KRISZTINA, *Grósz József patronázs tevékenysége (1936–1944)*, Sorsfordulók és mindennapok. Tanulmányok a 19–20. századi magyar és egyetemes történelemről. (Modern Minerva Könyvek 4), Szerk. Strausz Péter – Zachar Péter Krisztián, Budapest 2011, 170–191. Illetve Vö.: SZEL, Grósz József iratai 1–3. doboz

¹⁰¹⁴ GRÓSZ JÓZSEF, *Kikkel áll szemben a mi frontunk?*, SzKT 2 (1938) 4, 3.

¹⁰¹⁵ Vö.: *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 199–201.

¹⁰¹⁶ KFL, Grósz József personalia, A Grósz per alkalmával lefoglalt iratok 4. boríték, Grósz József jegyzetfüzete.

katolikusok és őket is e hitben keresztelték.¹⁰¹⁷ Ezenfelül szerinte ha a zsidók hívő lélekkel jönnek és szeretnének megkeresztelkedni, annak nincs semmi akadály, hiszen Krisztus értük is meghalt a kereszten. Az erősebb szankciókkal nem értett egyet. Vélhetően 1942-ben, csalódottan jegyezte meg, hogy „*A ker.[esztény] kereskedelem, sajnos, a zsidónak nyomába sem léphet.*”¹⁰¹⁸ Véleménye szerint „*Amit a zsidóbirtokokkal csináltak, az ebben a háborús világban halálos bűn volt az ország ellen. Úgy látszik, most is fontosabb a politika, mint az ország érdeke.*”¹⁰¹⁹ Összegezve, mint láthattuk, Prohászka-hoz hasonló nézeteket vallott mind a szociális téren, mind pedig a zsidókérdés terén, ezért kerülhetett sor Némethy Vilmos képviselő közbevetésére, hogy Grósz püspök is ezen az ajtón zörget.

Bár nyíltan állást nem foglalt egyik párt mellett sem, és ahogy a hercegprímásnak írt levelében fogalmazott, nem akarta, hogy a püspöki palota választási harcok középpontjába kerüljön,¹⁰²⁰ finom jelekből következtethetünk politikai beállítottságára – amit természetesen helyesen csak a disszertációm elején felvázolt összefüggésrendszerben lehet értelmezni. Már az 1936-os Vasvármegye egyik nyílt levelében arra utalt Illés György esperes-plébános, hogy az akkori főpásztor velük tart a kereszténypartí politikai szervezkedésben.¹⁰²¹ Ezt látszik alátámasztani, hogy Grósz Józsefet jegyzetfüzete szerint élénken foglalkoztatta, hogy a papság kit léptet fel és kit támogat a kereszténypartí jelöltek közül. 1937-ben, amikor Kozma Miklós lemondott a szombathelyi képviselőségről és új képviselő választása vált esedékessé, a kereszténypart Huszár Mihály elnöklete alatt gyűlt össze, s a polgári házasságban élő gróf Csekolics Ivánt mellőzve Tóth László ügyvédet jelölték, aki viszont másnap visszalépett. A püspök a gyűlés után informálódott annak menetéről és egy kispárti országgyűlési képviselővel is beszélt, aki szerint Tóthot szívesen támogatta volna a kispárt is. Ezt követően a jelölt kérdés rendezésére Budapestről Szombathelyre küldték Reibel országgyűlési képviselőt, aki – tekintve, hogy a választásokig nagyon kevés volt az idő, a nyílt agitációra már csak 1,5 hét maradt – Grósszel tárgyalt a kérdéstről. Az apostoli adminisztrátor szerint az általuk szóba kerülő Közi-Horváth József a nép körében kevésbé ismert, így nem lenne esélye. Csekolicsot pedig házassága miatt nem lenne érdemes támogatni. A jövőben szerinte érdemesebb lenne időben kiküldeni a jelöltet, és ha idegen lenne, akkor majd alkalmat adnak neki a szereplésre. A helyi választáson, ahogy ez előre várható volt, elsöprő többséggel Halla

¹⁰¹⁷ *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 200. Vö.: még: FL, Miscellanea, Kelemen Krizosztom korához, Levelek Kelemen Krizosztomhoz 1936–1937 feliratú borítékban, Grósz József 1936. május 30-ai levele Kelemen Krizosztomhoz

¹⁰¹⁸ KFL, Grósz József personalia, A Grósz per alkalmával lefoglalt iratok 4. boríték, Grósz József jegyzetfüzete, é.n. A dátumra a szövegkörnyezetből lehet következtetni.

¹⁰¹⁹ Uo.

¹⁰²⁰ SzEL AC 389/1937.

¹⁰²¹ (?), *Nyilatkozat*, Vm 69 (1936) 285, 7.

Aurél nyert.¹⁰²² Grósz József számára az ő személyisége szimpatikus volt, jóra való katolikus embernek tartotta, de nem korteskedett mellette, legalábbis nem szándékozott.¹⁰²³

Sajnos a későbbi években a kereszténypárt, illetve ennek utódpartjai és a püspök kapcsolatáról nem állnak rendelkezésünkre feljegyzések, s mivel ez a háttér munka, ahogy a fenti jegyzetekből is kitűnik, nagyrészt szóban zajlott, nehéz lenne enélkül rekonstruálni. Annyi mindenesetre leszögezhető, hogy a püspök által képviselt elvek összevetve Ernszt Sándor által 1937-ben az akkor megalakult Egyesült Keresztény Párt programbeszédjében ismertetett elvekkel, sok ponton – különösen szociális téren – egyezést mutatnak. Ebben Ernszt leszögezi, hogy a demokrácia, az alkotmányosság, jogfolytonosság, keresztény meggyőződés alapján állnak, szociális szempontból pedig szeretnék ha „*az ország erőteljesebb tempóban haladna*”, s különösen a mezőgazdasági lakosság elhanyagolt néprétegeit szeretnék kedvezőbb helyzetbe juttatni. Akárcsak Grósz József, aki maga is földműves családból származott. A titkos választójog mellett is letették voksukat. Arról, hogy Grósz József mit gondolt ezzel kapcsolatban, csak következtetni lehet, hiszen Tóth László ennek hiánya miatt lépett vissza. Külpolitikában a magyar igazságot szeretnék érvényre juttatni, s a szélsőséges eszmékkal szembehelyezkedtek. Ernszt programbeszédében csak a bolsevizmus szerepel, de 1938-ban a pártelnök Zichy gróf, ha nem is nyíltan, de elutasította a nemzetiszocializmust is.¹⁰²⁴ A szélsőséges eszmékkal szembeni állásfoglalás és az irredentizmus Grósz József beszédeiben is megfigyelhető, melyekből szépen kirajzolódik az is, hogy mit gondolt Állam és Egyház kapcsolatáról, illetve a magyar jövő építéséről.

A vizsgálódás sorában mindenképpen méltán előkelő helyet foglalhat el az 1936-os, a budapesti koronázótemplomban tartott Szent István napi beszéde, melynek megtartására májusban kérte fel Serédi Jusztinián.¹⁰²⁵ Indoklást nem csatolt hozzá, de talán nem tévedünk, ha az új főpásztornak a megyéspüspöki kinevezésekben is szerepet játszó vezető körökkel történő szélesebb körű megismertetését sejtjük az akció mögött. Beszédében az egyén, a család, a társadalom és a gazdasági élet újra keresztényivé tételét jelöli meg célként, melyben

¹⁰²² KFL, Grósz József personalia, A Grósz per alkalmával lefoglalt iratok 4. boríték, Grósz József jegyzetfüzete.

¹⁰²³ SzEL AC 389/1937.

¹⁰²⁴ Ernszt programbeszéde: Az országgyűlés képviselőházának 173. ülése, 1937. január 26-án, Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója, XI, Budapest 1937. 3–4. Programjuk összegezve: uo. 4.: „*Önálló nemzet, gazdasági reform, állandó külpolitika, ez a mi jelszavunk jelenleg, midőn helyünket ebben a díszes teremben elfoglaljuk.*” Ernszt halála után az élén Zichy János állt, aki 1938. augusztus 20-án ismételtlen összefoglalta a párt programját. Ebben a nyílt levelében utasította el a szélsőséges eszméket. Vö.: *Magyarországi pártprogramok, II. 1919–1944*, szerk. Gergely Jenő – Glatz Ferenc – Pölöskei Ferenc, Budapest 2003, 382–388. További adalék: GERGELY JENŐ, *A magyarországi keresztény pártok programjai a nemzeti-nemzetiségi kérdéstről a polgári korban*, *Életünk Kelet-Európa*. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára, Budapest 2003, 75–79.

¹⁰²⁵ PL, D/C 1597/936.

az államnak kiemelkedő szerepet szán, hiszen a katolikus egyház nem tud önmaga megbirkózni az összes akadállyal. A családi élet terén például a családalapítás lehetővé tétele, a házasulandók elhelyezéséről való gondoskodás, a népes családok támogatása csak szociális intézkedésekkel lehetséges. Azonban a családi élet tisztaságának visszaállítása nem pusztán gazdasági tényezőkön múlik, hanem az erkölcsön is, amely sajnos a házasságot polgári szerződéssé alacsonyította. Itt enyhe utalást találunk a XIX. század végi kultúrharcot lezáró liberális törvényekre, melyek revíziójának lehetősége – ha nyíltan még nem is volt adott, de – Róma teljes támogatásával ott lebegett a levegőben. E liberális szemlélettel szemben az egyház felfogását hangsúlyozza, s az erkölcsök terén is az Állam támogatását várja. Végül Krisztus visszahelyezését a társadalomba és a gazdaságba a pápai szociális enciklikákban leírtak érvényre juttatásával képzele el.¹⁰²⁶ E gondolatsora majd 1938-as már elemzett celldömölki beszédében köszön vissza.

Gröss József tehát úgy vélte, hogy Államnak és Egyháznak együttesen kell a közös jövőn munkálkodni. Önkéntelenül is felmerülhet a kérdés, hogy milyennek képzelte el ezt a közös jövőt a fent már leírtakon kívül? Erre a legtisztábban különféle beszédei, a megyei közigazgatási bizottság ülésein és Szombathely város közgyűlésén elhangzott felszólalásai felelnek. Igaz, ezen utóbbiak közül egyik gyűlésen sem szólalt fel gyakran, az előbbin mindössze négy-öt, az utóbbin pedig két alkalommal. A politikai széthúzás helyett az összefogást sürgette, a problémák megoldására az áldozatvállalástól sem riadt vissza. A szociális problémákra a megoldás kulcsát 1938-ban a győri programban, az áldozatvállalásban és összefogásban látta.¹⁰²⁷ Az összefogás sürgetésén kívül a Trianonban elcsatolt területek visszatérésének ábrándképe tűnik fel leggyakrabban beszédeiben, melyet legkifejezőbben talán a 1936. március 15-én cserkészeknek elmondott beszédében fogalmazott meg. *„Ha [...] keresztény magyar multhoz méltó, egymást megértő fiaink és leányaink lesznek, akkor hiszem, hogy a Trianonban ránk kovácsolt bilincsek lepattannak rólunk, szétpattantja őket fiaink erős karja, az elveszett országrészeket vissza fogja hozni fiaink munkás, dolgos keze, a magyar feltámadást ismét meg fogja hozni fiaink törhetetlen akarata.”*¹⁰²⁸

1938. november 12-én amikor az I. bécsi döntés következtében november 2-án számos ősi magyar város – köztük Rozsnyó, Ungvár, Munkács, Kassa – tért vissza az anyaországhoz, a Vas megyei törvényhatósági bizottságban ismét szólásra emelkedett és méltatta a sikereket. Tekintve, hogy Gröss József nem szólalt fel gyakran a megyei élet színpadán,

¹⁰²⁶ (?), *Gröss püspök nagyhatású szentbeszédet mondott a koronázó templomban*, Vm 69 (1936), 191, 3.

¹⁰²⁷ MNL–VML Jegyzőkönyv, 1938, 77. kötet, 1938. március 31. rendkívüli közgyűlés, 77–95. Szücs István ismételt főispáni kinevezése kapcsán elmondott beszéde.

¹⁰²⁸ (?), *Gröss püspök szózata a cserkészekhez. Milyen legyen a cserkész ideál?*, Vm 69 (1936) 64, 3

jelentőségteljes, hogy ekkor megtette. Hangszínéből az eufórikus öröm, lelkesedés és hála érzése csendül ki, egyrészt a Magyarország területi gyarapodását lehetővé tevő hatalmak és azok vezetői – Mussolini és Hitler, másrészt a magyar állam vezetője, Horthy Miklós és segítői, különösen Imrédy Béla miniszterelnök, Kánya Kálmán külügyminiszter és Teleki Pál kultuszminiszter irányába. A magyar jövőről vázolt kép pedig – ahogy abban a történelmi pillanatban, 1938. novemberében – érezte, kristálytisztán látható belőle: „*A közvetlen cél: egy keresztényibb, szociálisabb Magyarország. A vezér: vitéz nagybányai Horthy Miklós. Az út, amelyet a felelős magyar kir. kormány jelöl ki. Aki igazán magyarnak érzi magát ebben az országban, az hagyjon fel a pártoskodással és álljon oda a vezér mögé egyszerű munkásnak a haza szolgálatára. Ez hozza meg a magyar igazság teljes győzelmét és ebben segítsen meg minket az Isten!*”¹⁰²⁹ Kissé talán meglepő lehet, hogy egy protestáns államférfi követésére buzdít egy katolikus püspök, de ez részben a körülményekkel, a pillanatnyi lelkesedéssel, részben a közönséggel magyarázható, továbbá Horthyra nem mint vallási vagy erkölcsi példaképre, hanem mint a haza érdekében dolgozó magyar államfőre tekint. Ezen az úton haladva reméli a revíziós reményeinek beteljesülését. 1942-ben Bárdossy László szombathelyi díszpolgárrá választásakor szintén ő mondott beszédet, méltatva a volt kormányfő érdemeit, benne hangsúlyosan kiemelve, hogy kormányzása alatt tért vissza Magyarországhoz a Délvidék.¹⁰³⁰

B) AZ EGYHÁZMEGYEI PAPSÁG ÉS A KÖZÉLET

Tekintve, hogy a vallás nem pusztán magánügy, hanem közügy, a főpásztor mellett több pap is aktívan részt vállalt az országos és helyi közéletben. Mivel e témakör meglehetősen tág és a disszertáció keretei szűkre szabottak, így most csak három ismert, emblemikus figurát szeretnék kiemelni, akik alapvetően meghatározták az egyházmegye életét, illetve nagyon sokat tettek a katolikus ügy előmozdítására. A kiválasztás szempontját ezen túlmenően a következő adta: Huszár Mihály egyedüli plébánosként az egyházmegyéből az országos politikában is részt vett,¹⁰³¹ Szendy László a helyi közéletben játszott meghatározó szerepet a püspöki székváros főplébániájának plébánosaként, illetve az *Actio Catholica* igazgatójaként, Mindszenty József pedig a püspöki székvárostól távol eső, mégis népes Zalaegerszeg

¹⁰²⁹ MNL–VML Jegyzőkönyv, 1938, 77. kötet, 1938. november hó 12-én tartott rendkívüli közgyűlés, 265.

¹⁰³⁰ MNL–VML Szombathely m. város közgyűléseinek jegyzőkönyve, 1942, 34. kötet, Jegyzőkönyv Szombathely m. város képviselőtestületének 1942. június 26-án pénteken délután 17 órakor a városházán tartott díszközgyűléséről, 461–468.

¹⁰³¹ SzEL, AC 1050/1939.

plébánosaként, püspöki biztosként a Zala megyei kurációk megalapítása körül fejtett ki tevékeny munkásságot.

Huszár Mihály sárvári apátplébános keresztény gazdasági és szociális programmal jutott be a Parlamentbe, 1927-től a vasvári, majd 1931-től több cikluson keresztül a sárvári kerület képviselőjeként, de ezen kívül Vas vármegye törvényhatósági, illetve a közigazgatási bizottság és a sárvári képviselőtestület munkájába is aktívan bekapcsolódott.¹⁰³² Meggyőződése – mint látni fogjuk – sok ponton mutat hasonlóságot Grösz József felfogásával. A képviselőházban elmondott beszédeiben általában a szociális kérdéseket érintette, a nagy horderejű, egyházat is érintő törvényjavaslatokra reflektált, s a nemzet jövőjét érintő kérdésekben foglalt állást, a katolikus hit és erkölcs, valamint a hazaszeretet talaján állva.¹⁰³³ A legelső problémakörhöz a *Rerum Novarum* és a *Quadragesimo Anno* szellemében közeledett. Azt a nézetet vallotta, hogy az állam is szociális felelősséggel tartozik, s hogy a szegényeket elsősorban munkához és nem segélyhez kell juttatni. Már 1935-ben a Parlamentben felszólalt a nagyszámú mezőgazdasági lakosság földhöz juttatása érdekében. Véleménye szerint Trianon következtében Magyarországon az egyik legnagyobb az agrár-népsűrűség Európában, ráadásul az ipari létesítmények, tekintve, hogy sok nyersanyag külföldre került, racionalizáltak, így városokból is visszaáramlott a nép a falvakba. Ezért kell szerinte a falu bajaival, a föld művelésével és a termelt áruk értékesítésével foglalkozni. Elképzelése szerint az egyháznak is ki kell vennie részét a földhöz juttatásból, hiszen a szegény néprétegeket máshogyan nem lehet felemelni.¹⁰³⁴ Viszont a marxista ideológiával nem szimpatizált, hiszen ezen eszme alapvető ateista beállítottsága szemben állt a kereszténységgel.¹⁰³⁵

A szociális kérdést felszólalásaiban gyakran más kérdésekkel is összekapcsolta. Amikor az általános titkos választójog kérdése felmerült, a Képviselőházban kifejtette azt a nézetét, hogy az elmaradott, szociális problémákkal küszködő nép, amennyiben titkos szavazati joghoz

¹⁰³² Vö.: *Országgyűlési Almanach az 1935–40. évi országgyűlésről*, 287–288; A Vas megyei törvényhatósági bizottság jegyzőkönyvei; (?), +Huszár Mihály apátplébános, Vm 1941 (74) 14, 1.

¹⁰³³ A fenti áttekintéshez az 1935. évi április 27-ére, illetve az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplóit néztem át.

¹⁰³⁴ *Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, II*, Budapest 1935, 301–303.

¹⁰³⁵ Vö.: (?), „*A kommunizmussal szemben egyetlen orvosság a magyar alkotmány*”. *A keresztény gazdasági párt sárvári nagygyűlése*, Vm 69 (1936) 210, 5. Hasonló témákat érintett a Vas megyei közigazgatási bizottság ülésein is, melyekből most csak egypár jelentősebbet szeretnék említeni. 1938-ban a tűzharcosoknak a vasúti pályafenntartási munkálatoknál és az útépitéseknél könnyebb munkához juttatása tárgyában, 1939-ben a csikólegelők állami költségén létesítése, munkanélküliek megrostálása és a munkakerülőkről külön nyilvántartás készítése, illetve az új földbirtokreformmal kapcsolatban közlegelőkről gondoskodás tárgyában szólalt fel. A következő évben a földreform során leadásra kerülő birtokokon feleslegessé váló gazdasági cselédek-és munkások összeírása és elhelyezésük érdekében felirat intézés ügyében hangzott el indítványa, valamint a búza tőzsdei ára vonatkozóan. Vö.: MNL–VML Közigazgatási Bizottság (KIB), 883/1938; MNL–VML KIB, 81/1939; MNL–VML KIB, 1100/1939; MNL–VML KIB, 82/1939; MNL–VML KIB, 710/1940.

jutna, hajlana a nemzeti szocialistákkal a kiegyezésre, amely nagyon szomorú képet vetítene előre az ország jövője szempontjából. Ahogy fogalmazott: „...nem kisebb veszedelemnek tartom azt a mozgalmat, amely nyugatról, a nyugati kultúrából árad felénk egy 70 milliós nemzet részéről, melynek kulturális befolyásával szemben a múltban se maradhatott soha közömbös a magyarság lelke.”¹⁰³⁶ Előkészítőjének Nietzsche-t tartotta, aki szerint a kereszténység a gyengék vallása és az ember teremtette az Istent.¹⁰³⁷ Ugyanakkor tisztában volt vele, hogy a magyarság csak összefogással boldogulhat a körülvevő ellenséges népek gyűrűjében, így a különböző pártpolitikai nézetek és felekezetek között a megbékélést, a haza javára történő közös munkálkodást hirdette.¹⁰³⁸

A társadalom fontos építőkövének tartotta a családot, így az országban egyedülálló módon létrehozta Sárváron az Anyák Egyesületét, valamint 1938-ban a családvédelem intézményes biztosítása tárgyában tett javaslatot a Vas megyei törvényhatósági bizottságban. Ezenkívül a Képviselőházban annak az óhajnak is hangot adott, hogy legalább a munkaszünettel megszentelendő vasárnapot a családok együtt tölthessék.¹⁰³⁹ A vasárnapi munkaszünettel kapcsolatban 1937-ben foglalt állást, kérve a már említetteken kívül a vasúti szállítás korlátozását vasár-és ünnepnapokon, a magánalkalmazottakat foglalkoztató boltok és vállalatok zárva tartását és a magánalkalmazott tisztviselőknek a vasárnapi munkaszünet biztosítását. Külön kiemelte az egyik legelesettebb néposztály, a cselédség szomorú sorsát, számukra is kérve e pihenőnap biztosítását. Ebben a beszédében a leventék vasárnapi túlzott foglalkoztatásának kérdését is felvetette, akik emiatt nehezen tudtak részt venni a szentmiséken. 1939-ben a honvédelmi törvényjavaslat tárgyalásakor szintén a leventék ügye került előtérbe. Nehezményezte, hogy a m. kir. honvédelmi miniszter nem helyezett kilátásba büntető szankciót a vasárnapi misehallgatást elmulasztóknak. Meggyőződése az volt, hogy a leventék lelki kiképzésével is foglalkozni kell, és ezt nem lehet pusztán altisztekre bízni, akik a pedagógiához nem értenek.¹⁰⁴⁰ Szintén az ifjúságot érintő kérdés volt a nyolcosztályos népiskola bevezetésének terve, mellyel teljes mértékben egyetértett, hiszen véleménye szerint Eötvös kultuszminiszter rendelkezései nem valósultak meg teljesen. Remélte, hogy nem csak a tudása lesz több ezeknek a diákoknak, hanem az anyagi nehézségekkel is jobban meg

¹⁰³⁶ Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, XIII, Budapest 1937, 593.

¹⁰³⁷ Uo, 591–594.

¹⁰³⁸ (?), Sárvár katolikus társadalma is tiltakozott Sztanyavszky kirohanása ellen, Vm 69 (1936) 271, 4

¹⁰³⁹ Az országgyűlés képviselőházának 232. ülése 1937. június 16-án, szerdán, Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, XIV, Budapest 1937, 512.

¹⁰⁴⁰ Az országgyűlés képviselőházának 364. ülése 1939. január 20-án, pénteken, Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, XXI, Budapest 1939, 377–379.

fognak tudni küzdeni.¹⁰⁴¹ Közvetlenül az egyház érdekében is felszólalt: 1937-ben a lelkeszi javakra kivetett illetékegyenérték adó revízió alá vételét kérte.¹⁰⁴²

A Trianoni békediktátummal kapcsolatban elfoglalt álláspontja a Vas megyei törvényhatósági bizottsági ülésen elhangzott beszédeiből világosan kirajzolódik. Ahogy megfogalmazta: „*Én a trianoni térképpel megcsufolt Nagy-Magyarországra soha nem tudok másként nézni, mint Veronika kendőjére. Nagy Vas vármegyének is siratni való vércseppjei a Veronika kendőn Borostyánkő, Rohonc, Németújvár, az Őrség, Felsőlendva, meg a többi, mind amit elszakítottak.*”¹⁰⁴³ 1940-ben a II. bécsi döntést követően, ő is felszólalt a törvényhatósági bizottság ülésén, ahol egyrészt lelkesedéssel emlékezett meg Magyarország területi gyarapodásáról és hálájának adott hangot a Führer, a Duce, valamint a magyar vezető politikusok iránt, de reálpolitikusként tisztában volt vele, hogy nem kizárólag baráti alapon kaptuk a segítséget, hanem ők is támogatást várnak cserébe, s további munkára buzdított.¹⁰⁴⁴ Huszár Mihály nem az egyetlen olyan pap volt, aki a szombathelyi egyházmegyéből mandátumot szerzett, igaz a másik papképviselő, Gacs János az egyházmegyén kívül teljesített lelkipásztori szolgálatot a soproni Szent Imre kollégium igazgatójaként. 1939-ban a Magyar Élet Pártja jelöltjeként, Sopron képviselőjeként jutott be a Parlamentbe.¹⁰⁴⁵

Helyi szinten a legaktívabb munkát Huszár Mihály mellett Szendy László fejtette ki, aki mint az *Actio Catholica* egyházmegyei igazgatója, majd pedig emellett 1937-től a szombathelyi főplébánia plébánosa és kerületi esperes, mind a püspöki székváros, mind az egyházmegye lelki életének élénkítése érdekében sokat tett. Ezen kívül a legényegyletek és a *Credo* egyházmegyei igazgatójának is őt nevezte ki a főpásztor.¹⁰⁴⁶ Korábban teológiai tanárként dolgozott a szemináriumban, mellyel egyedülálló volt az egyházmegyei *Actio Catholica* igazgatók között a korszakban.¹⁰⁴⁷ Plébánosi minőségben, valamint esperesként viszont alkalma nyílt jobban megismerni és a gyakorlatban is megtapasztalni a katolikus akció működését – az egyházmegyei mellett – plébániai és esperesi szinten. Wallner József 1941-es

¹⁰⁴¹ Az országgyűlés képviselőházának 110. ülése 1940. május 31-én, pénteken, *Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, VI*, Budapest 1940, 30–35.

¹⁰⁴² Az országgyűlés képviselőházának 232. ülése 1937. június 16-án, szerdán, *Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, XIV*, Budapest 1937, 511–512.

¹⁰⁴³ MNL–VML Jegyzőkönyv, 1939, 78. kötet, 1939. évi február hó 20-án tartott évnegyedes rendes közgyűlés, 16.

¹⁰⁴⁴ MNL–VML Jegyzőkönyv, 1940, 79. kötet, 1940. szeptember hó 16-án tartott évnegyedes rendes közgyűlés, 184–194.

¹⁰⁴⁵ Vö.: *Országgyűlési az 1939–44. évi országgyűlésről*, 176, illetve Grösz Józseftől a vonatkozó engedély kérése: SzEL AC 1060/1939.

¹⁰⁴⁶ SzEL AC 2313/1937. Az ezekhez az egyesületekhez kapcsolódó rendezvényeken állandóan jelen volt, s hallatta a szavát.

¹⁰⁴⁷ (?), *A Szent Jobbot Szombathelyre hozzák az Eucharisztikus szentévből. Káprázatos ünnepséggel bővül a szalézi plébánia templomának felszentelési ünnepsége. – Második emelet épül a főplébánia épületére. Szendy László dr. székesegyházi plébános nagyszabású programja*, Vm 69 (1936) 134, 3.

visszavonulása után a szombathelyi egyházközség egyházi elnöki posztjára is őt választották.¹⁰⁴⁸ Valamennyi nagyobb rendezvényen, jelentősebb kezdeményezés mellett ott találjuk, mind a nagyobb szombathelyi templomépítések, mind a Katolikus Diákotthon mozgalom érdekében hallatta a szavát. 1937-ben ő javasolta a Vas megyei törvényhatósági bizottság közgyűlésén, hogy tekintettel a vármegye Szent István-i alapítására, vegyék ki ők is a részüket a jubileumi ünnepegsorozatból.¹⁰⁴⁹ A javaslatot tettek követték, külön albizottságot alakítottak a teendők megbeszélésére, melynek Szendy László is a tagja volt, így biztosítva a szombathelyi egyházmegyei Szent Évet Előkészítő Főbizottsággal a kapcsolatfelvételt és a közös munkálkodást.¹⁰⁵⁰ Egyéb felszólalásaiban különösen a szegényügyet és családvédelmet igyekezett előmozdítani, 1936-ban és 1940 februárjában is egy vármegyei szegényház megépítését sürgette – 3–4 szegényházat létre is hoztak a járási központokban, de elképzelése teljes mértékben pénzhiány miatt nem valósult meg.¹⁰⁵¹ 1940 novemberében közjóléti egyesület felállítását javasolta a Nép és Családvédelmi alap égisze alatt, amely jelentős összegeket szánt *„a gyermekvédelemre, a városok szociális szükségleteinek támogatására, a családalapítást megkönnyítő egzisztenciák megteremtésére, a családvédelemmel foglalkozó társadalmi egyesületek támogatására”*.¹⁰⁵² Nem sokkal később ötlete megvalósult: 1941 decemberében létrehozták a Közjóléti Szövetkezetet a Nép és Családvédelmi Alap keretében.¹⁰⁵³

A korabeli újságcikkek alapján, ha nem is részleteiben, de jól körvonalazható hozzáállása a politikához, a korszak nagy eszméihez és a nemzetiségi kérdéshez. Akárcsak Huszár Mihály, Szendy László is a kereszténypárt programjával szimpatizált, amelyből mint láhattuk, bizonyos világlátás kétségtelenül következik, amelyet természetesen az aktuálpolitika és az egyház érdekei is formáltak. Több beszédében is rámutatott a kommunizmus, illetve a nemzetiszocializmus tévedésére, melyek közül talán legkifejezőbb a szombathelyi *Credo* gyűlésen 1937-ben elhangzott. Ebben kifejtette: *„25 évvel ezelőtt a csöcselék, amely a nemzetköziség fogalmában látta az emberiség boldogulását, ki akarta Krisztust irtani az emberek lelkéből, azért, mert hazaszeretetését hirdette, szentségi fokra emelte a házasságot –*

¹⁰⁴⁸ (?), *Napihirek. Szendy László dr. lett az egyházközség elnöke*, Vm 74 (1941), 154, 5.

¹⁰⁴⁹ MNL–VML Jegyzőkönyv, 1937, 76. kötet, 1937. évi február hó 15-én tartott évnegyedes rendes közgyűlés, 6–7.

¹⁰⁵⁰ MNL–VML Jegyzőkönyv, 1937, 76. kötet, 1937. március 30-án tartott rendkívüli közgyűlés, 45. kgy, 84–85.

¹⁰⁵¹ MNL–VML Jegyzőkönyv, 1936, 75. kötet, 1936. évi szeptember hó 21-én tartott évnegyedes rendes közgyűlés, 308–309; MNL–VM Jegyzőkönyv, 1940, 79. kötet, 1940. évi február hó 19-én tartott évnegyedes rendes közgyűlésről, 13–14.

¹⁰⁵² MNL–VML Jegyzőkönyv, 1940, 79. kötet, 1940. nov. 25-én tartott évnegyedes rendes közgyűlés, 148. kgy, 263–264.

¹⁰⁵³ MNL–VML Jegyzőkönyv, 1941, 80. kötet, 1941. dec. 15-én tartott évnegyedes rendes közgyűlés, 170. kgy, 421–423.

most 25 év után a vér és a faj megváltó eszméjének megszállottjai vádolták Krisztust és Krisztus egyházát, hogy az örök haza hirdetésével a hazaszeretet kiirtja a szivekből.”¹⁰⁵⁴ Ezzel szemben ő azt hangsúlyozza: „Akik megtagadják az istenhitet, akik faragott képet csinálnak maguknak – most nem fából bicskával, hanem azzal, hogy az államhatalmat teszik istenné, akik államtotalitásról beszélnek, azok ássák alá a hazaszeretet.”¹⁰⁵⁵ A konklúziója: „...testem Magyarországé, szívem Rómáé és lelkem Istené!”¹⁰⁵⁶ Csonka-Magyarország területi gyarapodásának örült, de tudta, hogy ezzel sok nem magyar nemzetiség is visszatér, így ismét soknemzetiségű ország leszünk. Úgy vélte, hogy e helyzet kezeléséhez a Szent István-i Magyarország adhat mintát, s nem erőszak, hanem a békés együttélés teremtheti meg a nemzetiségi állam létének szilárd alapjait.¹⁰⁵⁷

A harmadik meghatározó személyiség, akit szeretnék kiemelni, az egyik legagilisebb, a katolikus érdeket mindenek előtt szem előtt tartó és védelmező pap, Pehm (Mindszenty) József. Munkásságáról, politikai beállítottságáról számos tanulmány, könyv látott napvilágot, sőt, visszaemlékezések őrzik alakját.¹⁰⁵⁸ Maga is több könyvet írt, köztük Emlékiratait. Ebben egypár oldal erejéig Zala megyei tevékenységét is felidézi. 1919 októberében került a zalaegerszegi plébánia élére, ahol fő célkitűzése korszerűbb egyházközség és mélyebb hitélet megteremtése volt. Sorra alakultak a különféle egyesületek, melyek közül a Férfi Ligát és az Asszonyok Kongregációját végig ő vezette, de több más alakulat is díszelnökévé választotta, illetve Zalaegerszeg külvárosában a ferences templom megépítésével kapcsolatban szerzett érdemeket. A városban nem csak a hitéletet, hanem a kulturális életet is felvirágoztatta.¹⁰⁵⁹ 1927-ben Mikes püspök őt bízta meg a zalai kurácia-szervezéssel a Zala megyei hívek pasztorációjának megkönnyítése érdekében, amely tevékenységet egészen 1941-ig folytatta.¹⁰⁶⁰ A papság és politika viszonyáról határozott elképzeléssel rendelkezett. Ahogy írja: „Nagyadóízetőként tagja voltam a megyei Törvényhatósági Bizottságnak és a városi Képviselőtestületnek. Így elkerülhetetlenül együttjárt plébánosi minőségemmel a közéleti szereplés.”¹⁰⁶¹ A Keresztény Párt megyei elnökségét vállalta is, de képviselőséget nem, mivel

¹⁰⁵⁴ (?), *Krisztus Király diadalünnepe Szombathelyen. A Credo egyesületek diszközgyűlése*, Vm 70 (1970) 249, 3.

¹⁰⁵⁵ Uo.

¹⁰⁵⁶ Uo.

¹⁰⁵⁷ (?), *Békés együttélés a nemzetiségekkel, az új idők magyar társadalmának a jelszava – mondotta Szendy László dr. esperes plébános a Katolikus Kör közgyűlésén*, Vm 74 (1941) 101, 3.

¹⁰⁵⁸ Arra nincs hely, hogy az összes vonatkozó szakirodalmat felsoroljam. Életéről és munkásságáról kiváló összefoglalás: BALOGH MARGIT, *Mindszenty József. 1892–1975*, Budapest 2002. Újabban Somorjai Ádám foglalkozott sokat életével és különösen a szentszéki kapcsolattartásával.

¹⁰⁵⁹ MINDSZENTY JÓZSEF, *Emlékirataim*, Vaduz 1988, 24–34.

¹⁰⁶⁰ SZEL AC 1348/1941.

¹⁰⁶¹ MINDSZENTY, *Emlékirataim*, 28.

nem látott szívesen papokat hivatásos politikusok szerepében. „*Arra azonban, hogy országrontók ellen tollal és szóval küzdjek és a keresztény politikusokat híveimnek adott határozott és világos eligazításokkal támogassam, mindig készen álltam.*”¹⁰⁶² S ahogy írta, úgy is cselekedett: 1935-ben a független kereszténypartí programmal induló jelöltet, Farkas Tibort támogatta,¹⁰⁶³ az 1939-es választásokon pedig elérte, hogy az egyre növekvő nyilas befolyással szemben a kormánypárt és keresztényszociális párt közös jelöltet állítson. Munkálkodása eredményeképpen Thassy Kristóf meg is szerezte a mandátumot.¹⁰⁶⁴ Pehm József a két választás közt sem tétlenkedett, 1937-ben Zalaegerszegen tanácskozást hívott össze új keresztényszocialista párt létrehozására, de ez nem vezetett eredményre, így 1938. április 19-ére országos gyűlést hívott össze, „*a legújabb események, (szociális reformok, titkos választói jog, új irányok, stb) krisztusi elvek alapján való megbeszélésére*” Budapestre.¹⁰⁶⁵ Az itt elhangzottakat vélhetően 1938. április 30-án beszélte meg Serédivel, akihez szintén eljutott a szervezkedés híre.¹⁰⁶⁶

A legitimizmusnak mindvégig következetes híve volt, a Habsburg ház jogfolytonossága mellett tette le a voksot. Mikes püspökkel ápolt baráti viszonya közismert. Egyik legjelentősebb legitimista ügye 1938-ban volt, amikor egy debreceni gyűlésen 1937 novemberében Balogh István és Kémeri Nagy Imre, a Magyar Nemzeti Szocialista Párt vezetői királlyá kiáltották ki Horthy Miklóst. Nem sokra rá, amikor a főispán a Zala megyei törvényhatósági ülésen a zalaegerszegi városházán elhangzott Habsburgok melletti deklarációról beszélt a decemberi ülésen Mindszenty többek között a következőket tette hozzá: „*Talán I. Miklós legyen a király?*”¹⁰⁶⁷ Ezt követően, ahogy a Zalai Közlöny fogalmaz „*megbélyegezte a forradalmat dicsőítő sajtót, de elítélte a Debrecenben és másutt is terjesztett röplapokat is. Tiltakozott, hogy az államfő személyét bevonják a vitába, majd a Zalaegerszegi Kossuth-botrány ügyében válaszolt a felszólalásokra.*”¹⁰⁶⁸ Kormányzósértés címén mégis pert akartak indítani ellene, végül elsimult az ügy.¹⁰⁶⁹ Mindezek mellett erős hazaszeretetet jellemezte, akárcsak Grósz József, ő is a teljes revízió híve volt. Gondolatait a Horthy Miklósnak hűségnyilatkozatuk eljuttatását kérő muraközi küldöttség üdvözlésekor

¹⁰⁶² Uo.

¹⁰⁶³ A választásokat végül nem ő nyerte. Vö.: PAKSY ZOLTÁN, *Nagypolitika kicsiben: parlamenti választás és társadalmi háttere Zalaegerszegen 1935-ben*, Korall 17 (2004), 88–106.

¹⁰⁶⁴ PAKSY ZOLTÁN, *Mindszenty és a nyilasok küzdelme az 1930-as években*, Pannon Tükör 17 (2012) 5, 34.

¹⁰⁶⁵ PL Cat. D/C, 1838/1938.

¹⁰⁶⁶ PAKSY, *Mindszenty és a nyilasok küzdelme az 1930-as években*, 33.

¹⁰⁶⁷ (?), *Zajos Habsburg-vitát provokált a tapolcai nyilas vezér a tegnapi megyegyűlésen*, Zalai Közlöny 77 (1937) 280, 1.

¹⁰⁶⁸ Uo.

¹⁰⁶⁹ TYEKVICSKA ÁRPÁD, *Mindszenty és Zalaegerszeg politikai közéleté*, Pannon Tükör 17 (2012) 5, 27.

1941. május 8-án Zala vármegye törvényhatósági közgyűlésén költőien fogalmazta meg: „*A magyar ember lelkébe, testébe, életébe akkor vonul be igazán a tavasz megifjító, boldog életárama, ha a feje felett megjelennek a tavasz első fecskéi és a régi ház ismert eresze alatt keresi a régi fészket, régi otthont. Ez valósul meg ma itt nálunk. Dicsőséges emlékezetű Zrínyi Miklós, derék, hűséges, vallásos muraközi népének első fecskéi szálltak el hozzánk és keresve két évtizedes zimankó után a régi hazát, a régi ereszt, régi fészket, ide szálltak a Tekintetes Vármegye öreg székházába, hogy Murán innen, Murán túl tavaszt jelentsenek... Az első fecskék nem sokan vannak, de tízezrek nevében jöttek és a nyomukban a tavasz tör elő.*”¹⁰⁷⁰

E téma mélyreható elemzése messzire vezetne, viszont annyit mindenképpen megjegyezhetünk, hogy mindhárom itt vázolt pap tevékenységéből kiviláglik, hogyan fonódott össze a korszakban az állam és az egyház érdeke, működése. Mindez a főbb csomópontokat tekintve az első alfejezetben vázolt struktúrát vetíti elénk helyi szinten. Miközben a trianoni határok revíziója ott lebegett a levegőben, s az e felé ácsingózó politika egyre jobbra tolódott, az egyház bízva az elveszett területek visszatérésében, amely számára is számos intézménye, ingó és ingatlan vagyona, hívei visszatérését jelentette, pártállástól függetlenül szinte egy emberként sorakozott fel e megvalósíthatónak hitt idea mellé.

¹⁰⁷⁰ GÖNCZ LÁSZLÓ, *Mindszenty és a Mura mente a II. világháború időszakában*, Pannon Tükör 17 (2012) 5, 37.

XI. AZ EGYHÁZMEGYE A II. VILÁGHÁBORÚ ESEMÉNYEINEK SODRÁBAN

A) ELŐZMÉNYEK

Amint azt az előző fejezetekből láthattuk, 1941-ig a háború Csonka-Magyarország reményeinek megvalósulását jelentette. Az első revíziós sikert az 1938. november 2-ai bécsi döntés jelentette – német-olasz döntőbíráskodással, amelynek következtében 11927 km² -nyi terület és 1 millió 60 ezer fő került vissza Magyarországhoz.¹⁰⁷¹ A döntés hírére a magyar csapatok felvidéki bevonulása napjára, november 10-re Grósz József az egyházmegye minden plébániatemplomába *Te Deum*mal egybekötött ünnepélyes hálaadó misét rendelt, az összes fennhatósága alá tartozó katolikus iskolába pedig szünetet, azzal a megkötéssel, hogy a tanulók helyette a hálaadó istentiszteletre vonuljanak, majd ünnepélyeken vegyenek részt, amelyekbe főként faluhelyen a felnőttek is bekapcsolódhattak. Az ünnepélyeken fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy „*e visszacsatolás a magyar vágyak beteljesülésének kezdetét jelenti, de nem azoknak végső beteljesülését*”,¹⁰⁷² amely tükrözi fentebb már vázolt állásfoglalását a revízió kérdésében. Emellett nyomatékosan felhívta papjai figyelmét a Felvidék megsegítésére létrejött „*Magyar a magyarért*” mozgalom támogatására.¹⁰⁷³

Ezt követően 1939. március 15 és 18-a között a magyarok bevonultak Kárpátaljára, visszaszerezve 12 ezer km²-t, ugyanakkor az itt élők túlnyomó többsége, 70–75%-a nem magyar, hanem ruszin nemzetiségűnek vallotta magát.¹⁰⁷⁴ Majd 1940-ben a második bécsi döntés következtében Székelyföld és Észak-Erdély tért vissza az anyaországhoz 43 ezer km²-el és 2,5 millió lakossal, akiknek az 1941-es magyar népszámlálás adatai szerint 52%-a volt magyar nemzetiségű.¹⁰⁷⁵ Grósz püspök ekkor a kormányzó fővédnöksége alatt működő „*Erdélyért*” országos gyűjtőbizottság támogatására hívta fel hívei figyelmét.¹⁰⁷⁶

¹⁰⁷¹ A müncheni egyezményhez csatolt záradék javasolta, hogy a magyar és a csehszlovák kormány egyezzen meg a magyar kisebbséggel kapcsolatos kérdésekben és ha ez a megegyezés három hónapon belül nem sikerülne, négyhatalmi döntést helyezett kilátásba. A magyar-csehszlovák tárgyalási kísérletek kudarcát követően viszont Anglia és Franciaország érdektelenségét nyilvánította az ügyben, így német-olasz döntőbíráskodásra került sor. ROMSICS, *Magyarország története a XX. században*, 245–246.

¹⁰⁷² SzEL PK 1938. VIII. nr. 2418.

¹⁰⁷³ SzEL PK 1938. VIII. nr. 2419.

¹⁰⁷⁴ ROMSICS, *Magyarország története a XX. században*, 247.

¹⁰⁷⁵ Uo., 248. Az 1930-as román statisztika szerint a magyarok számaránya e területeken csak 38% volt.

¹⁰⁷⁶ SzEL PK 1940. VIII. nr. 2393. A gyűjtés kevésbé volt eredményes, mint a Magyar a magyarért mozgalomé: harmincad részét sikerült az akkori összegnek összegyűjteni. Ld.: HÁMORI PÉTER, *Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására, A Magyar a Magyarért Mozgalom története (1938–1940)*, Századok 3 (2001), 621–622.

A trianoni határok negyedik revíziójára 1941 áprilisában került sor, amikor 11-én, Jugoszlávia megszűnése után, a magyar csapatok megkezdték a bevonulást Bácskába, a baranyai háromszögbe és Muraközbe. Ezzel 11,5 ezer km² területet szerezve vissza.¹⁰⁷⁷ E területek közül a Muraköz visszacsatolása a szombathelyi egyházmegyét közvetlenül is érintette, hiszen az 1923-ban elszakadt déli részek visszatértek „*az egyházmegye kebelébe.*”¹⁰⁷⁸ Ha nem is egyházi értelemben, hiszen Grósz József személyében az egyházi főhatóság személye lett csak közös.

Magyarország a revízióval párhuzamosan a fegyveres semlegesség politikáját igyekezett folytatni, de a második bécsi döntés után elkerülhetlenné vált az egyre erőteljesebb elköteleződés a tengelyhatalmak irányába. Így 1940. november 20-án csatlakozott a német-olasz-japán háromhatalmi egyezményhez és növelte a Németországba irányuló élelmiszer- és takarmányexportot is.¹⁰⁷⁹ Ahogy már Huszár Mihály apátplébános megérezte, amikor Németország és Olaszország segítőkészségét méltatta: „*Nekünk szükségünk volt rájuk, de ők is érezték, hogy minket az ő messze néző politikájukban nem nélkülözhetnek. A diplomáciában, politikában nincs szerelem. Éppen ezért úgy érzem, hogy önérdeünk rovására tennék, ha ami történt tisztán kegynek, ingyen kapott ajándéknak tekintenék.*”¹⁰⁸⁰ Tehát Magyarország megállíthatatlanul a háború felé sodródott, amelyhez már csak a *casus belli* hiányzott, amely 1941. június 26-án el is érkezett. Rahó és Kassa állítólagos szovjet bombázása után a kormányzó deklarálta a hadiállapot beálltát a Szovjetunióval.¹⁰⁸¹

B) AZ EGYHÁZMEGYE ÉS A II. VILÁGHÁBORÚ

A hadiállapot beállta a szombathelyi egyházmegyére is hatással volt. A komolyabb bombázások 1944 őszéig elkerülték az egyházmegyét, de a püspöki körleveleken keresztül közölt egyes intézkedésekből már látszott, hogy vége a békeidőknek. Ezt jelezte 1941 őszén a m. kir. honvédelmi miniszter püspöki körlevélen keresztül közölt átírata, amely a honi légvédelmi készütség ideje alatt a harangok használatát szabályozta. Előírása szerint a harangozási tilalom a légvédelmi készütség ideje alatt csak azokra a falvakra vonatkozik, amelyek légmentes vezetői a harangok félreállítását jelölték ki légvédelmi riasztás esetére, mivel máskülönben összetéveszthetők lennének a hangjelzések. A városokban a m. kir.

¹⁰⁷⁷ ROMSICS, *Magyarország története a XX. században*, 251.

¹⁰⁷⁸ SZEL PK 1941. V. nr. 990.

¹⁰⁷⁹ ROMSICS, i.m., 249.

¹⁰⁸⁰ MNL–VML Jegyzőkönyv 1940, 79. kötet, 1940. szeptember hó 16-án tartott évnegyedes rendes közgyűlés, 186–187.

¹⁰⁸¹ ROMSICS, i.m., 253.

honvédelmi miniszter kötelező jelleggel a szabványosított motorszirénák használatát írta elő.¹⁰⁸² E szabályozás 1942-ben úgy módosult, hogy valamennyi városban és községben a harangokat egyházi célokra napközben, az elsötétítés kivételével rendeltetésszerűen lehetett használni.¹⁰⁸³ Az egész országot egységesen érintő honi légvédelmi készültség elrendelésére szeptember 5-én került sor,¹⁰⁸⁴ viszont az első olyan alkalom, amikor az amerikai légierő gépei ténylegesen átvonultak a Dunántúl nyugati részén a wiener-neustadti repülőgép-gyár bombázására 1943. augusztus 13-án történt.¹⁰⁸⁵ Az ellenséges gépek átvonulásának hatására Grösz József elrendelte elsősorban a városi plébániák esetében az anyakönyvek és „*egyéb pótolhatatlanul fontos ügyiratok*” biztonságba, száraz pincehelyiségbe vagy kellően boltzott alagsorba helyezését.¹⁰⁸⁶ Ezt követően 1944 elején szabályozta a szentmisék befejezésének módját légiveszély, illetve légiriadó idején. Az előbbi esetben úgy rendelkezett, hogy a pap a híveket küldje haza, vagy a közeli óvóhelyekre és maga fejezze be a szentmisét, az utóbbi esetben pedig, ha konszekráció előtt történik a riadó hagyja abba a szentmisét és vezesse a templom kiürítését, ha konszekráció után, két szín alatt magához véve az Oltáriszentséget hagyja el a többi szertartást. Légiveszély esetén a templom kiürítésének feladatát a helyi *Actio Catholica* vezetőire bízta. Emellett intézkedett arról is, hogy az Oltáriszentséget, szent olajokat és az anyakönyveket papjai egy száraz óvóhelyre szállítsák, és szükség esetére a betegek olajából minden pap magánál tartson egy kapszulányit.¹⁰⁸⁷ A szabályozást két hónap múlva a m. kir. honvédelmi miniszter miniszter rendelkezésének közlésével egészítette ki, amely a templomokkal kapcsolatos tűzvédelem, riasztóügyelet, rendfenntartás és mentőszolgálat megszervezésének irányelveit ismertette légiveszély és légiriadó esetén.¹⁰⁸⁸

Az egyházat nem csak a légi riasztások szempontjából érintette a háború, hanem a harangok hadi célokra felhasználása szempontjából is. E szándékot jelzi 1943-ban a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium rendelete, amely a papságot a 25 centiméternél nem kisebb átmérőjű harangok bejelentésére kötelezte. A bejelentésnek tartalmaznia kellett a birtokos nevét, lakcímét, magának a templomnak a címét, a harang lelőhelyét, legnagyobb külső átmérőjének méretét és súlyát. A történelmi értékkel bíró harangokat e jelleg

¹⁰⁸² SzEL PK 1941. XI. nr. 2988.

¹⁰⁸³ SzEL PK 1942. IX. nr. 2885.

¹⁰⁸⁴ Uo.

¹⁰⁸⁵ *Emlékkönyv II. Szombathely 1944–1945*, (szerk. Kosztolánczy Tibor–Kövér István), A II. világháború Szombathelyen 1944–1945, Szombathely 1996, 50. A címevel ellentétben e könyvből tájékozódhatunk az ellenséges gépek 1943-as tevékenységéről is a szombathelyi légtérben: Uo, 50–51.

¹⁰⁸⁶ SzEL PK 1943. VII. nr. 2428/a

¹⁰⁸⁷ SzEL PK 1944. I. 70. Itt nem találunk olyan kikötést, hogy különösen a városi plébániák esetében, a rendelkezés egységesen vonatkozik az egyházmegye valamennyi templomára.

¹⁰⁸⁸ SzEL PK 1944. IV. nr. 634. A légtalmi rendről ld. még: SzEL AC 468/1943.

indoklásával külön lapon kellett bejelenteni. Mivel a szombathelyi egyházmegyében a papság nagy része e kötelezettségének nem tett eleget, a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztérium külön levélben hívta fel Grósz Józsefet a rendelet püspöki körlevélen keresztüli tudatására és az elmaradt bejelentések sürgetésére.¹⁰⁸⁹ A harangok tényleges rekvirálására 1944-ben került sor. Nem érte váratlanul a papságot, mivel a hadi célokra felhasználandó harangok templomainak plébánosait Grósz József hónapokkal előre levélben értesítette.¹⁰⁹⁰ A harangok leszerelését végző alkalmazottak nevét körlevél útján tudatta, és kérte a papságot, hogy mindenben legyenek a leszerelők segítségére.¹⁰⁹¹

A hadigazdaságba a szombathelyi egyházmegye más úton is bekapcsolódott: a megyésfőpásztor a fennhatósága alá tartozó iskolákhoz kétszer is felhívást intézett a selyemgubó termesztésbe való bekapcsolódást sürgetve, 1942-ben és 1943-ban, másodszorra már arra kérve a tanárokat, hogy *„a selyemtermesztésben minden körülmények között vegyenek részt.”*¹⁰⁹² Ez különösen azért volt fontos, mivel a selymet nem csak ruházati szempontból lehetett felhasználni, hanem a hadiiparban, a gyógyászatban és az elektrotechnikában is.¹⁰⁹³ S *„ahogy mind több ember cseréli fel polgári ruháját katonaköntőssel és elhagyva munkahelyét fegyvert ragad, úgy fogy a tenyésztésben résztvevők száma. Ezek hiányát az iskolák vannak hivatva pótolni. A háborúnak időbeli eltolódása pedig a nyersanyag előállítását sürgeti.”*¹⁰⁹⁴ Grósz püspök a selyemhernyó tenyésztéshez szükséges ismereteket is közli: a tenyésztéshez szükséges eperfák számát, férőhely nagyságát, rácsok méretét, elhelyezését, a tenyésztés időtartamát és legkisebb egységét.¹⁰⁹⁵

A fronton harcolók élelemmel, ruhával és egyéb fogyasztási cikkekkel ellátásáról is a hátszág gondoskodott. Ugyanakkor ez egyre nagyobb nehézségekbe ütközött, mivel 1939-től kezdve minden évben kevesebb volt a termés, a rossz időjárás,¹⁰⁹⁶ az állami

¹⁰⁸⁹ SzEL PK 1943. IV. nr. 1228.

¹⁰⁹⁰ Ezt a harangok igénybevételének közlése előtt külön kiemelte. Ld.: SzEL PK 1944. IV. nr. 649.

¹⁰⁹¹ Uo. Az egyházmegye rekvirálást elkerülő harangjairól: SZILÁGYI ISTVÁN, *Adatok harangjaink történetéhez*, Savaria, a Vas megyei múzeumok értesítője 19 (1990) 2, 149–165. A cikk egy 1917-es harangösszeírás adatait veti össze az 1985-ös állapotokkal.

¹⁰⁹² A selyemhernyó tenyésztésre már az 1936-os IV. körlevélben (SzEL PK 1936. IV. nr. 1020) is találunk felhívást, de a felhívás kétszeri megismétlése (SzEL PK 1942. I. nr. 379; SzEL PK 1943. II. nr. 678) arra enged következtetni, hogy az 1936-os felhívásnak nem volt nagy visszhangja.

¹⁰⁹³ SzEL PK 1942. I. nr. 379. A tenyésztéshez a vállalkozó iskolák feltehetően állami segítséget is kaptak, mivel az 1936-os felhívásban szerepel, hogy a selyemtenyésztési felügyelőség ingyen hernyókat, a tenyésztéshez papirosokat és nyomtatott utasítást küld (SzEL PK 1936. IV. nr. 1020), amelyet az 1943-as felhívás is megerősít, kiegészítve azzal, hogy tenyésztési igazolványt is ingyen kapnak a tenyésztők. (SzEL PK 1943. II. nr. 678.)

¹⁰⁹⁴ SzEL PK 1943. II. nr. 678.

¹⁰⁹⁵ Uo.

¹⁰⁹⁶ A rossz időjárás és ennek következtében a rossz termés az egyházmegyét sem kerülte el. Erről a püspöki körlevelekből is értesülünk: 1940–1941-ben az ország nagy részét, így az egyházmegye területét is, jelentős árvíz, illetve belvíz sújtotta: SzEL PK 1941. II. nr. 450, 1941-ben utalás a késői kitavaszkodásra: SzEL PK 1941. VII. 1597.

erőforrásoknak a hadiiparba csoportosítása és a hadba vonulás következtében támadt munkaerőhiány miatt.¹⁰⁹⁷ Az utóbbi a ruházat és egyéb fogyasztási cikkek előállítására is rányomta bélyegét. A kormány 1941-től a fogyasztás korlátozását és a központosított begyűjtési és elosztási rendszert alkalmazta, teljes beszolgáltatási kényszer azonban csak 1943-ban lépett életbe.¹⁰⁹⁸ A termékek központi elosztása 1941-től jegyrendszer segítségével történt. Ekkor még csak a zsírt, cukrot, kenyeret és a lisztet adták jegyre, 1942 májusától azonban már a tejet, 1943 januárjától pedig a húsadagokat is.¹⁰⁹⁹ Emellett adagolni kezdték az ipari fogyasztási cikkeket, a tüzelőt, a szappant és a világításhoz használatos anyagokat is.¹¹⁰⁰ Ezen intézkedések lecsapódását a püspöki körlevelekben is megtaláljuk, amikor 1942. november 29-ére Grósz püspök a szentbeszéd témájaként kötelezően a nemzet érdekében történő takarékoskodást rendelt el,¹¹⁰¹ valamint amikor 1943-ban a Kalász vezetőnök tanfolyamára a részvételi díjon felül a liszt-, zsír-és cukorjegyeiket, illetve 10 napi adagjukat és 10 tojást kért a résztvevőktől.¹¹⁰² A kínálat szűkülésével és a kereslet növekedésével az árak is emelkedtek, amely az egyházi taksákra is hatással volt. Itt elégnek tartom például a stóladíjak, misestipendiumok emelésére – ahol erre vonatkozóan külön megállapodás nem volt –, a papság által kötelezően megrendelendő kiadványok árának növekedésére, az egyházi ingatlanok többszöri utánbiztosítására és a készpénzes alapítványi misék elfogadásának szüneteltetésére utalnom, melyekről korábban már ejtettem szót.

A harctéren küzdő katonákat az egyházmegye lakossága tétre olvasnivalóval is ellátta: 1942-ben Grósz püspök e célra elsősorban hitbuzgalmi, valamint megfelelő szépirodalmi művek összegyűjtését kérte a hívektől. Az összegyűlt könyveket és folyóiratokat a püspöki hivatalhoz kellett küldeni, ahonnan a frontra továbbították őket.¹¹⁰³ A megyésfőpásztor felszólította papságát és híveit az *Actio Catholica* sajtószakosztályának támogatására is, amely a harctéren küzdő, a front mögött szolgáló és a kórházakban ápolt sebesült honvédek lelki szükségleteit igyekezett kielégíteni imakönyvekkel, rózsafüzérekkel, szentírásokkal,

¹⁰⁹⁷ *Magyarország a XX. században, I*, (főszerk.: Kollega Tarsoly István), Szekszárd, 1996–2000, 128–129.

¹⁰⁹⁸ ROMSICS, *Magyarország története a XX. században*, 258. A teljes beszolgáltatási kényszer azt jelentette, hogy ettől kezdve minden gazdának a föld aranykorona-értéke alapján meghatározott összegű terményt kellett beszolgáltatnia, a tényleges terméstől függetlenül. Mivel e koncepciót Jurcsek Béla államtitkár dolgozta ki, ezért Jurcsek-rendszernek is nevezték.

¹⁰⁹⁹ *Magyarország a XX. században, I*, 129.

¹¹⁰⁰ ROMSICS, *Magyarország története a XX. században*, 258.

¹¹⁰¹ SzEL PK 1942. IX. nr. 3124.

¹¹⁰² SzEL PK 1943. IV. nr. 1229.

¹¹⁰³ SzEL PK 1942. VIII. nr. 2431.

érmecskékkel és szentképekkel.¹¹⁰⁴ A mielőbbi igazságos békéért az egyházmegyében is imádkoztak, Grósz József időről időre imádságokat rendelt el a békéért.¹¹⁰⁵

Az itthonmaradottakra hárult a hadba vonultak helyettesítése a polgári foglalkozásukban, valamint családjaiknak, majd a későbbiekben a hadiárvának és özvegyeknek az anyagi és erkölcsi támogatása. Ennek módjáról is Grósz püspök adott eligazítást a püspöki körleveleken keresztül.¹¹⁰⁶ 1942-ben arra kérte papjait, hogy a Bajtársi Szolgálatot, amelynek fő célja az itthonmaradottak segítése, a bevonulók helyettesítése és a fronttal történő kapcsolattartás, minden erejükkel támogassák,¹¹⁰⁷ majd 1943-ban intézkedett, hogy minden egyházközségben, ahol eddig még nem volt, szervezzék meg.¹¹⁰⁸ A hadiárvák gondozását a Hadigondozó Hivatal a Hadigondozó Szövetséggel karöltve végezte, amelyhez csatlakozva az *Actio Catholica* egyházmegyei igazgatója felhívást intézett minden plébánoshoz „a katolikus hadiárvák számbavétele és érdekeinek megóvása céljából.” Felmérte iskolázottságukat, jövedelmüket, esetleges meglévő segélyezésüket és szükségleteiket. E kezdeményezést Grósz József azzal egészítette ki, hogy a felmérés eredményét az eltűnt katonák hozzátartozóira nézve is kérte, mivel a családfő eltűnésével e családok is nehéz helyzetbe kerülhettek.¹¹⁰⁹

Tehát a férfi lakosság egy részének hadba hívásával, a sebesültek, eltűntek és hősi halált haltak egyre fokozódó számával, légi riasztások elrendelésével, a hadigazdaság erősödésével és a fogyasztás visszafogásával a világháború hatását az egyházmegyében már érzékeltetni lehetett, de a területén a célzott légitámadások megindulására csak 1944 őszén került sor, amikor az egyházmegye élén már nem Grósz József állt. Arra, hogy a szombathelyi egyházmegye éléről más egyházmegye élére vigyenek át egy püspököt, Grósz József kalocsai érseki kinevezéséig nem volt példa, ugyanakkor másodszori apostoli adminisztrátorsága egyfajta átmenetet jelentett hívei számára. 1944 márciusában a szombathelyi egyházmegye a világháborús frontokról érkező egyre lesújtóbb hírek közepette kettős jóhírnék örülhetett: a Szentszék Kovács Sándor személyében betöltötte a szombathelyi püspöki széket¹¹¹⁰ és egyben kinevezte Mindszenty Józsefet – aki korábban pápai prelátus, címzetes apát és zalaegerszegi plébános volt – veszprémi püspökké.¹¹¹¹

¹¹⁰⁴ SzEL PK 1942. X. nr. 3301.

¹¹⁰⁵ SzEL PK 1939. VII. nr. 1010; SzEL PK 1940. VI. nr. 1272; SzEL PK 1941. V. nr. 989; SzEL PK 1941. VIII. nr. 2257; SzEL PK 1943. VIII. nr. 2832.

¹¹⁰⁶ SzEL PK 1942. VIII. nr. 2432; SzEL PK 1943. I. 262; SzEL PK 1943. IV. nr. 1221; SzEL PK 1943. IV. nr. 1222; SzEL PK 1944. I. nr. 73.

¹¹⁰⁷ SzEL PK 1942. VIII. nr. 2432.

¹¹⁰⁸ SzEL PK 1943. IV. nr. 1221.

¹¹⁰⁹ SzEL PK 1944. I. nr. 73.

¹¹¹⁰ SzEL, Magánlevéltár, 21. doboz, Kovács Sándor kinevezési bullája; illetve: SzEL PK 1944. III. nr. 629.

¹¹¹¹ VÉL A/41, 133–134a; SzEL PK 1944. III. nr. 630.

Az új szombathelyi püspök Grósz Józseftől eltérő szemléletet hozott, inkább lelkipásztor volt, mint bürokrata. Ez már az első körlevelében is megmutatkozott, melyben kijelentette, hogy egyházmegyéje spirituális szeretne lenni. Ennek megfelelően egyik első dolga volt, hogy bevezette a papi havi rekollekciókat, a székesegyházban megszervezte a szentségimádásokat, illetve végiglátogatta az esperesi koronákat.¹¹¹² Ugyanakkor a hívekkel és a papsággal ugyanolyan közvetlen viszonyt igyekezett ápolni, mint Grósz József és több téren folytatta, kiteljesítette elődje megkezdett munkásságát. Itt elégnek tartjuk például az *Opus Vocationis*ra utalni, melynek korábbi 2 éves működéséről az egyházmegyében felmérést készített, vagy például a Katolikus Diákotthon Mozgalom gyűjtés folytatására. Sőt, általános helynökévé is elődje általános helynökét Kiss Lajost nevezte ki, Rogács Ferenc pedig megmaradt az egyházmegyei bíróság élén.¹¹¹³ Hamarosan viszont eltérő körülmények között kellett megállnia a helyét az új főpásztornak. Egyrészt 1944 végén megindult Szombathely intenzív bombázása, melynek következtében 1945. március 4-én a székesegyház is romhalmazzá vált, s két kanonok életét vesztette.¹¹¹⁴ El kellett tehát indítani az újjáépítést – mely Szendy László főplébános kitartásával, a püspök és az állam támogatásával hamar megindult és két évvel később már ismét álltak a székesegyház falai. Másrészt a földreform az amúgy is kis kiterjedésű, kevés földbirtokkal rendelkező egyházmegyétől további földeket vett el, amely a háború okozta károkkal együtt jelentős anyagi megterhelést okozott az egyházmegyének. Harmadrészt az oroszok elől menekülők áradata is Szombathelyen át távozott Nyugatra. A püspök úgy próbált rajtuk segíteni, hogy engedélyt adott, hogy a templom jövedelmek 50%-át a szegény sorsú menekültek segítésére fordítsák. Nyomukban a megszálló csapatok is megérkeztek.¹¹¹⁵

A világháború végén tehát egyre szaporodó légiveszéllyel, légiriadókkal, a bombázások miatt jelentős anyagi és lelki veszteségekkel, a katolikus iskolákban sok helyütt szünetelő tanítással, menekültek áradatával az egyházmegye vezetésének megváltozott feltételek között kellett helyt állnia. Az újjáépítésre már egy olyan időszakban került sor, amelyben a kommunisták fokozatosan átvették a hatalmat, s a Grósz Józsefi virágzó lelki élet és az állammal – ha nem is mindig harmonikus, de – kiegyensúlyozott együttműködés helyett üldözés és kemény megpróbáltatások köszöntöttek a hívekre és a papságra.

¹¹¹² *Schematismus* 1972, 25–26. Illetve Vö.: SzEL AC 2407/1944; SzEL AC 2410/1944; SzEL AC 2413–2414/1944; SzEL AC 2416–2418/1944; SzEL AC 2424/1944.

¹¹¹³ SzEL AC 860/1944; SzEL AC 862/1944.

¹¹¹⁴ *Emlékkönyv II. Szombathely 1944–1945*, 81–89; SzEL KI 14/1945.

¹¹¹⁵ *Schematismus* 1972, 25–26.

ÖSSZEGZÉS

Munkámmal egy az egyháztörténetben ezidáig fehér foltnak számító, marginálisan érintett témakört vizsgáltam részleteibe menően, a szombathelyi egyházmegye történetét 1936 és 1944 között, amikor különböző tisztségekben Grósz József állt az élén. Mivel egy egyházmegye története önmagában nem értelmezhető, csak megfelelő kontextusba helyezve, így először egy általános képet vázoltam fel a korszakról – különös tekintettel az Állam és Egyház viszonyára –, az akkori magyar katolikus egyházzal és az egyházmegye korábbi életéről. Megállapítottam, hogy a szombathelyi egyházmegye az egyik leginkább katolikusok által lakott, de legkisebb földbirtokkal rendelkező egyházmegye volt, amely az I. világháborút követően az elértéktelenedett állampapírok, hadikölcsönkötvények, a vagyonváltság, majd a gazdasági világválság következtében jelentős anyagi gondokkal küszködött. Ehhez hozzáadódott a püspök és a székeskáptalan konfliktusa elsősorban a tőkék befektetése, kamatoztatása körül, amely elvezetett ahhoz, hogy a káptalan két tagja feljelentő leveleket írt Mikes püspök ellen, mely a nunciuson keresztül eljutott Rómába. Ennek nyomán vagyoni vizsgálat indult, s mivel a hiányosságokat a megyéspüspöknek nem sikerült pótolnia, így le kellett mondania. A püspöki menza az eladósodás miatt nem tudott volna két püspököt eltartani, amihez hozzájárult az is, hogy káptalani vikárius választása – tekintve a kanonokok alacsony számát, azt hogy ketten öregek és betegek voltak, valamint Mikes püspökkel a konfliktusukat – nem lett volna könnyen kivitelezhető, ráadásul arra is számítani lehetett, hogy a *sede vacante* állapot sokáig fog tartani. Így ideiglenes megoldásként apostoli adminisztrátor kinevezésére került sor, Grósz József személyében, aki az egyházmegyei igazgatás különböző funkcióiban a szomszédos győri egyházmegyében szerzett jártasságot az egyházkormányzásban.

A szombathelyi egyházmegye élén betöltött tisztségei háttere legalább annyira összetett, mint apostoli adminisztrátori kinevezéséé, és akárcsak az előbbi, szorosan összekapcsolódik az egyházmegye anyagi helyzetével. Ezért is tárgyaltam e témát disszertációmban kiemelten. A kormány 1939-ben elérkezettnek látta az időt a szombathelyi püspökség betöltésére két téves várakozására alapozva. Az egyik az volt, hogy a javadalom átadás-átvétel hamarosan megtörténik és a püspöki javadalom minden tehertől mentes lesz, a másik pedig, hogy a veszprémi püspökségből hamarosan sor kerül a szombathelyi egyházmegye feljavítására. Mint láthattuk, egyik elképzelés sem realizálódott, sőt, a püspöki javadalmat a *fundus nobilior* nélkül, 34.227 P 33 f adóssággal vette át a megyéspüspök Grósz József. Így komoly dilemmát jelentett kalocsai érseki kinevezése után, hogy ki lesz hajlandó így

elvéllalni ezt a feladatot. A legjobb megoldásnak ismét a Vallásalap kezelésébe vétel és a korábbi főpásztor apostoli adminisztrátori kinevezése bizonyult, aki a nunciussal vállvetve küzdött volt püspöki javadalma anyagi helyzetének a veszprémi püspökségből kedvezőbb fekvésű és minőségű földekkel történő feljavításáért. Ha e várakozása nem is teljesült be, de az anyagi helyzet javítására tett erőfeszítéseit a *praescissió*s eljárások során siker koronázta.

Az egyházmegye kormányzása, ahogy láthattuk, nem csak a javadalom állapotával, hanem a székeskáptalan főbb ügyeivel és tagjaival is összefonódott. A kanonokok a püspök tanácsadó szerveként, a különböző vezető egyházmegyei hivatalok és a főesperesi tisztségek betöltése, illetve a különféle, az egyházmegye szempontjából meghatározó alapok, alapítványok kezelése révén jelentős befolyással rendelkeztek. Akkor is, ha ezen utóbbiak nem tudtak megfelelően működni az állampapírok, hadikölcsönkötvények elértéktelenedése és a valorizáció értékének visszatartása miatt. Ehhez az is hozzájött, hogy bizonyos – különösen az egész egyházmegyét érintő anyagi természetű – kérdésekben a püspök csak megkérdezésükkel és hozzájárulásukkal dönthetett. Emellett megyei szinten is képviselték a hívek és a katolikus egyház érdekeit.

Az egyházmegye kormányzásában a főpásztornak a székeskáptalanon kívül elsősorban a püspöki kúria, illetve annak hivatalnoki apparátusa volt segítségére. Az itt szolgálatot teljesítő papokat a megyéspüspök maga választotta meg, a célszerűség és szakszerűség szempontjai alapján. A központi irányítás mellett a területi hierarchiát is vizsgáltam, amely a főespereseken, espereseken, plébánosokon és lelkészeken keresztül ültette át a gyakorlatba a főpásztor rendelkezéseit. Hogy ezt mennyire sikerült követni, sok múlott a hívekkel közvetlen kapcsolatot tartó, számos lelkipásztori, adminisztrációs, hitoktatási feladatot, egyesületi vezetői, egyházközségi elnöki tisztséget ellátó, sokszor a helyi közélet porondján is szereplő papságon, akiknek munkáját a szerzetesek is segítették. Ők adták az egyházmegye lelki életének motorját. Ezért is foglalkoztam hangsúlyosan összetételükkel, megélhetésükkel és feladataikkal. Ezekre vonatkozóan elsősorban Grósz Józsefnek a változó körülmények, születő rendelkezések, törvények fényében hozott rendelkezéseit vizsgáltam, amelyekből egyrészt ráláthattunk a papság sokrétű feladataira, másrészt a főpásztor személyiségére is. Az utóbbiról megállapítható, hogy meglehetősen minuciózus volt, mindent részletekbe menően beszabályozó, de ez nem jelentette azt, hogy számos kérdésben ne hallgatott volna mások tanácsára és véleményére. Kissé grafomán egyéniség is volt, – aki a történészek szerencséjére – nagyon sok dolgot lejegyzett, ez tette lehetővé például az elődje lemondásával kapcsolatos Drahos jelentés rekonstruálását is. A papságot erős kézzel irányította, ahol szükség volt szigort, ahol úgy látta jónak, dicséretet, tiszteletbeli címek adományozását alkalmazta, s

előfordult, hogy a pápához fordult kitüntető címekért. Mindezek mellett jókedélyű, mindenkivel pozitív kapcsolatot ápoló, a társadalmi életben aktívan részt vevő személyiség volt. Különösen nagy hangsúlyt fektetett az *Actio Catholica* helyi megszervezésére, működtetésére, olyannyira, hogy a korabeli sajtó több alkalommal is az *Actio Catholica* püspökeként aposztrofálta. Ennek megfelelően külön fejezetet fordítottam e szervezet és a belőle táplálkozó egyesületi élet bemutatására.

A másik terület, amelyet különösen szíven viselt, az oktatás volt, mind a katolikus iskolákban, mind pedig a leendő papok képzése. E tevékenységeket is a tőle megszokott gondossággal, precízséggel irányította, részletezte a tanterveket, tanmeneteket, szorgalmazta a nyolcosztályos népiskolák bevezetését. Jelentős hangsúlyt fektetett az agrárfjúság felkarolására, KALOT és Kalász vezetőképző tanfolyamok rendezésével, valamint a KALOT népfőiskola megnyitásával, s a vasutazás káros hatásaitól kívánta megóvni a fiatalságot a Katolikus Diákothton Mozgalom szorgalmazásával. A papnak készülöket az *Opus Vocationis* meghonosításával segítette. Megvalósította elődje kezdeményezését, megnyitotta a kisszemináriumot és megnagyobbította a nagyszemináriumot.

Mindezt persze nem lehetett az országos és helyi politikától függetlenül végezni, ezért különösen fontos volt tudatosítani, hogy Grósz József milyen álláspontot foglalt el, ha nem is nyíltan, a politikai életben, milyen kezdeményezéseket támogatott, hogyan állt hozzá a korszak eszméihez, aminek fényében talán későbbi meghurcolása is kissé jobban érthetővé válik. A papság többsége is hasonló állásponton volt, mint a főpásztor, melyet a dolgozatomban elemzett három jelentős személyiség, Huszár Mihály, Szendy László és Pehm (Mindszenty) József felfogása is mutat.

Végül nem szabad elfeledkezni róla, hogy e vizsgált nyolc év eseményei egy fenyegető háború árnyékában, sőt, 1941-től a hadiállapot beálltának deklarációjával rideg valóságként a magyarok háborúba történő aktív bekapcsolódása mellett peregtek. Ennek fényében értékelve még nagyobb teljesítmény, hogy Grósz Józsefnek sikerült a jelentős anyagi nehézségekkel küszködő híveket az egyházmegye nagy templomépítő vállalkozásaira, különféle mozgalmakra adakozásra bírni és számos egyesülettel, lelkigyakorlattal, zarándoklattal működő eleven lelkiéletet fenntartani. Mindezt csak kiváló hivatali apparátus, gondosan megválasztott munkatársak, határozott, részletező utasítások, lelkes papság, odaadó hívek és a keresztény-nemzeti érdekeket szem előtt tartó kormány segítségével lehetett megvalósítani. Minderről a jelenleginél sokkal bővebben lehetne írni, a disszertáció terjedelmének maximálása miatt azonban erre nem nyílt módom, így munkámat hamarosan kibővítve, könyv formájában fogom közreadni.

FORRÁSOK

ARCHIVIO SEGRETO VATICANO – CITTÀ DEL VATICANO (ASV)

Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria, busta 30, fasc. 2

Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria, busta 42, fasc. 1/5

Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria, busta 45, fasc. 1/9

Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria, busta 48, fasc. 1/8

Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria, busta 49, fasc. 1

Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria, busta 51, fasc. 1/7

Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria, busta 54, fasc. 1/10

Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria, busta 55, fasc. 3

Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria, busta 56, fasc. 8/7

SEGRETERIA DI STATO, SEZIONE PER I RAPPORTI CON GLI STATI, ARCHIVIO STORICO, ARCHIVIO DELLA SACRA CONGREGAZIONE DEGLI AFFARI ECCLESIASTICI STRAORDINARI – CITTÀ DEL VATICANO (SS.RR.SS. AA.EE.SS.)

Ungheria, Anno 1933–1940, P.O. 61, fasc. 51.

SZOMBATHELYI EGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR – SZOMBATHELY (SZEL)

Acta Cancellariae 1930–1944

Grósz József iratai 1–3. doboz, illetve egy hengeres tok

Káptalani iratok 1930–1944

Mikes János iratai, különösen 18–19. doboz

Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–

Püspöki Körlevelek 1933–1945

Székeskáptalani ügyiratok iktatója és a fontosabb határozatok jegyzőkönyve, 1919–1989

Szemináriumi iratok, különösen: 36. kötet, 41. kötet, 55. kötet, 8. doboz, 9. doboz, 26. doboz

Tanfelügyelői iratok 1936–1944

Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan Magánlevéltára, 21. doboz

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR VAS MEGYEI LEVÉLTÁRA – SZOMBATHELY (MNL-VML)

Közigazgatási Bizottság iratai (1934–1944)

Vasvármegye Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési Jegyzőkönyve 1936–1944 (75–83. kötet)

Szombathely város közgyűléseinek jegyzőkönyvei 1936–1944 (28–36. kötet)

PRÍMÁSI LEVÉLTÁR – ESZTERGOM (PL)

Serédi Jusztinián iratanyaga, Cat. D/C, 3, 22.

Serédi Jusztinián magánlevéltára

GYŐRI EGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR – GYŐR (GYEL)

Egyházkormányzati iratsorozat 1934–1939

Káptalani jegyzőkönyvek 1934–1939

KALOCSAI FŐEGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR – KALOCSA (KFL)

Grósz József personalia, 1–6. doboz

Grósz József, Massa

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA – BUDAPEST (MNL-OL)

K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek

K 63, Külügyminisztérium. Politikai osztály iratai

K105, Külügyminisztériumi Levéltár, Vatikáni követség, 25. csomó

FŐAPÁTSÁGI LEVÉLTÁR – PANNONHALMA (FL)

Főapáti Hivatal iktatott iratai 1936–1944

Pannonhalmi Főmonostori perjeli napló 1921–1923, 1929–1937-es és 1937–1944-es kötetei

PANNONHALMI FŐAPÁTSÁGI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁRA

Bozmánszky Gyárfás hagyatéka (537)

VESZPRÉMI ÉRSEKI ÉS FŐKÁPTALANI LEVÉLTÁR – VESZPRÉM (VÉL)

A/44: Acta Diocesana 1936–1944

A/41: Bullák, kinevezési okmányok – Czapik Gyula és Mindszenty József kinevezési bullái

BIBLIOGRÁFIA

A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve. 1777–1977 (szerk. Fábián Árpád), Szombathely 1977.

A Budapesti Rk. Egyházközségek első tíz éve (szerk. Hauser Ignác), Budapest 1930.

A csanádi püspökség története I–VIII (Csanádvármegyei könyvtár 19–20, 24, 28–29, 40–43) (szerk. Juhász Kálmán), Makó 1930–1947.

A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye jubileumi emlékkönyve, 1912–1987 (szerk. Timkó Imre), Nyíregyháza 1987.

A hajdúdorogi egyházmegye és a miskolci apostoli kormányzóság schematizmusa, Pécs 1982.

A kassai százéves egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve 1904, I–II, Kassa 1904.

A katolikusok aránya járásonként Csonka-Magyarországon, Melléklet a Magyar Katolikus Almanach III. évfolyamához, Magyar Katolikus Almanach III, Budapest 1929.

A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között, I–II (Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae 12), kiad. BEKE MARGIT, München–Budapest 1992.

A Székesfehérvári Egyházmegye jubileumi névtára 1977-ben. Alapításának 200. esztendejében, Székesfehérvár 1977.

A Szervita Nővérek magyar Kongregációja: szervezetismertetés, Budapest 1943.

A szombathelyi egyházmegye névtára. Schematismus dioecesis Sabariensis, Szombathely 1972.

A szombathelyi egyházmegye története (1777–1929) I–III (szerk. Géfin Gyula), Szombathely 1929–1935.

A Szombathelyi Egyházmegye zsinati könyve, Szombathely 2000.

- A szombathelyi egyházmegye zsinati törvénykönyve. (Statuta Dioecesana), Szombathely 1927.*
- A váci egyházmegye történeti névtára I. Első rész: Az intézmények története, Vác 1915.*
- A váci egyházmegye történeti névtára II. Második rész: A papság életadatai, Vác 1917.*
- A veszprémi egyházmegye múltjából* sorozat (Pfeiffer János szerkesztésében 1933–1950-ig 13 kötet, majd 1987-től Körmeny József szerkesztésében)
- A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus Emlékkönyve, Budapest 1938.*
- A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus tájékoztatója a belső szervei számára, Budapest 1938.*
- Adalékok a veszprémi püspökség történetéhez* sorozat (1901, 1903)
- Adatok az egri egyházmegye történelméhez I–IV* (szerk. Kandra Kabos [I–II] – Balássy Ferencz [III] – Leskó József [IV]), Eger 1885–1908.
- ANDERSON, ROBIN: *Between two wars. The Story of Pope Pius XI (Achille Ratti) 1922–1939*, Chicago 1977.
- ARADI ZSOLT: *Pius XI. The pope and the man*, New York 1958.
- Archivio della nunziatura Apostolica in Berlino (Nunziatura Pacelli)*. Indice 1196. A cura di KIRSI SALONEN, Città del Vaticano 2003.
- Az 1884. évi szeptember hó 25-ére hirdetett országgyűlés főrendiházának irományai, II*, Pest 1885.
- Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés irománya, I*, Budapest 1920.
- Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés irományai, XIII*, Budapest 1925.
- Az 1931. július hó 18-ára hirdetett országgyűlés felsőházának naplója, II*, Budapest [1933].
- Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, I–XXII*, Budapest 1935–1939.
- Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója, I–IV*, Budapest 1940–1944.
- Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, I–VI*, Budapest 1939–1940.
- Az 1941. évi népszámlálás nemre, családi állapotra és vallásra vonatkozó adatai*, Magyar Statisztikai Szemle (1943) 5–6, 249–252.
- Az 1941. évi népszámlálás. 3. összefoglaló adatok* (Történeti statisztikai kötetek) (fel. szerk. Dányi Dezső), Budapest 1978.
- Az Országos Levéltár alapleltározott anyagában 1956. november 6–8-án keletkezett károk jegyzéke*, Levéltári Híradó 7 (1957) 1–2, 8–23.

AZARI BERTALAN: *Az 1920–1945. évek közötti földbirtok-politikai intézkedésekről*, Geodézia és Kartográfia 62 (2010) 3, 36–38.

BAKÓ BALÁZS: „*A püspökség bankja*” (*Vázlat a szombathelyi egyházmegyei takarékpénztár történetéhez*), Vasi Szemle 62 (2008) 6, 686–692.

BAKÓ BALÁZS: „*Non confundar*” – „*Nem szégyenülök meg.*” *Megemlékezés gróf Mikes János püspökről*, Vasi Szemle 59 (2005) 6, 745–756.

BAKÓ BALÁZS: *A szombathelyi püspöki szék 1911. évi betöltése (Boda János és Mikes János levelezése alapján)*, Vasi Szemle 61 (2007) 6, 694–726.

BAKÓ BALÁZS: *Az ellenforradalmár püspök Eljárás gróf Mikes János szombathelyi püspök ellen 1918–19-ben*, Vasi Szemle 61 (2007) 1, 71–80.

BAKÓ BALÁZS: *Gróf Mikes János püspök élete és munkássága. Az egyháztörténész szemével*, SZÉKELY LÁSZLÓ, *Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről* (A Magyar Nyugat Kiskönyvtára 11), Vasszilvagy 2009, 227–262.

BALOGH MARGIT – SZABÓ CSABA: *A Grósz-per* (Híres politikai perek), Szekszárd 2002.

BALOGH MARGIT, *A KALOT története, 1935–1946*, Történelmi szemle 36 (1994) 3–4, 283–298.

BALOGH MARGIT: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946*, Budapest 1998.

BALOGH MARGIT: *Mindszenty József. 1892–1975*, Budapest 2002.

BALOGH MARGIT–GERGELY JENŐ: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005, I*, Budapest 2005.

BALOGH MARGIT–GERGELY JENŐ: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár* (História Könyvtár; Kronológiák, Adattárak 4), Budapest 1996.

BANGHA BÉLA (szerk.): *Katolikus Lexikon, II*, Budapest 1931, 530.

BANGHA BÉLA (szerk.): *Katolikus Lexikon, IV*, Budapest 1933, 279.

BANGHA BÉLA: *Egy nagy ígéret: az Actio Catholica jelentősége korunkban*, Budapest 1934.

BANGHA BÉLA: *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*, Budapest [1920].

BÁNK JÓZSEF: *Egyházi jog. Az egyházi alkotmányjog alapjai*, Budapest 1958.

BEKE MARGIT: *Fejezetek az új-és legújabbkori elitképzéshez. A katolikus egyház szerepe a modern magyar értelmiségi elit nevelésében a bécsi Pázmáneumban*. Akadémiai doktori értekezés, Budapest 2010.

BERESZTÓCZY MIKLÓS: *V. K. M. I. A magyar vallás-és közoktatásügyi minisztérium katolikus (I.) ügyosztályának története. 1867–1947*, Budapest 1947.

BERESZTÓCZY MIKLÓS: *Az egyházi nagyjavadalmakat érintő főkegyúri vagyongelügyelet eljárási szabályzata* (Magyar Jogászegylet Egyházi Jogi Szakosztályának Kiadványai 4), Budapest 1944.

BERESZTÓCZY MIKLÓS: *Az egyházi nagyjavadalmakat érintő főkegyúri vagyongelügyelet eljárási szabályzata* (Magyar Jogászegylet Egyházi Jogi Szakosztályának Kiadványai 4), Budapest 1944.

BIHAR JENŐ: *Dr. Széchényi Miklós Gróf v.b.t.t. Győri Megyés Püspök 1901–1911*, Győr 1911.

BOJÁR IVÁN: *Mi égett Országos Levéltárban?*, Élet és irodalom 32 (1988) 48, 2.

BONCZ FERENC: *A katolikus főpapi hagyatékok körüli eljárás és erre vonatkozó főbb rendeletek*, Budapest 1878.

BORÓVI JÓZSEF: *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztásának és a besztercebányai – rozsnói – szepesi püspökségek alapításának története*, Eger 1962.

BŐLE KORNÉL: *A háromszázéves szombathelyi zárdánk*, Budapest 1938.

BRANDENSTEIN BÉLA: *Actio Catholica hivatása és feladatai Magyarországon*, Budapest 1935.

BUNDICS ANTAL MIKLÓS: *Fejezetek a körmenyi római katolikus egyházközség történetéből*, A körmenyi egyházközségek és hitközségek története (szerk. Bundics Antal Miklós – Zügn Tamás – Pataky László – Szántóné dr. Balázs Edit), Körmeny 1993, 5–250.

BUNYITAY VINCZE: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig I–IV*, Nagyvárad 1883–1935.

BUZÁS, JOSEF: *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert I–IV*, Raab 1966–1969.

CHAS, AUGUSTINE: *A commentary on the new Code of Canon Law. VI: Administrative Law (Can. 1154–1151)*, London 1921.

CHIRON, YVES: *Pie XI. 1857–1939*, Paris 2004.

Codex Iuris Canonici, Pii X pontificis maximi iussu digestus Benedicti papae XV auctoritate promulgatus, Roma 1918.

CONFALONIERI, CARLO: *Pio XI visto da vicino*, terza edizione, (Grande biografie 2), Cinisello Balsamo 1993.

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár, Budapest (1921–1944. évi vonatkozó törvények)

Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve 1980, Szeged 1980.

CSERNOCH JÁNOS: *Katolikus kérdések*. Csernoch János Dr. bíbornok, hercegprimás beszédei a Szent-István-Társulat közgyűlésein 1911–1924, Budapest 1924, 82–89, 99–108.

CSIZMADIA ANDOR: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy korszakban*, Budapest 1966.

CSULAK ELEMÉR – KERESZTESSY ERNŐ: *Az egyszeri beruházási hozzájárulás* (Magyar Jogászegylet Könyvtára 19), Budapest [1938].

DICZIG ALAJOS: *Az illetékegyenérték*, Debrecen 1934.

Die Ursprünge und Wegbereiter unserer Diözese, Kirchliches Jahrbuch 1962 für die Katholiken der Diözese Eisenstadt, Eisenstadt [1962], 43–57.

DOBRI MÁRIA: *A szeminárium kápolnája*, Séták Szombathelyen, Szombathely 2003, 10–16.

DOBRI MÁRIA: *Almásy László levelei Mikes János püspökhöz*, Vasi Szemle 50 (1996) 2, 267–273.

EGYED ISTVÁN: *A Magyar Katolikus Egyház az országgyűlésen*, Magyar Katolikus Almanach I (szerk. Gerevich Tibor – Lepold Antal – Zsembery István), Budapest 1927, 716–723.

Enchiridion iuris canonici ad usum scholarum et privatorum, concinnavit STEPHANUS SIPOS, recognovit LADISLAUS GÁLOS, editionem Sextam, Romae 1954.

ERDÉLY SÁNDOR – HAMVAI SÁNDOR: *Gyakorlati útmutató az egyszeri beruházási hozzájárulás (vagyonszállás) bevallásához*, Pécs 1938.

F.[FINTA SÁNDOR]: *Pedagógiai Szemináriumi Könyvtár Szombathelyen*, Dunántúli Tanítók Lapja 8 (1932) 8–9.

FATTORINI, EMMA: *Pio XI, Hitler e Mussolini. La solitudine di un Papa*, Turin 2007.

FEHÉR MÁTYÁS, *A hétszázados vasvári Szent Domonkos- rendi kolostor története 1241–1941* (A Szent István Akadémia II. Történelem-, jog- és társadalomtudományi osztályának értekezései III/1) Budapest 1942.

FEISZT GYÖRGY (szerk.): *Géfin Gyula emlékezete* (Acta Savariensia 20), Szombathely 2008.

FEJÉRDY ANDRÁS: *A Magyar Katolikus Egyház hivatalos állásfoglalása a „zsidótörvényekkel” kapcsolatban*, Tanulmányok Ritoók Zsigmond hetvenedik születésnapja tiszteletére (szerk. Hermann István), Budapest 1999, 171–209

FEKETE ÁGNES: *Egyházmegyei zsinat Szombathelyen*, Ünnepi harangszó 5 (1998) 4, 6–7.

Félbemaradt reformkor. Miért akadt el az ország keresztény humanista megújulása? A Katolikus Szemlében megjelent tanulmányok gyűjteménye (szerk. BABÓTHY FERENC *et al.*), Róma 1990.

FISCH HENRIK: *Keresztény egyházfők felsőházi beszédei zsidókérdésben. (1938-ban az I. és 1939-ben a II. zsidótörvény kapcsán)*, Budapest 1947.

FRENYÓ ZOLTÁN: *Prohászka Ottokár és a keresztény nemzeti újjászületés*, Prohászka tanulmányok 2007–2009, A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai, Székesfehérvár 2009, 23–31.

GÁRDONYI MÁTÉ: *A keresztény kurzus programja Bangha Bélánál*, *Studia Wesprimiensia* 9 (2007) 1–2, 25–36.

GÁRDONYI MÁTÉ: *Huszedik századi kihívások, pasztorációs útkeresések a veszprémi egyházmegyében*, *Megyetörténet. Egyház-és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére* (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22, A veszprémi egyházmegye múltjából 22), (szerk. Hermann István–Karlinszky Balázs), Veszprém 2010, 275–297.

GÁRDONYI MÁTÉ: *Üldöztetés és felelősség. A magyar holokausztról egyházi szemmel, Szétosztott teljesség*, A hetvenöt éves Boór János köszöntése (szerk. Mártonffy Marcell–Petrás Éva), Budapest 2007, 262–269.

GÉFIN GYULA: *A 150 éves szombathelyi egyházmegye püspökei*, A Vasvármegyei napilap kalendáriuma az 1928. szökőévre, Szombathely 1928, 16–27.

GÉFIN GYULA: *Savariai örökség a Püspökkertben, A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve 1777–1977*, Szombathely 1977.

GERGELY JENŐ: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest 1997.

GERGELY JENŐ: *A keresztény kurzusról*, *Távlatok* 2 (2000) 48, 280–289.

GERGELY JENŐ: *A Magyar Katolikus Püspöki Kar, az Apostoli Szentszék és a Soá*, Magyar megfontolások a Soáról (szerk. Hamp Gábor et al.) Budapest–Pannohalma 1999, 94–110.

GERGELY JENŐ: *A magyarországi keresztény pártok programjai a nemzeti-nemzetiségi kérdésről a polgári korban*, *Életünk Kelet-Európa*. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára, Budapest 2003, 75–79.

GERGELY JENŐ: *Eucharisztikus világkongresszus Budapesten/1938*, Budapest 1988.

GERGELY JENŐ: *Prohászka Ottokár és a "keresztény kurzus"*, *Műhely*. A Győr-Sopron megyei Tanács társadalomtudományi-közművelődési-kritikai folyóirata 5 (1982) 2, 58–75.

GERGELY JENŐ: *Prohászka Ottokár közéleti működése*, Prohászka ébresztése. Az 1995. október 10-én Székesfehérvárott megtartott Prohászka-konferencia anyaga (szerk. Szabó Ferenc), Budapest 1996, 177–204.

GERGELY JENŐ: *Vallási és nemzeti identitás – egyházak, felekezetek és állam kapcsolata 1945 előtt*, *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után* (*Historia Hungaro – Slovaca – Slovaco – Hungarica* 2) (szerk. Balogh Margit), Budapest 2008, 15–21.

GIANONE ANDRÁS: *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948*, Miskolci keresztény szemle 3 (2007) 10, 27–35.

GIANONE ANDRÁS: *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948*, Budapest 2010.

GÖNCZ LÁSZLÓ, *Visszacsatolás vagy/és megszállás. Muravidék, 1941–1945*, Vasi szemle 57 (2003) 3, 295–310.

GÖNCZ LÁSZLÓ: *A muravidéki magyarság 1918–1941*, PhD-disszertáció, Lendva 2000.

GÖNCZ LÁSZLÓ: *Mindszenty és a Mura mente a II. világháború időszakában*, Pannon Tükör 17 (2012) 5, 35–42.

Grósz érsek naplója, Grósz József kalocsai érsek naplója, 1944–1946 (sajtó alá rend. Török József), Budapest 1995.

Győregyházmegye multjából sorozat (1936–1939)

Győregyházmegyei almanach, Győr 1968.

Győri életrajzi lexikon (szerk. Grábics Frigyes–Horváth Sándor Domonkos–Kucska Ferenc), Győr 2003.

Győri Katolikus Tudósító 1929–1936

HAEFFLER ISTVÁN (szerk.): *Országgyűlési almanach. Az 1935–40. évi országgyűlésről*, Budapest 1940.

HAEFFLER ISTVÁN (szerk.): *Országgyűlési Almanach. Az 1939–44. évi országgyűlésről*, Budapest 1940.

HALÁSZ IMRE: *Vasmegyei fejek*, Szombathely 1930, 15–16.

HÁMORI PÉTER: *Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására*, A Magyar a Magyarért Mozgalom története (1938–1940), Századok 3 (2001), 569–624.

HERMANN EGYED: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München 1973.

Hírek. Grósz püspök a szélsőségek ellen, Az Est 28 (1937) 238, 8.

I «fogli di udienza» del cardinale Eugenio Pacelli segretario di Stato I (1930), a cura di SERGIO PAGANO–MARCEL CHAPPIN–GIOVANNI COCO, Città del Vaticano 2010.

II. János püspök, Szombathely 1777–1927. Jubiláris emlékalbum (szerk. Fehér Károly), Szombathely 1927, 28–29.

Instructio de normis a parochis servandis in peragendis canonicis investigationibus antequam nupturientes ad matrimonium ineundum admittat (can. 1020), Acta Apostolicae Sedis 33 (1941), 297–318.

JÁNKI GYULA: *Egyházi és hitélet*, Magyarország Trianontól napjainkig, Magyar Statisztikai Szemle 16 (1938) 4, 534–539.

JUHÁSZ KÁLMÁN: *Klöster in der Diözese Tschanad-Temesvar im Mittelalter* (Új reneszánsz, Magyar szakemberek írásai 65), Köln–Detroit–Wien 1962.

K. FARKAS KLAUDIA: *A „kikeresztelkedés” problémája a zsidótörvények idején (1938)*, Egyháztörténeti Szemle 2 (2001) 1, 112–127

KÁLMÁN PEREGRIN: *Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957*, Budapest 2011.

KÁLMÁN PEREGRIN: *Megállapodás-tervezet 1956-ból. A Grósz-hagyatékban található irat 1956 április végén-május elején keletkezett, a Püspöki Kar által a hatalomnak eljuttatott forrás (Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár I. 1. a.)*, Vigilia 72 (2007) 10, 739–748.

KAPRONCZAY KÁROLY – REMETEI FILEP FERENC: *Körmend egészségügyének története*, Körmend 1983.

KENÉZ BÉLA: *Birtokpolitikai irányelvek a magyar hitbizományok reformjához*, Katolikus Szemle 48 (1934) 11, 645–654.

KÉRÉSZY ZOLTÁN, *Katholikus egyházi jog. A Codex Iuris Canonici alapján III*, Pécs 1927.

KISS MÁRIA, *A Szent Ferenc-rendi Szegénygondozó nővérek Szombathelyen*, A ferences lelkiesség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1 (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák I/1) (szerk. Öze Sándor – Medgyesy-Schmikli Norbert), Piliscsaba–Budapest 2005, 415–421.

KISS MÁRIA: *A Szociális Testvérek Társasága Vas megyében*, Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára (szerk. Mayer László – Tilcsik György), Szombathely 2003, 509–520.

KLEBELSBERG KUNÓ, *Gróf Klebelsberg Kunó beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926*, Budapest 1927.

KOMJÁTHY MIKLÓS: *Az országos levéltári tűzvész 1956-ban*, Élet és irodalom 32 (1988) 51, 4.

KOMJÁTHY MIKLÓS: *Tűzvész az Országos Levéltárban*, Levéltári Híradó 6 (1956) 4, 3–6.

KONKOLY ISTVÁN: *"Hirdessétek az evangéliumot...": válogatás Konkoly István szombathelyi püspök főpásztori szolgálata alatt elhangzott beszédeiből, előadásaiából és interjúiból, I*, (szerk. Rába Imre), Szombathely 2005. 350–357.

KOSZTOLÁNCZY TIBOR–KÖVÉR ISTVÁN (szerk.): *Emlékkönyv II. Szombathely 1944–1945, A II. világháború Szombathelyen 1944–1945*, Szombathely 1996.

KOVÁCS ALAJOS: *A katolikusok statisztikája Csonka-Magyarországon*, Magyar Katolikus Almanach III, Budapest 1929, 903–917.

- KOVÁCS BÉLA: *Az egri egyházmegye története 1596-ig*, Eger 1987.
- KUBINSZKY LAJOS: *Magyar közoktatásügyi politika a két háború között*, New York 1953.
- KUN ANDOR - LENGYEL LÁSZLÓ - VIDOR GYULA (szerk.): *Magyar országgyűlési almanach. A felsőház és a képviselőház tagjainak életrajza és közéleti működése 1927–1932*, Budapest 1932.
- L'attività della Santa Sede nel 2003. Pubblicazione non ufficiale*, Città del Vaticano 2004.
- L'attività della Santa Sede nel 2004. Pubblicazione non ufficiale*, Città del Vaticano 2005.
- L'attività della Santa Sede nel 2006. Pubblicazione non ufficiale*, Città del Vaticano 2007.
- La sollecitudine ecclesiale di Pio XI. Alla luce delle nuove fonti archivistiche. Atti del convegno internazionale di studio, Città del Vaticano, 26–28 febbraio 2009*, (Atti e documenti 31; a cura di COSIMO SEMERARO), Città del Vaticano 2010.
- LAKATOS ANDOR: *A Kalocsai Érsekség 100 esztendeje. A Kalocsa-Bácsi Érsekségtől a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegyéig, 1909–2009*, Pozsony 2009.
- LAKOS JÁNOS: *A Magyar Országos Levéltár története*, Budapest 2006.
- LAKOS JÁNOS: *Ismeretlen dokumentumok az Országos Levéltár 1956. novemberi égéséről*, Levéltári Közlemények 67 (1996) 1–2, 135–153.
- LÁSZLÓ T. LÁSZLÓ: *Egyház és állam Magyarországon 1919–1945*, Budapest 2005.
- LÉNÁR ANDOR: *Egyházszervezet és egyházkormányzat a váci egyházmegyében Hanauer Á. István püspöksége (1919–1942) alatt*, Politika – Egyház – Mindennapok. Tanulmányok (Modern Minerva Könyvek) (Szerk. Lénár Andor–Lőrinczné Bencze Edit), Győr 2010, 55–96.
- LENGYEL LÁSZLÓ – VIDOR GYULA (szerk.): *Magyar országgyűlési almanach. Ötszáz magyar élet 1931–1936*, Budapest 1931.
- Magyar Katolikus Almanach I (1927) (szerk. Gerevich Tibor–Lepold Antal–Zsembery István), Budapest 1927.
- Magyarországi Rendeletek Tára (1936–1944 – vonatkozó rendeletek)
- Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez* (szerk. Somorjai Ádám–Zinner Tibor), Budapest 2008
- MARTONOSI ÉVA: *Az annunciáta nővérek kongregációjának megalapítása*, Emlékkönyv. Jeles napok, neves gyógyítók. Jubileumok a Markusovszky Kórházban, I, (Szerk. Lakner László), Szombathely 2005–2010, 109–114.
- MÁTÉFFY BRÚNÓ JÁNOS: *A karmelita rend története, az 1946-os szöveg kiegészített változata*, Székesfehérvár 1998.
- MELCHIÁR KÁLMÁN: *A katolikus autonomia Magyarországon*, Budapest 1907.

MÉRŐ KATALIN: *Az értéktőzsde szerepe és jelentősége a tőkés Magyarország gazdasági életében (1864–1944)* (Tőzsdeelméleti tanulmányok 1), Budapest 1988.

MÉSZÁROS ISTVÁN: *A magyar nevelés és iskolatörténet kronológiája, 996–1996*, Budapest 1996.

MINDSZENTY JÓZSEF: *Emlékirataim*, Vaduz 1988.

MOLNÁR ANTAL–SZABÓ FERENC: *Bangha Béla SJ emlékezete*, Távlatok (2010) 3–4, Budapest 2010.

NICCOLÒ DEL RE: *Opera delle vocazioni sacerdotali*, Mondo Vaticano. Passato e presente (a cura di Niccolò del Re), Città del Vaticano 1995, 748.

ORVOS LEVENTE: *A „közéleti kereszténység” eszme tartalma Prohászka Ottokárnál*, Prohászka tanulmányok 2007–2009, A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai, Székesfehérvár 2009, 13–21.

PAKSY ZOLTÁN: *Mindszenty és a nyilasok küzdelme az 1930-as években*, Pannon Tükör 17 (2012) 5, 31–34.

PAKSY ZOLTÁN: *Nagypolitika kicsiben: parlamenti választás és társadalmi háttere Zalaegerszegen 1935-ben*, Korall 17 (2004), 88–106.

PÁL JÓZSEF: *Glattfelder Gyula és az 1938-39-i zsidótörvények*, Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága (szerk. Zombori István), Budapest–Szeged 1995, 49–104.

PÁLMAI KÁLMÁN: *Az új kápolna freskói*, Szent Márton kispapjai: a szombathelyi szeminárium kispapjainak évkönyve 1943/1944, Szombathely 1944, 13–15.

PERGER GYULA: *Mindszenty (Pehm) József tevékenysége a Szombathelyi Egyházmegyében, különös tekintettel a zalai kurációk megszervezésére*, Budapest 2007.

PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Kultúra és terror*, Budapest 1918.

PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Naplójegyzetek II. 1891–1919* (szerk. Szabó Ferenc), Szeged–Székesfehérvár 1997.

PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Naplójegyzetek III. 1919–1927* (szerk. Frenyó Zoltán-Szabó Ferenc), Szeged–Székesfehérvár 1997.

PUSKELY MÁRIA: *Szerzetesek*, Eisenstadt 1989.

RABÁR FERENC: *A Szent Keresztről Nevezett irgalmas nővérek magyar rendtartománya*, PhD-értekezés, Debrecen 2008.

RADOVICS LÁSZLÓ: *A katolikus autonómia szervezése*, Budapest 1917.

ROMSICS IGNÁC: *Magyarország története a XX. században*, Budapest 2005.

Rumi Rajki István, Vasi életrajzi bibliográfiák XXXIX (szerk.: Nagyvárad Nóra), Szombathely 2004.

SALACZ GÁBOR: *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon*, Budapest 2002.

SALACZ GÁBOR: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975.

Schematismus cleri dioecesis Sabariensis pro anno Domini 1923, Szombathely 1923.

Schematismus cleri dioecesis Sabariensis pro anno Domini 1929, Szombathely 1929.

Schematismus cleri dioecesis Sabariensis, pro anno domini 1934, Szombathely 1934.

Schematismus venerabilis cleri dioecesis Sabariensis et administraturae ap. Muravidék, pro anno domini 1943, Szombathely 1943.

Schematismus venerabilis cleri dioecesis Sabariensis pro anno domini 1940, Szombathely 1940.

SCHMIDT PÉTER: *A Burgenlandi Apostoli Adminisztráció keletkezése (1918–1922). A Győri Egyházmegyei Levéltár forrásai*, Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára. Essays in Honour of Mária Prokopp (szerk. Tüskés Anna), Budapest 2009, 407–410.

SHVOY LAJOS: *Önéletrajz* (szerk. Mózessy Gergely) (Források a székesfehérvári egyházmegye történetéből 1), Székesfehérvár 2002.

SILL ABA FERENC, *Megemlékezés az annunciáta nővérek történetéről és sorsáról*, Emlékkönyv. Jeles napok, neves gyógyítók. Jubileumok a Markusovszky Kórházban, I, (Szerk. Lakner László), Szombathely 2005–2010, 102–103.

SILL ABA FERENC: *A vasvár-szombathelyi székeskáptalan történetének vázlata*, A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve (1777–1977) (szerk. Fábíán Árpád), Szombathely 1977, 173–242.

SIMOLA FERENC: *Elfeledett fénykép IV. Károly Vas megyei tartózkodásáról*, Vasi Szemle 59 (2005) 6, 785–789.

SIPOS PÉTER: *A „kurzus” és a keresztény-nemzeti ideológia kialakulása*, Eszmélet 2 (1990) 6, 109–111.

SMET, CANON DE: *Betrothment and marriage. A canonical and theological treatise with notices on history and civil law II*, Bruges 1912.

SPILÁKNÉ KERTÉSZ MÁRTA: *Magyarországi értékpapírok története 1945-ig* (Tözsdeelméleti tanulmányok 3), Budapest 1989, 51–78.

- STETTNER ANDREA: *Katolikus Leánykörök Szövetsége*, Magyar katolikus almanach II, A magyar katolikus egyház élete 1945–1985 (szerk.: Turányi László), Budapest 1988, 313–322.
- SUGÁR ISTVÁN: *Az egri püspökök története*, Budapest 1984.
- SZABÓ CSABA (szerk.): *A Gröss-per előkészítése 1951*, Budapest 2001.
- SZABÓ ISTVÁN: *A királyi főkegyúri jog kérdése a két világháború közötti Magyarországon*, Iustum Aequum Salutare 6 (2010) 1, 103–117.
- SZALAY PÉTER: *Az Isteni Megváltó leányai Kongregációja*, Sopron 1993.
- SZÉKELY LÁSZLÓ: *Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről* (A Magyar Nyugat Történeti Kiskönyvtára 11) (Szerk. Soós Viktor Attila), Vasszilvagy 2009.
- SZÉKELY TIBOR: *Az Opus Pacisról. Gröss József békepolitikája és a Vatikán (a BM és az ÁEH dokumentumai tükrében)*, Vigilia 76 (2011) 9, 706–711.
- SZEMNECZ EMIL: *Katolikus autonómia. A katolikus autonómia múltja, jelene s jövője és a felekezetek autonóm szabályai*, Budapest 1897.
- SZENES SÁNDOR: *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok*, Budapest 1986.
- SZIBLER IMRÉNÉ: *Páli Szent Vince leányai Sárvárrott*, Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 1 (1996) 27–34.
- SZILÁGYI LÁSZLÓ: *A magyar földkérdés megoldásának lehetőségei*, Katolikus Szemle 48 (1934) 12, 730–731.
- Szombathelyi Katolikus Tudósító 1937–1944
- SZÖNYI GYULA: *A magyar pénzüzetek és a hitelválság*, Magyar Statisztikai Szemle 14 (1936) 1, 47–72.
- THIRRING LAJOS ET AL: *Magyarország Trianontól napjainkig*, Magyar Statisztikai Szemle 16 (1938) 4, 375–556.
- TIBOLA IMRE: *Katolikusok Vas megyében. Vázlat kétezer év vallási életéről*, Vasi Szemle 3 (1999) 2, 163–182.
- TÓTH KRISZTINA: *A papnevelés története a szombathelyi egyházmegyében Gröss József egyházkormányzása alatt*, Századok. Tanulmányok a 200 éve született Horváth Mihály emlékére. (Acta Historica Collegii de Iosepho Eötvös nominati, Series I., nr. 1). (Szerk. Bojtos Anita – Novotnik Ádám), Budapest 2010, 169–178.
- TÓTH KRISZTINA: *A szombathelyi egyházmegye Gröss József kormányzása alatt (Elsősorban a Püspöki Körlevelek alapján)*, Piliscsaba 2009.
- TÓTH KRISZTINA: *Egy apostoli adminisztrátori kinevezés háttere. Gróf Mikes János lemondása a szombathelyi püspökségről*, Magyarország és a római Szentszék (Források és

távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére (Collectanea Vaticana Hungariae I/8; szerk. Tusor Péter), Budapest–Róma 2012, 281–327.

TÓTH KRISZTINA: *Grósz József patronázs tevékenysége (1936–1944)*, Sorsfordulók és mindennapok. Tanulmányok a 19–20. századi magyar és egyetemes történelemről. (Modern Minerva Könyvek 4) (Szerk. Strausz Péter – Zachar Péter Krisztián), Budapest 2011, 170–191.

TÖRÖK JÓZSEF, *Századunk magyar főpapjai. Grósz József érsek*, Szeged 1992.

Történelmi arcképcsarnok Vas megye (Kézirat) I. A–L, (Szerk. Pethő Gyula), Szombathely 1998.

TUSOR PÉTER–TÓTH KRISZTINA: *Az újonnan megnyitott vatikáni fondok és a magyar történetkutatás*, Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére (Collectanea Vaticana Hungariae I/8; szerk. Tusor Péter), Budapest–Róma 2012, 203–252.

TYEKVICSKA ÁRPÁD: *Mindszenty és Zalaegerszeg politikai közéleté*, Pannon Tükör 17 (2012) 5, 25–30.

Váci egyházmegyei almanach II, Vác 1980.

Váci egyházmegyei almanach. Szent Isvtán milléneum évében, Vác 1970.

VANYÓ TIHAMÉR: *Hogyan írjuk meg egy egyházmegye történetét?*, Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 2 (1937) 3–18.

VARGA JÁNOS: *Mikes püspök fogsága*, Szombathely 1921.

Vasvármegye (Magyarország vármegyéi és városai 24) (szerk. Borovszky Samu–Sziklay János), Budapest 1898, 362, 379, 384, 387.

Vasvármegye 1933–1944

VECSEY LAJOS: *A kőszegi róm. kat. Kelcz-Adelffy árvaház története: 1741–1941*, A szombathelyi egyházmegye múltjából, Szombathely 1943.

VILMOS FRAKNÓI–JÓZSEF LUKCSICS (ed.): *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis I–IV* (A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára), Budapestini 1896–1907.

VIRT LÁSZLÓ: *Márton Áron a lelkiismeret apostoli ébresztője*, Róma 1986.

WENNINGER MÁTYÁS: *A katolikus autonómia*, Tóváros 1912.

Zajos Habsburg-vitát provokált a tapolcai nyilas vezér a tegnapi megyegyűlésen, Zalai Közlöny 77 (1937) 280, 1.

Zalamegyei Újság 1936–1944

MELLÉKLETEK

- I. A főkegyúri jogban foglalt jogosítványok
- II. Főesperességek és esperesi kerületek a szombathelyi egyházmegyében (1936–1944)
- III. A szombathelyi egyházmegye kontúrtérképe 1937-ig
- IV. A szombathelyi egyházmegye kontúrtérképe 1937–1941
- V. A szombathelyi egyházmegye kontúrtérképe 1941 után
- VI. A szombathelyi egyházmegye plébániái és kuráciái, felekezeti összetétele (1940)
- VII. A szombathelyi egyházmegye plébániái és kuráciái, felekezeti összetétele (1943)
- VIII. A szombathelyi egyházmegye felekezeti megoszlása – összegzés (1940, 1943)
- IX. A Muravidéki apostoli adminisztrátúra plébániái és kuráciái, felekezeti összetétele (1943)
- X. Az egyházmegye nemzetiségi megoszlása (1940, 1943)
- XI. Képek:
 - 1. Grósz József, szombathelyi megyéspüspök (1939)
 - 2. A kisunyomi KALOT népfőiskola
 - 3. Rumi Rajki István: Szent Márton megkereszteli édesanyját című szobrának felavatása, 1938. október 2.
 - 4. Grósz József apostoli adminisztrátor a fenti szobor avatásán
 - 5. Grósz József Bárdossy László szombathelyi díszpolgári oklevelének átadásán beszédet mond, illetve az esemény után az ünnepelttel, 1942. június 26-án
- XII. Összefoglaló
- XIII. Summary

I.

A főkegyúri jogban foglalt jogosítványok¹¹¹⁶

1. Érsekek, megyés és címzetes püspökök kinevezése.
2. Világi és szerzetes, javadalommal bíró és címzetes apátok és prépostok kinevezése.
3. Káptalani méltóságok, tisztségek és egyszerű kanonoki állomások, valamint címzetes kanonokságok és káptalanon kívül álló főesperességek adományozása.
4. Minden magasabb egyházi javadalommal bírók áttétele.
5. Kegyuraságok adományozása kiváltság útján /vigore iuris patronatus universalis/.
6. Az alapítás útján keletkező kegyuraságok jóváhagyása.
7. Az egyházi és világi kegyurak jogainak és kötelezettségeinek szabályozása.
8. A kegyúri kötelezettségek teljesítésére való felügyelet.
9. A kegyúri kijelölés elmulasztása esetén háramlási jog /devolutio/.
10. A parochialis hívek szolgáltatásainak megállapítása, a párbérek és stóladíjak rendezése.
11. A parochialis szervezet megállapítása.
12. A nagyobb és kisebb egyházi javadalmak congruájának megszabása.
13. Egyházi javadalmak alapítása /creatio/.
14. Egyházi javadalmak megváltoztatása /innovatio/ nevezetesen:
 - a/ az egyházi javadalmak áthelyezése /translatio beneficii/
 - b/ átalakítása /mutatio vi erectionis/
 - c/ felosztása /divisio vel dismembratio/
 - d/ egyesítése /unio/
 - e/ bekebelezése /incorporatio/.
15. Egyházi javadalmak megszüntetése /suppressio/.
16. Egyházi alapítványok jóváhagyása.
17. Az egyházi alapítványok kezelésére való felügyeleti jog általában.
18. Rendelkezési jog az állami kezelés alatt álló országos jellegű katolikus alapítványok, nevezetesen: a vallási, tanulmányi és egyetemi alapok tekintetében, hogy azok kath. egyházi és iskolai célokra miként fordíttassanak.
19. Az elpusztult templomok, zárdák és egyéb egyházi intézetek javainak más egyházi és iskolai célokra fordítása.

¹¹¹⁶ PL, Serédi Jusztinián magánlevéltára, R doboz, a szepesi püspök 1938-as levelei között.

20. Beleegyezési, illetve jóváhagyási jog az egyházi javak elidegenítésénél és megterhelésénél.
21. Rendelkezési jog az időközi jövedelmek /proventus intercalares/ hovafordítása és felosztása iránt.
22. Magasabb egyházi javadalmak zár alá vétele /sequestrum/.
23. Szerzetesrendek befogadása.
24. Szerzetes intézetek megszüntetése.

II.

Főesperességek és esperesi kerületek a szombathelyi egyházmegyében (1936–1944)

I. Székesegyházi főesperesség

1. Székesegyházi esperesi kerület
2. Szombathelyi alsó esperesi kerület
3. Szombathelyi felső esperesi kerület
4. Kőszegi esperesi kerület
5. Körmendi esperesi kerület

II. Németújvári főesperesség

1. Pinkavölgyi esperesi kerület
2. Szentgotthárdi esperesi kerület

III. Sárvári főesperesség

1. Sárvári felső esperesi kerület
2. Sárvári alsó esperesi kerület
3. Jánosházi esperesi kerület
4. Kemenesaljai esperesi kerület

IV. Órségi főesperesség

1. Órségi esperesi kerület
2. Vasvári esperesi kerület

V. Zalaegerszegi főesperesség

1. Zalaegerszegi esperesi kerület
2. Novai esperesi kerület

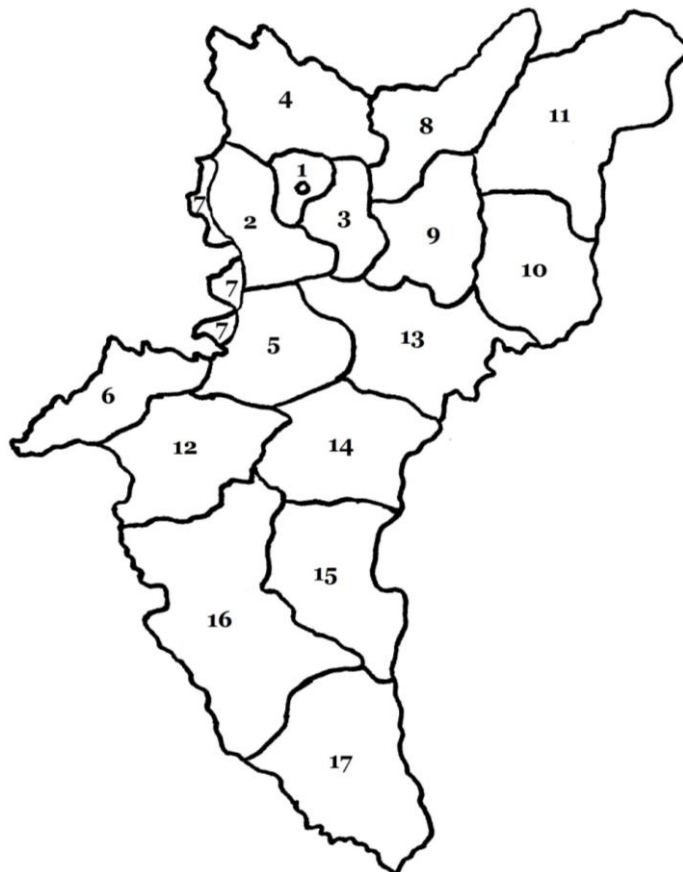
VI. Alsólendvai főesperesség

1. Alsólendvai esperesi kerület
2. Letenyei esperesi kerület

Változások:

- 1., 1937-től az alsólendvai esperesi kerület kettéosztása Alsólendvai alsó és Alsólendvai felső kerületre
- 2., 1941-től „szombathely-felső és pinkavölgyi egyesített esperesi kerület” a németújvári főesperesség alá rendelve.

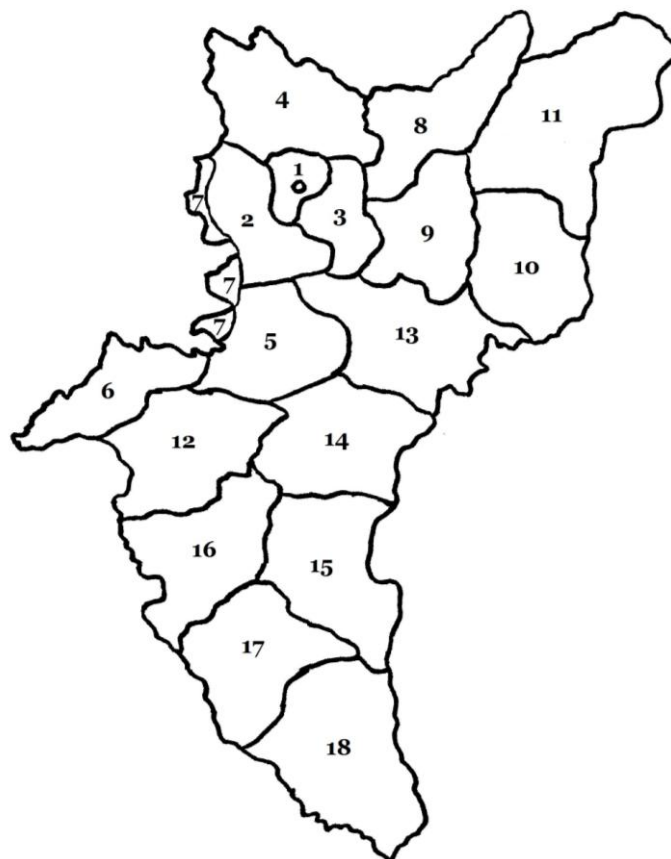
III.

A szombathelyi egyházmegye kontúrtérképe 1937-ig¹¹¹⁷

1. Székesegyházi esperesi kerület	10. Jánosházai kerület
2. Szombathelyi felső kerület	11. Kemenesaljai alsó kerület
3. Szombathelyi alsó kerület	12. Őrségi kerület
4. Kőszegi kerület	13. Vasvári kerület
5. Körmenői kerület	14. Zalaegerszegi kerület
6. Szentgotthárdi kerület	15. Novai kerület
7. Pinkavölgyi kerület	16. Alsólendvai kerület
8. Sárvári felső kerület	17. Letenyői kerület
9. Sárvári alsó kerület	

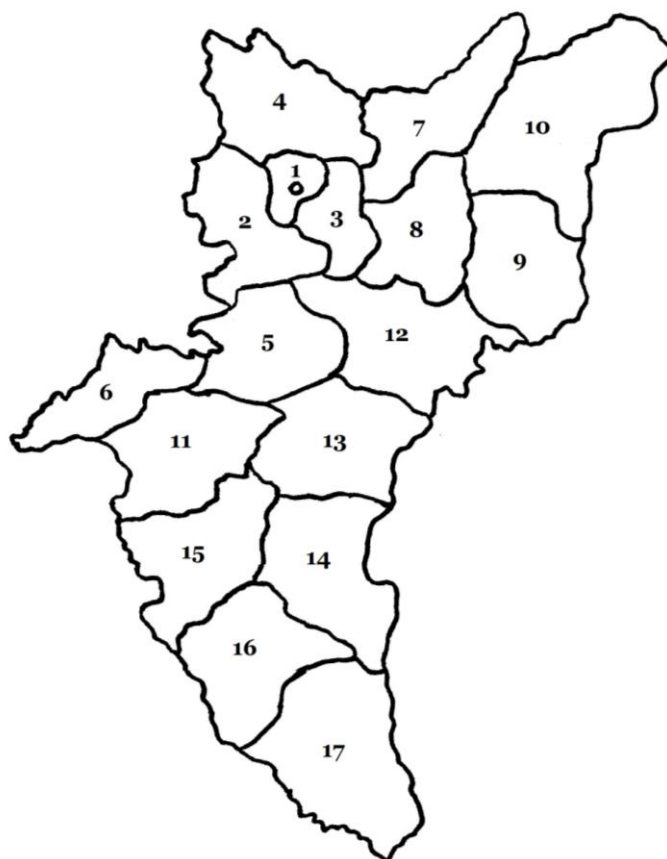
¹¹¹⁷ A III. IV. és V. mellékletben szereplő kontúrtérképet – tekintve, hogy Grósz József korából egyházmegye térkép nem maradt fenn – egy 1946-os, a szombathelyi egyházmegye általános iskoláinak hálózatát ábrázoló térkép nyomán készítettem (SzEL Térképek), a Grósz József egyházkormányzása idején fennálló körülményekre vetítve.

IV.

A szombathelyi egyházmegye kontúrtérképe 1937–1941

1. Székesegyházi esperesi kerület	10. Jánosházai kerület
2. Szombathelyi felső kerület	11. Kemenesaljai alsó kerület
3. Szombathelyi alsó kerület	12. Őrségi kerület
4. Kőszegi kerület	13. Vasvári kerület
5. Körmendi kerület	14. Zalaegerszegi kerület
6. Szentgotthárdi kerület	15. Novai kerület
7. Pinkavölgyi kerület	16. Alsólendvai felső kerület
8. Sárvári felső kerület	17. Alsólendvai alsó kerület
9. Sárvári alsó kerület	18. Letenyei kerület

V.

A szombathelyi egyházmegye kontúrtérképe 1941 után

1. Székesegyházi esperesi kerület	10. Kemenesaljai alsó kerület
2. Szombathelyi felső és pinkavölgyi egyesített kerület	11. Őrségi kerület
3. Szombathelyi alsó kerület	12. Vasvári kerület
4. Kőszegi kerület	13. Zalaegerszegi kerület
5. Körmendi kerület	14. Novai kerület
6. Szentgotthárdi kerület	15. Alsólendvai felső kerület
7. Sárvári felső kerület	16. Alsólendvai alsó kerület
8. Sárvári alsó kerület	17. Letenyei kerület
9. Jánosházai kerület	

VI.

A szombathelyi egyházmegye plébániái és kuráciái, felekezeti összetétele (1940)¹¹¹⁸

(A hozzájuk tartozó filiák lakosságát is beleszámolva)

SZÉKESEGYHÁZI FŐESPERESSÉG

Székesegyházi esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Szombathely – főplébánia	11614	-	-	-	-	-	-
Szombathely – Szent Erzsébet plébánia	5480	-	-	-	-	-	-
Szombathely – Szent Márton plébánia	8425	-	-	-	-	-	-
Szombathely – Szent Quirin plébánia	7061	-	40	1892	804	3621	40
Kurácia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Szombathely – Gyöngyösszőlős	3350	-	-	-	-	-	-
Kámon	3363	6	60	2	47	12	1
Összesen	39293	6	100	1894	851	3633	41

¹¹¹⁸ A *Schematismus* 1940 alapján.

Szombathelyi felső esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Dozmat	1050	-	-	-	2	-	-
Ják	2536	-	-	9	3	2	-
Kisunyom	1924	-	-	61	239	33	-
Nárai	1050	-	-	1	-	-	-
Olad	1578	-	-	7	1	7	-
Kurácia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Torony	1450	-	-	11	3	12	-
Összesen	9588	-	-	89	248	54	-

Szombathelyi alsó esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Nemesbőd	855	-	-	-	-	-	-
Szentkirály	1522	-	-	7	3	5	-
Szentléránt	1416	-	-	451	15	14	-
Táplánszentkereszt	1450	-	-	8	9	13	-
Vasszécseny	2371	-	-	14	3	4	-
Vép	2730	-	-	12	-	2	-
Összesen	10344	-	-	492	30	38	-

Kőszegi esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Bozsok	750	-	-	-	3	6	-
Kőszeg	7197	-	-	1417	124	131	-
Kőszegszerdahely	1268	-	-	394	3	3	-
Salköveskut	3326	-	-	9	3	5	-
Meszlen	820	-	-	607	7	-	-
Nagygencs	1758	-	-	3	-	-	-
Perenye	900	-	-	1	-	10	-
Pöse	1733	-	-	23	-	15	-
Tömörd	546	-	-	8	5	-	-
Vasszilvagy	1363	-	-	6	4	5	-
Kurácia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Kőszegpaty	735	-	-	274	-	5	-
Összesen	20414	-	-	2742	149	180	-

Körmendi esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Csákánydoroszló	1976	-	-	4	5	20	-
Egyházashollós	1429	-	-	66	359	9	-
Egyházasarádóc	1293	-	-	78	936	14	-
Körmend	7126	-	14	491	929	389	-
Magyarszeződ	788	-	-	66	477	8	-
Nagykölked	796	-	-	1	8	4	-

Nádasd	3107	-	-	1127	105	-	-
Szarvaskend	2146	-	-	416	12	11	-
Vasalja	1474	-	4	-	-	3	-
Összesen	20135	-	18	2249	2831	458	-

A székesegyházi főesperességben 1940-ben a római katolikusok száma: 99774 fő

A görög katolikusok száma: 6 fő

Az ortodoxok száma: 118 fő

Az evangélikusok száma: 7466 fő

A reformátusok száma: 4109 fő

A zsidók száma: 4363 fő

Egyéb: 41 fő

LÉLEKSZÁM: 115877 fő

SZÁZALÉKOS MEGOSZLÁS: római katolikus: 86,103%, görög katolikus: 0,005%, ortodox: 0,102%, evangélikus: 6,443%, református: 3,546%, zsidó: 3,765%, egyéb: 0,035%

NÉMETÚJVÁRI FŐESPERESSÉG

Pinkavölgyi esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Nagynarda	1584	-	-	-	-	-	-
Pinkamindszent	652	-	-	2	1	-	-
Pornóapáti	628	-	-	4	2	-	-
Szentpéterfa	1570	-	-	2	-	4	-
Vaskeresztes	1105	-	-	5	1	3	1 (adv.)
Összesen	5539	-	-	13	4	7	1

Szentgotthárdi esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Alsószölnök	710	-	-	3	-	-	-
Apátistvánfalva	2575	-	-	3	-	1	-
Felsőrönök	1205	-	-	31	-	2	-
Felsőszölnök	1795	-	-	3	-	-	-
Rábakethely	3339	-	-	76	17	-	-
Szentgotthárd	2683	5	-	359	71	268	1 (unitárius)
Vasszentmihály	2818	-	-	133	8	4	-
Kurácia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Rábfüzes	857	-	-	278	1	5	-
Összesen	15982	5	-	886	97	280	1

A németújvári főesperességben 1940-ben a római katolikusok száma: 21521 fő

A görög katolikusok száma: 5 fő

Az ortodoxok száma: 0 fő

Az evangélikusok száma: 899 fő

A reformátusok száma: 101 fő

A zsidók száma: 287 fő

Egyéb: 2 fő (az egyikük unitárius)

LÉLEKSZÁM: 22815 fő

SZÁZALÉKOS MEGOSZLÁS: római katolikus: 94,328%, görög katolikus: 0,022%, ortodox: 0%, evangélikus: 3,940%, református: 0,442%, zsidó: 1,258%, egyéb: 0,009%

SÁRVÁRI FŐESPERESSÉG

Sárvári felső esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Bögöt	837	-	-	-	-	6	-
Felsőpaty	2470	-	-	639	6	9	-
Hegyalu	1389	-	-	463	15	22	-
Nick	1354	-	-	1370	29	10	-
Ölbő	1557	-	3	94	5	24	-
Répcseszentgyörgy	2035	-	-	103	-	17	-
Vámoscsalád	1353	-	-	583	4	32	-
Összesen	10995	-	3	3252	59	120	-

Sárvári alsó esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Csénye	1270	-	-	2	-	-	-
Egervölgy	1886	-	-	2	-	4	-
Ikervár	2280	-	-	10	8	10	-
Nyógér	2919	-	-	-	-	18	-
Pecöl	2475	-	-	-	-	3	-
Rábakovácsi	1644	-	-	1	-	9	-
Rum	2385	-	-	147	1	25	-
Sárvár	9226	22	5	600	123	798	5
Összesen	24085	22	5	762	132	867	5

Jánosházai esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Egyházashetye	1080	-	-	969	9	9	-
Gérce	1340	-	-	930	-	16	-
Hosszúpereszteg	2770	-	-	28	3	9	-
Jánosháza	4120	-	-	429	2	475	-
Karakó	1935	-	-	302	1	-	-
Káld	2118	-	-	652	11	5	3 (unitárius)
Vásárosmiske	1386	-	-	647	-	-	-
Zalaerdőd	1473	1	-	-	-	2	-
Kurácia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Vashosszúfalu	962	-	-	-	-	-	-
Összesen	17184	1	-	3957	26	516	3

Kemenesaljai esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Alsóság	2203	5	3	1211	24	109	-
Celldömölk	4456	2	-	2038	144	477	-
Izsákfa	630	-	-	120	-	1	-
Kemeneshőgyész	756	-	-	2502	74	42	-
Kemenesszentmárton	982	-	-	2201	34	20	-
Kemenesszentpéter	1411	-	-	-	-	4	-
Kenyeri	1540	-	-	7	1	10	-
Nagysitke	1976	-	-	1394	25	110	-

Ostffyasszonyfa	1186	1	1	1815	16	14	-
Pápóc	2038	1	-	3	1	12	-
Sömjénmihályfa	480	-	-	1676	21	15	-
Kurácia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Nemeskocs-Boba	450	-	-	1041	32	5	-
							-
Összesen	18108	9	4	14008	372	819	-

A sárvári főesperességben 1940-ben a római katolikusok száma: 70372 fő.

A görög katolikusok száma: 32 fő
 Az ortodoxok száma: 12 fő
 Az evangélikusok száma: 21979 fő
 A reformátusok száma: 589 fő
 A zsidók száma: 2322 fő
 Egyéb: 8 fő (ebből unitárius 3 fő)

LÉLEKSZÁM: 95314 fő

SZÁZALÉKOS MEGOSZLÁS: római katolikus: 73,832%, görög katolikus: 0,034%, ortodox: 0,013%, evangélikus: 23,060%, református: 0,618%, zsidó: 2,436%, egyéb: 0,008%

ŐRSÉGI FŐESPERESSÉG

Őrségi esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Ivánc	2845	-	-	153	158	2	-
Kerca	366	-	-	337	2014	25	-

Nagyrákos	707	-	-	115	1954	-	-
Őriszentpéter	2064	-	-	222	1504	25	-
Rábagyarmat	2477	-	-	4	3	1	-
Szóce	1761	-	-	831	211	3	-
Összesen	10220	-	-	1662	5844	56	-

Vasvári esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Bérbaltavár	3586	-	-	28	13	17	-
Csehimindszent	2869	-	-	11	-	15	-
Egervár	5467	-	2	3	6	14	-
Felsőöszkó	2780	-	-	2	2	5	-
Gerse	2580	-	-	-	6	7	-
Győrvar	3516	-	-	13	2	14	-
Kám	2048	-	-	3	-	15	-
Püspöktamási	1028	-	-	276	21	6	-
Rábahídvég	1650	-	-	3	1	40	-
Vasvár	5150	-	-	31	12	182	-
Összesen	30674	-	2	370	63	315	-

Az őrési főesperességben 1940-ben a római katolikusok száma: 40894 fő.

A görög katolikusok száma: 0 fő

Az ortodoxok száma: 2 fő

Az evangélikusok száma: 2032 fő

A reformátusok száma: 5907 fő

A zsidók száma: 371 fő

Egyéb: 0 fő

LÉLEKSZÁM: 49206 fő

SZÁZALÉKOS MEGOSZLÁS: római katolikus: 83,108%, görög katolikus: 0%, ortodox: 0,004%, evangélikus: 4,130%, református: 12,005%, zsidó: 0,754%, egyéb: 0%

ZALAEGERSZEGI FŐESPERESSÉG

Zalaegerszegi esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Alsóbagod	3045	-	-	15	-	10	-
Boncódfölde	1846	-	-	1	-	15	-
Salomvár	1894	-	-	3	1	5	-
Zalaegerszeg	14341	27	3	337	310	1043	7
Zalaháshágy	2069	-	-	23	3	3	-
Zalalövő	3165	4	6	103	82	115	-
Zalaszentgyörgy	1899	-	-	-	-	8	-
Összesen	28259	31	9	482	396	1199	7

Novai esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Milej	1618	-	-	21	596	10	-
Nagylengyel	2500	-	-	29	11	4	-
Nova	3452	-	-	255	73	14	-
Pusztamagyaród	2303	-	-	354	-	11	-
Sőjtör	2283	1	-	11	6	23	-

Zalatárnok	1874	-	2	33	4	13	-
Kurációk neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Gellénháza	1535	-	-	1	-	10	-
Petrikeresztur	1111	-	-	14	34	-	-
Tófej-Lórántháza	1720	-	-	123	3	16	-
Pajzsszeg	1212	-	-	47	1315	14	-
Összesen	19608	1	2	888	2042	115	-

A zalaegerszegi főesperességben 1940-ben a római katolikusok száma: 47867 fő.

A görög katolikusok száma: 32 fő

Az ortodoxok száma: 11 fő

Az evangélikusok száma: 1370 fő

A reformátusok száma: 2438 fő

A zsidók száma: 1314 fő

Egyéb: 7 fő

LÉLEKSZÁM: 53039 fő

SZÁZALÉKOS MEGOSZLÁS: római katolikus: 90,249%, görög katolikus: 0,060%, ortodox: 0,021%, evangélikus: 2,583%, református: 4,597%, zsidó: 2,477%, egyéb: 0,013%

ALSÓLENDVAI FŐESPERESSÉG

Alsólendvai alsó esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Lenti	5617	-	-	24	35	54	-

Páka	4983	-	-	13	-	25	-
Rédics	2138	-	-	3	5	1	-
Szécsisziget	2590	-	-	3	4	7	-
Tornyiszentmiklós	3881	-	-	5	-	-	-
Kurácia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Gutorfölde	2356	-	-	3	9	10	-
Lispe-Szentadorján	2015	-	1	6	1	4	-
Összesen	23580	-	1	57	54	101	-

Alsólendvai felső esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Csesztreg	3979	-	-	55	56	36	-
Szentgyörgyvölgy	712	-	-	68	1446	12	-
Kurácia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Gáborjánháza	1358	-	-	-	1	-	-
Kálócfa	966	-	-	5	14	7	-
Kerkakutas	895	-	1	13	767	2	-
Resznek	1373	-	1	2	3	4	-
Összesen	8317	-	2	143	2287	61	-

Letenyei esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Bánokszentgyörgy	6002	-	-	5	-	5	-
Letenye	5078	-	-	8	12	35	-
Muraszemenye	3790	-	1	7	2	8	-
Szepetnek	3250	-	-	573	-	3	-
Tótszentmárton	3099	-	-	5	1	3	-
Kurácia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Becsehely	2958	-	-	-	-	10	-
Eszteregnye	1431	-	-	1	-	7	-
Rigyác	698	-	1	3	-	-	-
Tótszerdahely	2837	-	-	13	2	15	-
Összesen	29143	-	1	615	17	86	-

Az alsólendvai főesperességben 1940-ben a római katolikusok száma: 61040 fő.

A görög katolikusok száma: 0 fő

Az ortodoxok száma: 4 fő

Az evangélikusok száma: 815 fő

A reformátusok száma: 2358 fő

A zsidók száma: 248 fő

Egyéb: 0 fő

LÉLEKSZÁM: 64465 fő

SZÁZALÉKOS MEGOSZLÁS: római katolikus: 94,687%, görög katolikus: 0%, ortodox: 0,006%, evangélikus: 1,264%, református: 3,658%, zsidó: 0,385%, egyéb: 0%

VII.

A szombathelyi egyházmegye plébániái és kurációi, felekezeti összetétele (1943)¹¹¹⁹

(A hozzájuk tartozó filiák lakosságát is beleszámolva)

SZÉKESEGYHÁZI FŐESPERESSÉG

Székesegyházi esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Szombathely – főplébánia	12189	87 (az egész városra vonatkozó adat)	-	-	-	-	-
Szombathely – Szent Erzsébet plébánia	5650	-	-	-	-	-	-
Szombathely – Szent Márton plébánia	8025	-	-	-	-	-	-
Szombathely – Szent Quirin plébánia	7002	-	15	11	-	-	-
Kurácia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Szombathely – Gyöngyösszőlős	3621	-	-	23	17	11	-
Kámon	3865	13	-	79	67	16	3
Összesen	40352	100	15	102	84	27	3

¹¹¹⁹ *Schematismus 1943* alapján. Tekintve, hogy „a szombathely-felső és pinkavölgyi egyesített esperesi kerület” ideiglenes megoldás volt, így a Schematismus a szombathelyi felső, illetőleg a pinkavölgyi kerület plébániáit külön veszi és az adott főesperesség alatt részletezi. A fentiekben én is ezt követtem.

Szombathelyi felső esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Dozmat	956	-	-	-	2	-	-
Ják	2536	-	-	21	-	2	-
Kisunyom	1326	-	-	2	15	24	-
Nárai	1060	-	-	2	-	-	-
Olad	1643	-	-	9	9	2	-
Kurácia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Torony (1943-tól plébánia)	1731	-	-	19	15	8	-
Sorokpolány (1941-től, Kisunyomból vált ki)	1458	-	-	61	219	3	-
Összesen	10710	-	-	114	260	39	-

Szombathelyi alsó esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Nemesbőd	842	-	3	-	-	-	-
Szentkirály	1525	-	-	7	7	4	-
Szentléránt	1405	-	-	552	12	9	-
Táplánszentkereszt	1510	-	-	10	10	11	-
Vasszécseny	2254	-	-	15	3	4	-
Vép	2845	-	-	6	-	2	-
			-				
Összesen	10381	-	3	590	32	30	-

Kőszegi esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Bozsok	679	-	-	3	-	4	-
Kőszeg	8368	49	27	1466	297	109	5 (unitárius) 16 (egyéb)
Kőszegszerdahely	1239	-	-	412	6	3	-
Salköveskut	1492	-	-	1	-	3	-
Meszlen	763	-	-	549	3	-	-
Nagygencs (a neve Gencsapáti 1943-ban, a filiával együtt)	1833	-	-	7	-	-	1 (unitárius)
Perenye	906	-	-	1	-	10	-
Pöse	1887	-	-	36	3	15	-
Tömörd	529	-	-	-	-	-	-
Vasszilvagy	1532	-	-	5	3	7	-
Kurácia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Kőszegpaty	690	-	-	245	-	-	-
Söpte (1941-ben felállítva, Salköveskútból vált ki)	920	-	-	5	-	1	-
Összesen	20838	49	27	2730	312	152	22 (ebből 6 unitárius)

Körmendi esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
---------------	-------------------	-------------------	-----------	---------------	--------------	--------	-------

Csákánydoroszló	2008	-	-	12	2	16	-
Egyházashollós	1375	4	-	56	358	10	-
Egyházasrádóc	1129	-	-	65	1060	12	-
Körmend	6732	-	476	1008	389	14	-
Magyarszecsőd	751	-	-	64	462	3	-
Nagykölked	710	-	-	14	-	-	-
Nádasd	3205	-	-	1110	104	-	-
Szarvaskend	2238	-	-	436	9	10	-
Vasalja	1469	-	-	-	2	-	1
Összesen	19617	4	476	2765	2386	65	1

A székesegyházi fősperességben 1943-ban a római katolikusok száma: 101898 fő

A görög katolikusok száma: 153 fő

Az ortodoxok száma: 521 fő

Az evangélikusok száma: 6301 fő

A reformátusok száma: 3074 fő

A zsidók száma: 313 fő

Egyéb: 26 fő (ebből 6 unitárius)

LÉLEKSZÁM: 112286 fő

SZÁZALÉKOS MEGOSZLÁS: római katolikus: 86,145%, görög katolikus: 0,136%, ortodox: 0,464%, evangélikus: 6,612%, református: 2,738%, zsidó: 0,279%, egyéb: 0,023%

NÉMETÚJVÁRI FŐESPERESSÉG

Pinkavölgyi esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Nagynarda	1557	-	-	-	-	-	-
Pinkamindszent	610	-	-	2	1	-	-
Pornóapáti	652	-	-	1	1	-	-
Szentpéterfa	1645	-	-	2	-	4	-
Vaskeresztes	1014	-	-	5	-	4	-
Összesen	5478	-	-	10	2	8	-

Szentgotthárdi esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Alsószölnök	730	-	-	-	-	-	-
Apátistvánfalva	2677	-	-	3	6	-	-
Felsőrönök	1307	-	-	38	-	-	-
Felsőszölnök	1818	-	-	2	-	-	-
Rábakethely	3564	-	-	81	10	-	-
Szentgotthárd	2695	2	-	359	70	261	1 (unitárius)
Vasszentmihály	2911	-	-	128	8	1	-
Kurácia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Rábafüzes	850	2	-	267	-	5	-

Összesen	16552	4	-	878	94	267	1
-----------------	--------------	----------	----------	------------	-----------	------------	----------

A németújvári főesperességben 1943-ban a római katolikusok száma 22030 fő

A görög katolikusok száma: 4 fő

Az ortodoxok száma: 0 fő

Az evangélikusok száma: 888 fő

A reformátusok száma: 96 fő

A zsidók száma: 275 fő

Egyéb: 1 fő (unitárius)

LÉLEKSZÁM: 23294 fő

SZÁZALÉKOS MEGOSZLÁS: római katolikus: 94, 574%, görög katolikus: 0,017%, ortodox: 0%, evangélikus: 3,812%, református: 0,413%, zsidó: 1,181%, egyéb: 0,004%

SÁRVÁRI FŐESPERESSÉG

Sárvári felső esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Bögöt	942	-	-	-	-	5	-
Felsőpaty	2447	-	-	600	4	6	-
Hegyfalu	1380	-	-	447	4	21	-
Nick	1296	-	-	1319	4	4	-
Ölbő	1551	-	3	94	5	13	-
Répcseszentgyörgy	2045	-	-	103	-	15	-
Vámoscsalád	1252	-	-	549	7	15	-
Összesen	10913	-	3	3112	24	79	-

Sárvári alsó esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Csénye	1286	-	-	4	-	-	-
Egervölgy	1920	-	-	2	-	4	-
Ikervár	2352	-	-	4	5	7	-
Nyóger	2904	-	-	-	-	15	-
Pecöl	2442	-	-	-	-	3	-
Rábakovácsi	1651	-	-	2	-	7	-
Rum	2169	-	-	111	13	28	-
Sárvár	9586	22	1752	600	118	798	5
Összesen	24310	22	1752	723	136	862	5

Jánosházai esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Egyházashetye	1083	-	-	992	9	4	1 (unitárius)
Gérce	1151	-	-	837	-	14	-
Hosszúpereszteg	2672	-	-	14	3	9	-
Jánosháza	4005	-	-	391	20	466	-
Karakó	1775	-	-	228	26	3	-
Káld	1978	-	-	621	3	4	-
Vásárosmiske	1404	-	-	633	-	-	-
Zalaerdőd	1465	1	-	-	-	2	-
Kurácia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb

Vashosszúfalu	930	-	-	-	-	-	-
Összesen	16463	1	-	3716	61	502	1 (unitárius)

Kemenesaljai esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Alsóság	2034	-	-	1014	6	71	-
Celldömölk	4111	2	-	1482	152	477	-
Izsákfa	585	-	-	100	-	-	-
Kemeneshőgyész	815	-	-	2551	59	30	-
Kemenesszentmárton	1030	-	-	2197	29	15	-
Kemenesszentpéter	1550	-	-	1	1	4	-
Kenyeri	1530	-	-	9	1	7	-
Nagysitke	1997	-	-	1394	25	110	-
Ostffyasszonyfa	1188	3	1	1712	7	14	-
Pápóc	2031	-	-	-	-	9	-
Sömjénmihályfa	464	-	-	1667	21	8	-
Kurácia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Nemeskocs-Boba	433	-	-	1080	3	5	-
Összesen	17768	5	1	13207	304	750	-

A sárvári főesperességben 1943-ban a római katolikusok száma: 69454 fő

A görög katolikusok száma: 28 fő

Az ortodoxok száma: 1755 fő

Az evangélikusok száma: 20758 fő

A reformátusok száma: 525 fő

A zsidók száma: 2193 fő

Egyéb: 6 fő (ebből 1 unitárius)

LÉLEKSZÁM: 94719 fő

SZÁZALÉKOS MEGOSZLÁS: római katolikus: 73,326%, görög katolikus: 0,030%, ortodox: 1,853%, evangélikus: 21,915%, református: 0,554%, zsidó: 2,315%, egyéb: 0,006%

ŐRSÉGI FŐESPERESSÉG

Őrségi esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Ivác	2842	-	-	151	155	2	-
Kercaszomoróc	375	-	-	340	2023	20	-
Nagyrákos	767	-	-	108	1896	-	-
Őriszentpéter	2006	-	-	223	1486	13	-
Rábagyarmat	2511	-	-	8	-	-	-
Szóce	1861	-	-	801	202	8	-
Összesen	10362	-	-	1631	5762	43	-

Vasvári esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Bérbaltavár	3183	-	-	23	11	21	-
Csehimindszent	2798	-	-	11	-	10	-
Egervár	4869	-	3	3	10	14	-
Oszkó	2593	-	-	2	2	7	-

Gerse	2869	-	-	3	-	8	-
Győrvár	3558	-	-	11	2	16	-
Kám	2110	-	-	3	-	15	-
Püspöktamási	989	1	-	269	22	8	-
Rábahídvég	1540	-	-	2	2	28	-
Vasvár	5118	-	-	36	12	305	-
Összesen	29627	1	3	363	61	432	-

Az őrési főesperességben 1943-ban a római katolikusok száma: 39989 fő

A görög katolikusok száma: 1 fő

Az ortodoxok száma: 3 fő

Az evangélikusok száma: 1994 fő

A reformátusok száma: 5823 fő

A zsidók száma: 475 fő

Egyéb: 0 fő

LÉLEKSZÁM: 48285 fő

SZÁZALÉKOS MEGOSZLÁS: római katolikus: 82,819%, görög katolikus: 0,002%, ortodox: 0,006%, evangélikus: 4,130%, református: 12,060%, zsidó: 0,984%, egyéb: 0%

ZALAEGERSZEGI FŐESPERESSÉG

Zalaegerszegi esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Alsóbagod	3170	-	-	12	4	15	-
Boncódfölde	1930	-	-	-	-	5	-
Salomvár	1849	-	-	2	4	6	-

Zalaegerszeg, I. plébánia	11087	53	2	274	261	801	-
Zalaegerszeg, II. plébánia	4404	-	-	8	-	-	-
Zalaháshágy	2148	-	-	23	-	3	-
Zalalövő	3093	6	-	100	80	112	-
Zalaszentgyörgy	1891	-	-	16	5	4	-
Összesen	29572	59	2	435	354	946	-

Novai esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Milej	1660	-	-	18	602	7	-
Nagylengyel	2500	-	-	23	9	4	-
Nova	3529	-	-	249	70	5	-
Pusztamagyaród	2323	-	-	356	-	9	-
Sőjtör	2278	2	-	7	4	21	-
Zalatárnok	1910	-	-	28	6	12	-
Kurációk neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Gellénháza	1567	-	-	3	-	2	-
Petrikeresztur	1121	-	-	14	35	-	-
Tófej-Lórántháza	1737	-	-	118	10	12	-
Becs völgye	1296	-	3	78	1312	13	-
Összesen	19921	2	3	894	2048	85	-

A zalaegerszegi főesperességben 1943-ban a római katolikusok száma: 49493 fő

A görög katolikusok száma: 61 fő

Az ortodoxok száma: 5 fő

Az evangélikusok száma: 1329 fő

A reformátusok száma: 2402 fő

A zsidók száma: 1031 fő

Egyéb: 0 fő

LÉLEKSZÁM: 54321 fő

SZÁZALÉKOS MEGOSZLÁS: római katolikus: 91,112%, görög katolikus: 0,112%, ortodox: 0,009%, evangélikus: 2,447%, református: 4,422%, zsidó: 1,898%, egyéb: 0%

ALSÓLENDVAI FŐESPERESSÉG

Alsólendvai alsó esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Lenti	5617	-	-	22	34	52	-
Páka	5145	-	-	18	4	23	-
Rédics	2177	-	-	3	5	1	-
Szécsisziget	2758	-	-	-	9	6	-
Tornyiszentmiklós	4123	-	-	9	-	-	-
Kurácia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Gutorfölde	2535	-	5	4	5	5	-
Lispe-Szentadorján	2318	-	-	1	19	4	-
Összesen	24673	-	5	57	76	91	-

Alsólendvai felső esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Csesztreg	3970	-	-	52	41	34	-
Szentgyörgyvölgy	754	-	-	71	1439	16	-
Kurácia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Gáborjánháza	1333	-	-	-	1	-	-
Kálócsfa	978	-	-	2	2	5	-
Kerkakutas	836	-	-	-	655	-	-
Resznek	1394	-	-	3	7	4	-
Összesen	9265	-	-	128	2145	59	-

Letenyi esperesi kerület

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Bánokszentgyörgy	6535	-	-	42	18	4	-
Letenye	4978	-	-	12	8	27	-
Muraszemenye	3853	-	1	3	3	5	-
Szepetnek	3087	-	-	443	-	6	-
Tótszentmárton	3099	-	-	4	4	3	-
Kurácia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Becsehely	2796	-	-	12	3	-	-
Eszteregnye	1352	-	-	1	-	5	-

Rigyác	657	-	-	-	-	-	-
Tótszerdahely	2801	-	-	17	2	15	-
Összesen	29158	-	1	534	38	65	-

Az alsólendvai főesperességben 1943-ban a római katolikusok száma: 63096 fő

A görög katolikusok száma: 0 fő

Az ortodoxok száma: 6 fő

Az evangélikusok száma: 719 fő

A reformátusok száma: 2259 fő

A zsidók száma: 215 fő

Egyéb: 0 fő

LÉLEKSZÁM: 66295 fő

SZÁZALÉKOS MEGOSZLÁS: római katolikus: 95,175%, görög katolikus: 0%, ortodox: 0,009%, evangélikus: 1,085%, református: 3,407%, zsidó: 0,324%, egyéb:0%

VIII.

A szombathelyi egyházmegye felekezeti megoszlása – összegzés (1940, 1943)**A SZOMBATHELYI EGYHÁZMEGYE FELEKEZETI MEGOSZLÁSA 1940-BEN**

	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Számszerűen	341468	75	147	34561	15502	8905	58
Százalékos megoszlás	85,214%	0,019%	0,037%	8,625%	3,869%	2,222%	0,014%

A SZOMBATHELYI EGYHÁZMEGYE FELEKEZETI MEGOSZLÁSA 1943-BAN

	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Számszerűen	345960	247	2290	31989	14179	4502	33
Százalékos megoszlás	86,663%	0,062%	0,574%	8,013%	3,552%	1,128%	0,008%

IX.

A Muravidéki apostoli adminisztratúra plébániái és kuráciái, felekezeti összetétele (1943)**MURASZOMBATI ESPERESI KERÜLET**

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Csendlak	2955	-	-	707	-	-	-
Dolány	1304	-	1	1056	98	19	-
Felsőlendva	5874	-	-	1522	-	1	-
Felsőszentbenedek	841	-	-	4946	299	6	-
Kerkafő	1392	-	-	37	-	-	-
Mártonhely	1408	-	-	3467	-	11	-
Muraszombat	7627	-	-	12	28	250	-
Perestó	3004	-	-	44	-	-	-
Péterhegy	916	-	-	3359	-	-	-
Szentsebestyén	1151	-	-	3188	-	-	-
Vashidegkut	2000	-	-	1399	-	6	-
Vizlendva	3636	-	-	1367	-	16	-
Összesen	32108	-	1	21104	425	309	-

ALSÓLENDVAI ESPERESI KERÜLET

Plébánia neve	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Alsólendva	10123	-	-	163	-	153	-
Bagonya	2703	-	-	12	2	1	-
Bántornya	4813	-	-	8	-	-	-

Belatinc	7715	-	-	3	-	1	-
Cserföld	5727	-	-	1	-	5	-
Lendvavásárhely	3790	-	-	3	293	5	-
Nagypalina	2014	-	-	-	-	1	-
Kurácia neve	Latin katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Murahely	950	-	-	3	-	-	-
Összesen	37835	-	-	193	295	166	-

ÖSSZEGZÉS, A MURAVIDÉKI APOSTOLI ADMINISZTRATÚRA FELEKEZETI MEGOSZLÁSA 1943-BAN

Összesen: 92436 fő

	Római katolikusok	Görög katolikusok	Ortodoxok	Evangélikusok	Reformátusok	Zsidók	Egyéb
Számszerűen	69943	0	1	21297	720	475	0
Százalékos megoszlás	75,666%	0	0,001%	23,040%	0,779%	0,514%	0

X.

Az egyházmegye nemzetiségi megoszlása (1940, 1943)¹¹²⁰

I. Székesegyházi főesperesség:

Kőszegi esperesi kerület, Kőszeg: magyar és német

Kőszegi esperesi kerület, Tömörd: magyar és horvát

II. Németújvári főesperesség:

Pinkavölgyi esperesi kerület, Nagynarda: horvát és magyar

Pinkavölgyi esperesi kerület, Pornóapáti: német, magyar

Pinkavölgyi esperesi kerület, Szentpéterfa: horvát és magyar

Pinkavölgyi esperesi kerület, Vaskeresztes: német és horvát

Szentgotthárdi esperesi kerület, Alsószölnök: szlovén, magyar, német

Szentgotthárdi esperesi kerület, Apátistvánfalva: szlovén

Szentgotthárdi esperesi kerület, Felsőrönök: német

Szentgotthárdi esperesi kerület, Felsőszölnök: szlovén

Szentgotthárdi esperesi kerület, Vasszentmihály: magyar, német

Szentgotthárdi esperesi kerület, Rábafüzes: német

III. Sárvári főesperesség: magyar

IV. Őrségi főesperesség: magyar

V. Zalaegerszegi főesperesség: magyar

VI. Alsólendvai főesperesség:

Letenyei esperesi kerület, Tótszentmárton: magyar és horvát

Letenyei esperesi kerület, Tótszerdahely: magyar és horvát

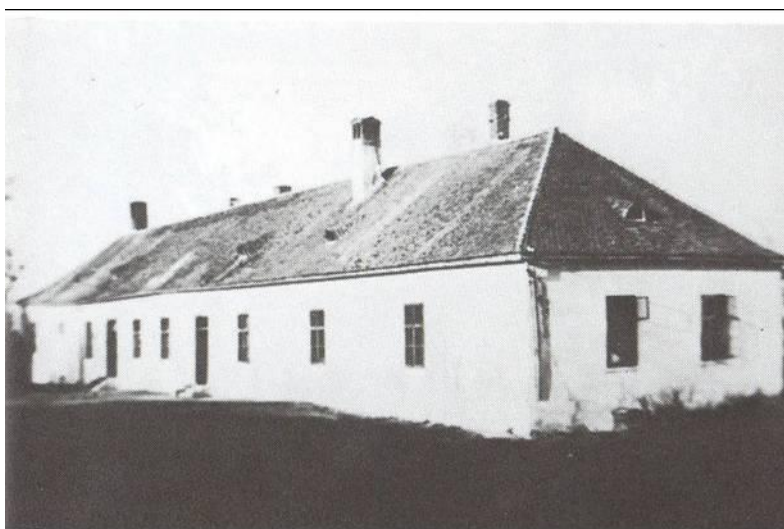
¹¹²⁰ A *Schematismus* 1940, illetve *Schematismus* 1943 alapján.

XI.

Képek

Grósz József, szombathelyi megyéspüspök
(Szombathelyi Katolikus Tudósító 3 (1939) 7, 1.)

A kisunyomi KALOT népfőiskola
(TÓTH IMRE: *KALOT képeskönyv*, Szombathely 1989, 195.)

Rumi Rajki István: Szent Márton megkereszteli édesanyját
című szobrának felavatása, 1938. október 2.

(BŐLE, *A háromszázéves szombathelyi zárdánk*, 85.)

Grósz József apostoli adminisztrátor a fenti szobor avatásán

(BŐLE, *A háromszázéves szombathelyi zárdánk*, 85.)

Grósz József Bárdossy László szombathelyi díszpolgári oklevelének átadásán beszédet mond,
illetve az esemény után az ünnepelttel, 1942. június 26-án
(MNL–VML, Szombathely város közgyűléseinek jegyzőkönyvei, 1942, az utolsó lap után
beragasztott fényképek között)

XII.

Összefoglaló

Disszertációm a szombathelyi egyházmegye egy eddig elhanyagolt periódusával foglalkozik, az 1936–1944-es időszakának történetét dolgozza fel, amikor Grósz József állt az élén. 1936–1939-ig mint apostoli adminisztrátor, 1939–1943-ig mint szombathelyi megyéspüspök és 1943–1944-ig ismét mint apostoli adminisztrátor. A téma kontextusba helyezését követően azt vizsgáltam, hogy miért pont e tisztségeket viselte. A válasz elsősorban a püspöki javadalom állapotában keresendő, ezzel szorosán összefonódó, de sokkal összetettebb. Ezt követően bemutattam, hogy az egyházkormányzásban melyek voltak azok a tényezők, amelyeket feltétlenül számításba kellett venni. Elsősorban a székeskáptalant, amely számos jelentős pozíciót egyesített a kezében, különösen különféle alapok kezelése, egyházigazgatásban betöltött tisztségeik révén, ráadásul a megyéspüspök a kánonjog szerint bizonyos kérdésekben csak az ő tanácsuk, illetőleg beleegyezésük kikérésével intézkedhetett. Szintén jelentős tényező volt az egyházmegyei kúria, amelynek hivatalait ismertettem, továbbá az egyházmegye területi hierarchiáját alkotó főesperességek, esperességek, plébániák, kuráciák és *expositurák* jelentőségére mutattam rá. E központi és területi, személyeiben is összefonódó rendszeren keresztül irányította a főpásztor az egyházmegyét.

Kiemelten vizsgáltam a változó körülmények, születő rendelkezések, törvények fényében hozott, a papságot és a híveket érintő rendelkezéseit, s a határozatokat a helyi gyakorlatba átültető papságot. Egy fejezet erejéig a virágzó lelki élet kibontakozásához hozzájáruló szerzetesekre is kitértem. A lelki élet megélénküléséhez hozzájárult az *Actio Catholica* szervezete is, amely összefogta az egyesületek munkáját és melynek sorsát a főpásztor különösen szívéen viselte. Akárcsak az ifjúság nevelését, oktatását, továbbá a papi utánpótlás kinevelését. Ennek jelentősebb mozzanatai: az *Opus Vocationis* elindítása, a kisszeminárium megnyitása és a nagyszeminárium megnagyobbítása voltak. Mindezt adott történelmi, közéleti miliőben tehette meg: ezért vizsgáltam, hogy milyen álláspontot foglalt el a politikai életben, milyen kezdeményezéseket támogatott, hogyan állt hozzá a korszak eszméihez egy egyre jobban kibontakozó világháború árnyékában. Arra is kitértem, hogy mit tett és tehetett az egyház e helyzetben a hívekért. Végül pedig pár szóban azt ismertettem, hogy miben hozott mást az 1945-től kezdődő időszak az egyházmegye életében.

XIII.

Summary

In my PhD dissertation I am dealing with a rather neglected period of the diocese of Szombathely, the history of the years from 1936 to 1944, when József Grósz stood at the head of it. From 1936 to 1939 as an apostolic administrator, from 1939 to 1943 as a diocesan and from 1943 to 1944 again as an apostolic administrator. Having put into context the subject, I examined why he held right these offices. The answer can be found primarily in the state of the bishopric benefice, or rather saying it is strongly related to it, but it is much more complex. After this, I considered those factors, on which the more could be learnt in the governing of the diocese. First of all, such was the cathedral chapter, the members of which joined many significant positions in their hands through the administration of important funds, filling considerable positions in the bishopric office and in the territorial administration of the diocese. In addition, according to the Code of Canon law the bishop could decide in certain questions only asking their opinion or gaining their consent. It was also a considerable factor the diocesan office, the organs of which I described. Furthermore, I pointed out the significance of the archdeaconries, deaconries, parishes, *curatiae* and *expositurae*. Through these central and territorial, but in persons intertwined systems governed the ordinary the diocese.

I took a great care to examine his ordainments concerning the clerics and the believers, that he carried in the light of the changing circumstances, new ordainments and acts. Then I examined the clerics as well, who built them in the local practice. I touched upon also the religious orders of the diocese and the organism of the *Actio Catholica* that contributed to the flourishing of spiritual life to a great extent. József Grósz particularly had this later at heart, such as the education of young people and the bringing up of the future priests. Its most significant momenta were the actuation of the *Opus Vocationis*, the opening of the minor seminary and the enlargement of the seminary. All these could be carried out in a given historical, public surrounding. That is why I examined what his standpoint was in political life, which initiations he supported and what was his opinion about the great ideologies of the age in the shadow of a more and more stronger developing world war. I outlined what the Church did in this difficult situation for the believers. Finally I delineated in some words what novelty brought the years from 1945 in the life of the diocese.